Athanasiana

13

ISSN 1219-9915

SZENT ATANÁZ GÖR. KAT. HITTUDOMÁNYI FŐISKOLA

INSTITUTUM SANCTO ATHANASIO NOMINATUM

ATHANASIANA

13

NYÍREGYHÁZA

2001

TARTALOM

Zenon Grocholewski bíboros: A magyar sajátjogú görög katolikus egyház saját hagyományának értékelése ..... I-VI
Bevezetés 7
Emmanuel Lanne OSB: Az egyház misztériuma az ortodox teológiában 9
Ivancsó István: Az „Üdvözítsd" ekténia sajátosságai 25
Seszták István: Az isteni misztériumok. Szempontok a keleti teológia szentségtanához 41
Oláh Miklós: A Szentírás liturgikus életünkben I. 55
Félix Alejandro Pastor: A kinyilatkoztatás Istene 79
Szabó Péter: A keleti kodifikáció története (II.) A II. Vatikáni Zsinattól a *CCEO* kihirdetéséig 101
Janka Ferenc: Hívő értelem, értelmes hit. A „Fides et ratio" vándorutunk iránytűje 123
Kruppa Tamás: PneumatológiaI alapfogalmak Hans Urs von Balthasar teológiájában 143
Dionüsziosz da Furnà: Az ikonfestészet kézikönyve IV. 183

SUMMARIA

I. Ivancsó: Le proprietà dell'ektenia "Salva, o Dio, il tuo popolo" ... 207
I. Seszták: Aspetti della dottrina sacramentale della teologia orientale 208
M. Oláh La Sacra Scrittura nella nostra vita liturgica I 209
P. Szabó: Storia della codificazione orientale (II) 209
F. Janka: Glaubende Vernunft, vernünftige Glaube 210
T. Kruppa: pneumatological basic Concepts in the Theology of Hans Urs von Balthasar 211

KÖZLEMÉNYEK

Ivancsó István: További liturgikus kiadványaink – Weitere liturgische Ausgaben 235
Soltész János: A halálközeli élmények vizsgálata 237

KRÓNIKA

„Teológiai Napok” Máriapócson 243
Könyvtárunk látogatottsága..... 244
Labdarúgó kupa 244
Véradás 244
Janka Ferenc előadása 245
Konferenciák 245
Másod-diplomás képzés 245
Alapkő megáldás 245
Zenon Grocholewski bíboros úr találkozója a főiskola tanáraival és hallgatóival 246

KITEKINTÉS

Πραξις Határozat Magyarország első királyának, Istvánnak az Egyház szentjei sorába történő iktatásáról 249
Πραξις Határozat Turkia (Magyarország) püspökének, Hierotheosznak az Orthodox Egyház szentjei sorába történő iktatásáról 252
Egészségügyi Minisztérium (Olaszország): Őssejtek 255

PAPI ÖNARCKÉPCSARNOKUNK 2.

Ádám Péter: A Sematizmus adatai 282
Virányi György: 45 év az Úr szőlőjében 282
Kisfalusi János: Életem 286
Szabó Sándor: Papi életem 287
Gulyás Attila Mihály: „Adjátok testeteket élő, szent Istennek tetsző áldozatul” (Róm 12,2) 292
Kriskó Miklós: Önéletrajz 294
Tóth Elek: Emlékezéseim 298
Telenkó Miklós: „Itt jövök, Istenem, hogy akaratodat megtegyem” 313

KÖNYVISMERTETÉSEK 320
RECENSIONES 328
Keleti egyházi BIBLIOGRÁFIA magyar nyelven 2000-2001 334

BEVEZETÉS

Hittudományi Főiskolánk nagy tervek előtt áll. A római Pápai Keleti Intézettel 1995. május 26-án létrejött affiliáció *öt esztendejének lejárta után tovább kíván lépni az* aggregáció *felé. Ez már lehetőséget ad a hallgatóknak nem csak a bakkalaureátusi egyetemi alap-diploma, hanem a licenciátus megszerzésére is. Az aggregációhoz szükséges feltételek között fontos helyet foglal el, hogy Intézményünk milyen tudományos munkát tud felmutatni. S ezen a területen tudományos folyóiratunk fontos szerepet kap. Tanáraink eme publikációs fórum segítségével közvetlenül igazolhatják tudományos munkájukat. Ez jelenik meg ebben a számban is. A saját írások mellett fordítások is helyet kapnak benne.*

Emmanuel Lanne *bencés atya írásának – mely magyarul még teljességgel ismeretlen volt eddig – első része, Orosz Atanáz atya fordításában fontos szempontokat ad az ökumené terén.*

Ivancsó István *ismét a magyar görög katolikus egyház liturgikus kincseiről közöl két írást is: tanulmánya az utóbbi időben összegyűjtött liturgikus művekről szól, pontos katalógussal; közleménye pedig az „Üdvözítsd" ekténiából a szentek „névsorát" elemzi.*

Seszták István *tanulmánya egy alapos összegzést nyújt a bizánci egyház szentségtanáról, megfelelő kiegyensúlyozottsággal tárgyalva az – általa áttekintett – ortodox szerzők véleményét.*

Oláh Miklós *precíz munkával mutatja be, hogy bizánci egyházunk milyen nagy mértékben használja fel a Szentírást a szertartásaiban. Írásában az ószövetségi helyek mutatóját tartalmazza.*

Félix Alejandro Pastor *dogmatikai írásának második, befejező részét – a kinyilatkoztatás Istenéről – ismét Seszták István fordításában olvashatjuk ebben a számban.*

Szabó Péter *folytatja írását a keleti kodifikáció történetéről, amely a kánonjoggal foglalkozók számára elengedhetetlenül szükséges. Ezt a források tematikai bemutatása megerősíti.*

Janka Ferenc *egy kiemelkedően fontos pápai enciklikáról, a „Fides et ratio"-ról tartott előadásának írásos változatát adja közre jelen számunkban.*

Kruppa Tamás *a Hans Urs von Balthasarral való foglalkozásának adja tanújelét alapos tanulmányában. Most a Szentlélekről szóló tanítását foglalja össze, elsősorban a primér forrásokra támaszkodva.*

Az ikonfestészetről szóló könyv utolsó előtti fejezetének fordítása is megjelenik a kötetben, Ivancsó István *fordításában.*

Soltész János *egy rendkívül érdekfeszítő témáról, a halálközeli élményekről írta meg összefoglalását a „Közlemények" rovatunkban. Az általános megfogalmazás után várhatjuk tőle a téma teológiai bemutatását is.*

A „Kitekintés" rovatban bilingvis formában közöljük Szent István királyunk és az első magyar püspök, Hierotheosz szentté avatásának határozatát a görög ortodox egyház részéről. – Gánicz Endre *pedig folytatja az őssejtekről szóló bioetikai téma bemutatását az olasz vizsgáló bizottság szempontjainak lefordítása révén.*

A múlt számunkban elkezdett rovat – a Papi önarcképcsarnokunk – is sikeresen folytatódik.

A kötetben szokás szerint helyet kapnak könyvismertetések (magyar és idegen nyelven).

Végül a bizánci egyházra vonatkozó magyar nyelven megjelent művek bibliográfiája folytatása zárja a jelen számot, Gánicz Endre *összeállításában.*

Hittudományi Főiskolánk nagy tervek előtt áll: megtörtént az új épület (reményeink szerint a majdani egyetem) alapkövének megáldása. Ám a tudományos munka ennél is fontosabb, hiszen a külső körülmények azt csak részben szabják meg; sokkal fontosabb a hozzáállás. Legyen ez a számunk egy kis alapkő benne!

2001. május 21-én, Konstantin és Ilona társapostolok ünnepén

I. I.

ATHANASIANA 13 (2001) 9-23.

EMMANUEL LANNE OSB

AZ EGYHÁZ MISZTÉRIUMA AZ ORTODOX TEOLÓGIÁBAN[0]

John Meyendorff egy kisebb munkájában, amelyben az ortodox egyházat akarta bemutatni a nyugati olvasónak, még a befejezés előtt néhány oldalon egybeveti saját felekezetének ekkleziológiai álláspontját a katolikus egyházéval és a protestantizmuséval.[1] Az ökumenikus párbeszéd középpontjában most az egyháztan áll – jegyzi meg, majd hozzáfűzi: „A nagy keresztény hitvallásokban az ekkleziológia problémája még távolról sincs világosan megoldva". A szerző véleménye szerint ez ugyanúgy érvényes a római vagy a megreformált egyházak ekkleziológiájára, mint az ortodoxokéra. Még minden felekezet egyháztana úgyszólván mozgásban van és „nyitott".[2]

J. Meyendorff itt tulajdonképpen nem is tesz mást, csak fölleleveníti tanítómesterének egyik alaptételét, amelyet G. Florovsky már jónéhány éve ismételget, és amihez mind sürgetőbb módon ragaszkodik. Már az 1948-as Amszterdami Ökumenikus Konferenciát előkészítő beszámolójában különböző római katolikus teológusok után azt állította,

---

[0] A keleti szertartású bencés szerző és egykori római professzor „Le mystère de l'Église dans la perpective de la théologie Orthodoxe" című cikke még a II. Vatikáni Zsinat egyháztanának előkészítéseként első ízben az *Irénikon* 35 (1962) 171-212. oldalán, majd pedig *Tradition et communion des Églises* című (a BETL sorozat 129. kötetéként Leuvenben 1997-ben kiadott) tanulmánykötetében a 413-447. oldalon jelent meg. – Ezúttal mondunk köszönetet a jelenleg a Görög Kollégiumban lelki igazgatóként működő atyának a két egymás utáni részben megjelenő magyar fordításhoz való hozzájárulásáért. A megírás ideje óta már nem aktuális megjegyzéseket [ ]-ben hozzuk.

[1] MEYENDORFF, J., *L'Église Orthodoxe hier et aujourd hui,* („Les Univers"), Párizs 1960, 179.

[2] *Uo.* A szerző ezt az ortodox ekkleziológiáról is elismeri: „Azzal, hogy az ortodoxok végül is újfajta történelmi helyzetekbe kerültek és kénytelenek olyan problémákat is megoldani, amilyeneket Bizánc nem is ismert, oda jutottak, hogy újra meg kell fogalmazniuk a hagyományukat, és a múltban kialakult álláspontjaikat ezekre kell alkalmazniuk". Ebben az ortodox Egyház ekkleziológiájáról szóló fejezetében tehát főként arra törekszik, hogy „elkülönítve feltárja azokat a maradandó elemeket, amelyek ma a nagy ökumenikus szembesülés idején jellemzik az ortodox álláspontot".

hogy az egyháztan még „éppen csak a »teológia előtti« állapotán jutott túl”.[3]

P. Evdokimov az ortodoxiáról szóló nemrég megjelent művében maga is fölleveníti Florovsky-nak ezt az állítását,[4] és valóban azt lehet mondani, hogy a párizsi iskolából kirajzott mai orosz teológusok körében már konszenzus alakult ki ezen a ponton.

El lehetne-e vajon azt is mondani, hogy az ekkleziológiának ezt a „nyitott” állapotát már az összes ortodox szerző ilyen világosan megértette? Ha ezt minden további nélkül állítanánk, az valószínűleg vakmerő kijelentés volna. Hamarosan láthatjuk majd ugyanis, hogy úgy tűnik, a görög teológusok ezt a problémát még nem fogták föl ilyen élesen,[5] de mindenesetre náluk is kimutatható olyan határozott szemléletbeli fejlődés, amely feljogosít arra a gondolatra, hogy ők sem mondtak el még mindent erről a témáról.

Mindenesetre az tény, hogy ezt a problémát a leginkább tisztánlátó mai ortodox teológusok már szépen megfogalmazták. Az ökumenikus kapcsolatok és azok a nehézségek, amelyek még az ortodox egyházak életét is akadályozták az elmúlt évtizedekben, ezen egyházak egyes igen nagy tekintélyű képviselőit arra késztették, hogy igen jelentős pontokon alapvető kérdéseket tegyenek föl saját egyháztanuk számára.

Ez a megkérdőjelezés az ekkleziológia két szintjén történik: egyrészt az Egyház misztériumának szintjén, mégpedig az üdvgondozás egészével való kapcsolatában; másrészt pedig az Egyház életével és

---

[3] FLOROVSKY, G., „L’Église, sa nature et sa tâche”, in *L’Église universelle dans le dessein de Dieu,* (Az Amszterdami Ökumenikus Konferencia I. kötete), Neuchâtel-Párizs 1949, 61. Ugyanezt az állítását megismételte egy hasonló, de már kissé továbbfejlesztett ekkleziológiai írásában, amelyet még ugyanabban az évben tett közzé: „Le Corps du Christ vivant”, in (kollekt.) *La Sainte Église universelle, Confrontation œcuménique*, Neuchâtel-Paris 1948, 11. Aztán pedig 1954-ben – s ezúttal már némi tartózkodással – újra csak ezt írta: „It has been suggested by a contemporary writer, that the doctrine of the Church is still in a »pre-theological phase«” (KOSTER, M. D., *Ecclesiologie im Werden*, Paderborn, 1940). The statement is perhaps a little exagerated. What is obviously true, however, is that there is no commonly accepted pattern in the treatment and presentation of ecclesiological doctrine” („Christ and his Church. Suggestions and Comments”, in *L’Église et les Églises,* II, Chevetogne 1954, 159). A római Egyház [akkor még csak] közelgő zsinatával kapcsolatban egy oroszul megírt cikkében (in *Messager du Mouvement des Étudiants russes chrétiens*, n. 52, 1959, I, és franciául a *Vers l’unité chrétienne* 12 [1959] 33-36) az ortodox ekkleziológiát még sürgetőbb módon teszi kérdésessé. Vö. különösen is 36. old.

[4] EVDOKIMOV, P., *L’Orthodoxie*, Neuchâtel-Paris 1959, 123.

[5] Vö. föntebb majd P. Trembelasz ekkleziológiájának kifejtését (20-22. old.).

szervezetével való kapcsolatban, annak történelmi fejlődésén belül. Amint egyébként ezt majd látni is fogjuk, az ortodox szerzők gondolatvilágában szoros kapcsolat áll fönn e két szint között, s ők olyan tanbeli összegzés teológiai megalapozásán fáradoznak, amely megfelelő figyelmet szentel az Egyház eme két szempontjának, tudniillik hogy egyszerre látható és láthatatlan, s mindezt, természetesen az ortodox dogmatika hagyományának szemszögéből. Tárgyunk világossá tételéhez mégis szükségesnek tűnik ezek megkülönböztetése, egyúttal készen állva arra is, hogy megmagyarázzuk: hogyan igyekeznek ezt az ekkleziológiai szintézist is kialakítani az itt megvizsgált teológusok.[6]

Az Egyház misztériuma

Túlzás nélkül állíthatjuk, hogy az Athénben 1936-ban tartott Teológiai Kongresszus komoly fordulatot jelentett a mai ortodox gondolkodás irányvétele szempontjából.[7] Nyolc teológiai fakultás vett részt ezen, s éppen az akkor gyanakvással fogadott párizsi orosz teológusok juttatták kifejezésre a legfontosabb és legeredetibb véleményeket. Az ott fölvetett alapvető probléma az ortodoxia igazi természetének és lényegének meghatározása volt a nyugati vallásfelekezetekhez képest. Különösen is G. Florovsky két előadása vont magára nagy figyelmet. Ezek ugyanis kérdésessé tették az utóbbi évszázadok egész ortodox teológiáját,[8] és a patrisztikus hagyományhoz, valamint a görög kereszténységhez való radikális visszatérést javasolták.[9] Ugyanakkor Florovsky közzétette monumentális nagy művét *Az orosz teológia útjai*[10] címmel, amely újabb

---

[6] Ugyanezt a két szintet különbözteti meg CONGAR, Y. is „La Conscience ecclésiologique en Orient et en Occident du VIe au XIe siècle" c. figyelemre méltó cikkében, in *Istina* 6 (1959) 187-236: egyik részről az Egyház mint misztérium, a másik részről pedig az Egyház kánonjogi rendszere. A Bizánci Egyháznak már a kezdeteitől fogva az első szempontot különösen is kifejtették, de épp a második rovására. Ez a helyzet, amely már világosan megmutatkozik az egyházszakadást megelőző korszakban is, érthetőbbé teszi azt, hogy bizonyos mai ortodox teológusok radikálisan kérdésessé teszik a Keleti Egyház egész Khalkedon utáni kánonjogi rendszerét, ahogy ezt majd később látjuk.

[7] Vö. az Athénben 1936. november 29. – december 6. között tartott Teológiai Kongresszus Aktái (Procès-verbaux du Premier Congrès de Théologie Orthodoxe à Athènes, 29 novembre – 6 décembre), H. Alivisatos kiadásában, Athén 1939.

[8] *Westliche Einflüsse in der russischen Theologie, op. cit*. (7. lábj.), 212-231.

[9] *Patristics and Modern Theology,* (7. lábj.), 238-242.

[10] *Putyi russkago Bogoszlóvija*, Párizs 1937. Ennek végkövetkeztetéseit franciára is lefordították, s megjelent in *Dieu Vivant* 13 (1949) 39-62.

lökést adott a dogmatika kutatásának, és egy olyan iskola kezdetét jelenti, amelyet most majd jobb kifejezés híján „neo-tradícionalistának" nevezünk. Ennek az iskolának általános jellemzője az a törekvés, hogy ne is csak azoktól a római katolikus és protestáns tanbeli hatásoktól függetlenedjenek, amelyek a XVII. század óta oly nagy mértékben meghatározták a keleti gondolkodást, hanem még magától a nyugati teológia problémakörétől is, hogy újra rátaláljanak egy hitelesen ortodox keresztény szemléletmód lényegére, vagyis az Ortodox Egyház *ethosz*-ára, ahogyan ezt Florovsky egy nemrég megjelent cikkében nevezi.[11]

Önmagában véve talán úgy is meg lehetne ítélni a helyzetet, hogy ez a fajta hozzáállás lényegében nem új, mert ez volt már a XIX. század szlavofil iskolájának a programja is, amelynek A. Sz. Homjakov volt a legjelesebb képviselője.[12] Ezt a hozzáállást aztán átvették és alkalmazták is a két háború között élt neoszlavofilek, akik közül P. Florensky, Ny. Bergyajev és főként Sz. Bulgakov voltak a legtekintélyesebb szerzők. De azért Homjakovnál – sőt még az általa befolyásolt későbbi szerzőknél se – még nem található meg ez a megfontolt szándék, hogy a teljes patrisztikus hagyományhoz kell visszatérni, és hogy az ekkleziológiát az egyházatyák „phronémája" szerint kell fejleszteni, ahogy ezt G. Florovsky akarja megvalósítani.[13]

---

[11] *The Ethos of the Orthodox Church*, A Hit és Egyházszervezet Kifissiában (Görögország) 1959. augusztus 16-18. között tartott kongresszusán elmondott előadás, amelyet első alkalommal *The Ecumenical Review* 12 (1960) 183-198, majd pedig *Orthodoxy, a Faith and Order Dialogue* (Faith and Order Paper n. 30), Genf 1960, 36-51. közölt.

[12] Homjakov nézeteivel kapcsolatban vö. különösen is GRATIEUX, A., *Khomiakov et le Mouvement slavophile*, (Unam Sanctam 5 és 6), Párizs 1939, 2 kötet. Egyébként Homjakovnak a korabeli Oroszországban elfogadott teológiával szemben kialakított radikálisan új állásfoglalásának megértéséhez a legjobb bevezetés még mindig G. Szamarin előszava A. Sz. Homjakov teológiai műveihez, Homjakov *Összes műveinek* II. kötete elején (Moszkva 1900), amit A. Gratieux fordított le franciára (*Œvres complètes* de Khomiakov, Unam Sanctam 7), Párizs 1939; de mindig rendkívül hasznosak magának az írónak alkalmi írásai is, amelyeket halála után gyűjtöttek össze a *L'Église latine et le Protestantisme au point de vue de l'Église d'Orient*, Lausanne 1872 kötetben, illetve a *L'Église est une* (Cerkov Odna: Az Egyház egy) című kis írásában, amely *Összes műveinek* II. kötete elején szerepel Szamarin előszava után, s amit franciára R. Tandonnet fordított le és közölt GRATIEUX, A., *Le Mouvement slavophile à la veille de la Révolution. Dmitri A. Khomiakov,* (Unam Sanctam 25), Párizs 1953 (poszthumusz) művének függelékében.

[13] Vö. föntebb már idézett műve (11. lábj.). Homjakov ekkleziológiájának igen megfontolt kritikáját adja egy fiatal görög ortodox teológus, ROMANIDES, J. S., „Orthodox Ecclesiology according to A. Khomiakov", in *The Greek Orthodox Theological Rewiew* 2 (1956) 57-73. A Homjakovhoz intézett legsúlyosabb vádja az, hogy olyan

Az első olyan kísérlet, amely rendszeres módon a keresztény misztériumnak ilyen sajátosan ortodox bemutatására irányult a görög atyák teológiája szerint, amint ezt Florovsky javasolta, a párizsi iskola egyik orosz teológusának, Vl. Losskynak, a filozófus N. Lossky fiának a műve volt. Ő 1944-ben adott ki egy kis könyvet *A Keleti Egyház misztikus teológiájáról*[14] címmel, amelynek aztán nagy visszhangja lett a nyugati világban. Egészen tudatosan a bizánci hagyománynak a Szentlélek származására vonatkozó leginkább kiélezett dogmatikai álláspontját tette magáévá, s ezt a teremtetlen isteni energiák Palamasz-féle tanai fényében értelmezte, ragaszkodva az apofatikus teológia fontosságához is, mint a keleti gondolkodásmód jellemző sajátosságához. Palamasz Gergelyen túl az egész azt megelőző patrisztikus hagyományra igyekezett alapozni tételét, s a XIV. századi hészükhaszta tanokéhoz hasonlóan bőséges teret adott a kappadókiai atyák, különösen is Nüsszai Szent Gergely teológiájának, de Pszeudo-Dionüsziosznak és Hitvalló Szent Maximosznak is.

Ez a kis könyv egy kiáltványnak bizonyult. Jól átgondolt szerkezetben és személyes hangnemben állította azt, hogy igenis létezik az ortodox gondolkodásmódnak egy eredeti és folyamatosan fennmaradt hagyománya, amely egészen független a nyugati problémakörtől. A műnek három fejezete foglalkozott sajátos módon az ekkleziológiával: a VII., a VIII. (amelyek a Fiú, illetve a Szentlélek „oikonómiáját" tárgyalták az üdvösség misztériumán belül), aztán pedig a IX., amely az előző kettőnek összegzése, „Az Egyház misztériumának két szempontja" címmel.

A szerzőnek ebben a három fejezetben kifejtett alaptételét így lehet összefoglalni: Krisztus, Isten megtestesült Igéje átisteníti az emberi természetet, a Krisztus által leküldött Szentlélek pedig átistenít minden

spiritualizált ekkleziológiát alkotott, amely már nem is áll kapcsolatban az ortodox és patrisztikus szoteriológiával. Aztán Romanides így folytatja: „Az egyházatyák ekkleziológiája elválaszthatatlan a szoteriológiától és a krisztológiától. Gondolkodásuk kiindulópontja az, hogy mennyire szükség volt a halál és a Gonosz erőitől való megszabadulásra az élet forrásával való közösség révén, amely Krisztus emberi természetében rejlik" (70. old.). Romanides szerint Homjakov és a szlavofilok általában véve nincsenek tekintettel az ekkleziológia negatív szempontjaira, mint pl. a gonosz erőivel folytatott küzdelem, a halál letiprása Krisztus föltámadása által, noha ezek a témák jelentős helyet foglalnak el a patrisztikus gondolkodásban. Romanides megjegyzései pontosan beillenek Florovsky szemléletmódjába.

[14] LOSSKY, V., *Essai sur la Théologie mystique de l'Église d'Orient*, Párizs 1944; a 2. változatlan kiadást 1960-ban jelentették meg ennek a teológusnak korai halála (1958) után.

egyes emberi személyt. Ez a két mű tehát egymást kiegészítve képezi az Egyház misztériumának két szempontját.

> „A Krisztus által beteljesített mű a mi természetünkre vonatkozik, amelyet már nem szakíthat el Istentől a bűn. Ez egy új természet, a világban megjelent megújult teremtmény, új test, amely tiszta mindenféle bűn-szennytől, minden külső szükségszerűségtől szabad, teljesen elszakadt a gonoszságunktól és mindenféle idegen akarattól Krisztus drága vére árán. Az Egyház ez a tiszta és romolhatatlan környezet, ahonnan az Istennel való egységet meríthetjük; s ez lett a mi természetünk is, amennyiben Krisztus testrészeként az Egyház tagjaivá lettünk, ahová ki-ki a keresztség által épül be.
> De ha természetünk révén már tagjai, részei is vagyunk Krisztus emberségének, személyünk még nem jutott el az istenséggel való egyesülésre. A megváltás, a természet megtisztítása még nem biztosítja egyszerre az átistenüléshez szükséges összes feltételt. Az Egyház ugyan már Krisztus teste, de még nem a »teljessége annak, aki mindent mindenben betölt« (Ef 1,23). Krisztus műve már beteljesült; jelenleg már a Szentlélek műve teljesedhet be”.[15]

Mert tulajdonképpen ő az, aki az emberi személyek átistenülését végrehajtja. Így az egész teremtett világ átistenülését a maga végcéljának tekintő Egyház misztériumának két úgyszólván egymást követő szempontja van:

> „A test egysége – mely adva van a megtestesülés és a megváltás misztériumában – a természetre vonatkozik, amely már mint »egyetlen ember« jelenik meg Krisztusban; a Szentlélek teljessége viszont személyekre vonatkozik, az emberi hüposztasziszok sokaságára, tehát nemcsak egy részt, hanem az egészet képviseli… Az Egyház egyszerre Krisztusnak és a Szentléleknek a műve, egyszerre a krisztológiában és a pneumatológiában gyökerezik”.[16]

[15] *Op. cit*. (14. lábj.), 151.
[16] *Op. cit*. (14. lábj.), 171.

Aztán még ugyanebben a fejezetben később így folytatja gondolatmenetét a szerző:

> „Így az egyháznak egyszerre van szervezeti és személyes jellege, egyszerre képvisel valamiféle szükségszerűséget és szabadságot, objektív és szubjektív valóságot, egyszerre stabil és meghatározott, de ugyanakkor még átalakulásban lévő valóság."[17]

Vl. Lossky az Egyház misztériumának ezzel az elragadó leírásával csatlakozott a mai ortodox gondolkodás egyik igen kedvelt eszméjéhez, ahhoz, hogy ez a misztérium a Szentháromság képmására jött létre: mint a természet egysége és személyek sokfélesége. Továbbá teret biztosított a hagyományos görög gondolkodás teljes áramlatának is, amely a Megváltás misztériuma természeti („fizikai") szempontját emeli ki, meghagyva persze az emberi szabadságot is az üdvösség oikonómiájában való részesedésben.

De elég könnyen megláthatjuk azt a veszélyt is, hogy hová vezethet egy ilyen analógia akkor, ha túl szoros értelemben vesszük. A Krisztus Testén belül lévő és a Szentlélek ajándéka által átistenített emberi személyek egysége nem lehet ugyanolyan rendű, mint a közös isteni természetet hordozó Szentháromság hüposztasziszainak egysége.

Másrészt pedig jogos-e ennyire kiélezetten szembeállítani egymással Krisztus és a Szentlélek művét? Florovsky, aki elismeri Vl. Lossky munkájának érdemeit, óva int az efféle szétválasztástól.[18] Bírálattal szól arról, hogy a szerző az Egyház misztériumán belül ennyire szembeállítja egymással a Fiú és a Szentlélek oikonómiáját. Külön is kiemeli itt azt a Krisztus művére vonatkoztatott „szükségszerűség-jelleget", amelyet a harmadik isteni Személy „szabadság jellegével" állít szembe a szerző. Florovsky jogosan jegyzi meg, hogy a Fiú és a Szentlélek oikonómiája elválaszthatatlan, és szorosan összefügg egymással. Továbbá pedig az egész ekkleziológia igazi alapja a Krisztus Testéről szóló tan. A Vl. Lossky által javasolt sémában kiemeli azt a veszélyt, amely minden olyan törekvéssel együttjár, ahol az egyház tanának krisztológiai szempontját leszűkítik, s ezzel már úgy tűnhet, mintha Krisztus nem is volna dinamikus módon jelen benne.

Florovsky ugyanebben a cikkében kifejezésre juttatja elégedet-

---

[17] *Op. cit.* (14. lábj.), 181-182.
[18] *Christ and his Church* (3. lábj.), 168-170.

lenségét a jelenkori ekkleziológia két másik törekvésével szemben is, amelyek mindenesetre közvetlenül a Szentírásban gyökereznek.

Az első az, amely az Isten népe és az új Izrael-jellegre teszi a hangsúlyt. Ezt különösen is L. Cerfaux képviseli, aki tudvalevőleg úgy véli, hogy a Krisztus Teste-egyháztan még csak a páli ekkleziológia egyik korlátolt szempontját jelenti. Az Apostolnál a megdicsőült Krisztus-test azonosítható titokzatosan az egyházzal, és „minden olyan formula, amely a Megtestesülésig elővételezi a misztikus Test tanát, már túlmegy a páli teológián”.[19] Florovsky atya egyenesen támadja Cerfaux-nak ezt a formuláját. Az orosz teológus számára ugyanis önmagában véve Isten új népének fogalma nem nyújt elegendő alapot az ekkleziológiához. Ezt csakis a Krisztus megváltó misztériumaiban való részesedés szentségi távlataiban lehet helyesen értelmezni. *The continuous existence of the „Church” throughout the whole of the Biblical „Heilsgeschichte” should be conceived and interpreted in such a way as to include the unique „newness” of Christ, the Incarnate Lord.*[20]

A másik olyan ekkleziológiai tendencia, amely Florovsky számára nem kevésbé vitathatónak tűnik, Cassien (Bezobrazov) püspöké, aki a párizsi Szent Szergej Ortodox Teológiai Intézet rektora. Ő egy 1954-ben közreadott cikkében igyekezett a „test” képét a „család” fogalmával helyettesíteni, s ezt az értelmezését a gyermekké fogadás *(adoption)* fogalmára alapozta.[21]

G. Florovsky erre a próbálkozásra azt az ellenvetést tette, hogy „az embereket az Atya pontosan Krisztusban fogadja gyermekeivé”, és hogy a gyermekké fogadás szentsége pontosan a Krisztusért vállalt halál és a vele és benne történő feltámadás szentsége, vagyis ez a Krisztusba való beletestesülés *(incorporation)* szentsége. Az Egyház katolikus tanait semmiképpen sem szabad egyedül csak a Szentírás szövegeire építeni; ezeket csakis az élő hagyomány szövegkörnyezetében lehet teljes egészében megállapítani. Azt, ahogyan az egyházatyák a „Test” képét hangsúlyozták, a rendszeres teológia művelői nem egykönnyen hagyhatják figyelmen kívül. Mindenesetre a döntő érv „Krisztus személyének és művének mindent átfogó szemléletében rejlik”.[22]

---

[19] CERFAUX, L., *Le Christ dans la Théologie de Saint Paul*, Párizs 1951, 266.

[20] *Christ and his Church* (3. lábj.), 166.

[21] CASSIEN, *Szüni Bozsii* (Isten fiai), in *Le Messager du Mouvement des Étudiants russes chrétiens* 31 (1954) 4-11; Cassien püspök ugyanezt a szempontot fejtette ki „The Family of God”, [in *The Ecumenical Review* 9 (1957) 129-142.] cikkében is.

[22] *Christ and his Church* (3. lábj.), 166.

Éppen ezért Florovsky számára az ortodox ekkleziológia megalapozására az egyetlen valóban vitathatatlan alapot az Atyák hagyományának egészében értelmezett Krisztus-Test páli képe jelenti. Ezt ő hosszan megmagyarázta a föntebb már említett *Az élő Krisztus Teste* című tanulmányában. Számára az Egyház teológiája a krisztológia egyik – de valóban „kapitális" – fejezete.[23] S a görög atyák alapján töviről hegyire megvizsgálja az Ágoston- és Bossuet-féle *Totus Christus* fogalmat. Szerinte „az Egyház pontosan az a titokzatos hely, ahol az egész emberiségnek ez az átistenülése vagyis »deifikációja« (2ΞΤΦ4λ) megvalósul és állandósul, mégpedig a Szentlélek működése folytán"[24]. Majd hozzáteszi ezt a formulát, amely egész ekkleziológiájának lényege:

> „Akárcsak az Ige megtestesülése, ez is történelmi esemény volt, bár egészen titokzatos is, és csak hittel fölfogható. Az Egyház misztériumának – akárcsak Krisztus misztériumának – antinómikus szerkezete van: ez tulajdonképp éppen a khalkedoni dogmában bennfoglalt antinómia. Két valóság, az isteni és az emberi egyesül egybeolvadás nélkül, megoszthatatlan és tökéletes egységben. Gondosan meg kell ugyan különböztetnünk ezeket egymástól, de sohasem merném szétválasztani őket. Az Egyház egyetlen pontos meghatározása a kereszténység egésze lenne".[25]

Florovsky számára tehát az ekkleziológia megfelelő kifejezése – amit gyakran hangsúlyoz – a „khalkedoni misztérium", vagyis a két természet egysége Krisztus egyetlen isteni személyében. Az Egyház létezésének tehát előbb inkább szervezeti (organikus), biológiai, mint jogi, vagy – ahogy már P. Florensky atya megfogalmazta – archeológiai jellege van.

Ez az organikus jelleg jut kifejeződésre az Egyház alapvetően szentségi jellegében. Florovsky igen ragaszkodik ehhez: „Az Egyház életét két egymással szorosan összefüggő misztérium alapozza meg: a titkos Vacsora misztériuma és Pünkösd misztériuma. Ez a kettősség mindig megtalálható az Egyház létében".[26] Mert a keresztényeket a Szentlélek egyesíti egy testté, Krisztus testévé, aztán az eukharisztia

[23] *Le Corps du Christ vivant*, (3. lábj.), 12.
[24] *Op. cit*. (3. lábj.), 12-13.
[25] *Op. cit*. (3. lábj.), 13.
[26] *Op. cit*. (3. lábj.), 19.

maga Krisztus, az Új Ádám és a test Megváltója, aki *szentségileg* marad az Egyházban, az Egyház pedig ennek a Főnek a teste, az ő teljessége.[27]

Florovsky ezeket az állításait Aranyszájú Szent János és Szent Ágoston sok idézetére alapozza, akik ennek egész realizmusát hangsúlyozzák. De azt is indokoltan jegyzi meg, hogy a test-szervezet analógiát sem kell túlerőltetni, hiszen az Egyház emberi személyekből áll. A szervezet eszméjét tehát ki kell egészítenie a személyek összhangja eszméjének is, és éppen ez áll a katholicitás („szobornoszty") ortodox szemléletének középpontjában[28]. Ez a legfőbb oka annak – folytatja Florovsky –, hogy miért kell inkább az Egyház krisztológiai fogalmát (vagyis inkább az egyháztan szigorúan krisztológiai orientációját) előtérbe helyezni egy pneumatológiai felfogással szemben (mint pl. amilyen a Homjakové vagy a Möhleré a *Die Einheit der Kirche* című művében). Hiszen a másik szempontból az Egyháznak egészében véve a személyes központja csakis Krisztusban van; ez az intézmény nem a Szentlélek megtestesülése, hanem pontosan Krisztus Teste, a Megtestesült Úré. Éppen ez ment meg bennünket a személytelenségtől, anélkül, hogy bármiféle humanisztikus megszemélyesítésnek szolgáltatna ki. Az Úr Krisztus az Egyház egyedüli Mestere és Feje. Éppen ezért az Egyháznak lényegi ismertetőjegye az egység.[29] Mindenesetre az egység és a katholicitás ugyanannak az élő valóságnak a két szempontja. Ezen a ponton Florovsky kifejezetten is magáévá teszi két olyan római katolikus teológus gondolatait, mint H. de Lubac („Catholicisme" című művében), illetve Mersch atya.

Az egység és a katholicitás egyszerre az egyház szervezetének kiindulópontja, de ugyanakkor még megoldandó probléma is.[30] Hiszen az ekkleziológiának „két szempontja van: az egyik objektív, míg a másik szubjektív, az egyik isteni, míg a másik emberi".[31] Objektív szempontból – folytatja fejtegetését az orosz teológus – az Egyház a szentségeiben „katholikus", amelyek egytől egyig az egység kegyelmét jelentik. Az eszkatológia kezdődik el általuk:

---

[27] *Op. cit*. (3. lábj.), 20.

[28] A „szobornoszty" fogalmához, vö. [legutóbb] a LE GUILLOU, M. J., *Mission et unité. Les exigences de la Communion*, Párizs 1960, I. köt., 191skk. által nyújtott elemzést, valamint a 101. megjegyzést (310).

[29] *Le Corps du Christ vivant* (3. lábj.), 24.

[30] *Op. cit*. (3. lábj.), 24. és 27.

[31] *Op. cit*. (3. lábj.), 27.

„Krisztusban és a Szentlélek közöltetésében az Egyház katholicitása már adott (…) Mindenesetre ez a katholicitás mindig megoldandó probléma marad, minden új nemzedék, minden helyi közösség, s minden hívő számára. Az Egyházban valójában mindig van mit megvalósítani abból az egységből és katholicitásból, amelynek mintája a Szentháromság”.[32]

G. Florovsky itt a XX. század egyik híres orosz főpapjának, Antonyij (Hrapovickij) metropolitának[33] a gondolatát eleveníti föl. Azt a problémát igyekszik megoldani, amit, mint föntebb már láttuk, Vl. Lossky próbált már megoldani; ám a szemléletmódja mindenekelőtt krisztocentrikus marad, vagy még pontosabban, Krisztus Testének tanára összpontosul. Itt is Aranyszájú Szent Jánosra és Szent Ágoston idézeteire alapozza a keresztény hívőnek az Egyház katholicitásában való személyes részesedése értelmezését, és ez tűnik az orosz teológus gondolatmenetén belül az egyik legjellemzőbb vonásnak.

Egyébként pedig itt azt is hangsúlyoznunk kell, hogy mindennek ellenére mennyire hűséges marad a szlavofil iskola nagy vonalaihoz, különösen is abban, amit az egész keresztény népnek a szentségek kialakításában való részesedéséről állít.[34] Igazából megtartja mindazt, ami helyes volt a homjakovi iskola orosz teológusainak intuícióiban, de mégsem esik azok túlzásaiba, mert a szolgálati papság szerepét tisztán megtartja.

Egyébként Florovsky gondolatmenete nagy vonalakban megtalálható azoknál a teológusoknál, akik a párizsi Szent Szergej Intézetből kikerültek közül mára a leghíresebbek lettek, mint A. Schmemann és J. Meyendorff;[35] de különösen jelentős az a tény, hogy hatása kiterjedt azoknak a fiatal professzoroknak a szűk körén túlra is, akiket a modern

---

[32] *Op. cit*. (3. lábj.), 28-33.

[33] *Op. cit*. (3. lábj.), 33; vö. már a 17. lapon.

[34] Vö. *op. cit*. (3. lábj.), 37. A püspökszenteléskor „a fölszentelők nem helyi püspöki minőségükben cselekszenek, hanem pontosan olyan testületként, amely az Egyház egészét képviseli, beleértve a hívő népet is”. Florovsky mindenesetre fontosnak tartja, hogy kiemelje a püspök abszolút központi szerepét a helyi közösségen belül, különösen is az eukharisztia végzésében. a püspökség ebben az értelemben a pünkösd állandósítása; a *par excellence* apostoli szolgálat. És „külön is minden egyes helyi egyház a püspöke által, vagy még pontosabban a püspöke személyében kapcsolódik bele a katholikus egyház egészébe” (*Ibid*.).

[35] És egy kicsit kevésbé határozottan és némi vitatható miszticizmussal vegyítve P. Evdokimov föntebb említett művében (4. lábj.), vö. különösen 162skk.

ortodox gondolkodás haladó szárnyának lehet tekinteni. Ugyanis ha a mai görög teológusok ekkleziológiai távlatait egybevetjük a [múlt] század elején élt elődeikével, meglepetten állapíthatjuk meg, hogy a fejlődés ugyanolyan irányú, mint amilyet Florovsky kezdett el. Elég ehhez párhuzamba állítanunk egymással Andrúcosz híres dogmatikai kézikönyvének[36] az Egyházról szóló meghatározását – amelyet egyébként [nemrégiben] még egyszer újra kinyomtattak – azzal, amit ma P. Trembelasz professzor javasol.[37]

Andrúcosz szerint „Az Egyház az az isteni intézmény, amelyet Isten megtestesült Igéje alapított és látott el saját isteni hatalmával az emberek üdvösségére és megszentelésére, s amelyhez olyan emberek tartoznak, akiknek egy és ugyanaz a hitük és ugyanazokból a szentségekből részesednek. Magában foglalja egyrészt a népet, másrészt pedig az azt irányító klérust (ϑ∈< ∗4ΞΒ≅<ϑ∀ 68↑Δ≅<), amelynek eredete (□ΔΠ←<) az apostolokra és általuk magára az Úrra vezethető vissza a megszakítatlan folytonosságuk révén”.[38]

Ahogyan M. Jugie még Andrúcosz kézikönyve első kiadásának megjelenésekor jegyezte meg, a görög teológus ekkleziológiája – nyilván a római primátust kivéve – egészen közel állt a katolikus tanításhoz;[39] az itt idézett meghatározás pedig eléggé hasonló ahhoz, amit a saját iskolai traktátusainkban találhatunk.

Az a meghatározás ellenben, amelyet ma P. Trembelasz nyújt *Dogmatiká*-jában, jól érzékelhető módon különbözik az elődjéétől:

> „Az Egyház Krisztus teste, amelyet Ő maga kormányoz és a Szentlélek éltet, s isteni rendelés folytán egyetlen egységes közösségbe foglalja azokat, akiket teljesen egyesít ugyanaz az igaz hit és részesedésük ugyanazokból az isteni szentségekből. Ezt a testet az a klérus irányítja, amely az apostoloktól megszakítatlan folytonosságuk révén kapta szolgálatát. Ugyanez a test annak az Úrnak megváltó művét folytatja, aki neki mint testnek a Feje a világ végéig”.[40]

---

[36] ANDRÚCOSZ, Khr., Δογματικ← τ↑ς ∉ρθοδ ξ̄ου □νατολικ↑ς ƒκκλησ∴ας, Athén 1907; Athén ²1956.

[37] TREMBELASZ, P., Δογματικ← τ↑ς ∉ρθοδ ξ̄ου καθολικ↑ς ƒκκλησ∴ας, Athén 1959, 2 köt.

[38] ANDRÚCOSZ, *op. cit.* (36. lábj.), Athén ²1956, 262.

[39] JUGIE, M., „Une nouvelle dogmatique orthodoxe: trois théologiens grecs en présence”, in *Échos d’Orient* 9 (1908) 258.

[40] TREMBELASZ, *op. cit.* (39. lábj.), II. köt., 317: ?◊ϑ≅ 2□ ″∗Λ<ς:,2∀ <□ ®Δ∴ΦΤ:,<

Amikor ezt a meghatározást az Andrúcoszéval összehasonlítjuk, azonnal eszünkbe jut néhány gondolat. Az Egyházat itt már nem mindenekelőtt isteni *intézményként* határozza meg a szerző, hanem mint Krisztus Testét. Így az *intézmény* szintjéről a misztériuméra térünk át. S ezzel a változtatással kapcsolatban továbbá még azt is megjegyezhetjük, hogy a szerző a krisztológiai szempontot két ízben szántszándékkal hangsúlyozza: Az Egyház Krisztus teste, és Ő irányítja azt. A Szentlélek műve – éppen úgy, ahogyan azt Florovsky-nál láttuk – közvetlenül az Egyházhoz mint Testhez, mégpedig mint Krisztus Testéhez kapcsolódik. A Szentlélek Krisztus Testét élteti. S egy második krisztológiai szempontként az Egyház mint Krisztus teste folytatja Urának megváltó művét, aki az ő feje, a világ végéig. Itt tehát pontosan megtalálható az orosz teológus szemléletmódja.

Egyébként érdekes dolog kiemelni azokat az állandó megjelöléseket, amelyek a papság, az apostolutód klérus feladatát határozzák meg: szolgálat (∗4∀6≅<∴∀); a klérus a testet látja el vagy szolgálja (∗4∀6≅<≅β:,<≅<). Kétségtelenül szándékos orientáció-váltásról van itt szó Andrúcosz meghatározásához képest. Ez utóbbi ugyanis szembeállította a hívő népet a klérussal, amely azt irányítja. Trembelasznál a klérus a Testet szolgálja, s már nem a nép és a papság között figyelhető meg ellentét,[41] hanem egyik részről a klérus szolgálata (∗4∀6≅<∴∀), más részről pedig a kormányzás között (6Λ∃,Δ<ϕ:,<≅<), amely viszont Krisztusnak, a test Fejének a dolga. Ezt a hangsúlyeltolódást megerősíti

---

ϑ←< ζ+6680Φ∴∀< ⟩λ ϑ∈ ⇓B∈ ϑ≅¬ OΔ4Φϑ≅¬ 6Λ∃,Δ<ϕ:,<≅< Φ™:∀ ∀⇔ϑ≅¬ϑ∈ .T≅B≅4≅β:,<≅< ⇓B∈ ϑ≅¬ {!(∴≅Λ A<,β:∀ϑ≅H 6∀ℜ ΦΛ<∀B≅ϑ,8≅¬< :∴∀< 2,≅ΦβΦϑ∀ϑ≅< 6≅4<T<∴∀< ϑ™< ∗4□ ϑ↑H ∀⇔ϑ↑H ∉Δ2↑H B∴Φϑ,TH 6∀ℜ ϑ↑H ΦΛ::,ϑ≅Π↑H ϑ™< ∀⇔ϑ™< 2,∴T< :ΛΦϑ0Δ∴T< ,∅H ↔< ΦΛ<0<T:,<T< ∗4∀6≅<≅β:,<≅< ∗∞ ⇓B∈ 68ZΔ≅Λ □B∈ ϑ™< □B≅Φϑ 8T< 6∀ϑζ □∗4ς6≅B≅< ∗4∀∗≅Π←< 8∀∃ <ϑT< ϑ←< ∗4∀6≅<∴∀< 6∀ℜ ΦΛ<,Π∴≅< ϑ∈ □B≅8ΛϑΔTϑ46∈< ♣Δ(≅< ϑ≅¬ 6ΛΔ∴≅Λ ⟩H 6,N∀8↑H ∀⇔ϑ≅¬ :ΞΔΠ4 ϑ↑H ΦΛ<ϑ,8,∴∀H

[41] Mindenesetre világos, hogy P. Trembelasz a dogmatikájában nem vonja kétségbe a hierarchia isteni intézmény jellegét, illetve annak az apostoli jogfolytonossággal történő átadását. Épp ellenkezőleg: különösen is hangsúlyozza az egyházi rendet és a püspöki funkciót (370. és kk.); de az is igaz, hogy sok más mai görög teológussal együtt élénken érdeklődik a laikusok királyi papsága iránt (vö. 376. skk.). A laikusok királyi papságával kapcsolatos – a mai katolikus teológiához nagyon is közel álló – állásfoglalása Görögország ortodox hierarchiája részéről heves ellentámadást eredményezett ellene. Vö. *Irénikon* 32 (1959) 73. és 214, ill. ugyenezen az oldalon a 3. lábj. Ez az ellentámadás azonban egy félreértésen alapult, így P. Trembelasz tovább is kitartott tételei mellett.

az a tény, hogy Andrúcosznál az apostoli jogfolytonosság kifejezetten [csak] az apostolokon át kapcsolódott Krisztushoz. Trembelasz számára viszont Krisztusnak az Egyházon belül oly erősen hangsúlyozott szerepe már nincs közvetlen kapcsolatban az apostoli jogfolytonossággal.

Nyilvánvaló, hogy itt csak némi perspektíva-váltásról van szó. Önmagában véve katolikus szempontból mindkét meghatározás elfogadható, s kétségtelen, hogy a Trembelaszé jobban megfelel a bibliai és a hagyomány által kijelölt alapnak. Mégis meg lehet jegyezni, hogy ez is mennyire függni látszik a mai ortodox problémaföltevéstől. Túlzás nélkül gondolhatjuk, hogy azért is igyekszik olyan alaposan szétválasztani az Úr egyedüli funkcióját a Krisztus testének szolgálatában álló klérusétól, mert ebben tűnik ki a Florovsky reá gyakorolt hatása, sőt talán még ezen a teológuson túl a szlavofilek óta kialakult orosz teológiának a hatása is. Bármi is lehet a háttér, az Egyházat mint Krisztus Testét bemutató koncepciónak efféle hangsúlyozása pontosan megfelel a Florovsky szemléletének, és ez mindenképpen említésre érdemes tény.

Miután összegyűjtöttünk néhány megjegyzést az Egyház misztériumáról úgy, ahogy ezt a mai ortodox teológusok bemutatják, mindez már feljogosít bennünket arra, hogy levonjunk néhány olyan érdekes következtetést, amely már az ökumenizmus kérdéskörét is érinti.

A Florovsky által győzelemre vitt Krisztus-központú ekkleziológia kétségtelenül kapcsolódik a nagy patrisztikus és bizánci hagyományhoz. Az a szándéka pedig, hogy a Szentlélek szerepét teljesen integrálja Krisztus testének misztériumába, reakció volt a szlavofil iskola túl spiritualista ekkleziológiájával szemben, hiszen ő tisztában volt a szlavofilek fogyatékosságaival.[42]

Hangsúlyozottan emlegeti a khalkedoni dogmát, amelynek meghosszabbítását látja az Egyház misztériumában. Ezáltal csak még szorosabban igyekszik integrálni az Egyház intézményes és történelmi szempontját a természetfölötti valóságához, a megtestesült Ige egyetlen isteni személyében.

Mindenesetre úgy tűnik, hogy már Florovskynél is, főként pedig azóta bizonyos mai, tőle többé kevésbé függő ortodox teológusoknál – mint pl. a görög Trembelasz – ez az eltökélt szándék, hogy az ekkleziológiát Krisztus Testének misztikus tanára alapozzák, részben azzal

[42] Vö. LOSSKY, Vl., *Écueils ecclésiologiques* dans le *Messager de l'Exarchat du Patriarche russe en Europe occidentale*, 1950, 26. rendkívül jó megjegyzéseit, amelyeket LE GUILLOU, M. J. *Mission et Unité* (n. 28), II. köt., 198. idéz.

magyarázható, hogy – a római katolikus ekkleziológia bizonyos összetevőivel szemben – nekik még pontosabban meg kellett jelölniük Krisztusnak mint a Test Fejének páratlan, egyszeri szerepét és transzcendenciáját, aztán pedig az egyház szentségi szempontjának elsődlegességét a jogi-intézményes szempontokhoz képest.

Tehát ezek a „neo-tradícionalista" ortodox teológusok kétségtelenül igyekeznek visszatérni a patrisztikus és bizánci hagyománynak megfelelőbb szemléletmódhoz, amely gazdagíthatja az ökumenikus mozgalmat is, de ugyanakkor nem idegenkedik attól sem, hogy bizonyos távolságot tartson mind a különböző formájú protestáns ekkleziológiákkal, mind pedig a Római Egyház egyháztanával szemben.

Egyébként az már nyilvánvaló, hogy éppen a mai ortodox teológiának az egyház intézményes szempontjával kapcsolatos problémái révén találhatjuk meg az ökumenikus eszmecsere gazdagítására leginkább alkalmas elemeket. *(folytatása következik)*

(Fordította: Orosz Athanáz)

ATHANASIANA 13 (2001) 25-40.

IVANCSÓ ISTVÁN

AZ „ÜDVÖZÍTSD" EKTÉNIA SAJÁTOSSÁGAI

TARTALOM – 1. Témafelvetés; 2. Az ekténia magyar szövege; 3. Az ekténia története; 1/ Patrisztikus nyomok; 2/ A liturgikus kéziratok és nyomtatványok tanúsága; 4. Az ekténia változatai; 1/ A görög hagyományban; 2/ A szláv hagyományban; 3/ Egy román forrás; 4/ Az ekténia szövege nyugati nyelveken; 5. Szinopszis

1. Témafelvetés

A legújabban Rómában olasz nyelven kiadott görög katolikus zsolozsmáskönyv a magyar görög katolikus egyházban ismert és megszokott szövegtől[1] eltérően tartalmazza az „Üdvözítsd ekténia" szövegét.[2] A közbenjárásért szóló rész említi az Istenszülőt, a keresztet, az angyalokat, Keresztelő Jánost, az apostolokat, az atyák közül Nagy Szent Bazilt, Nazianzi Szent Gergelyt, Aranyszájú Szent Jánost, Szent Atanázt és Cirillt, Csodatévő Szent Miklóst, a vértanúkat, az istenhordozó atyákat, Joákimot és Annát, a templom vagy monostor védőszentjét és az összes szenteket. – Ez a felsorolás a görög hagyományt tükrözi, amely tehát eltér a magyartól.

A Vatikánban hivatalosan kiadott ószláv nyelvű Zsolozsmáskönyv[3] a következőket sorolja fel az „Üdvözítsd" ekténiában: Istenszülő, szent kereszt, mennyei erők, Keresztelő János, apostol vagy: apostol és evangélista, apostolok, Nagy Szent Bazil, Nazianzi Szent Gergely, Aranyszájú Szent János, Csodatévő Szent Miklós, Metód és Cirill társ-

---

[1] *A görögszertartásu katholikus egyház szent és isteni liturgiája a legszentebb áldozat bemutatását megelőző imákkal s isteni tiszteletekkel kiegészitve,* Nyíregyháza 1920, 65. (A továbbiakban: *Liturgikon.*)

[2] *Anthologion di tutto l'anno. Contenente l'ufficio quotidiano dall'Orológhion, dal Paraklitikí e dai Minéi (a partire dal vespro della Domenica di Tutti i santi, fino al 31 agosto),* Roma 2000, vol. IV, 60. A négykötetes mű érdekessége, hogy – a mindennapi használatra való tekintettel – mindegyik kötet közli az első egységben a szertartások állandó részeit.

[3] Lásd *Іерейскїй Молитвословъ,* Римъ 1950, 110-111.

apostolok, a szlávok tanítói, Vlagyimir nagyfejedelem, vértanúk, Borbála nagyvértanúnő, Barlanglakó Antal és Teodóz, a templom és a nap szentje, Joákim és Anna istenősök, minden szentek. – Ebből a szláv hagyományt tükröző felsorolásból is világosan látszik, hogy ez sem egyezik a magyar hagyománnyal. Sőt, a görröggel sem.

A következőkben megkíséreljük a magyar gyakorlat bemutatása mellett – illetve szem előtt tartásával – felderíteni a másik két hagyományt, s kideríteni, hogyan alakult ki a magyar görög katolikus egyházé.

Nem titkolt célunk annak megvizsgálása sem, hogy ha meglehetősen nagy változatosság van a hagyományokban, s ennek alapján a szövegekben, miért ne kaphatna helyet a szentek említése között a mi Magyar Mózesünk, aki „barlanglakó Antal és Teodóz” kor- és szerzetestársa volt.

2. Az ekténia magyar szövege

Az „Üdvözítsd” ekténia görög katolikus egyházunkban elsősorban a reggeli istentiszteletből ismerős, ahol az evangélium utáni részben szerepel. Előfordul azonban még a ritkábban – csak a nagy, lítiás ünnepek előestéjén, a mi gyakorlatunk szerint nem az egész éjszakai virrasztásban, hanem az alkonyati istentiszteletben – végzett lítia szertartásában is, ahol ezzel kezdődik a lítiai könyörgések sorozata. Nyomtatásban eddig háromszor jelentettük meg: a két Liturgikonban és a Zsolozsmáskönyvben (eltekintve ezek reprintjeitől).

Az „Üdvözítsd” ekténia első magyar nyelvű szövege a hajdúdorogi liturgikus fordító bizottság munkálkodásának eredményeként látott napvilágot 1890-ben.[4] Ez a szöveg – pontos, betűhív átírásban – a következő:

> Üdvözítsd Isten a te népedet, és áldd meg örökségedet, látogasd meg világodat kegyelmeddel és irgalmasságoddal, emeld föl az igazhitü kereszténység hatalmát, küldd le reánk a te bőséges malasztidat, a mi legtisztább királynénk, az Istenszülő és mindenkorszűz Máriának könyörgései által; a te drága és elevenitő keresztednek erejével; a tiszteletreméltó testnélküli

[4] *Szent Nagy Bazil atya szent és isteni liturgiája továbbá az előszenteltek isteni liturgiája s egyéb egyházi szolgálatok papi imádságai. A görög szert. katholikusok lelki hasznára. Hajdú-dorogi kiadás. 1890.* Debreczen, nyomatott Kutasi Imrénél 1890, 57-58.

mennyei Erőknek oltalma által; a tisztes és dicső Próféta Előkövet és keresztelő Jánosnak; a szent nevezetes és minden dicséretre méltó Apostoloknak; szent Atyáink, az egész egyház nagy Tanárai és Püspökeinek: Nagy Bazil, Gergely a hittudor, Aranyszáju Jánosnak, Athanáz és Cyrillnek; és a Liciabeli mürai Főpüspök, csodatévő sz.-Miklós atyánknak; a szent és jó győzelmű Vértanuknak; szentéletü és isteni ihlettségü Atyáinknak; a szent, igaz és isteni Ősök Joákim és Annának; szentéletü isteni ihlettségű atyáink; a barlanglakó Antal és Theodóznak; szent N.-nek, kinek mai napon emlékét ünnepeljük, és minden Szenteidnek közbenjárása által, kérünk téged nagyirgalmú Urunk, hallgass meg minket, hozzád esedező bűnösöket, és könyörülj rajtunk!"

Az 1920-ban hivatalosan kiadott Liturgikonunkban[5] szinte teljesen ugyanígy szerepel az ekténia. Csupán néhány eltérés figyelhető meg a két szöveg között. Először az tűnik szembe, hogy a régebbi szöveg nagybetűvel kezdődő szavakként hozza a szentek különböző kategóriáit. Továbbá az, hogy az új változat a „Tanárai" helyett a „tanítói" szót alkalmazza, „Bazil" helyett a „Vazul", „Athanáz" helyett az „Atanáz", „Cyrill" helyett a „Cirill" nevet írja. A „mürai" helyett a „mirai", „sz.-Miklós" helyett „szent Miklós", „Theodóznak" helyett „Teodóznak", a „kinek mai napon" helyett a „kinek ma" változatot használja.

Az 1938-ban megjelentetett Zsolozsmáskönyvünkben[6] is csaknem szó szerint ugyanez a szöveg van jelen. Az új fordításhoz látnivalóan felhasználták a Liturgikonokban lévőt. Csupán néhány kötőszó betoldását vagy elhagyását lehet a két szöveg közötti különbségként felfedezni, továbbá azt, hogy az újabb változat két mondatra osztja a hosszú szöveget, a „küldd le" szavakkal új mondatot kezdve, valamint azt, hogy „hittudor" helyett „hittudós"-t, a „főpüspök" helyett pedig „érsek"-et közöl ez az utóbbi.

Tehát meg lehet állapítani, hogy sem strukturálisan, sem tartalmilag nincs különbség a három magyar változat között.

---

[5] Lásd az 1. jegyzetben.

[6] *Dicsérjétek az Úr nevét! Görögszertartású katholikus ima- és énekeskönyv. Tartalmazza a mindennapi egyházi zsolozsma állandó részeinek magyar fordítását az Apostol Szentszék által kiadott hiteles egyházi szövegek nyomán, az egyházi év nevezetesebb alkalmaira szóló változó részekkel – különös tekintettel a magyar nyelvterületen érvényes liturgikus gyakorlatra és közhasználatú szövegekre,* Miskolc 1938, 120-121.

3. Az ekténia története

Az orosz nyelvű Értelmező tipikon[7] szorosan az 50. zsoltárhoz kapcsolja az „Üdvözítsd” ekténiát a reggeli istentiszteletben. A következőket írja ezzel kapcsolatban: „Minden zsoltárt vagy zsoltárcsoportot imádságnak kell követnie ekténia formájában, vagy más formában. Az 50. zsoltár is ebben a sajátságos helyzetben van. Az a sajátos ekténia követi, amelyet a lítia szertartásából szakítottak ki. A diakónus énekli a szokásos helyén (az ambonon), s következik rá a pap fennhangja. Az ekténiára tizenkétszeres »Uram, irgalmazz!«-t énekel a nép.”[8] Mivel tehát a két helyen előforduló változat szorosan összetartozik, a továbbiakban együttesen szemléljük őket.

1/ Patrisztikus nyomok

Az „Üdvözítsd” ekténia eredete egy rövid imádságra nyúlik vissza, melynek ez a kezdete némely Liturgiában megvan, például az *Apostoli Konstitúciók* által közölt Liturgiában, ahol az adományok megszentelése előtt szerepel:

> Üdvözítsd, Isten, a te népedet, és áldd meg örökségedet, amelyet Krisztus drága vérével szereztél és nyertél, és királyi papságnak és szent népnek neveztél![9]

A Bazil- és Aranyszájú-liturgia végén két-két alkalommal is megjelennek az ekténia kezdetével szó szerint megegyező mondatok. Először a szentáldozás után hangzik el, amikor a pap a kehelyben lévő szentséggel áldást ad a népre, s ezt énekli:

---

[7] Lásd СКАБАЛЛАНОВИЧЪ, М., *Толковый типиконъ. Объяснительное изложеніе Типикона съ историческомъ введеніемъ,* Кіевъ 1910.

[8] Ez a tizenkétszeres „Uram, irgalmazz!” szintén arra utal, hogy a lítiából került a reggeli istentiszteletbe az ekténia, ugyanis a másik három kérésre való feleletet is egyesíti ez. Magyar görög katolikus egyházunkban a következő módon történik a tizenkét „Uram, irgalmazz!” éneklése: az ekténiára a nép háromszor énekli, majd a pap megismétli hatszor, mire a nép ismét hárommal válaszol. – Vö. *Zsolozsmáskönyv,* 122. A *Liturgikon,* 65. viszont egyszerűen a nép válaszaként jelzi a tizenkétszeres „Uram, irgalmazz!”-t.

[9] Metzger, M. (par le), „Constitutiones Apostolorum” II,57,20, in *Sources Chrétiennes* 320, Paris 1985, 318-319.

Üdvözítsd, Isten, a te népedet, és áldd meg örökségedet![10]

Másodszor pedig az „Amboni imádságban” énekli a pap ugyanezeket a szavakat:

Uram, ki megáldod a téged áldókat és megszenteled a benned bízókat, üdvözítsd népedet, és áldd meg örökségedet![11]

A Jakab-liturgiában a „Hármas ekténiának” megfelelő könyörgés-sorozat utolsó kérését alkotja egy hasonló szerkesztésű imádság. Miután a diakónus elénekelte az itt jelenlévő összesen hat kérést, a pap megáldja a népet, s közben énekli:

Üdvözítsd, Isten, a te népedet, és áldd meg a te örökségedet!
Majd a diakónus folytatja az ekténiát:
Emeld föl a keresztények erejét a drága és életadó kereszt erejével, a szentséges és áldott Nagyasszonyunk, Istennek Szülője, az Előhírnököd, apostolaid és minden szenteid közbenjárása által, esedezünk hozzád, nagyirgalmú Urunk, hallgass meg minket, kik hozzád könyörgünk, és irgalmazz![12]

2/ A liturgikus kéziratok és nyomtatványok tanúsága[13]

Az „Üdvözítsd” ekténiát egy grúz kézirat a XIII. századból közli, a szláv kéziratok pedig a XVI. században tanúskodnak róla. A görög kiadásokban – már a legrégebbiekben is – a XIII. században, megvan az ekténia.

Ezekben a görög kéziratokban a szentek közül csak „a legszentebb Istenszülőt, a keresztet, az Előhírnököt, az apostolokat, Szent N.-t (a napét vagy a templomét?) és a minden szenteket” tartalmazza. Hasonlóképpen tesznek a tipikon nyomtatott görög kiadásai is, de a „kereszt” elhagyásával és a „testnélküli erők” hozzáadásával. A XIV. századi

[10] *Liturgikon,* 152; 268.
[11] *Liturgikon,* 154; 270.
[12] Berki, F. (kiad.), *Szent Jakab, az Úr testvérének isteni Liturgiája,* Budapest 1972, II. köt., 243.
[13] Lásd СКАБАЛЛАНОВИЧЪ, *op. cit.* A mű részletei Lakatos László atya kéziratos – írógéppel készített – fordításában állnak rendelkezésre.

görög kéziratok az „apostolok után” hozzáteszik: „tiszteletreméltó és istenhordozó atyáink, a szent és igaz istenősök, Joákim és Annának”.

Ugyanígy tartalmazzák ezt a XIV. századi legrégibb szláv kéziratok, de a „kereszt” nélkül. A XV. századi szláv kéziratok visszaállítják a „kereszt említését”, és hozzáteszik a „szent főangyalok”-at. A XVI. századi szláv kéziratok még hozzáteszik „a szent és jógyőzelmű vértanúk”-at.

Először a későbbi görög kéziratok és az euchologionok első nyomtatott kiadásai teszik hozzá az apostolok után: „az egész egyház nagy tanítóinak és püspökeinek, Nagy Bazil, Gergely, a hittudós, Aranyszájú Jánosnak és a szentek között levő liceabeli műrai csodatevő Miklós atyánknak”.

A szláv nyomtatott kiadványok még jobban kezdték kiegészíteni a szentekkel ezt az imát. Mogila Péter „Szent Miklós” után belevette: „a három szent kijevi főpapnak, Péter, Elek és János orosz csodatevőknek”, „Joákim és Anna” után: „tiszteletreméltó és istenhordozó atyáinknak, a barlanglakó Antal és Teodóznak”. A „legszentebb Istenszülő” említése után pedig: „ha a templom az Istenszülőé, ezeket mondd: akinek tiszteletére és dicsőségére!” Az 1647-es moszkvai liturgikonban megmaradt ez utóbbi betoldás; minden megnevezettek „Szent Joákim és Anna” istenősök utánra lettek téve, a „három főpap és Miklós” közé tették „Nagy Szent Atanázt és Alexandriai Cirillt”. A „három kijevi főpap”-hoz hozzátették „János novgorodi érsek”-et és „Leontinosz rosztovi püspök”-öt, aztán említik „Antal, Teodóz, Eutim, Száva, Lépcsős János, Szergej Barlaam, Nikon, Pafnutiosz, Perejaszlávi Nikita, Prilucki Demeter, Zoszima és Szavvasz, Szviri Sándor atyák”-at, a „moszkvai balgákat: Maximot és Bazil”-t, de a „barlanglakó atyák” nincsenek említve.

Az 1658-as moszkvai liturgikon visszatér a rövidséghez és a görög nyomtatott kiadás rendjéhez, csak „Szent Miklós” után téve hozzá a „négy moszkvai főpapot (Fülöppel)”. Néhány szláv kézirat és Mogila Péter liturgikonja, valamint az 1647-es moszkvai „a keresztény hatalmat”, és a nyomtatott kiadások az „apostolok” után csak „a helység szentjé”-t („Szent N.”) közlik, a későbbi görögök: „szent és istenhordozó atyáink, a szent istenősök, Joákim és Annának és a helység szentjének és minden szenteknek”. A későbbi szláv kéziratokban (XV-XVI. század) nincs eltérés az „Üdvözítsd, Isten”-hez viszonyítva. Mogila Péter liturgikonja az „apostolok” után azonnal a „vértanúk”-at és „tiszteletreméltók”-at hozza (az „Üdvözítsd, Isten”-ben a végénél), elhagyja (az „Üdvözítsd, Isten”-hez viszonyítva) „Nagy Bazilt, Gergelyt és Aranyszá-

jú Jánost", és hozzáteszi az „orosz szentek" után: „a dicső szocsavai új János nagyvértanúnak". Az 1647-es moszkvai liturgikon különbség nélkül az „Üdvözítsd, Isten"-től, az 1658-asban a „vértanúk és tiszteletreméltók" a „főpapok" előtt vannak. A nyomtatott görög euchologionok és a jelenlegi nyomtatott, az „apostolok után" a vértanúk és tiszteletreméltók, négy főpap, „Szent, dicső és Győzedelmes György nagyvértanú és szent N., akinek emlékét ünnepeljük, a szent és igaz istenősök Joákim és Annának és minden szenteknek". Az óhitű utasításban és liturgikonban nincs különbség az „Üdvözítsd, Isten"-től.

4. Az ekténia változatai

A rendelkezésre álló források[14] alapján elkülöníthetők egymástól az „Üdvözítsd" ekténia változatai.

1/ A görög hagyományban

A Goár-féle Euchologion[15] az előzőekből magyarázhatóan – vagyis abból, hogy az „Üdvözítsd" ekténia „a lítiából lett kiszakítva" – a reggeli istentiszteletnél csak a következőket sorolja fel: Istenszülő, a szent kereszt, a mennyei erők, Keresztelő János, az apostolok, a vértanúk. Utána pedig ezeket írja: „És azoknak az említése, akik a könyörgéseknél (a lítiánál) fel vannak sorolva". Ezek pedig ott[16] a következők: Istenszülő, szent kereszt, mennyei erők, Keresztelő János, apostolok, Nagy Szent Bazil, Nazianzi Szent Gergely, Aranyszájú Szent János, Csodatévő Szent Miklós, vértanúk, istenhordozó atyák, Joákim és Anna istenősök, a templom védőszentje, minden szentek.

A Rómában kiadott Euchologion[17] az előzőhöz hasonló módon közli az „Üdvözítsd" ekténia szövegét a reggeli istentiszteletben. Csupán annyi az eltérés attól, hogy nem hozza az imént idézett utasítás szövegét,

---

[14] A Szent Atanáz Görög Katolikus Hittudományi Főiskola Könyvtárának antiqua-anyagának és régi könyveinek teljes áttekintése alapján.

[15] Lásd: *Ευχολογιον. Rituale Graecorum complectens Divinae Liturgiae, Officiorum, Sacramentorum, Consecrationum, Benedictionum, Funerum, Orationem… Juxta Orientalis Ecclesiae. Opera Jacobi Goar… editio secunda Expurgata, accuratior,* Venetiis MDCCXXX, 32.

[16] *Ibid.*, 43.

[17] Lásd: *Ευχολογιον το μεγα,* εν Ρωμη, 1873, 26. – Magyar fordítása is létezik, egyelőre kéziratban, a Hittudományi Főiskola könyvtárában, melyet Rohály Ferenc készített 1955-ben: *A nagy imádságos könyv.* Itt a 23. lapon található az ekténia.

hanem egyszerűen csak három ponttal jelzi, hogy az ekténia folytatódik. A lítia szertartásában[18] azonban az ekténia teljes szövege jelen van, ahol a következőket sorolja fel: Istenszülő, szent kereszt, mennyei erők, Keresztelő János, apostolok, Nagy Szent Bazil, Nazianzi Szent Gergely, Aranyszájú Szent János, Csodatévő Szent Miklós, vértanúk, istenhordozó atyák, a templom védőszentje, Joákim és Anna istenősök, minden szentek. – Meg kell még említeni, hogy a lítiai áldás-imájában mindezek felsorolásába még bekerül (de csak a magyar fordításba) „a szent és dicsőséges, győzelmi jelet hordozó György nagyvértanú” neve is.[19]

Az athéni görög Euchologion[20] a reggeli istentiszteletnél csak az ekténia kezdetét jelzi, és visszautal a lítiai szertartására,[21] ahol a teljes szöveget közli. Ott pedig már részletes felsorolást ad „Üdvözítsd” ekténiában jelenlévő személyekről: Istenszülő, szent kereszt, mennyei erők, Keresztelő János, apostolok, Nagy Szent Bazil, Nazianzi Szent Gergely, Aranyszájú Szent János, Csodatévő Szent Miklós, vértanúk, istenhordozó atyák, a helyi szent, Joákim és Anna istenősök, minden szentek.

A görög kiadások részleteit a következő táblázat mutatja be:

Goár 1730	**Római 1873**	**Velencei/Athéni 1862**
Istenszülő	Istenszülő	Istenszülő
szent kereszt	szent kereszt	szent kereszt
mennyei erők	mennyei erők	mennyei erők
Keresztelő János	Keresztelő János	Keresztelő János
apostolok	apostolok	apostolok
Nagy Szent Bazil	Nagy Szent Bazil	Nagy Szent Bazil
Nazianzi Szent Gergely	Nazianzi Szent Gergely	Nazianzi Szent Gergely
Aranyszájú Szent János	Aranyszájú Szent János	Aranyszájú Szent János
Csodatévő Szent Miklós	Csodatévő Szent Miklós	Csodatévő Szent Miklós
vértanúk	vértanúk	vértanúk
istenhordozó atyák	istenhordozó atyák	istenhordozó atyák
	a templom védőszentje	
		a helyi szent
Joákim és Anna istenősök	Joákim és Anna istenősök	Joákim és Anna istenősök
a templom védőszentje		
minden szentek	minden szentek	minden szentek

[18] A görög eredeti szöveg: 17; a magyar fordítás: 20.
[19] A magyar fordítás: 22.
[20] Az *Ευχολογιον το μεγα,* Αθηναι 1970, 32. Ez a Velencében 1862-ben kiadott Euchologion reprintje.
[21] *Ibid.*, 20-21.

A táblázat alapján könnyen észrevehető, hogy az „Üdvözítsd” ekténia szövegében az Istenszülőtől kezdve az istenhordozó atyákig nincs eltérés. A templom védőszentjénél és a helyi szentnél azonban már változás tapasztalható a három forrásban. Goár az istenősök után hozza a szentet, míg a másik kettő előttük. Az athéni kiadás pedig „helyi szentről” szól a „templom védőszentje” helyett.

Szembetűnő továbbá az is, hogy a felsorolás nem tartalmaz annyi nevet, mint az általunk használt magyar változat. Hiányzik a felsorolásból Atanáz és Cirill, valamint Barlanglakó Antal és Teodóz neve.

2/ A szláv hagyományban

Hittudományi Főiskolánk könyvtárának antiqua-anyagában egy 1629-ből származó, Kijevben kiadott mű a legrégebbi ószláv nyelvű könyv,[22] amely az „Üdvözítsd” ekténiát tartalmazza. Itt a következőket sorolja fel a szöveg: Istenszülő (jelzi, hogy az ünnepét is kell említeni), szent kereszt, mennyei erők, Keresztelő János, apostolok, Nagy Szent Bazil, Nazianzi Szent Gergely, Aranyszájú Szent János, Csodatévő Szent Miklós, a három kijevi szent: Péter, Elek, Jónás, vértanúk, istenhordozó atyák, Joákim és Anna istenősök, a templom védőszentje, minden szentek. – Ez a szöveg bővebb az általunk használtnál a három kijevi főpap nevének beiktatása révén; viszont annyival rövidebb is, hogy Atanáz és Cirill főpapokat nem említi.

Időrendben a következő könyv a könyvtárunkban, amely „Üdvözítsd” ekténiát tartalmazza, egy Lembergben kiadott Liturgikon 1666-ból.[23] Ezt aztán több lembergi mű is követte: 1681-ből,[24] 1691-ből,[25] 1692-ből,[26] 1702-ből,[27] 1712-ből,[28] 1759-ből,[29] 1780-ból[30] és 1867-ből.[31] Az itt szereplő nevek együttesét a következő táblázatban lehet összefoglalni:

---

[22] Lásd *Служебникъ,* Киевъ 1629, 36-38.
[23] Lásd *Леімургіаріон си естъ служебникъ омъ литургій,* Лвовъ 1666, 27-29.
[24] Lásd *Леімургіаріон си естъ служебникъ омъ литургій,* Лвовъ 1681. (lapszám nélkül).
[25] Lásd *Леімургіаріон си естъ служебникъ омъ литургій,* Лвовъ 1691, 14-19.
[26] Lásd *Леімургіаріон си естъ служебникъ омъ литургій,* Лвовъ 1692. (lapszám n.).
[27] Lásd *Леімургіаріон си естъ служебникъ омъ литургій,* Лвовъ 1702, 21-22.
[28] Lásd *Леімургіаріон си естъ служебникъ,* Лвовъ 1712, 18-19.
[29] Lásd *Леімургікон сіестъ служебникъ,* Лвовъ 1759, 32.
[30] Lásd *Леімургікон сіестъ служебникъ,* Лвовъ 1780, 165.
[31] Lásd *Часословъ греческы орологїонъ,* Лвовъ 1867, 71.

	1666	**1681**	**1691**	**1692**	**1702**	**1712**	**1759**	**1780**	**1867**
Istenszülő	+	+	+	+	+	+	+	+	+
kereszt	+	+	+	+	+	+	+	+	+
angyalok	+	+	+	+	+	+	+	+	+
Ker. János	+	+	+	+	+	+	+	+	+
apostolok	+	+	+	+	+	+	+	+	+
Bazil	+	+	+	+	+	+	+	+	+
Gergely	+	+	+	+	+	+	+	+	+
Ar. János	+	+	+	+	+	+	+	+	+
Miklós	+	+	+	+	+	+	+	+	+
Péter	+	+	+	+	+	+	+	+	–
Elek	+	+	+	+	+	+	+	+	–
Jónás	+	+	+	+	+	+	+	+	–
vértanúk	+	+	+	+	+	+	+	+	+
atyák	+	+	+	+	+	+	+	+	+
Joák., Anna	+	+	+	+	+	+	+	+	+
Antal	+	+	+	+	+	+	+	+	+
Teodóz	+	+	+	+	+	+	+	+	+
templom sz.	+	+	+	+	+	+	+	+	+
minden sz.	+	+	+	+	+	+	+	+	+

A táblázatból az tűnik ki, hogy a régebbi dokumentumok tartalma egységes. A lembergi kiadások jellegzetességeként állapítható meg, hogy három kijevi szentet is bevesznek a felsorolásba, s a szöveg „az egész Oroszország csodatevőiként” említi őket.

A Vilniusban 1692-ben megjelentetett könyv[32] szövege az eddigiektől jelentős módon eltérve tartalmazza az „Üdvözítsd” ekténia szövegét. Ezt a lítia szertartásában hozza, ahol utal a reggeli istentiszteletre is.[33] A szöveg előbb az Istenszülőt, a keresztet, az angyalokat, Keresztelő Jánost és az apostolokat említi. Itt egy törés következik be, mert rögtön ez után a vértanúkkal folytatja, s az istenhordozó atyákat, valamint Joákimot és Annát említi. Barlanglakó Antalt és Teodózt kihagyja, és a templom szentjével folytatja. Ez után pedig felsorolja Nagy Szent Bazilt, Nazianzi Szent Gergelyt, Aranyszájú Szent Jánost, Atanázt és Cirillt, Miklós püspököt (minden egyéb cím nélkül), végül Jozafátot és minden szenteket.

Két liturgikus könyvben Unev szerepel a kiadási helyként.

[32] Lásd *Леімургікон си естъ служебникъ,* Вильно 1692, 68.
[33] *Ibid.*, 76.

Mindkettőt 1747-ben adták ki. A nyomtatás azonban elárulja, hogy két különböző kiadásról van szó.[34] Ezek az előbbivel teljesen megegyező módon tartalmazzák az „Üdvözítsd” ekténia szövegét.

Pocsájevből öt liturgikus könyv is található a könyvtárban az „Üdvözítsd” ekténia szövegével. A Zsolozsmáskönyv 1755-ből,[35] a Liturgikon is 1755-ből[36] való. A harmadik és a negyedik[37] pedig – bár ugyanabban az évben adták ki a két Liturgikont, a nyomtatás formájából látható, hogy két változatról van szó – 1791-ből származik. Végül az ötödiket (Zsolozsmáskönyv) is 1791-ben nyomtatták ki.[38] – Összképük:

	Zsol. 1755	**Lit. 1755**	**Lit. 1791**	**Lit. 1791**	**Zsol. 1791**
Istenszülő	+	+	+	+	+
kereszt	+	+	+	+	+
angyalok	+	+	+	+	+
Keresztelő Szent János	+	+	+	+	+
apostolok	+	+	+	+	+
Nagy Szent Bazil	–	+	+	+	+
Nazianzi Szent Gergely	–	+	+	+	+
Aranyszájú Szent János	–	+	+	+	+
Atanáz	–	+	+	+	+
Cirill	–	+	+	+	+
Miklós	–	+	+	+	+
Jozafát	–	+	+	+	+
vértanúk	+	+	+	+	+
atyák	+	+	+	+	+
Joákim és Anna	+	+	+	+	+
a templom szentje	+	–	–	–	–
Nagy Szent Bazil	+	–	–	–	–
Nazianzi Szent Gergely	+	–	–	–	–
Aranyszájú Szent János	+	–	–	–	–
Atanáz	+	–	–	–	–
Cirill	+	–	–	–	–
Miklós	+	–	–	–	–

[34] Lásd *Леімургікон си естъ служебникъ,* Уневъ 1747, 282-283; *Леімургікон си естъ служебникъ,* Уневъ 1747, 282-283.

[35] Lásd *Молитволовъ въ немже чинъ часовъ церковныхъ,* Почаевъ 1755, 231-232.

[36] Lásd *Леімургіаріонъ или служебникъ,* Почаевъ 1755, 243-244.

[37] Lásd *Леімургіконъ или служебникъ,* Почаевъ 1791, 336; *Леімургіконъ или служебникъ,* Почаевъ 1791, 336.

[38] Lásd *Молитволовъ въ немже чинъ часовъ церковныхъ и прочихъ спасителныхъ моленій,* Почаевъ 1791, 96.

Jozafát	+	–	–	–	–
minden szentek	+	+	+	+	+

A pocsájevi liturgikus könyvek tehát két jól elkülöníthető csoportot képeznek az „Üdvözítsd” ekténia szempontjából. Az elsőt képviselő könyv teljesen megegyezik a vilniusi[39] és az unevi két kiadással.[40] A többi viszont a lembergi kiadásokhoz hasonlít, Atanázt és Cirillt is belevéve a névsorba.

A témánk szempontjából fontos két liturgikus könyv a Buda helynevet tartalmazza a kiadás helyéül. Tehát Magyarországon nyomtatták őket, de ószláv nyelven. Az egyik egy Imakönyv, amit 1799-ben jelentettek meg.[41] A másik egy Zsolozsmáskönyv, amelyet 1823-ban adtak ki.[42] A két könyv közül az elsőben található felsorolás az Istenszülőtől kezdve Szent Miklósig megegyezik az eddig általános felsorolással. Utána viszont betoldja az orosz szentek, Péter, Elek és Jónás nevét, sőt, újdonságként tartalmazza Fülöpöt is ebben a kategóriában. A másik könyv azonban már úgy tartalmazza az „Üdvözítsd” ekténiát, ahogy az a mi liturgikus könyveinkben található.

Az „Üdvözítsd” ekténiát is tartalmazó további liturgikus könyvek kiadási helye Peremisl. A Liturgikont[43] 1840-ben adták ki. A másik viszont egy Zsolozsmáskönyv,[44] amelyet 1847-ben jelentettek meg. Mind a két könyv csaknem úgy hozza az ekténiát, mint ahogy az a mi gyakorlatunkban szerepel. Csupán annyi az eltérés, hogy Szent Miklós után beiktatja Szent Jozafát nevét is.

Az Ungváron 1895-ben kiadott Zsolozsmáskönyv[45] teljesen olyan rendben tartalmazza az „Üdvözítsd” ekténiát, amint az a magyar görög katolikus egyház gyakorlatában szerepel.

A nagyhét teljes szertartásait tartalmazó, Varsóban kiadott, Grazban újranyomott liturgikus könyv[46] is tartalmazza az „Üdvözítsd”

---

[39] Lásd a 32. jegyzetet.

[40] Lásd a 34. jegyzetet.

[41] Lásd *Служебникъ,* Будин 1799, 60.

[42] Lásd *Молитволовъ въ немже чинъ часовъ церковныхъ и прочихъ спасителныхъ моленїй,* Будин 1823, 246-247.

[43] Lásd *Леімургікон сирєчь Служебникъ,* Перемышлъ 1840, 669-670.

[44] Lásd *Молитволовъ въ немже чинъ часовъ церковныхъ и прочихъ спасителныхъ моленїй,* Перемышлъ 1847, 97-98.

[45] Lásd *Молитволовъ въ немже чинъ часовъ церковныхъ и прочихъ спасителныхъ моленїй,* Оунгваръ 1895, 228-229.

[46] Ennek a könyvnek érdekessége, hogy rövidítések és utalások nélkül tartalmazza a teljes nagyhét minden szertartását, annyiszor ismételve az egyes részeket amennyiszer kell:

ekténiát. A római *Russicum*-ban, illetve templomában is ezt használják. A reggeli istentiszteletben a következőképpen hozza az ekténia egyes részeit: Istenszülő, szent kereszt, mennyei erők, Keresztelő János, apostolok, Nagy Szent Bazil, Nazianzi Szent Gergely, Aranyszájú Szent János, Csodatévő Szent Miklós, Metód és Cirill a szlávok tanítói, Vlagyimir társapostol, orosz csodatevő atyák: Mihály, Péter, Elek, Jónás, Fülöp, Hermogén, vértanúk, Borbála, breszti Atanáz, vilnai vértanúk: Antal, János és Eusztáthiosz, Barlanglakó Antal és Teodóz, pocsájevi Jób, olsanszki János, a templom védőszentje és a nap szentje, Joákim és Anna istenősök, minden szentek.

3/ Egy román forrás

Nagyszeben városában adták ki 1835-ben azt a román nyelvű Liturgikont,[47] amelyet ószláv betűkkel írtak. Az „Üdvözítsd" ekténiát ez teljesen olyan formában tartalmazza, ahogy az a mi gyakorlatunkban szerepel.

4/ Az ekténia szövege nyugati nyelveken

A francia nyelven, Olaszországban kiadott püspöki Szerkönyv[48] a reggeli istentiszteletben a következő felsorolást hozza az „Üdvözítsd" ekténiában: Istenszülő, szent kereszt, mennyei erők, Keresztelő János, apostolok, Nagy Szent Bazil, Nazianzi Szent Gergely, Aranyszájú Szent János, Csodatévő Szent Miklós, vértanúk, istenhordozó atyák, a templom védőszentje, a napi szent, Joákim és Anna istenősök, minden szentek.

Ez a mű – a görög Euchologionoktól eltérően – a lítiai szertartásánál[49] utal az „Üdvözítsd" ekténiára, nem pedig fordítva, mint azok teszik. A főhajtási áldó imádságban[50] pedig ugyanazt a szöveget közli, mint a reggeli istentiszteletnél. – Az viszont egyértelműen kitűnik, hogy a görög eredeti szöveget veszi alapul, és nem a szlávot.

Службы на каждый день Страстыя Седмицы, Варшава 1929, (újranyomva: Graz 1981), 24-25.

[47] Lásd *Сфинтеле шидмиезеещиле літургій,* Шибиу, 1835.

[48] Guillaume, D. (par le), *Grand Euchologue et Arkhiératikon,* Parma 1992, 598.

[49] *Ibid.*, 591.

[50] *Ibid.*, 591-592.

A bevezetőben említett olasz nyelvű kiadás[51] csaknem megegyezik a franciával. Lényeges különbség csupán annyiban jelentkezik a kettő között, hogy ez utóbbi elhagyja Atanáz és Cirill nevét, illetve hogy a napi szentet Joákim és Anna után közli.

5. Szinopszis

A forrásokat egybevetve meglehetősen változatos kép alakul ki az „Üdvözítsd” ekténiában felsorolt személyekről. A különböző változatok összesen *huszonnyolc* kategóriában foglalják össze az említett személyeket, a szent kereszttel együtt. Ezek közül a magyar görög katolikus egyház gyakorlatában élő változatban *tizennyolc* kategória van jelen. A források összesen *huszonhét* személyt említenek meg név szerint (s a szent keresztet is), az összefoglaló elnevezések mellett (apostolok, vértanúk, atyák, minden szentek). A mi egyházunkban használt változatban viszont mindössze csak *tizenegy* személy neve jelenik meg: Keresztelő Szent János, Nagy Szent Bazil, Nazianzi Szent Gergely, Aranyszájú Szent János, Atanáz és Cirill, Csodatévő Szent Miklós, Joákim és Anna, Barlanglakó Antal és Teodóz.

Az „Üdvözítsd” ekténia tartalmának teljes összképét a következő táblázat mutatja be a benne szereplő nevek felsorolásával és az egyes kiadások megjelölésével.

Név	Kiadás
Istenszülő	minden kiadásban szerepelnek
szent kereszt	
testnélküli mennyei erők	
Keresztelő Szent János	
apostolok	
Nagy Szent Bazil	minden kiadásban szerepelnek
Hittudós Szent Gergely	
Aranyszájú Szent János	

[51] Lásd a 2. jegyzetet.

Atanáz és Cirill	a görög kiadásokban (1730, 1873, 1862), az 1629-es kijevi kiadásban és egyetlen lembergi kiadásban sem szerepelnek; a pocsájeviek közül viszont mindben megtalálhatók; megvannak a vilniusi 1692-esben és az uneviekben (1747); nincsenek a budai kiadásokban (1799, 1823); megvannak a peremisliekben (1841, 1847), az ungváriban (1895), a nagyszebeniben (1835); nincsenek meg viszont a pármaiban (1992); megvannak a római 1950-es ószláv és a római 2000-es olasz kiadásban
Csodatévő Szent Miklós	minden kiadásban szerepel
Metód és Cirill	a „szlávok tanítói" csak a varsói és a római ószláv kiadásban szerepelnek
Vlagyimir	a társapostol, illetve nagyfejedelem csak a varsói és a római ószláv kiadásban szerepel
Mihály	az orosz csodatevő atya csak a varsói kiadásban szerepel
Péter, Elek, Jónás	„az egész orosz föld szentjei" a görög kiadásokban nem szerepelnek; megvannak a kijevi 1629-es kiadásban és a következő lembergiekben: 1666, 1681, 1691, 1692, 1702, 1712, 1759, 1780, nincsenek meg viszont az 1867-esben, továbbá a vilniusi 1692-esben és az uneviekben, a pocsájeviekben, a peremisliekben, az ungváriban, a nagyszebeniben, a pármaiban, a római ószláv kiadásban és a római olasz kiadásban
Fülöp	az orosz csodatevőt csak a budai 1799-es és a varsói kiadás említi
Hermogén	az orosz csodatevő atya csak a varsói kiadásban szerepel
Borbála	csak a varsói és a római ószláv kiadásban szerepel
Breszti Atanáz	csak a varsói kiadásban szerepel
János és Eusztáthiosz	csak a varsói kiadásban szerepelnek
Jozafát	a görög kiadásokban és az 1629-es kijevi kiadásban nem szerepel; a lembergiek közül egyben sincs; megvan viszont a vilniusi 1692-esben és az uneviekben; a pocsájeviek közül mindben megvan; nincs a budai két kiadásban; megvan a peremisliekben; nincs meg az ungváriban, a varsóiban, a pármaiban, a római ószláv és a római olasz kiadásban
vértanúk	minden kiadásban szerepelnek
istenhordozó atyák	minden kiadásban szerepelnek
Joákim és Anna istenősök	minden kiadásban szerepelnek
a templom vagy a nap szentje	eltérő módon, de minden kiadásban megvannak

Barlanglakó Antal és Teodóz	a görög kiadásokban és az 1629-es kijevi kiadásban nem szerepelnek; a lembergiek közül viszont mindben megvannak, nincsenek a vilniusi 1692-esben és az uneviekben; a pocsájeviek közül pedig egyben sincsenek; nincsenek a budai 1799-es kiadásban, de megvannak az 1823-asban; megvannak a peremisliekben, az ungváriban, a varsóiban, a nagyszebeniben; nincsenek viszont meg a pármaiban, a római olasz kiadásban; megvannak a római ószláv kiadásban
Pocsájevi Jób	csak a varsói kiadásban szerepel
Olsanszki János	csak a varsói kiadásban szerepel
minden szentek	minden kiadásban szerepelnek

A megvizsgált források a Hittudományi Főiskola könyvtárából származnak. Az úgynevezett „nagyorosz” hagyományba tartozó művek közül nincsenek ott olyanok, amelyek az „Üdvözítsd” ekténiát tartalmazzák – bár néhány Moszkvában megjelent liturgikus könyv van benne –, ezért ezeket nem lehetett feldolgozni. Bizonyára még bővítenék a nevek listáját, amint a Szkaballanovics-féle értelmező tipikon[52] igazolja.

Mindenesetre feltűnő a változatosság, ami a felsorolásokban tapasztalható. A legszűkebb névsort a görög kiadású szövegek tartalmazzák; a szlávok lényegesen bővebbek. Ez utóbbiakban is nagy a változatosság a nevek felsorolásában. Így a bevezetőben feltett kérdés újra felvethető: Nem kerülhetne-e bele az „Üdvözítsd” ekténiába a mi bizánci szertartású, magyar származású szentünk, Magyar Mózes?[53]

[52] Lásd a 7. jegyzetet.

[53] Életéről és tiszteletéről lásd IVANCSÓ, I., *Moisej Ugrin – nello specchio del suo culto liturgico,* Nyíregyháza 1997; ID., *Magyar Mózes – liturgikus tiszteletének tükrében,* Nyíregyháza 1997.

ATHANASIANA 13 (2001) 41-53.

SESZTÁK ISTVÁN

AZ ISTENI MISZTÉRIUMOK
Szempontok a keleti teológia szentségtanához

TARTALOM: Bevezetés; 1. Történeti áttekintés; 2. Teológiai háttér; 1/ Etimológia jelentés; 2/ A szentségek alapítása; 3/ A szentségek hatása és száma; 4/ Az Egyház, mint szentség; 5/ A Szentségek, a teremtett világ és az ember; Befejezés

Bevezetés

A nyugati társadalmakhoz és kultúrákhoz hasonlóan, Keleten is – ha talán nem is olyan jelentős mértékben – a szentségi gyakorlat, a szentségi élet krízisét tapasztalhatjuk. Ennek okai között az egyik legjelentősebb és legdöntőbb, hogy a mai kor emberét egyre kevésbé „érdekli" az üdvösség, a halált követő jövő kérdése, aminek egyenes következménye, hogy mindennapjaiból eltűnnek az erre való „készületnek", mintegy bizonyos várakozásnak (ami a múlt emberét igenis jellemezte) a nyomai. Egyre kevésbé érzik a szentségek igazi jelentését és jelentőségét, pedig valójában ezek jelenthetik az Istennel való találkozás előkészületének „földi" zálogait, kincseit.

Mit is jelentenek valójában az isteni misztériumok[1] (szentségek)? P. Evdokimov, orosz teológus röviden így fogalmaz: *„A szentség az a szent cselekmény, amelyben Isten láthatatlan kegyelmét a hívek számára egy látható jelben közli".*[2] Nehéz azonban néhány szóval meghatározni mindazt, amit a szentségek teológiai tartalma takar, hiszen a keresztény Keleten nem pontos definíciókkal, hanem sokkal inkább körülírással próbálják meg bemutatni mindazt a titokzatos valóságot,

[1] A keresztény Keleten ma is ezzel a névvel illetik mindazt, amit mi katolikusok, Tertullianusz óta szentségeknek hívunk. Elsősorban az „isteni" (θειον) jelzővel használják, mégpedig azért, hogy világos és érthető legyen a pogány misztériumoktól való megkülönböztetés. Az érthetőség kedvéért a két kifejezést (isteni misztériumok, szentségek), mivel a jelentésük nagyjából megegyezik, gyakran felcserélve használjuk. A kifejezések pontos jelentését, s használatukat egy következő pont alatt fogjuk tárgyalni.

[2] EVDOKIMOV, P., *L'ortodossia*, Bologna 1981, 381.

amit az isteni kinyilatkozatás számukra feltár és elárul.[3]

Krisztus igehirdetésének középpontjában Isten Országának eljövetele áll. Ez az Ország, Krisztus Testén keresztül, ami az eszkatológikus beteljesedés elővételezése, mindannyiuk számára nyitva áll. Ebben az összefüggésben Nikolasz Kabaszilasz *Élet Krisztusban*[4] című könyvében így ír: *„A szentek számára a jelenvaló világban nemcsak az adatott meg, hogy a Krisztusban való örök életre felkészüljenek, hanem hogy mostantól kezdve ennek megfelelően éljenek és munkálkodjanak”.*[5] Ez pontosan azt jelenti, hogy valójában már most személyesen részesedhetünk, bekapcsolódhatunk – a szentségek által – Krisztus misztériumába. Így tehát a szentségek, a Szentlélek segítségével azt az isteni kegyelmet közvetítik, amely által Isten közli az emberiséggel – azt a bűntől megszabadítva és a hallhatatlanság dicsőségébe elvezetve – az isteni életet. Kabaszilasz, a nagy misztikus, az előbb említett művében így fogalmaz: *„A Krisztusban való élet ebben a jelenvaló világban veszi kezdetét és növekszik, tökéletes azonban csak a jövőbeniben lesz, amikor elérkezünk ahhoz a naphoz: a jelen valóság az ember lelkében nem határozhatja meg teljesen a Krisztusban való életet, de egymagában a jövőbeli sem, ha itt el nem kezdődik”.*[6] Az isteni misztériumok tehát a Szentlélek kegyelemközvetítő csatornái, az Egyház „életjelei”,[7] amelyek a Krisztusban gyökerező életet táplálják és erősítik, hiszen csak a szentségek által részesedhetünk Krisztus Testében és az ő megváltó művében,[8] azaz egyetlen, értünk véghezvitt Misztériumában. Kabaszilasz szentségekre vonatkozó elnevezései igen kifejezők, s teológiai tartalmuk is igen gazdag: pl. „igazság kapui”, mégpedig abban az értelemben, hogy az ember számára előkészítik és lehetővé teszik a Mennyek Országába

[3] Keleten, az isteni Igazságra keresve a választ nem találunk skolasztikus rendszerű felosztásokat, sem pontos meghatározásokkal teletűzdelt értekezéseket. A keleti teológia számára sokkal inkább jellemző a tapasztalati, liturgikus (egységes) jelleg vagy még inkább az Isten Misztériuma előtti leghelyesebb emberi magatartás, a hallgatás. Ez az az *apofatikus* – vagy más névvel negatív – teológia, ami még túlnyomó részben manapság is jellemző a keleti teológusokra.

[4] Ami valójában nem más, mint a beavató szentségekhez, a keresztséghez, a bérmáláshoz és az Eukarisztiához írt kommentár.

[5] NIKOLASZ KABASZILASZ, *La vita in Cristo,* Neri U. (a cura di), Torino 1971, 63.

[6] *Ibid.*

[7] NOCKE, F-J., *A dogmatika kézikönyve*, Budapest 1997, 195. Éppen ezen meghatározás értelmében is világosnak tűnhet a szoros összefüggés az Európában megtapasztalható templomba-járás krízis és a szentségi élet elhanyagolása között.

[8] Vö. TREMBELAS, P., *Dogmatique de l'Eglise Orthodoxe Catholique*, Paris 1968, III, 6-9.

való eljutást. A szentségek, a „szív részei”, a „fa ágai”, a „szőlőtő hajtásai”, ezek az elnevezések még élénken tükrözik a középkori Keleten uralkodó biblikus-patrisztikus hagyományt.

A szentségek tehát Isten Titkának látható jelei, amelyek a Megtestesülés és a Megváltás misztériumát az időben (s a látható földrajzi keretek között) megvalósítják. Összefoglalásként elmondhatjuk, hogy az isteni misztériumok megadják az Isten képére és hasonlatosságára teremtett embernek mindazt a szükséges erőt (kegyelmet), hogy az isteni életben részesüljön, elinduljon az Istennel való egyesülés útján, s így már itt a földön „megízlelhesse” az élet és a Szentháromság boldogságának Titkát, amelyet igazán, a maga teljességében csak az utolsó, eszkatológikus időben tapasztalhat majd meg.

1. Történeti áttekintés[9]

Isten, kinyilatkoztatása által a teremtett világ számára minden pillanatban megmutatja önmagát, mégpedig abban a mértékben, ahogyan Ő akarja. A kiválasztott nép, Istennek ezt a közelségét, önközlését a mindennapjaiban is megtapasztalhatta, történelme ezt nyilvánvalóan tükrözi. Ezt a mai teológiai nyelvben „szakramentális életmód”-nak nevezzük, azaz *„Isten testileg foghatóan közli magát az emberrel, testben, érzékelhető módon teszi magát tapasztalattá”.*[10] Elég csak az Egyiptomból való szabadulásra, vagy éppen a próféták működésére gondolnunk. Ez a közelség azonban leginkább az Isten képmására és hasonlatosságára teremtett emberben mutatkozik meg, aki leginkább képes arra, hogy Teremtőjének nyomait hordozza.

Az Újszövetségben Isten legnyilvánvalóbb jele, önmegmutatkozása, maga Egyszülött Fia, Jézus Krisztus. Ő nyilatkoztatja ki hallgatói előtt az Atya titkát, misztériumát. Ezekre a „titkokra” a görög nyelv a „müsztérion[11] kifejezést használja.[12] Ezek azonban kifejezetten még nem

[9] Valójában csak egy rövid áttekintésről van szó, hiszen nem célunk, hogy egy, a szentségekről szóló, részletekbe menő, alapos dogmatörténetet adjunk. Elsődleges szándékunk, hogy nagyvonalakban felvázoljuk mindazt, ami a mai keleti teológiában uralkodó értelmezéshez elvezetett. Egy részletesebb tanulmányozáshoz lásd *Storia dei Dogmi*, Casale Monferrato 1998, vol. IV.

[10] NOCKE, *A dogmatika kézikönyve,* 199.

[11] Ez az újszövetségi használat a görög vallásos kultúra és az *apokaliptika* nyomait tükrözi.

[12] Mk 4,11: „Titeket beavattalak az Isten az Isten Országa titkaiba”; Kol 2,2: „Isten (az Atya) titka, aki Krisztus” stb.

utalnak a liturgikus, közösségi ünneplésre, de világosan bemutatják Isten, Fiában jelenvalóvá, megtapasztalhatóvá vált misztériumát.

Az első évszázadok Egyháza, teológusai a „müsztérion" szót hasonló, tág jelentéstartalommal használták, talán azzal az egyetlen különbséggel, hogy Krisztus titkát a liturgikus-eucharisztikus közösség – a Szentlélek közreműködésével – olyan „jelek" által hirdette és ünneplte, amelyekben magát Krisztust, a Föltámadt Urat tapasztalták meg. A III. századtól elkezdve – talán a bibliafordításoknak köszönhetően – a „müsztérion" kifejezést egyre inkább a „sacramentum" váltotta fel, amely a kezdetekben megőrizte tág jelentését. Szent Ágoston szerint ez például *„minden érzékkel észlelhető tényállás, amelynek értelme nem merül ki azzal, hogy az legyen, amit közvetlenül ad, hanem azon túl egy szellemi valóságra utal".*[13] Az egyházatyák gondolkodása tehát „a reálszimbólum értelmezési horizontján mozog".[14] Ez az elgondolás, miszerint a szimbólum adta hasonlóságon túl a magasabb valóság valamilyen formában kifejeződik az alacsonyabb valóságban, elsősorban Keleten uralkodott, míg Nyugaton egyre inkább előtérbe került a szóra és a pontos fogalmakra koncentráló gondolkodásmód. Azaz néhány szóval úgy foglalhatnánk össze, hogy míg Keleten megmarad az Isten-tapasztaláson alapuló misztikus-liturgikus irány, addig Nyugat – talán a filozófia kategóriáinak hatására – megpróbál definíciókat, meghatározásokat találni. Elég, ha csak Szent Tamás eszköz-okság kategóriáira, vagy éppen „ex opere operato" terminusokra gondolunk.[15]

2. Teológiai háttér

1/ Etimológia jelentés

A görög „μυστηρια"[16] szó jelentése: ugyanabban az időben elrejteni és közvetíteni valamit. Ebben az értelemben a szentségeket jogo-

[13] FINKENZELLER, J., „Die Lehre von den Sakramentum im allgemeinen", in *HDG 4/1, 1a Von der Schrift bis zur Scholastik*, Freiburg 1980, 39.

[14] NOCKE, *A dogmatika kézikönyve,* 205.

[15] Azt hiszem, nem szükséges tovább vizsgálnunk a történelem menetét, hiszen már világossá válhat a hangsúly eltolódása, amelyen a két hagyomány közötti különbség alapszik. Az eltérések kompenzációjaként azonban mindenféleképpen meg kell említenünk a XX. században végbement teológia-reformot, a liturgikus megújulást, amelyek mind-mind a közeledést szolgálták.

[16] A titok szó tehát a „μυειν" igéből származik, ami „az érzékszervek (száj, szem) bezárását jelenti.

san helyettesíthetjük a titok (misztérium) szóval, hiszen egyfelől egy titkos, elrejtett, tévedhetetlen, ismeretlen valóságra utalnak, de ugyanakkor az isteni kegyelmet közvetítik. Ezek a misztériumok, jelentésüknél fogva felülmúlják az ember spekulatív, racionális, az értelemmel is könnyen felfogható képességeit, azokat csak a hit fényében, azaz Krisztus kinyilatkozatása által érthetjük meg.

Damaszkuszi Szent Jánosnak az Első Korintusi levélhez írt kommentárja segít ennek a jelentésnek a helyes megértésében: *„a szentségeket azért nevezzük titoknak, mert amit látunk, nem az, amit hiszünk. Látunk egy dolgot, és mást hiszünk. Pontosan ez a szentségek természete”.*[17] Ez az a látható és a láthatatlan közötti kettőség, ami minden szentségben megjelenik,[18] s amelyet szinte minden keleti teológus is nagy mértékben hangsúlyoz, elég csak S. Bulgakov szavaira gondolnunk: *„Általában a szentségeket úgy is meghatározhatjuk, mint olyan »cselekmény«, amely által egy látható forma alatt egy láthatatlan ajándékot, a kegyelem ajándékát »továbbítjuk«”.*[19] A misztérium elnevezés megtartásának helyességét, Ch. Yannaras neves görög teológus szerint az is indokolja, hogy sem a mindennapos nyelvhasználatunk, sem a tudományos beszédünk nem képes mindannak a valóságnak a leírására, amit Isten – a Szentlélek által történő – kegyelemközvetítő tevékenysége takar.[20]

A szentségek hitünk különböző tartalmaira utalnak: a Szentháromságra, a Megtestesülésre, a Keresztrefeszítésre, a Feltámadásra stb. Mindegyiknek közös jellemzője, hogy mélységesen Krisztus misztériumában gyökereznek, hiszen ahogy Cavilas a Jn 1,1,-18 alapján mondja, Krisztus maga az „eredeti szentség”, sőt „minden szentségek fő celebránsa”.[21]

2/ A szentségek alapítása

Az isteni misztériumok az Üdvözítő megváltó hatalmának sokrétű megnyilvánulásai, amelyek által maga Krisztus lesz jelenvalóvá és

---

[17] DAMASZKUSZI SZENT JÁNOS, *Kommentár az Első Korintusi levélhez*, VII,1, in *PG* XCV,569.

[18] Látható külső forma és a Lélek által közvetített láthatatlan isteni kegyelem.

[19] BULGAKOV, S., *La sposa dell'agnello,* Bologna 1991, 403.

[20] Vö. YANNARAS, Ch., *La fede dell'esperienza ecclesiale. Introduzione alla teologia ortodossa*, Brescia 1988, 179.

[21] Vö. CALIVAS, A. C., „The Sacramental Life of the Orthodox Church”, in *A Companion To The Greek Orthodox Church*, New York, 1984, 32. Ezzel egy másik fontos ponthoz érkeztünk, mégpedig a szentségek alapításának kérdéséhez.

Egyházában működik tovább. Ő maga személyesen a keresztséget és az Eukarisztiát alapította, de közvetett módon mindegyik szentség – apostolai által, a Szentlélek erejében, az üdvösség elnyeréséért – tőle nyeri eredetét.[22] Éppen ezért Krisztus keresztáldozatának különösen nagy jelentősége van a szentségek alapítását illetően, hiszen ahogy a nagy egyházatyák hangoztatják a „szentségek Krisztus keresztülszúrt mellkasából erednek”,[23] hiszen éppen ez az áldozat válik majd a Vigasztaló küldetésének, missziójának egyik okává. Tehát minden szentség valamilyen módon ezen a történelmi eseményen alapszik.[24]

A szentségekben végbemenő emberi megszentelődés azonban a Szentháromság Személyeinek együttes műve, hiszen a misztériumok megünneplésében maga a teljes Szentháromság van jelen.[25] Minden szentségben a kegyelem „osztója” a Szentlélek, aki ezzel Krisztus Testét építi, s így küldetésük – mint a Megváltás egészében – elválaszthatatlan marad, ezzel pedig az Atya akaratát teljesítik, ami nem más, mint az ember egyesülése teremtő Istenével.

A keleti teológia számára, teljes egyetértésben a nyugatival, a szentségek „anyagból és Szentlélekből állnak”,[26] azaz egy természetfeletti és egy természetes valóságból, s így közvetítik az ember megszentelésére szolgáló isteni kegyelmet. Tehát a szentségek a Krisztus halálából származó láthatatlan, misztikus és a teremtett, látható ajándékok harmonikus szintézisét mutatják.

A Lélek – a szentségeknek köszönhetően, s azok által – bennünk lakik, s így egyre inkább Krisztus Templomává[27] alakít minket, felkészít a Krisztussal való személyes találkozásra, hiszen már nemcsak a Lélek egy szikráját kaptuk meg, mint ahogy azt az Ószövetség prófétái mondhatták, hanem Isten Országa, amely Krisztusban kitárult előttünk, mindig nyitva áll. A szentségeknek ez a személyes, perszonális jellege valamivel nyilvánvalóbb a keleti egyházakban. Erre utal az a tény is, hogy míg Keleten a szentség felvevőjét mindig nevén szólítják egyes

[22] *Ibid.*, 32-35.

[23] Pl. Jeruzsálemi Cirill, Aranyszájú Szent János stb.

[24] Ezt azért fontos kihangsúlyozni, mert a szentségek történelmi eseményen való alapítottsága is megmutatja, hogy semmiféleképpen sem valami csodás, mágikus hatásról van itt szó. Lásd MATSOUKAS, N. A., *Teologia dogmatica e simbolica ortodossa,* Roma 1996, vol. II, 262.

[25] Vö. SALACHAS, D., *L'iniziazione cristiana nei Codici orientale e latino,* Bologna 1992, 16.

[26] A látható és láthatatlan valóság „dualizmusa” itt is világosan kitűnik

[27] Vö. 1Kor 3,16

szám első személy helyett passzív szerkezetet használva,[28] addig Nyugaton a kiszolgáltató egyes szám első személyben cselekszik.

3/ A szentségek hatása és száma

Isten határtalan bölcsességében és szeretetében vezeti a világot – a szentségek által, amelyek egyben a Szentlélek megnyilvánulásának a jelei – annak teljes, eszkatológikus beteljesedése felé. A szentségek „hatásossága" tehát a kegyelemben, azaz a Léleknek abban a „átistenítő erejében" rejlik, amely a világmindenséget viszi előre, transzformálja, mígnem „Krisztus lesz minden mindenben".[29] Éppen ezért, Keleten nem szívesen „osztályozzák a kegyelmet",[30] mivel az nem más, mint a Lélek adománya, ajándéka, az egyetlen isteni Misztérium megnyilvánulása, amely élteti és növeli a közösséget, Krisztus Testét. A szentségek tehát nem lehetnek önmagunkban „álló", az Egyháztól elszigetelt, pusztán jogi események, hiszen éppen ezekből a misztériumokból áradó kegyelem lehel életet a krisztusi közösségbe.[31] Nem véletlen, hogy S. Bulgakov a kegyelmet, a szentségek szentségének nevezi, az igaz Egyház együttes, szentségi „megmozdulásának". Annak az Egyháznak, ami nemcsak a látható, földi közösséget jelenti, hanem a misztikus, mennyeit is. A kegyelemben Isten önmagát közli, látható jel nélkül, túlmutatva ezzel az egyes szentségeken, amelyek a kegyelemnek „csak" megkülönböztetett, „egyedi" kisugárzásai.

Általánosságban elmondhatjuk, hogy a keleti teológia nem nagyon használja azt a terminológiát, amit Szent Ágoston óta a latin Egyház „a szentségek eltörölhetetlen jegyeként" ismer, s szívesebben beszélnek – a görög egyházatyák hagyományból táplálkozva – „a Szentlélek kitörölhetetlen pecsétjéről". Ezzel is azt a meggyőződésüket hangoztatják, hogy a szentségekben maga a Szentlélek van jelen és működik.

A szentségek a hívő embert a jövő, az eszkatológikus életre készítik és vezetik, de ezzel az emberi élet földi, zarándok jellegét teszik még hitelesebbé. Valójában az Istennel való találkozást próbálják meg

[28] Például, áldozáskor: „Isten szolgája (szolgálója) részesíttetik".
[29] Vö. Kol 3,11
[30] Vö. BULGAKOV, *La Sposa*, 433-464, ahol részletesen bemutatja mindazokat a veszélyeket, amelyeket a nyugati egyház kegyelmet érintő kategorizálása magában foglal. Bulgakov az egészet egy reménytelen kísérletnek tartja.
[31] A keleti egyházakban semmilyen szentséget sem lenne szabad Isten népének jelenléte és részesedése nélkül kiszolgáltatni. A kegyelem és az Egyház kapcsolatot egy későbbi pont alatt fogjuk részletesebben megvizsgálni.

elővételezni, s így ébredhet rá igazán a keresztény ember, mit is jelent Istentől választott és megszólított embernek lenni, akinek természetét maga Krisztus is magára öltötte. Erről a készület jellegről P. Evdokimov így ír: *„A szentségek nem pusztán olyan jelek, amelyek Isten ígéreteit erősítik, vagy a hit és a bizalom táplálására szolgáló eszközök, nemcsak közvetítik, hanem tartalmazzák is a kegyelmet, s ezzel a halhatatlanság motorjai, az üdvösség eszközei és ugyanakkor maguk az üdvösség”.*[32] Az isteni misztériumok az ember legbensőbb tapasztalatát, legmélyebb valóságát érintik, egyszerre személyesek és közösségiek, s így minden keresztény, aki a szentségekhez járul, a többiek számára maga is szentséggé válik, hiszen ő egyben a Szentlélek működésének hordozója.

Isten a szentségek segítségével a saját életéből való részesedésre hívja meg a keresztényeket, akik erre szabadon, teljes felelősségük tudatában adják meg a választ. Így a szentségekhez járulók részéről az Istennel való együttműködésről beszélhetünk, de világosan kell látnunk, hogy két egyenlőtlen erő „szinergiájáról” van itt szó.[33]

A kiszolgáltató személyét illetően, a nyugati hagyományhoz hasonlóan Keleten is elengedhetetlen, hogy szándékában legyen annak, hogy ezzel Isten akaratát, s az Egyház küldetését teljesíti, s ennek megfelelően teljes közösségben kell lennie Isten Egyházával.[34] Összességében tehát elmondhatjuk, hogy a szentségek hatásossága kizárólag Istentől függ, amelyek nem emberi kitalálás, invenció, hanem a Szentlélek erejében bekövetkező, isteni alapítás eredményei.

A keleti teológia történelmi korszakain végigtekintve, a szentség számát illetően – mint ahogy a teológia más területein is – igen különböző véleményeket találunk. Ez a szabadság annak is köszönhető, hogy a keleti Egyház formailag sohasem ragaszkodott ahhoz, hogy egy meghatározott „listát” állítson elő, bár el kell ismernünk, hogy manapság a teológusok nagy része elfogadja a szentségek állandó számaként a hetet. Mint ahogy a rövid történeti áttekintésben láthattuk, az egyházatyák a „misztérium” szót igen tág értelemben használták, s ezalatt általánosságban „az üdvösség egyetlen titkát”[35] értették, míg az üdvösségszerző egyedi cselekmények leírására a „rítus” vagy a „szentelés” kifeje-

[32] EVDOKIMOV, *L'ortodossia,* 385.

[33] Ehhez kapcsolódva a keleti Egyház a XII. század óta használatos „ex opere operato” és „ex opere operantis” kifejezéseket illetően eléggé megosztott.

[34] Vö. TREMBELAS, *Dogmatique*, 41-47.

[35] Vö. például ARANYSZÁJÚ SZENT JÁNOS, *Hom. 7,1 in 1Cor,* in *PG* LXI,55.

zéseket használták.[36] Damaszkuszi Szent János, akit az „ortodox hit" összefoglalójának és védelmezőjének is nevezhetünk, két szentségről beszél. Hasonlóan Palamasz Gergely is, az „új életre való születés" keresztény alapjaként, a keresztséget és az Eukarisztiát, mint beavató szentségeket említi. A „hét szentségről" szóló tanítást hivatalosan először abban a hitvallásban találjuk meg, amelyet IV. Kelemen pápa kért meg Palailogosz VIII. Mihály bizánci császártól 1267-ben. Ettől kezdve egyre gyakrabban találunk ehhez hasonló, a hét szentségről szóló felsorolást, de ezeket a katolikus teológiától eltérően sokkal tágabb értelemben, tehát kevésbé dogmatikusan értették. J. Meyendorff, *A bizánci teológia* című könyvében egy érdekes megállapítást tesz a szentségek hetes számát illetően, azt sokkal inkább szimbolikus jellegűnek és jelentésűnek tartja, s Iz 11,2-4 alapján a Szentlélek hét ajándékára vezeti vissza.[37] Véleményét az a tény is megerősíti, hogy a „hét szentséget" elfogadó keleti teológusok között különböző felsorolásokat találunk.[38] Bulgakov általánosságban szívesebben beszél egy bizonyos szentségi életről, amelyben a szentségek a „lelki szervezetet" képviselik, s a János evangélium két versére – „a Lélek ott fúj, ahol akar" (3,8) és „Isten ugyanis a Lelket mérték nélkül adja" (3,34) – hivatkozva azt mondja, hogy a Szentlélek gazdagságát, ajándékait a szentségek hetes száma önmagában nem merítheti ki.[39] A szentségek eme „szervezetének és felépítettségének" fundamentuma természetesen az Eukarisztia, hiszen ez egyszerre a Megtestesülés és a Pünkösd szentsége, azaz az „Isten-emberségéé".[40] Az isteni misztériumok tehát a mindennapi élet számára azt a lelki táplálékot jelentik, amelyek egyben a Lélek ereje által a jövőt készítik elő.

4/ Az Egyház, mint szentség

Jogosnak tűnhet az a kérdés, hogy miért is van szükség erre a fejezetre. Az eddigiekből azonban világosnak látszik, hogy nem lehetséges úgy Isten misztériumáról, a szentségekről beszélnünk, hogy nem

[36] Vö. S. GIVANNI CRISOSTOMO, *Catechesi battesimali*, Brigatti, C. (a cura di), Roma 1982, 119.

[37] Vö. MEYENDORFF, J., *La teologia bizantina*, Casale Monferrato 1984, 232.

[38] Matsoukas szerint, mind a bibliai hagyományokra hivatkozva, mind teológiailag alaptalan a szentség bármilyen számszerinti lehatárolása, hiszen azok csak mint a Szentlélek az Egyházban történő megnyilvánulási érthetőek, nem pedig mint egymástól elszigetelt cselekmények. Vö. MATSOUKAS, *Teologia dogmatica*, 260-262.

[39] BULGAKOV, *La Sposa*, 426-427.

[40] *Ibid.*, 426.

tartjuk szemünk előtt az Egyház titkát.[41] Mint ahogy fentebb már megállapítottuk, a szentségek az Egyház életét, életre való képességét vagy éppen életképtelenségét mutatják. A mai világban az Egyházat sokan a közösség és az ember önmegértésének egyik formájaként képzelik el. Zizioulas, pergamoi metropolita ekkleziológiájában, az Egyház identitására keresve a választ, azt Krisztus identitásával azonosítja,[42] mégpedig abban az értelemben, mint ahogy a test a főtől elválaszthatatlan, hiszen belőle nyeri életét, ugyanúgy az Egyháznak is, mint Krisztus Testének a Főből, az Éltetőből kell táplálkoznia.

Ez a táplálék, ami valójában az isteni kegyelem, a szentségek által „jut el" az emberekhez, ami pedig elsősorban a Szentlélek művének eredménye.[43] Az ember számára tehát az Egyház megvalósítása az a szentségi út, az az eszkatológikus kihívás, amely a Szentlélek segítségével elvezeti őket Isten dicsőségében az igaz Egyház látására. Krisztus, Isten „tökéletes Egyháza", az emberek feladata pedig, hogy az Egyházban, Testében őt már itt a földön megjelenítsék. Világosnak tűnhet, hogy a keleti teológiai gondolkodásmód számára a Krisztus, Egyház, szentség, út, kegyelem, Szentlélek kifejezések milyen szoros összefüggésben állnak egymással, hiszen Istennek abba az egyetlen Üdvözítő szándékába kapcsolódnak be, s vezetnek el minden keresőt, amely az embert a Háromságos Isten életébe szeretné bevezetni. Az Egyház ezen az úton tehát – Bulgakov szavaival – azt az egyetemes szentséget, „omnisacramentum"-ot jelenti, amely a Megtestesülés és a Szentlélek eljövetelének teljes erejükben történő megvalósulása.[44] A szentségek, mint Isten „emberszerető" akaratának jelei, az Egyház megvalósításának elengedhetetlen táplálékai.

Ezek az isteni misztériumok tehát minden esetben az „Egyházban végbemenő, az Egyházból származó és az Egyházért létrejövő ese-

[41] Ebből a szoros kötődésből is következik, hogy a szentségekről Keleten miért éppen az Egyháztan „után" beszélnek, s nem pedig egy külön fejezetben.

[42] ZIZIOULAS, J., „Le Mystère de l'Eglise dans la tradition orthodoxe", in *Irenikon* 60 (1987) 335.

[43] Természetesen világosan kell látnunk, hogy a Szentháromság isteni Személyein belül nem állíthatunk fel elsőbbségi rangsort. Itt arról van szó, hogy Krisztus Misztériumának megjelenítése a Szentlélek misszióját „érinti". – Láthatjuk, hogy a mai egyházkép, amely az egyéni, személyes jelleget domborítja ki (persze ez nem jelenti, hogy az első századokban nem beszélhetünk egy „tapasztalati Egyházról") nem jár nagyon messze a valóstól, ha nem keveri össze az emberi, illetve a Szentlélektől származó isteni megtapasztalását.

[44] Vö. BULGAKOV, *La Sposa*, 403.

mények, ajándékok".[45] Krisztus Egyháza lényegileg az Ő jelenléte által jött létre, s ez a jelenlét a szentségek által, s elsősorban az Eukarisztiában őriztetik meg („anamnészisz jelleg"). Ugyanakkor az Egyháznak éppen ez a szentségi karaktere engedi meg, hogy Krisztus Teste egyben egy elővételezett, előrehozott eszkatológia is legyen, hiszen a szentségek valósítják meg – a Pünkösd továbbviteleként – valamilyen formában Krisztus második eljövetelét.

Isten egyetlen Misztériumából kiindulva Keleten nem tesznek nagy különbséget a szentségek és a szentelmények (pl. temetés, vízszentelés stb.) között, hiszen ezek is, mint látható jelek, a Szentlélek láthatatlan kegyelmét közvetítik.[46] Az isteni ajándékok ingyenessége mellett azonban nem szabad elfelejtenünk, hogy minden embernek saját megszentelődése érdekében szüksége van arra, hogy a szentségek által személyesen és szabadon épüljön be Krisztus lelki Testébe.

Összességében elmondhatjuk, hogy a szentségek helyes megértése feltétlenül segít az Egyház valós identitásának megtalálásában,[47] hiszen a szentségi cselekményeknek köszönhetően válik világossá az Egyház szentháromságos és eszkatológikus jellege.

5/ A Szentségek, a teremtett világ és az ember

Az előző gondolatmenetet – aminek elsődleges célja a szentségek és az Egyház szoros összefüggésének kimutatása volt – továbbfolytatva elengedhetetlennek tűnik, hogy át ne gondoljuk a világnak, mint Isten teremtményének azt a szentségi mivoltát, amit a keleti teológia igencsak kiemel.[48] Minden, ami létezik, Istentől való teremtettsége miatt, – Hitvalló Maximosz kifejezésével – egy olyan „kozmikus liturgia", hálaadás, amelyben az egész teremtett világnak együttesen kell köszöne-

---

[45] Ezt a hármas aspektust elsősorban Evdokimov, orosz teológus vázolta fel, mégpedig a *Szeretet Szentsége* című könyvében. Olasz kiadában lásd EVDOKIMOV, P., *Il Sacramento dell'Amore. Il mistero coniugale secondo la tradizione ortodossa,* Milano 1981, 140.

[46] Vö. MEYENDORFF, *La teologia bizantina*, 231.

[47] S ez egyben az a pasztorális szempont is, ami miatt nem hagyhattuk ki ezt a fejezetet, hiszen a szentségek jelentőségének „visszaszerzése" maga után vonzza a templombajárásnak nemcsak pusztán a „szükségszerűségét", hanem sokkal inkább lelki oldalát. S ez fordítva is igaz, aki Isten népéhez tartozónak érzi magát, annak szüksége van azokra a táplálékokra, amelyek ezt a hovatartozást (ami nem pusztán fizikai) erősítik.

[48] Megjegyzéseink elsősorban ZIZIOULAS, J., *Il creato come Eucaristia, Approccio teologico al problema dell'ecologia,* Magnano 1994. című könyvéből vesszük.

tet mondania Teremtőjének. A világ tehát mint Isten áldása, egyben jelenlétének és jóságának jele, azaz szentsége. Ebben a trendben az ember kitüntettet helyzete miatt, mivel egyedüliként teremtetett Isten képére, az összes teremtményt képviseli, ő „a teremtett világ papja”.[49] Az embernek, aki a Teremtés könyve szerint „állandó éhség-ösztönnel” teremtettet, aki azonban nem az Istentől kapott, megáldott táplálékot választotta (bűn), ahhoz hogy az igaz életet bírja, szüksége van arra, hogy Krisztusnak, a régi genezis beteljesítőjének örök áldozatából egyen. Az ember, Isten iránti állandó „éhségét” nevezhetjük az emberi élet szentségi jellegének. Az ember számára, aki az Istennel való egyesülésre vágyódik, szükséges, hogy a folyamatos átalakulás, növekedés folyamán elismerje, hogy a teremtett világ, s benne ő maga is, Istenhez tartozik, hiszen az ő teremtménye. Isten azonban ezt a függőséget határtalan jóságában és szeretetében állandóan az ember javára fordítja, fölajánlva neki, hogy mint személy (azaz aki képes a másikkal való kapcsolatra), szabadon válaszoljon hívására.

Zizioulasz szerint is a mai világnak szüksége van egy olyan új szemléletmódra, amelyben egy ilyen liturgikus-szentségi dimenzió uralkodik, azaz ahol az ember, mint a teremtett világ szószólója, képes helyes választ adni Teremtőjének. A szentségek pedig Isten és az ember örök, valóságos kapcsolatának (kérdés-válasz) látható jelei, azok az erők és liturgiák, amelyek által az ember eljuthat az igaz Isten-ismeretre, s részesedhet életében.

Befejezés

Ha röviden, néhány mondattal szeretnénk válaszolni arra a kérdésre, hogy mi is a jelentősége a szentségeknek (isteni misztériumoknak) a keleti teológiában, röviden így felelhetnénk: bennük és általuk veszi kezdetét Isten üdvözítő szándéka, azaz az ember átistenülése, s a teremtett világ felemelkedése Teremtőjéhez. A szentségekben az egész Szentháromság van jelen és működik, s általuk az eszkatológikus idők válnak jelenvalóvá és kézzelfoghatóvá. Az ember számára pedig a szentségek nemcsak életének egy bizonyos, szétválasztható aspektusát jelentik, hanem – ahogy P. Evdokimov fogalmaz – a szentségekből merítő és

[49] Zizioulasz gyakran hangoztatott kifejezése, amit az ember kitüntetett, de ugyanakkor felelősségteljes pozíciója alatt ért (lásd pl. *Il creato come Eucaristia*, 68.).

azokba merülő emberi lét annak eredeti, „ádámi” természetét tükrözi vissza.

ATHANASIANA 13 (2001) 55-77.

OLÁH MIKLÓS

A SZENTÍRÁS LITURGIKUS ÉLETÜNKBEN I.

Bevezetés

Aki végzi a keleti egyház zsolozsmáját, és ismételten átéli a liturgikus évet, annak feltétlenül szemébe ötlik a rengeteg *bibliai fogalom, kép, hasonlat*. Szinte emberfeletti munka lenne ezeknek az említett fogalmaknak, hasonlatoknak és utalásoknak pontos és teljes körű felsorolása. (Gondoljunk például csak a kánonok ódáira!)

1. Nem ritka a *szentírási részletek szószerinti idézése* is az énekekben. Roppant értéket képvisel ez a gyakorlat és beállítottság, amelyet nagy elődeinktől örököltünk! Ennek a nagy kincsnek kellő belátása és hasznosítása érdekében láttam neki ennek a sajátos összesítésnek.

2. A Biblia másik megjelenése liturgikus életünkben *szentírási olvasmányok* formájában történik: kisebb-nagyobb részleteket olvasunk, recitálunk, olykor énekelünk belőlük. Ez is szinte hihetetlen mennyiséget jelent egy liturgikus év folyamán. Ezeket megpróbáltam – a Szentírás összeállításának sorrendjében – összegyűjteni, hogy amikor folyamatosan olvassuk a Könyvek Könyvét, akkor azt is figyelembe vehessük, hogy melyik részt hol, mikor, milyen liturgikus környezetben idézi elénk egyházunk. (Csak a magyar kiadású, általunk használt zsolozsmát és olvasmányos könyvet, valamint a „Nagyböjti Énektár" című kötetet /Nyíregyháza, 1998./ vettem alapul!) Ez sem volt könnyű munka és nem is teljes, vagy tökéletes. Nehezítette egyrészt a Biblia egyes könyveinek, vagy azok részleteinek az eltérő kezelése, számozása a régebbi, általunk a liturgikus gyakorlatban használt, illetve a legújabb kiadású bibliákban (pl. a zsoltároknál, a Királyok könyvénél stb. Az alábbiakban az új számozásokat vettem figyelembe!) Nehezíti az eligazodást az is, hogy az ismert Biblia-fordításaink az ún. Septuaginta-szöveget vették alapul, újabban pedig a héber szövegekből készítik a fordításokat. Másrészt a liturgikus könyveink nagyon sokszor minden jelzés nélkül idézik a szentírási szövegeket, vagy legfeljebb csak a fejezeteket jelölik meg.

Ezen okok, vagy éppen a nem kellő körültekintés miatt bizonyára vannak szövegek, amelyek kimaradtak az alábbi felsorolásból, vagy

elírás, téves megjelölés csúszott be, amiért elnézést kérek. Előre is hálásan megköszönöm, ha kiegészítéseket vagy helyesbítéseket kapok e kis kezdeményezés olvasóitól és használóitól.

Ahol az olvasott, vagy énekelt szöveg nem összefüggő részlet, hanem összeválogatott mondatok kisebb-nagyobb gyűjteménye, ott az egyes részeket külön-külön nevezem meg a felsorolásban.

Ebben az első összeállításban csak az ószövetségi könyveket vettem sorra, de már ez is sok meglepetést és nagy élményt jelentett. Következő alkalommal megpróbálom majd az újszövetségi kapcsolatokat is kimutatni liturgikus gyakorlatunkban és ima-életünkben.

Ószövetség

(NB! A zárójelbe tett számok a „Nagyböjti Énektár” című kötetre utalnak.)

Teremtés

1,1-13: Nb. I. hétfő Vecs.; nagyszombat Vecs.; Dec. 25; Jan. 6. Vecs.
1,14-23: Nb. I. kedd Vecs. (163)
1,1: Nb. I. hétfő I. óra (135.)
1,24-31 és 2,1-3: Nb. I. szerda Előszz. lit.
2,4-19: Nb. I. csüt. Vecs. (193)
2,11: Nb. I. hétfő, I. óra prok.
2,21: Esketés (Euch. 32.)
2,20-3,20: Nb. I. péntek Vecs.
3,1-15: Dec. 8. Vecs.
3,1-20: Nb. I. péntek Vecs.
3,21-4,7: Nb. II. hétfő Vecs. (269)
4,8-15: Nb. II. kedd Vecs. (277)
4,16-26: Nb. II. szerda Vecs.
5,1-24: Nb. II. csüt. Vecs. (291)
5,32-6,1-8: Nb. II. péntek Vecs.
7,6-10: Nb. III. szerda Vecs.
7,11-8,3: Nb. III. csüt. Vecs. (350)
8,4-21: Nb. III. péntek Vecs.
8,11: Keresztelés (Euch. 9.)
8,21-9,7: Nb. IV. hétfő Vecs. (387)
9,8-17: Nb. IV. kedd Vecs. (395)
9,18-29: Nb. IV. szerda Vecs.

10,32-11,9: Nb. IV. csüt. Vecs. (414)
12,1-7: Nb. IV. péntek Vecs.
13,12-18: Nb. V. hétfő, Vecs.
15,1-15: Nb. V. kedd, Vecs.
14,14-20: H. u. VII. vas.; (VII. egy. zs. atyái); Kar. e. vas.; I-VI. egy. zs. Vecs.
17,1-9: Nb. V. szerda Vecs.
17,1-14: Jan. 1. Vecs.
17,15-19: Jún. 24. Vecs.
17,19: Esketés (Euch. 33.)
18,11-14: Jún. 24. Vecs.
18,20-33: Nb. V. csüt. Vecs. (503)
21,1-8: Jún. 24. Vecs.
22,1-18: Nb. V. péntek Vecs.; Nagyszombat Vecs.
24,50-51: Esketés (Euch. 33.)
27,1-41a: Nb. VI. hétfő, Vecs. (550)
28,10-17: Szept. 8; Okt. 1; Márc. 25; Aug. 15. Vecs.
29,31: Esketés (Euch. 33.)
29,32: Keresztelés (Euch. 12.)
31,3-16: Nb. VI. kedd, Vecs. (558)
32,1-10: Jan. 6. Vecs.
41,50: Esketés (Euch. 33.)
43,26-30 és 45,1-16: Nb. VI. szerda Vecs.
46,1-7: Nb. VI. csüt. Vecs.
49,1-2.8-12: Virágvas. elővecs.
49,32-50,1-25: Nb. VI. péntek Vecs.

Kivonulás

1,1-20: Nagyhétfő Előszent. lit.
2,5-10: Nagykedd Előszent. lit.; Jan. 6. Vecs.
2,11-22: Nagyszerda Vecs.
3,1-8: Márc. 25. Lit.
12,1-11; 13,20-22: Nagyszombat Vecs.
12,1-2a.3a.4b.6.8: Febr. 2. Vecs.
12,11-22: Nagyszerda Vecs.
13,1-3.11-16: Febr. 2. Vecs.
13,20-15,19: Nagyszombat Vecs.
14,15-18.21-23.27-29: Jan. 6. Vecs.
14,1-31; 15,1-19: Nagyszombat Vecs.

15,1-19: Vajh. szomb. Utr. és Nb. I. IV. V. hétfő Utr. (126, 382, 446.)
15,2-18: Bibliai ódák I. (813.)
15,6: Liturgiai öltözködés, jobb kézelő (Lit. 102.) 23. sk.: Nagy vízszent. Jan. 6. (Euch. 176.)
19,10-19: Nagycsüt. Vecs.
24,12-18: Aug. 6.
32,1-43: Nb. I. kedd, Utr. (157.)
33,11-23: Nagypéntek Vecs.; Aug. 6.
34,4-6.8: Aug. 6. Vecs.
37,1-14: Nagyszombat, Utr. végén
40,1-5.9-11; 14,31-33: Nov. 21.

Leviták

26,3-25: Szept. 1. Vecs.

Számok

11,16-17.24-29: Pünkösd Vecs.
24,5-9.17-18: Kar. elővecs.

Második Törvény

1,8-11.15-17: Szentatyák vas., I-VI. egy. zs., VII. egy. zs. (Okt. 11-24. között), Kar. e. vas., Jan. 18. és 30.
10,14-21: ua.
32,1-43: Nb. III. kedd, Utr. (331); Bibliai ódák II. (814); 1-52: Vajh. szomb. Utr.

Józsue

3,7-8.14-17: Jan. 6. Elővecs.
3,16: Nagy vízszent. Jan. 6.-án. (Euch. 177.)
5,10-16: Nagyszombati Vecs.
5,13-16: Nov. 8. Vecs.

Bírák

6,11-24: Nov. 8.
6,36-40: Jan. 6. Elővecs.
13,2-8.13-15.17-18.21: Jún. 24.

Rut

1Sámuel
2,1-10: Nb. I. II. V. VI. szerda Utr. (173, 279, 460, 560)
16,13: Keresztelés (Euch. 16.)

2Sámuel
2,1-10: Bibliai ódák III. (818)

1Királyok
8,22-23a.27b-30: Szept. 13.; Máj. 21. és Aug. 20. Vecs.
17,1-24: Júl. 20. Vecs.
17,8-24: Nagyszombati Vecs.
18,1.17-42.45: Júl. 20. Vecs.
18,30-39: Jan. 6. Vecs.
18,38: Nagy vízszent. Jan. 6. (Euch. 179.)
19,1-10.15-16.19-20: Júl. 20. Vecs.
19,3.5-9.11-13.15-16: Aug. 6. Vecs.

2Királyok
2,1.6-14: Júl. 20. Vecs.
2,6-14: Jan. 6. Vecs.
2,19-22: Jan. 6. Vecs.
4,8-37: Nagyszombati Vecs.
5,9-14: Jan. 6. Vecs.

1Krónikák

2Krónikák

Ezdrás

Nehemiás

Tóbiás

Judit
8,25: liturgia (Lit. 132.)
13,6-26: Dec. 8. Vecs.

Eszter

3,1-10: Dec. 8. Vecs.

1Makkabeusok

2Makkabeusok

Jób

1,1-12: Nagyhétfő Vecs.
1,13-22: Nagykedd Vecs.
2,1-10: Nagyszerda Vecs.
38,1-21 és 42,1-5: Nagycsüt. Vecs.
42,12-16: Nagypéntek Vecs.

Zsoltárok

Kathizmák: I: 1-41; II: 42-72; III: 73-89; IV: 90-106; V: 107-150.
2: Nagypéntek, I. óra
2,1-2: Nagycsüt. lit. prok.; nagypéntek I. óra, elővers;
2,6-7: Aug. 20. Vecs. elővers
2,7: Kar. I. óra elővers; nagy esti zsol. elővers; Lit. bemeneti vers; Vecs. elővers
2,8: Aug. 20. Vecs. elővers
3: Utrenye (Lit. 56.)
3,9: Nb. I. hétfő, Vecs. elővers.
4: Nagy esti ájt. (Lit. 19.); Nb. esti zsolozsma (145)
5: I. imaóra általában (és Nagypéntek, Karácsony és Vízkereszt)
5,1: Nb. I. kedd, Utr. (161.)
5,1-4, 8: Menyasszony-avatás (Euch. 46.)
6: Nagy esti ájt. (Lit. 19.)
6,1-2: Nb. I. kedd. I. óra (162)
6,3: Betegekért végzett Lit. prok. (Lit. 165.)
7: Utrenye (Lit. 56.)
7,2: Nb. I. kedd, Vecs. (163.)
8,3: Virágvas. Utr. magaszt. elővers és prok.; Nagypéntek VI. óra prok.; Lázár szomb. áld. vers.
9,2: Febr. 2. Utr. magaszt. elővers; Lit. ant.
10,12: Húsh. vas. Utr. (54.)
11,2.8: Nb. I. szerda előSz. Lit. prok. (178);
11,7: Nb. I. szerda I. óra prok. (177)

12,6b: I. hang Utr. prok.
12,8: Előszv. lit. prok.
13: Nagy esti ájt. (Lit. 19.)
13,4: Előszv. lit. prok.; Aug. 15. Utr. magaszt. elővers
14,1: Nagypéntek IX. óra prok.
14,1: Aug. 6. Utr. magaszt. elővers.
14,7,1: Nb. I. csüt. III. óra (192)
15,1-2: Nb. I. csüt. III. óra (192)
16,3: Egy vt. Lit. prok.
16,7.1: Nb. I. csüt. Vecs. (193 és 194)
17: III. imaóra általában (Lit. 89.)
17,5: Útrakelők megáldása, alleluja-vers (Euch. 321.)
17,33-34: Liturgiai öltözködés, öv (Lit. 102.)
18,2b-3: Liturgia (Hitvallás előtt, 130. old.); Nb. I. péntek Esti zsol. (207); Fényes-hét csüt. Vecs. prok.
18,5: Pünkösd Lit. prok.
19,2-3: Lit. I. antifona
19,2: Pünkösd Utr. Magaszt. elővers; Dec. 27. Utr. magaszt. elővers; Bérmálás prok.; Jún. 29. Vecs. elővers; Utr. magaszt. elővers
19,5: csüt. Lit. prok.; Jún. 29. Vecs. elővers; Utr. és Lit. prok. és áld. vers; Bérmálás, prok. (Euch. 22.)
15, 2: Nb. I. péntek (208)
20: Utrenye (Lit. 55.)
20,1: Betegek kenete (Euch. 63.)
20,2-3: Pünkösd Lit. II. antifona
20,3-5: Iskolás gyermekek megáldása, alleluja-versek (Euch. 317.)
21: Utrenye (Lit. 55.)
21,2: Pünkösd Lit. III. antifona
21,14: Nb. I. péntek Vecs. (210)
22: Nagypénteki és Jan. 6.-i I. óra.
22,1-2.4: Szept. 14. Lit. I. ant.
22,17: Utr. elővers
22,19: uo. és III. óra elővers; Vecs.-i prok.
22,24: Nb. II. hétfő III. óra (268)
23: Oltár-edények megáldása (Euch. 281.)
23,4: Járványok idején Lit. prok. (Lit. 168.)
23,4b: Nb. II. hétfő III. óra (268)
23,6a: Vecs. (keddi prok.)
24: Nagy esti ájt. (Lit. 19.)

24,1: Temetés (Euch. 89.)
24,3: Aug. 6. Utr. magaszt. elővers.
24,8: Nb. II. hétfő Vecs. prok. (269)
25: III. imaóra általában (Lit. 89.); Gyermek-temetés (Euch. 97.)
25,1: Papi tem. alleluja-vers (Euch. 121, 129.); Halottak szomb. Lit. prok.
25,13: uo. prok. (Euch. 123.)
25,16: Nb. II. hétfő Vecs. prok. (270)
26: Templomszentelés (Euch. 241.); Templomi szerelvények megáldása (Euch. 292.)
26,1: Keresztelés prok.
26,6-12: Kézmosás (Lit. 102.)
26,7: Húsh. vas. Utr. (54)
26,8: Nb. II. kedd Utr. prok. (275)
27: Jan. 6. I. óra
27,1: Keresztelés (Euch. 14.); Lázár szomb. Lit. és Jan. 6.-án vízszent. prok.; Vízszent. a Mak. napján, prok. (Euch. 191.); Nb. II. kedd III. óra, prok. (276)
28: Jan. 5. III. óra
28,6: Papi tem. prok. (Euch. 128.)
28,9: Szentségi áldás (Lit.), VI. hang és Jan. 1. Lit. prok.
29: Vízszent. (röviden) (Euch. 201.); Harangszentelés (Euch. 271.)
29,1: Nb. II. kedd Vecs. (277)
29,3: Jan. 5. I. óra, prok.
29,3.2: Nb. II. szerda III. óra, prok. (283)
29,1: Nb. II. kedd, Vecs. prok. (277)
29,11: Lit. prok. (Az egyház békességéért 99. old.; VII. hang lit. prok.)
31: Nagy esti ájt. (Lit. 19.)
31,2: Nb. II. szerda Vecs. (283)
31,11: Nb. II. szerda Vecs. prok. (284)
32: Keresztelés (Euch. 12.)
32,11: szombati prok. és Szentatyák vas. Lit. prok.; Egy vértanú: Lit. áld. vers
33: Déli zsolozsma (Lit. 99.); Litia
33,1: szombati Lit. áld. vers
33,9: Előszent. lit. áld. vers (Lit. 290.)
33,20: Ápr. 23. Utr. magaszt. elővers; Több vt. Vecs. elővers
33,22: Betegek kenete, prok. (Euch. 61.)
34,1-23: Nb. I. hétfő Vecs. (143), I. szombat Utr.

34,1-11: Déli zsol. (Lit. 99.), Litia
34,2: Nb. II. csüt. III. óra (290)
35: Nagypéntek III. óra (695)
35,18: Vas. Utr. elővers.
35,23: Vajh. vas. Utr.; Nb. II. csüt. prok. (290)
36,6-7: Nb. II. csüt. Vecs. prok. (291)
36,8b: Okt. 1. Utr. elővers
36,10: nagy doxológia
37,2. Előszent. lit. (Lit. 270.)
37,3: Jan. 1. Vecs. elővers; Utr. magaszt.
37,4: Iskolás gyermekek megáldása, áld. vers (Euch. 317.)
37,34: Nb. II. csüt. Vecs. prok. (292.)
38: utrenye
38,2-3: Nb. II. péntek III. óra prok. (298)
38,18: Nagypénteki III. óra prok.
39,13: Nb. II. péntek Vecs. prok. (299)
40,2-3: Nb. II. péntek Vecs. prok. (299)
40,11a és 11b: Aug. 29. Utr. magaszt. elővers.
41: Nagypénteki III. óra
41,5: Nb. II. péntek Vecs. prok. (299)
41,10b: Nagycsüt. Utr. elővers
42: Jan. 5. III. óra
12b,2: Nb. III. hétfő Utr. prok. (327)
42,7: Jan. 1. Vecs. elővers és Jan. 5. I, III, VI, IX. óra és Utr. magaszt. elővers
43,3: Aug. 6. Lit. bem. vers
43,5b,1: Nb. III. hétfő III. óra prok. (327)
43,26b: IV. hang Utr. prok.
44,2.26b: nagyszombati Utr. prok.
44,9: Nb. III. hétfő Vecs. prok. (329)
44,11. és 13: Szept. 8. Vecs. elővers.
45: Kar. I. óra
45,2b: Febr. 2. Lit. I. ant. 2. vers
45,3b: Lit. I. ant. 3. vers
45,4: uo. II. ant. 1. vers
45,5: uo. 2. vers
45,8b: Utr. magaszt. elővers
45,10: Lit. proszkomidia (Lit. 104.)
45,11: Lit. III. ant.

45,15: Nov. 21. Utr. elővers.
45,11: Szept. 8. és Okt. 1. Vecs. elővers és Utr. prok.
45,17: Dec. 27. és Jún. 29. Utr. magaszt. elővers
45,18: Febr. 2. Utr. prok.; Okt. 1. Utr. prok.
45,18.2a: Nb. III. hétfő Vecs. prok. (329)
46: Kar. I. óra
46,5b: Szept. 8. Lit III. ant. és Nov. 21. Utr. elővers; Márc. 25. Lit. II. antifona
46,2: Nb. III. kedd imaóra prok. (335)
47,2-3.6: Mennybemen. Utr. Magaszt. előversek; Lit. I. ant.; Vecs. elővers.
47,7: III. hang Lit. prok.
47,7,2: Vajh. péntek imaóra (92); Nb. III. kedd imaóra, prok. (336)
48,2-3b: Mennybemen. Lit. II. ant.; Aug. 6. és Nov. 21. Utr. magaszt. elővers; Aug. 6. Lit. I. ant.
48,2-3a: Nb. III. kedd Vecs. prok. (336)
48,15: Húsh. vas. prok.
49,2: Mennybemen, Lit. III. ant.
49,4: Jan. 1. Vecs. elővers; Utr. és Lit. prok.; Egy főpap Lit. prok.
49,4.2: Nb. III. kedd Vecs. prok. (337)
50,5: Szentatyák vas. Utr. dics. szt. elővers
50,14.2: Nb. III. szerda imaóra, prok. (342)
50,14: Liturgia (Lit. 131.)
51: Utrenye; Liturgia: tömjénezés (Lit. 107.); III. óra általában (Lit. 89.) és Kar.; jan. 5. és Nagypéntek; Betegek kenete (Euch. 58.); Papi tem. (Euch. 132.) Templomszentelés (Euch. 236.); Megszentségtelenített templom kiengesztelési rendje (Euch. 244.); Temetőszentelés (Euch. 275.); Paróchus beiktatása (Euch. 329.); Esti kisebb ájt., (Lit. 15.); Nagy esti ájt. (Lit. 22.)
51,1: Húsh. Vas. Utr. elővers
513,12: Nb. III. szerda imaóra, prok. (343)
51,12: Pünkösd előesti (másnapi és harmadnapi!) Vecs. elővers
51,13: uo.; Utr. magaszt. elővers
51,17: Liturgia, kezdő áldás előtt (Lit. 109.)
52: Nagypéntek VI. óra.
52,10b.3: Nb. III. szerda Vecs. prok. (344)
53,3: vecsernye (szerdai prok.)
53,7b.1: Nb. III. szerda Vecs. prok. (344)
54: VI. imaóra általában (Lit. 93.)

54,3-4: Nb. III. csüt. imaóra, prok. (349)
55: VI. imaóra általában (Lit. 92.)
55,2: Fényes-hét szerda Vecs. prok.
55,2-3: Nb. III. csüt. imaóra prok. (349)
55,8: VII. 20. és VIII. 29: Utr. magaszt. elővers
56,2: Nb. III. csüt. Vecs. prok. (350)
57,2: Nb. III. csüt. Vecs. prok. (351)
57,6: Liturgia (152.)
58,11a,2: Nb. III. péntek imaóra, prok. (356)
59: Nagypéntek IX. óra
59,3 és 2: Nagycsüt. Vecs. prok.
59,10b-11: Vecs. (pénteki prok.; Nb. 3. vas. Lit. ant.)
59,18b: Nb. III. péntek imaóra, prok. (357)
60,12b,3: Nb. III. péntek Vecs. prok. (537)
61,6: Vecs. (Nb. I. III. és V. vas. Fényes-hét péntek prok.)
61,9a: Nb. III. péntek Vecs. prok. (537)
62,3: Nb. IV. hétfő III. óra, prok. (386)
63: Utrenye (Lit. 56.)
63,5: Nb. IV. hétfő III. óra, prok. (386)
64,2: Nb. IV. hétfő Vecs. prok. (387)
64,11: keddi Lit. prok.; Ápr. 23. Lit. prok.
65,2: Virágvas. Utr. magasztalás elővers; papi tem. prok. (Euch. 119, 127.)
65,5: Temetési alleluja-vers (Euch. 75.); Papi tem. prok. (Euch. 119, 127.); Parasztász (Euch. 152.)
65,6: Nb. IV. hétfő Vecs. prok. (388)
65,11: Nagy szárazság idején Lit. prok. (Lit. 171.)
66: Tömjén megáldása (Euch. 295.)
66,1-4: Szent Liturgia (Húsvéti és vasárnapi I. antifona)
66,1: Dec. 25: Utr. magaszt. elővers
66,1-2: Aug. 15. Utr. magaszt. elővers
66,4: nagyszombati Lit. prok.
66,12: Ápr. 23. Utr. magaszt. elővers
66,20: Nb. IV. kedd,III. óra, prok (393)
67: Kar. III. óra; Mennyasszony avatása (Euch. 45.); Megszentségtelenített templom kiengesztelési rendje (Euch. 251.); Szentháromságot, Epifániát, Pünkösdöt és Úrszínváltozást ábrázoló képek megáldása (Euch. 301.)
67,2: I. imaóra általában (Lit. 88.)

67,2-4: Szent Liturgia (Húsvéti és vasárnapi II. antifona)
67,2: Jan. 6. Utr. magaszt. elővers
67,2b: Nb. IV. kedd III. óra, prok (394)
68,2-4: Húsv. Utr. előversek; Temetés fényes héten (Euch. 103.)
68,5: Jan. 1. Utr. magaszt.; Nb. IV. kedd III. óra, prok. (395)
68,7: Temetőszentelés prok.
68,10: Szárazság idején áld. vers (Lit. 174.)
68,20-21: III. imaóra általában (Lit. 91.)
68,36: Mindenszentek vas. Vecs. elővers és Lit. prok.; Kar. u. vas. Lit. prok.
69: Nagypénteki III. óra
69,2: Vízáradás idején Lit. prok. (Lit. 175.)
69,18: Vecs. (vajh. Vas., Nb. II. és IV. vas. prok.)
69,19: nagypénteki III. VI, IX. óra elővers
69,22: uo. III, VI. IX. óra elővers
69,33: Nb. IV. kedd Vecs. prok (395)
70: Megszentségtelenített templom kiengesztelési rendje (Euch. 251.); Esti kisebb ájt. (Lit. 15.); Nagy esti ájt. (Lit. 19.)
70,1-6: Nb. I. hétfő Vecs. (149); Esti zsol. (195)
70,5: Nb. IV. szerda III. óra, prok. (405)
71,1-2: Nb. IV. szerda III. óra, prok. (406)
71,8: Imaórák (Lit. 87.)
72: Kar. VI. óra
72,18: Nb. IV. szerda Vecs. prok. (408)
73,28.1: Nb. IV. szerda, Vecs. prok. (408)
74: Jan. 5. VI. óra
74,1-2: Szept. 14. Lit. II. ant.
74,12: Nb. III. vas. Lit. 2. ant.
74,12.1: Nb. IV. csüt. III. óra (413)
75,10.2: Nb. IV. csüt. III. óra (413)
76,12.2: VIII. hang Lit. prok.; Nb. IV. csüt. Vecs. (413); Nagycsüt. Utr. prok.
77: Jan. 5. VI. óra.
77,1: Fényes-hét kedd Vecs. prok.
77,2-3a: Nb. IV. csüt. Vecs. (415)
77,17: Jan. 1. Vecs. és Jan. 5. I, III, VI. és IX. óra elővers
77,19: Dec. 27. és Jún. 29: Utr. magaszt. elővers; Aug. 6. Lit. I. ant.
78,38,1: Nb. IV. péntek III. óra, prok. (425)
78,65a: nagyszombati Lit. áld. vers

79,8-9: VI. imaóra általában (Lit. 94.)
80,3b: VI. hang. Utr. prok.
80,8: Nb. IV. péntek III. óra, prok. (425)
82,8: Nagyszombati Lit. alleluja-vers
83,19: Nagycsüt. Utr. (667)
84: IX. imaóra általában (Lit. 95.); Templom alapkövének megáldása (Euch. 226.)
84,4b,1: Nb. V. hétfő III. óra prok. (449)
84,5: Papi tem. prok. (Euch. 121.); uo. alleluja-vers (Euch. 125.)
85: IX. imaóra általában (Lit. 96.); Búzaszentelés (Euch. 213.)
85,8: Nb. V. hétfő III. óra prok. (450)
86: IX. imaóra általában (Lit. 96.); Kar.,Vízkereszt, Nagypéntek, IX. óra
86,1: Nb. V. kedd III. óra prok. (457)
86,3: Papi tem. prok. (Euch. 123.)
86,11a-b: Útrakelők megáldása, prok. (Euch. 321.)
86,11: Nb. V. hétfő Vecs. prok. (451)
87: Utrenye (Lit. 56.); Templom alapkövének megáldása (Euch. 233.); Kar. III. óra
87,2: Nb. V. hétfő Vecs. prok. (451)
87,3: Szept. 8. és Aug. 15. Utr. magasztalás elővers; Aug. 15. Lit. I. ant. és II. ant.; Aug. 6. Lit. II. ant.
87,5: Kar. IX óra prok.
88: Utrenye
88,7: Nagypénteki Vecs. prok.
88,16: Nb. V. hétfő III. óra, prok. (456)
89,1-18: Üdvözítőnk képének, vagy az ő ünnepei képének megáld. (Euch. 297.)
89,12a: Aug. 6: mindkét Vecs. elővers
89,13b: uo. Vecs. elővers, prok. és Utr. prok.
89,17: Aug. 6. Lit. áld. vers
89,36: Szept. 8. Lit. II. ant.; Aug. 15. Vecs. elővers
90: I. imaóra általában (Lit. 86.)
90,1: Nb. V. kedd Vecs. prok. (457)
90,6: Keresztelés (Euch. 7.)
90,14-17: Vajh. hétfő, szerda, péntek Utr. (60, 81, 90)
90,17: Iskolás gyermekek megáldása, prok. (Euch. 316.); Szentlélek segítségül hívása, prok. (Lit. 159.)
91: VI. imaóra általában (Lit. 93.); Jan. 5. és Nagypéntek; Parasztász (Euch. 149.); Házszentelés (Euch. 253.); Nagy esti ájt. (Lit. 19.)

91,2: Nb. V. kedd Vecs. prok. (458)
91,1 és 4: Okt. 1. Utr. elővers
91,6: Keresztelési ima (Euch. 7.)
92: Kar. VI. óra
92,2-4 : Szent Liturgia (hétköznapi I. antifona; Bazil-lit. I. ant.; szomb. Vecs. prok.; Krétai Szt. András kánonja, nagypénteki /kínszenvedési/ Utr.)
92,2-3: Nb. V. szerda III. óra prok. (464)
92,13: Dec. 27. Utr. prok.; Ápr. 23. Vecs. elővers; Lit. prok.
92,14: Ápr. 23. Vecs. elővers
93: Jan. 5. IX. óra; Liturgia: proszkomidia (Lit. 106.)
93,1: Nb. V. szerda III. óra, prok. (464)
93,1.5: Szent Liturgia (hétköznapi II. antifona); vecsernye (szombati elő-verses szt.)
93,3: Jan. 6. Utr. magaszt. elővers
93,5: Febr. 2: Utr. magaszt. elővers; Nov. 21. Utr. elővers
94,1,2: Nb. V. szerda Vecs. prok. (469)
95,1-3: Szent Liturgia (Vasárnapi és hétköznapi III. antifona)
96,1: Márc. 25. Vecs. elővers
96,2: Márc. 25. Utr. magaszt. elővers; Lit. I. ant. 2. vers; bem. vers; Ápr. 23. Lit. prok.
96,2a: Nb. V. szerda prok. (470)
96,2-3: Jan. 1. Lit. ant.; Márc. 25. Vecs. elővers
96,10: III. hang Utr. prok.
97,1: Nb. V. csüt. III. óra, prok. (501)
98,1: Virágvas. Vecs. elővers; Nb. V. csüt. III. óra, prok. (501)
98,2: Febr. 2. Lit. bem. vers
98,3: uo.; Nb. 3. vas. Lit. 2. ant.
99: Síremlék és kereszt megáldása (Euch. 165; 259.)
99,5: Nb. V. csüt. Vecs. prok. (502); pénteki Lit. prok.; Szept. 14. Vecs. elővers
99,6: VII. 20. Vecs. elővers
99,9: Utrenye: „Szent az Úr...”; Szept. 14. Vecs. elővers
100,2: Nb. V. csüt. Vecs. prok. (503)
101: I. imaóra általában, (Lit. 87.)
101,2: Nb. V. péntek III. óra, prok. (509)
102: Nagy esti ájt. (Lit. 22.)
102,2-3a: Nb. V. péntek III. óra, prok. (509)
103: Utrenye (Lit. 56.) és déli zsolozsma (Lit. 99.)

103,8: Nb. V. péntek Vecs. prok. (511)
103,22: Liturgia I. ant.
104: Vecsernye
104,2: Nagy szárazság idején Lit. ekt. (Lit. 173.)
104,4: hétfői Lit. prok. Nov. 8. Vecs. elővers, Utr. magaszt.
104,24: IV. hang Lit. prok.; Nb. V. péntek Vecs. prok. (511)
105,3b: Nb. VI. hétfő III. óra prok. (549)
105,15: Júl. 20. Utr. prok.
106,48: Nb. VI. hétfő III. óra prok. (549)
107,32: Nb. 1. Vas. Lit. prok.
108,6,1: Nb. VI. hétfő Vecs. prok. (552)
109: Nagypéntek VI. óra
109,26: Nb. VI. kedd III. óra prok. (557)
110: Kar. IX. óra
110,1: Nagy esti zsol. elővers; Dec. 25. Utr. prok.; Lit. bem. vers; Vecs. elővers; Kar. u. vas. Utr. elővers
110,4: Júl. 20. Vecs. elővers
110,4b,1: Nb. VI. kedd III. óra prok. (557)
111: Kar. IX. óra; Iliton megáldása (Euch. 289.)
111,1-2: Kar. lit. I. ant.
111,10: Virágvas. Utr. magaszt. elővers.
111,10: Nb. VI. kedd Vecs. prok. (558)
112,1-2: Kar. lit. II. ant.
112,6-7: Mindenszentek vas. és keddi Lit. áld. vers
112,9: Nb. VI. kedd Vecs. prok. (558)
113: Gyermekek temetése (Euch. 97.)
113,1-2: Nb. VI. szerda imaóra (564)
114: Jan. 5. IX. óra
114,3.5: Nagy esti zsol. és Vecs. elővers
114,3: uo.; Utr. prok.
114,1 és 3: Jan. 6. Lit. I. ant.
114,16: Nb. VI. szerda imaóra (565)
115: Jan. 5. IX. óra; Vecsernye (Lit. 9.)
115,3: Vecs. prok. Húsvét hétfőn, Mennybemen.; Aug. 6, Szept. 14. és Jan. 6.
116,1-2: Jan. 6. Lit. II. ant.
116,3: Virágvas. Lit. I. ant.
116,7: papi tem. prok.; (Euch. 117, 125 és 128.)
116,9: Nb. VI. szerda Vecs. (566)

116,10-12: Virágvas. II. ant.
116,13: szerdai Lit. áld. vers.
116,14: Nb. VI. szerda Vecs. (567)
116,15: Aug. 29. Utr. prok.; Szentéletű atya Vecs. elővers és Lit. prok.
117,14: II. hang. Lit. prok.
118,1: Virágvas. Lit. III. ant.; bemeneti vers; prok., áld. vers.
118,20: Nb. VI. csüt. imaóra, (572)
118,24: Húsv. vas.
118,26a-27a: Utrenye; Jan. 6. Lit. bem. vers és prok.
119: Halottak szomb. és Nagyszombati Utr.
119,12: Utr. elővers.; Tem. és parasztász elővers.
119,1.12.55.79.92.94.95.101.120.126.153.157.169: Temetés (Euch. 76, 78, és 152.)
119,32-33: Nb. VI. csüt. imaóra (573)
119,73: Liturgiai öltözködés, bal kézelő (Lit. 102.)
119,133-135: Imaórák (Lit. 87.)
120,1-2: Nb. VI. csüt. Vecs. (573)
121: Templomszentelés (Euch. 240.)
121,2: Vecsernye (csütörtöki prok.)
121,7: Nb. VI. csüt. Vecs. (580)
122: Templomszentelés (Euch. 238.)
122,9: Nb. VI. péntek imaóra (580)
123,2b-4: Vecsernye (hétköznapi elő. szt.)
123,3a: Nb. VI. péntek imaóra (580)
124,8: Templom alapkövének megáldása, prok. (Euch. 229.)
124,8: Nb. VI. péntek Vecs. (582)
125,1: Nb. VI. péntek Vecs. (583)
125,3: Aug. 6. Lit. III. ant.
126: Búzaszentelés (Euch. 216.)
126,1-2: Nagyhétfő, imaóra (628)
127: Templom alapkövének megáldása (Euch. 231.)
127,1: Nagyhétfő, imaóra (628)
128: Esküvő (Euch. 31.); Ezüst- és arany-lakodalom (Euch. 325.); Vecs. (Lit. 9.)
128,8b,1: Nagyhétfő Vecs. (631)
130,1-5.7: Vecs. (előversek)
131,3-1: Vajh. szerda Vecs. (76); Nagykedd, imaóra (639)
132: Kar. VI óra; Ciborium megáldása (Euch. 285.); Ikonosztázion megáldása (Euch. 306.)

132,1: Szept. 8. Utr. magasztalás elővers
132,1 és 6: Lit. I. ant.
132,8: Nb. V. szombat Lit. prok. (531)
132,9: Jan. 30. Vecs. elővers, Utr. prok.; Liturgiai öltözködés, felon (Lit. 102.)
132,17 és 13: Lit. II. ant.
132,13b: Ápr. 23. áld. vers
132,1-3: Beöltözés szert. (reverenda-feladás) és liturgikus ruhák megáldása (Euch. 287.)
133,2: Liturgiai öltözködés, epitrachelion (Lit. 102.)
133,1-2: Nagykedd Előszz. lit. prok. (641)
134,1: Vecsernye vasárnapi prok.; Nagyszerda Utr. prok. (652)
135,6: Vecsernye (Húsv. II, Mennybemen. Aug. 6, Szept. 8, 14 és Jan. 6. Vecs. prok.)
135,7: Nagy szárazság idején Lit. ekt. (Lit. 173.)
135,20b: Nagyszerda imaóra (652)
136,1-5: Nb. e. vas. Utr.
136,1: nagyheti Vecs. prok.
136,26: Nagyszerda Előszz. lit. (654)
138,1: Nov. 8. Utr. magaszt. elővers
138,8: nagyszerda, Vecs. prok.
139: Szentek képeinek megáldása (Euch. 304.); Vecsernye (Lit. 9.)
140: Vecsernye (Lit. 9.)
140,1-4: Előszent. lit. (Lit. 279.)
140,2: Előszent. lit. (Lit. 277.)
140,2-3: Nagycsüt. Vecs. prok.
141: Utrenye
141,1-2: Vecsernye
141,1-4: Előszent. lit.
142: Utrenye; nagypénteki IX. óra.
143,1: Minden jó kérés szánd. Prok. (Lit. 162.)
143,10: Pünkösd, Utr. magaszt. elővers és prok.
143: Vízszent. A Makkabeusok napján (Euch. 185.); Útrakelők megáldása (Euch. 320.)
143,10b: Pünkösd Lit. áld. vers.
144,1-21: Nb. I. hétfő Vecs. (143)
146: Déli zsolozsma (Lit. 99.)
146,10: VIII. hang. Utr. prok.
147,1-11: Búzaszentelés (Euch. 218.)

147,5: Húsh. vas. és Tamás-vas., Húsv. időszak felén Lit. prok.
147,12: Tamás-vas. Utr. prok.
147,12-20: Búzaszentelés (Euch. 221.)
148: Utrenye (Lit. 66.)
148,2: Utrenye; Nov. 8. Vecs. elővers
149: Esi kisebb ájt. (Lit. 15.); Utrenye (Lit. 66.)
150: Utrenye (Lit. 66.)

Példabeszédek

1,1-20: Nb. I. hétfő Vecs. (141)
1,20-33: Nb. I. kedd Vecs. (163)
2,1-22: Nb. I. szerda Előszent. lit.
2,4-19: Nb. I. csüt. Vecs.
2,20-3,20: Nb. I. péntek Vecs. (209)
3,1-18: Nb. I. csüt. Vecs. (194)
3,11-18: Szept. 14. Vecs.
3,19-34: Nb. I. péntek Vecs. (210); Szept. 3. Vecs.
3,21-4,7: Nb. II. hétfő Vecs.
3,34-4.2: Nb. II. hétfő Vecs. (270)
4,8-15: Nb. II. kedd Vecs.
4,16-26: Nb. II. szerda Vecs.
5,1-24: Nb. II. csüt. Vecs.
5,15-23 és 6,1-3: Nb. II. szerda Vecs.
5,31-6,8: Nb. II. péntek Vecs.
6,9-22: Nb. III. hétfő Vecs.
6,20-35; 7,1: Nb. II. péntek Vecs.
7,1-5: Nb. III. kedd Vecs.
8,1-21: Nb. III. hétfő Vecs. (330)
8,32-9.11: Nb. III. kedd Vecs. (337)
9,1-11: Húsv. időszak felén; Szept. 8; 13; Okt. 1; Márc. 25; Aug. 15. Vecs.
9,12-18: Nb. III. szerda Vecs.
10,1-22: Nb. III. csüt. Vecs. (351)
31-32-11.1-12: Nb. III. péntek, Dec. 6, Dec. 12. Vecs.
11,19-12,6: Nb. IV. hétfő Vecs. (388)
12,8-22: Nb. IV. kedd Vecs. (395)
12,23-13,1-10: Nb. IV. szerda
13,19-14,6: Nb. IV. csüt. Vecs. (415)
14,15-27: Nb. IV. péntek

14,27-15,4: Nb. V. hétfő Vecs. (451)
15,7-19: Nb. V. kedd Vecs. (458)
15,20-16,1-6: Nb. V. szerda Vecs.
16,17-17,17: Nb. V. csüt. Vecs. (503)
17,17-18. 1-5: Nb. 5. péntek Vecs.
19,16-25: Nb. VI. hétfő Vecs. (552)
21,3-21: Nb. VI. kedd Vecs. (558)
21,23-22,1-4: Nb. VI. szerda Vecs.
23,15-24,5: Nb. VI. csüt. Vecs. (574)
31,8-31: Nb. VI. péntek Vecs.

Prédikátor (Eccl.)

Énekek éneke

Bölcsesség

3,1-9: Mindenszentek vas., Okt. 26, Nov. 25, Dec. 5, Jan. 11, 17, 18, 20, 30, Ápr. 23, Júl. 1, 5. és 27. Vecs.
4,7-15: Szept. 1, Dec. 5, Dec. 6, Dec. 12, Jan. 11, 17, 20, 25, Júl. 5. Vecs.
4,7.16-20 és 5,1-7: Aug. 29. Vecs.
5,15-23; 6,1-3: Mindenszentek vas., Nov. 25, Dec. 5, Jan. 11, 17, 20, Ápr. 23, Júl. 1, 5. és 27. Vecs.

Sirák fia (Eccli)

Izaiás

1,1-20: Nb. I. hétfő Utr. (135)
1,14-23: Nb. I. kedd Utr. (163)
1,16-21: Jan. 6. III. óra és Vecs.
1,19-2,2a: Nb. I. kedd VI. óra (161)
2,2-3: Mennybemenetel Vecs.
2,3-11: Nb. I. szerda VI. óra (177)
2,3-12: Nb. I. szerda I. óra (177)
2,11-21: Nb. I. csüt. imaóra (192)
3,1-14a: Nb. I. péntek VI. óra (207)
4,2-5,7a: Nb. II. hétfő VI. óra (268)
5,7-16: Nb. II. kedd VI. óra (276)
5,16-25: Nb. II. szerda VI. óra (283)

6,1-12: Febr. 2. és Nb. II. csüt. VI. óra (290)
6,3: Liturgia (133.)
6,7: Liturgia (151.)
7,1-14: Nb. II. péntek VI. óra (298)
7,14: Esketés (Euch. 42.)
7,10-16; 8,1-4: Kar. III. óra, elővecs.
8,9 sk.: Esti nagy ájtatosság (Lit. 20.)
8,13-19,7: Nb. III. hétfő VI. óra (327)
9,6-7: Kar. IX. óra, és elővecs.
9,9-10,4: Nb. III. kedd VI. óra. (335)
10,12-20: Nb. III. szerda VI. óra (342)
11,1-10: Kar. előVecs.
11,10-12,2: Nb. III. csüt. VI. óra (349)
12,3-4: Húsv. időszak felén
12,3-6: Jan. 6. VI. óra és vízszent.
12,4b: Nb. 1. vas. Lit. ant.
13,2-13: Nb. III. péntek VI. óra (356)
14,24-32: Nb. IV. hétfő VI. óra (386)
19,1.3-5.12.16.19-21: Febr. 2. Vecs.
25,1-9: Nb. IV. kedd, VI. óra (393)
26,9: Aug. 29. Utr. magaszt. elővers
26,9-20: Nb. V. és VI. péntek Utr. (505, 576); Bibliai ódák V. (822)
26,21-27,9: Nb. IV. szerda VI. óra (406)
27,1: Fényes-hét szombati Lit. prok.
28,14-22: Nb. IV. csüt. VI. óra (413)
29,13-23: Nb. IV. péntek VI. óra (425)
32,1-43: Nb. IV. V. VI. kedd Utr. (389, 452, 553)
34,1: Húsv. hétfő Lit. prok.
35,1-10: Jan. 6. I. óra és víz-szent.
37,33-38,6: Nb. V. hétfő VI. óra (449)
40,2-9 és 41,18: Jún. 24. és Aug. 28. Vecs.
40,18-31a: Nb. V. kedd VI. óra (456)
41,4-14: Nb. V. szerda VI. óra (464)
42,5-16: Nb. V. csüt. VI. óra (501)
42,10: Jan. 1. Lit. II. ant.
43, 9-13: Mindenszentek vas., Nov. 25, Ápr. 23, Júl. 1. és 27.
44,6: Szentatyák vas. Utr. ikosz
45,8: Jún. 24, Aug. 28.
45,10: Proszkomidia (Lit. 104.)

45,18: Fényes-hét szerdán Lit. prok.
45,11-18a: Nb. V. péntek VI. óra (509)
48,17-49,4: Nb. VI. hétfő VI. óra (549)
49,6-10: Nb. VI. kedd imaóra (557)
49,8-15: Jan. 6. IX. óra és Vecs.
50,4-11: Nagycsüt. Vecs.; Nagypéntek III. óra
52,13-15: Nagypéntek VI. óra és 10, 13-15: Virágvas. Vecs. elővers
52,13-15; 53,1-12; 54,1: Nagypént. Vecs.
53,7-8: Szent Liturgia, előkészület
53,1-12: Nagypéntek VI. óra
53,7-8: Proszkomidia (Lit. 103.)
53,13-54,1: Nagypéntek, Vecs.
54,1: Nagypéntek, VI. óra és vecsernye; Jún. 24, Aug. 28. Vecs.
55,1.2-3.6-13: Húsv. időszak felén Vecs.
55,1-13: Nagy vízszent. Jan. 6.
58,1-11a: Nb. VI. szerda, VI. óra (564)
60,1-16: Nagyszombat (Vecs.); Máj. 21, Aug. 20. Vecs.
61,1-9: Nagyszombat, Szept. 1. Vecs.
61,10: Liturgiai öltözködés: sztichár (Lit. 102.)
61,10-11 és 62,1-5: Nagyszombat (Vecs.); Máj. 21; Aug. 20. Vecs.
62,10-12: Mennybemenetel Vecs.
63,2-3.7-9: Mennybemenetel Vecs.
63,11-19: Nagyszombat Vecs.
63,15-64,1-8: Okt. 26. Vecs.
64,1-5: Nagyszombat Vecs.
65,8-16b: Nb. VI. csüt. VI. óra (572)
66,10-24: Nb. VI. péntek VI. óra (580)

Jeremiás

2,2-12: Okt. 26. Vecs.
11,18-23; 12,1-5a; 9c-10,14-15: Nagycsüt. Utr. (667); Nagypént. IX. óra
31,31-34: Nagyszombat Vecs.

Siralmak

3,41: Liturgia (Lit. 132.)

Báruk

3,36-38; 4,1-4: Kar. III. óra és elővecs.

Ezekiel

1,1-20: Nagyhétfő imaóra (628)
1,21-28 és 2,1a: Nagykedd imaóra (639)
2,3-3,3: Nagyszerda imaóra (652)
36,24: Aug. 20. Utr. prok.
36,24-28: Pünkösd Vecs.
37,1-14: Nagyszombati Utr. olvasmány
43,27; 44,1-4: Szept. 8, Okt. 1, Nov. 21, Márc. 25. és Aug. 15. Vecs. olvasmány

Dániel

2,20: Liturgia, és Jan. 6. vízszent.
2,31-36.44-45: Kar. előVecs.
3,1-90: Nagyszombati Vecs.
3,26-55: Nb. III. és V. szomb. Utr. (359, 525)
3,34-35: IX. imaórán fohász, általában (Lit. 97.)
3,26: Szentatyák vas. Utr. dics. szt. elővers; Nb. I. vas. Lit. prok.
3,26-55: Bibliai ódák VII. (825)
3,55-88: Bibliai ódák VIII. (826)
3,57: Nagyszombati Lit.
3,34-35: Nagypéntek IX. óra
10,1-21: Nov. 8. Vecs.

Ozeás

Joel

2,12-26: Vajh. hétfő VI. óra, vajh. szerda I. óra
2,23-32: Pünkösd Vecs.
3,12-21: Nb.-i zsol. (vajh. szerda Vecs.)
4,12-21: Vajh. szerda Vecs.

Ámosz

Abdiás

Jónás

1-4 fejezetek: Nagyszombati Vecs.
2,3-10: Nb. III. szombat Utr. (357); Bibliai ódák VI. (824)

Mikeás

4,2-5: Húsv. időszak felén Vecs.
4,6-7: Kar. elővecs.
5,2-4: Kar. I. óra és elővecs.
6,2-5,8: Húsv. időszak felén Vecs.

Náhum

Habakuk

3,3: Proszkomidia (Lit. 106.)
3,2-19: Nb. I. III. IV. V. csüt. Utr. (188, 345, 409, 568), Bibliai ódák IV. (819)

Szofoniás

3,8-15: Nagyszombati Vecs.
3,14-19: Virágvas. előesti Vecs.

Aggeus

Zakariás

8,7-17: Vajh. péntek III. óra
8,7-17: Vajh. péntek I. óra
8,19-23: Vajh. péntek Vecs.
9,9-15: Virágvas. elővecs.
11,10-14; 12,10; 13,6-7, 14,6-10.20-21b.: Nagypéntek I. óra.
14,1.4.5-11: Mennybemen. elővecs.

Malakiás

1Makkabeusok

2Makkabeusok

ATHANASIANA 13 (2001) 79-100.

FÉLIX ALEJANDRO PASTOR

A KINYILATKOZTATÁS ISTENE

TARTALOM: 3. A keresztény teizmus logikája; a) Egy teológiai elmélet (teória) lehetősége; b) A teizmus előzetes felvetései; c) Általános alapelvűség; d) Nyelvi szabályok; e) Teológiai tételek; 4. A kinyilatkoztatás Istene; a) Az Istenben való hit; b) A bibliai teizmus; 5. A katolikus Egyház hite; a) Azonosság és különböző ség; b) Isten kijelentése

3. A keresztény teizmus logikája

a) Egy teológiai elmélet (teória) lehetősége

Az Istenről szóló megállapítás – amit elsősorban a keresztény hit első artikulusának fényében végzünk – problémáját tárgyalva, nem tekinthetünk el a legjobb „módszer" kérdésétől ahhoz, hogy megvizsgáljuk a vallásos szóhasználatot, ezzel keresve az Istenről szóló vallásos beszéd értelmét és jelentését, annak logikai felépítettségét, s elméleti és gyakorlati jelentését. Ezért meg kell néznünk néhány metodológiai előfeltételt:

1. Az Istenről szóló szóhasználat – A keresztény teizmus teológiai szóhasználatát nem képzelhetjük el úgy, mint egy, a hit első artikulusának távlatában végzett Istenről szóló megállapítás nyelvészeti kifejezését. Hiszen az Istenben, mint a mindenható teremtőben és irgalmas Atyában való hit, nemcsak a katolikus közösség számára jelenti a hitvallás alapvető kijelentését, hanem minden keresztény vallás számára, sőt bizonyos értelemben minden nagy monoteista vallás számára. A szekularizáció, lemondva a hívő szóhasználat egy mitikus, antropomorf, ártatlan és olykor babonás formájáról, a hagyományos vallásos beszéd krízisét okozta. A legjobb válasz erre a kihívásra a hitről szóló beszéd pontos jelentésének helyes megértésében található.

2. Az elméleti (teoretikus) módszer – A logika, az elméleti tudomány, a filozófiai szóhasználat legfontosabb fogalmai ugyanolyan hasznossággal lehetnének alkalmazhatóak az Istenről szóló beszéd általános elméletének felállításához. Az elméleti módszernek – felülmúlva a

tisztán tapasztalati és naivan pozitivista metodológiát – olyan előzetes feltevéseket (hipotézis) és általános szabályokat (axióma), nyelvészeti szabályokat és teológiai tételeket (teoréma) kell nyújtania, amelyek jobban megvilágítják az Istenről szóló keresztény beszéd vallásos értelmét, elméleti jelentését és gyakorlati fontosságát.

3. Egy teológiai elmélet – Mint elmélet, olyan módszerrel kell haladnia, amely előzetes felvetésekből indul, amelyeket közvetlenül ezután egy igazoló és megerősítő folyamatnak kell alávetni. A hit-beszéd megértésének előzetes feltevései a keresztény normatív tapasztalattal – ami a bibliai kinyilatkoztatásban mutatkozik meg – való találkozás által igazolódnak. Ezeket a feltevéseket a továbbiakban az egyházi hagyomány igazhitű szóhasználatának dogmatikus formuláival (megoldásaival) való összehasonlítások is megerősíthetik. A probléma megértésének részben meg kell előznie magának a problémának a teológiai megoldását, ezzel hasznosan egyensúlyba hozva a hitet kereső értelem („intellectus quaerens fidem") feszültségét a hit késztetésével a probléma logikájának („fides quaerens intellectum") megértése felé.

4. Kerügma és Logos – A teológia beszéde nem tekinthet el a hit értelmességét kereső logikai értelemtől, de ugyanúgy nem felejtheti el a bibliai kinyilatkoztatás és a hagyomány tanúságát. Az „apologetikus" vagy dialogális teológia és a hit engedelmességéből származó „kerigmatikus" teológia közötti feszültséget nem oldhatjuk meg egy leegyszerűsítő vagy éppen kizáró alternatíva által. A teológia, hogy valódi szerepét betölthesse, nem mondhat le a kulturális és társadalmi környezettel való párbeszédről; de ugyanakkor nem feledkezhet meg a hit evangéliumának és az egyházi közösség (hitből fakadó) hagyományának hallgatásáról.

b) A teizmus előzetes felvetései

A vallásos kijelentés és a hitvallás lehetőségével kapcsolatosan, s ennek egy további, a teológiai szisztémában való kidolgozását illetően, alapvetően az alábbi négy feltételezést találhatjuk:

Első feltevés: Isten megállapítása nem lehetséges kizárólag a történelem immanenciájában, sem pedig a lélek transzcendenciájában. Isten valósága éppen amiatt nem „található meg", mert – akár mint abszolút, vagy éppen személyes valóság – „nemlétező" és „felismerhetetlen". Ez az ateizmus és antiteizmus, az agnoszticizmus és bizonyos mértékben a panteizmus válasza.

Második feltevés: Isten megállapítása csak a világon kívüli transzcendenciában lehetséges. Ez a misztika és a kontemplatív teológia „vallásainak" a válasza, akik a vallásos tapasztalat transzcendens jellegét emelik ki, amit elsősorban Isten szentségével való találkozásként és a titok (misztérium) jelenléteként élik meg.

Harmadik feltevés: Isten megállapítása csak a történelem immanens voltában, mint erkölcsi szolgálattevés lehetséges. Ez a próféta módján megélt vallásos és gyakorlat(praxis)-teológiák válasza, akik a vallásos tapasztalatnak kizárólag az erkölcsi dimenzióját próbálják kihangsúlyozni, akik ezt, mint Isten igazságosságával való egyéni és társadalmi találkozást élik meg, ami az egyénben és a társadalom elítéli a rosszat.

Negyedik feltevés: a kereszténység vallásos tapasztalata az isteni valóság transzcendenciájának és immanenciájának dialektikus szintézisét feltételezi a hívő életében. Az a dilemma, ami kizárólagos módon, a vallásos választás egyetlen alternatívájaként értelmezi a hitet (vertikális) vagy éppen a testvériséget (horizontális), nagymértékben hozzájárul a keresztény vallásos tapasztalat összetettségének és gazdagságának leegyszerűsítéséhez és megszegényítéséhez. Az igaz tapasztalást a misztikus elmélkedés és az erkölcsi szükség feszültsége jellemzi, amely szintézisét Isten irgalmasságának megtapasztalásában, a kereszt és a kegyelem titokzatos fényében találja majd meg.

c) Általános alapelvűség

Néhány alapvető és általános jelleggel bíró tétel számára, amelyek a vallásos kijelentésben a hívő megállapítás logikájához és a jelentés struktúrájához (hozzá)tartoznak, fenntarthatjuk az „axióma" (alaptétel) elnevezést.

1. Alap axióma: „a kinyilatkoztatott Isten egyben (egy és ugyanaz, mint) az elrejtett Isten". Ez az alaptétel egyenlő mértékben oldja meg a keresztény teológiai szóhasználat alapvető ellentmondását, azaz Isten misztériuma és az isteni kinyilatkoztatás között fennálló feszültséget. Más szóval Isten, aki az üdvösség története során (historia salutis), mint irgalmas és hűséges tárul elénk, ugyanaz a rejtőzködő Isten, a világmindenség teremtője, az esetleges valóság utolsó „jelentése", aki a misztérium megközelíthetetlen fényében lakozik. Ez az axióma egyenlőséget fogalmaz meg a „Deus revelatus" és a „Deus absconditus" között.

2. Ismeretelméleti (gnoszeológiai) axióma: „a megismert Isten ugyanaz, mint a felfoghatatlan Isten". Ez az axióma – az igazság elméleti szintjén – oldja meg Isten megállapításának noetikai ellentmondását, azaz Isten megismerhetőségének és az isteni felfoghatatlanság közötti feszültséget. Csak annyiban beszélhetünk Isten megismerhetőségéről, amennyiben őt, mint felfoghatatlan misztériumot tekintjük. Ez, a második alaptétel a „Deus cognoscibilis" és a „Deus incomprehensibilis" közötti logikai egyenlőséget mondja ki. Ez azt jelenti, hogy az ember arról a végtelen Istenről beszél, aki átlépi (transzcendálja) saját végességét (finitudine), értelmet adva ezzel a kinyilatkoztatott „finitum capax infiniti"-nek.

3. Ontológiai axióma: „az immanens Isten ugyanaz, mint a transzcendens Isten". Ez az alaptétel – szónoki szóhasználatban – a vallásos tapasztalatban megfigyelhető „közelség" és „távoliság" közötti feszültséget oldja fel. A szövetség és a kiválasztás, az előre elrendeltség (predestináció) és kegyelem Istene azonos a teremtés, a világ idő- és téren kívüli, transzcendens Istenével. A valóságban és a történelemben az isteni immanencia nem tagadja, sőt sokkal inkább feltételezi az isteni transzcendenciát. Ez az axióma tehát, az Istenről szóló keresztény beszédben, az immanencia és a transzcendencia közötti egyenlőséget fogalmazza meg.

4. Az identitás (önazonosság) axiómája: „csak Isten, Isten, és csak az Úr, Isten". A negyedik tétel, az igazság elméleti szintjén Istennek, az ő önazonosságában való abszolút egyediségét mondja ki. Az isteni valóság megismerése, az ő identitás-elvét tekintvén, csak egy tautológ (azaz: egyazon fogalom meghatározása más szavakkal) logikai forma segítségével történhet. „Solus deus est deus" a prófétai vallás kizárólagos monoteizmusát hirdeti, s ezzel a vallás és a történelem feletti isteni „monarchiát" mondja ki.

5. A valóság axiómája: „Istent szükségszerűen, mint valóságot kell elképzelnünk". Az ötödik tétel, a valóság elméleti szintjén fogalmazza meg Istennek, abszolút és feltétel nélküli szükségességét. A „summum esse" ontológiájában lét, hatalom és cselekedet, létezés és lényeg fogalmak egybeesnek. Az ötödik axióma logikai megfogalmazása az un. „quantificatore esistenziale" használatát kéri meg, éppen amiatt, mert mindig egy „ipsum esse per se subsistens"-ről beszélünk.

6. Erkölcsi axióma: „a bizalom Istene egyben az '(isten)félelem' Istene, és fordítva". Az isteni valóság nemcsak mint abszolút és szükségszerű, transzcendens és feltétel nélküli, hanem mint személyes és lelki,

értelmes és szabad valóság tárul fel. A hatodik tétel kifejezi a misztérium megtapasztalásának („fascinans” és „tremendum”) kettős jellegét, amennyiben az egy találkozás a „félelem és remegés” és a „remény és hűség” Istenével. Ez az axióma, a gyakorlati valóság szintjén, azt a maximális feszültséget „nyilatkoztatja ki”, amit a hívőben az „amor Dei” és a „timor Dei” lelki kettőssége okoz.

7. A kapcsolat axiómája: „a teológiai beszéd feltételez az Isten és az ember közötti vallásos kapcsolatot”. A hetedik tétel kihangsúlyozza a vallásos tapasztalat relácionális jellegét, ami az Istenről szóló beszédtől függ. A vallásos szóhasználatban, ha elfelejtjük a vallásos személyt nincs értelme a vallás tárgyáról beszélni. Méginkább igaz ez, ha Istent hagyjuk figyelmen kívül, aki átlépi a személy-tárgy kategóriái, hiszen ontológiailag ő az abszolút személy, akit mi személyes valóságként ismerünk meg. Ha a következtető (szillogisztikus) logikát a kétértékű (bivalens) logikával helyettesítjük, ez a tétel segíthet például abban, hogy még megfelelőbben érthessük meg Isten igazságosságáról és irgalmasságáról szóló bibliai szóhasználatot.

8. Záró axióma: „a szent és örök Isten, mint a szövetség Ura, a hűség és jóság Atyja fedi fel magát”. A nyolcadik tétel kimondja, hogy az az Isten, akivel a teofániák során, a szentségi életben és a misztikus elragadtatásokban találkozhatunk, azonos a bibliai kinyilatkoztatás Istenével, aki igazságot és hűséget, a kegyelem győzelmét hirdeti a rossz és a bűn felett. Ez az axióma igen nagy ökumenikus jelentősséggel bír: a történelmi vallásokban vagy a személyes lelkiéletben kutatott Isten ugyanaz, mint aki a bibliai vallásban és a jövőbeli (eszkatológikus) epifániában tárul elénk, s aki a kereszténységnek is megadja kezdetét.

d) Nyelvi szabályok

Néhány formai jellegű általános eligazítást, mint szabályt tanácsolunk, amelyek, különösképpen a keresztény teológiában, a vallásos beszéddel együtt járnak.

1. Alap-szabály: „az Istenről szóló beszéd sohasem felejtheti szem elől, hogy ‘címzettje’ mindig a felfoghatatlan Isten”. Ez a szabály kimondja azt a vallásos szóhasználat alapjaként szolgáló paradoxont, ami emlékeztet minket, hogy a teológia egy olyan Istenről próbál meg beszélni, akit a beszéd által lehetetlen megfelelően leírni. Teológia beszéd kizárólag a kijelentés és a titok összehangolása által jöhet létre. Isten szavakkal ki nem fejezhetősége egyben misztériumának és

felfoghatatlanságának, végtelen transzcendenciájának és megfoghatatlan szabadságának, igazságának, örök jóságának és hűségének nyelvi változata.

2. A nyelv-használat szabálya: „az Istenről szóló keresztény beszéd nem egyszerűsödhet le a nyelv használatának kizárólag egyetlen típusára". Például a szertartások során, a keresztény remény kifejezésére elsősorban a „doxológiai" forma jellemző; az „analógia" használata a teológiában nagyrészt informatív jellegû; a „hitvallás" vagy egy dogmatikai kijelentés elsõsorban normatív jelleggel bír.

3. A jelentés szabálya: „az Istenrõl szóló beszéd (s annak hermeneutikája) nem hagyhatja figyelmen kívül az ilyen szóhasználat összetett, jeltani (szemiotikus) jelentését". A teológiai szóhasználatot nemcsak a beszéd logikai szintaxisa vagy a jelentést hordozó ismeret tanulmányozása érdekli, hanem annak elméleti jelentése és gyakorlati alkalmazhatósága.

4. A feladatok szabálya: „a vallásos beszéd értelmének magyarázásakor hasznos számot adni a jelentés (közlés) minden folyamatában jelenlévő különböző nyelvi feladatokról". Az Istenről szóló beszéd feltételezi a hívő közösséget és egy üzenet továbbadásának eszközéül szolgál, ami mögött ott rejlik az elfogadás összetett folyamata és a hit befogadása. A vallásos közlésben is, mint a hit és a kinyilatkoztatás, a fogadás és a továbbadás közötti dialektikában megtalálható a minden kommunikatív folyamat alapvető nyelvtani „szerepe": kibocsátás (emisszió) és befogadás, üzenet és referáló, stb.

5. Az analógia szabálya: „a doxológikus és igazhitű szóhasználat jelenléte törvényesíti az analógia használat az Istenről szóló beszédében". Az Istenről szóló beszéd a hívő számára a legfelsőbb valóságot, mint feltárult és titokzatos, megfogható és felfoghatatlan, identitásában egyedi és szabadságában pedig megfoghatatlan valóságot hirdeti, aki a végtelen szeretet és a feltétel nélküli „félelem" tárgya. Ez a szóhasználat annyiban pozitív vagy „katafatikus", amennyibe az isteni nevek segítségével, Isten tökéletességeit állítja; s annyiban negatív vagy „apofatikus", amennyiben Istenben tagadja a végesség vagy az ellentmondás tökéletlenségeit vagy amennyiben szünet nélkül javítja a hívő „kimondásának" az értelmét. Az analógia használatát, ami részesedik a megállapítás eme – az értelem tagadása és javítása – dialektikájában, nem úgy kell elgondolnunk, mint a kétértelműség (félreérthetőség) és az egyértelműség közötti középutat, hanem mint a kétértelműség egy moderált formáját, azaz mint az apofatizmus egy mérsékelt használatát.

6. A paradox szabálya: „az Istenről való beszéd kifejezi a hívő megállapítás paradox jellegét". A „lét analógiájában" a teremtmény és a Teremtő, a véges és a Végtelen, a feltételezett és a feltétel nélküli közötti feszültségnek egy olyan szóhasználatot szükséges megtalálnia, ahol a feltétel nélküli feltételezett formák segítségével fejeződik ki, azaz valójában egy paradox formájában. A „hit analógiájában" csak egy paradox beszéd képes kifejezni a kegyelem megnyilatkozása és a bűnös igazolása közötti feszültséget, éppen amiatt, mert egyik sem kiérdemelt, azaz logikai szempontból „valami váratlan". A „szimbólum vagy képmás" analógia során, maga a kereszténység is úgy jelenik meg kiválasztás vagy kereszt teológiájában, mint paradox vallás. Az Isten Országa is az alázatosakat választja, hogy „összekeverje" őket a bölcsekkel, s logikai szempontból a kereszt is ostobaság és botrány. Az Istenről szóló keresztény beszéd „lehatárolódik" a kereszténység paradox jellegének kimutatására.

e) Teológiai tételek

A keresztény vallásos beszéd formai jellegével járó szabályoktól eltérően, ezek a tételek a hit első artikulusát figyelembe vevő, az Istenről szóló keresztény beszéd „tartalmára" vonatkoznak.

1. Alap-tétel: „Isten minden ember számára megnyilatkozik, megmarad azonban felfoghatatlan, szoros értelemben hittitok". Az első tétel az Istenről szóló megállapítás reális (valódi) lehetőségére, de egyben az ilyen megállapítás határaira is vonatkozik. Ez az „isteni megnyilatkozásra" referáló állítás, egy összetett kijelentés formája alatt, három alapvető-teológiai gnoszeológiai kérdést tesz fel (nyújt): az isteni megállapítás reális lehetőségének kérdését az emberi értelem részéről, mint egy szükségszerűen önmagában (in se) és egyetemesen „quoad nos" lehetséges megállapítás; az isteni felfoghatatlanság kérdését; és Isten szavakkal ki nem fejezhetőségének kérdését, azaz a lehetséges minden teológiai beszéd lehatároltságát. Ebből az első tételből egy alapvető, gyakorlati következmény tárul fel: minden teológia beszéd egy „numinoso" jellegű vallásos tapasztalatot, mint a hit, felfoghatatlan és kifejezhetetlen Istenével való személyes találkozást feltételez.

2. Az isteni szentség tétele: „Isten, mint a végtelenül szent, szükséges és mindentudó, teljes egyedi és egyetlen 'lét' tárul fel". A második tétel az isteni valóságra, mint „létre" vonatkozik. Egy összetett kijelentés formája alatt a tétel három, az isteni léttel kapcsolatos kérdésre válaszol: ez az ő végtelen szentsége; az ő feltétel nélküli szükségessége

és mindenhatósága; az ő teljes egyedisége és egyetlensége. Ebből a tételből származó praktikus követelmény – ami a hívő aktus „szentségi" pillanatára, amennyiben az vallásos tapasztalat, vonatkozik – jelenti az egzisztenciális találkozást Isten szentségével.

3. Az isteni jelenlét tétele: „Isten, mint örökké és mindenütt jelenlévő, végtelen tárja fel magát; az isteni jelenlét, mint lelki és személyes nyilvánul meg". A harmadik tétel, a „kinyilatkozott Istenre", mint élőre vonatkozik. Egy összetett kijelentés formájában ez a tétel három, az isteni életre, mint örök jelenlétre vonatkozó kérdésre felel meg: örökkévalósága; mindenütt jelenvalósága; lelki és személyes jellege. Ebből a tételből is származik egy gyakorlati következmény: Isten jelenlétével való egzisztenciális találkozás során a hívő élő, vallásos tapasztalatának „misztikus" pillanatát éli meg.

4. Az isteni igazságosság tétele: „Isten, igazságossága és a roszszat megítélő ítélete során, mint mindentudó és mindenható nyilvánul meg". A negyedik tétel három döntő kérdéssel szembesül, ami a „megnyilatkozott Istent" nem csak mint legfőbb és abszolút valóság tekinti, hanem mint lelki és személyes, azaz értelmes és szabad: Isten végtelen értelmességének és mindentudóságának kérdése; a teljesen szabad és mindenható isteni akarat kérdése; s végül a mindentudó és mindenható isteni igazság kérdése, a rossz feletti ítélet során is. A negyedik tételből is ugyanúgy levonhatunk egy gyakorlati következményt: a hívő vallási tapasztalatának „erkölcsi" pillanatát éli meg, mikor Isten igazságosságával személyesen szembesül.

5. Az isteni hűség tétele: „Isten, titokzatos és szent gondviselése során, mint jó teremtő; az üdvösség egyetemes szövetségében, mint hűséges Úr; mint jósággal és hűséggel teli irgalmas Atya tárul fel". Az ötödik tétel az isteni valóságra, amennyiben az a teremtés és az üdvösség rendjében cselekvő vonatkozik, ezzel pedig három kérdésre próbál választ adni: Isten teremtő és gondviselő cselekvése; egyetemes, üdvözítő akarata és a jóra való predestinációja; az üdvösség történetében való üdvözítő magatartása. Ebből a tételből a következő gyakorlati következmény vonható le: Isten irgalmas hűségével való egzisztenciális találkozás során, ami a bűnösnek bármilyen érdeme nélkül a megigazulás kegyelmét megadja, a „megtért" hívő vallásos keresztény tapasztalatának „paradox" pillanatát éli meg.

6. Vallásos következmény: ezekben a tételeken hallgatólagosan a keresztény vallásos cselekedet, amennyiben az a hívő találkozása Isten titkával (szentségének felfoghatatlan jelenlétében, igazságosságában és

irgalmas hűségében), összetett struktúráját állapítottuk meg. A kereszténység számára ez a „cselekedet”, mint a kinyilatkoztatás és a hit dialektikája, olyannyira összetett, hogy pusztán egy princípiumra (alapelvre) nem egyszerűsödhet le: a szentben, a feltétel nélküli betörésére, mint kinyilvánulásra vagy mint teofániára az isteni jelenlét misztikus csodálata válaszol, ami nem más mint a vallási megtapasztalás lenyűgöző pillanatának kifejeződése. Ugyanakkor az isteni igazságosság feltétel nélküli szükségessége is, mint a végtelen félelem feszültsége és mint erkölcsi norma feltárul. Ha a misztikus élet tapasztalatát az „azonosság”-princípium alatt gondoljuk el, amennyiben az a végesnek a Végtelenre irányuló feszültsége, akkor az erkölcsi élet tapasztalatát csak a „különbség”-princípium alatt, az isteni szentség és a bűnös elidegenedése közötti feszültség megnyilvánulásaként képzelhetjük el. A misztika és az etika közötti, vagy az azonosság és különbözőség dialektikájának feszültsége a kegyelem teológiájában, paradox módon oldódik meg.

4. A kinyilatkoztatás Istene

a) Az Istenben való hit

Először az Istenben való hit gyakorlásának alapvető elemeit vizsgáljuk meg a Biblia vallásában:

1. Archaikus enotizmus. A kezdeti bibliai vallás egy titokzatos, egyetemes, jóakaratú Istent (‘El) ismer fel, aki a természet és a világ ura (Ter 33,20). Isten, aki Ábrahámnak, Izsáknak és Jákobnak megnyilvánul, „az atyák Istene”, aki megvédi „tisztelőit” (Ter 30,43). Ez a polaritás (kettőség) világosan a történelmi időben a világ elrejtett Istene és a történelemben a pátriárkáknak megnyilatkozott Úr közötti azonosításban oldódik fel. Ezután a kivonulás és a szövetség teológiája, ami kifejezetten a mózesi zsidóság sajátja, egy, a történelmi szabaduláson és az erkölcsi hűségen alapuló monolatriát hirdet meg. A zsidóság vallásos hite a rabszolgaságból való szabadulás történelmi megtapasztalásának kezdetén található (Kiv 3,7). Ez a vallásos transzcendencia és az üdvözítő immanencia közötti szoros összefüggés, ami a bibliai teizmus sajátossága, a szent személyes megértésére utal, ahogy egyben a remény- és jövő teológiára is (Kiv 6,7). A szövetség teológiája meggátolja a kultuszvallás és a pusztán etikai vallás közötti téves ellentmondást (Kiv 20,3köv.). A szövetségre épülő vallás világosan megmutatja az erkölcsi kérdések vallásos elsőbbségét és az Istennel való találkozásban, a biza-

lom és a félelem egzisztenciális dialektikájában pedig a személyes pillanatot hangsúlyozza ki (Kiv 20,18köv.).

2. Prófétai teológia. A próféták Isten kinyilatkoztatását (szavát) és a szövetség vallásának erkölcsi normáját közvetítik. Az erkölcsi tudat és a különbség érzésének kifejezéseként az ember vétkei felett az isteni ítélet bekövetkezését hirdetik (Ám 5,18köv.; Iz 5,16). Az esetleges isteni büntetés nem valami démoni erő által fog történni, hanem Isten szentségének azon akarata feltételeként, ami a rosszat és az igazságtalanságot akarja megdönteni (Ám 8,4köv.). A profétáik dialektikája szembeállítja a vallásos kapcsolat ideális pillanatát, amit a történelemben a szövetségnek tekintenek (Oz 12,10; Jer 2,7), és az erkölcsi ellentmondás reális pillanatát, amit pedig hitehagyásként (aposztázia) fognak fel (Oz 4,2; Jer 3,1köv.). A próféták vitája nem ebbe a negatív valóságba torkollik, hanem a megtérésre hív meg, azaz a feltétel nélküli dimenziójába való visszatérésre, ami Isten hűségének paradoxonja által lehetséges (Ám 5,15; Iz 12,2; Jer 31,31). A vallásos szóhasználat a prófétákkal egy transzcendens és személyes teizmust állít, azaz egy világos, elméleti monoteizmust (Iz 43,10-11). Minden politeista jellegű kísértés ellen a próféta az irónia fegyveréhez nyúl (Iz 44,8-9). Az Izrael számára megnyilatkozott Úr ugyanaz mint az egyetlen és egyetemes Isten, a transzcendens teremtő és a jövő kiszámíthatatlan Ura, az igaz Isten és minden nemzetek üdvözítője (Iz 45,12-13; 21-22).

3. Bölcsességi és apokaliptikus teológia. Izrael bölcsei számára a bölcsesség kezdete az Isten félelmének felel meg, amit az isteni akarat egy gyakorlati ismeretével azonosítanak (Péld 1,7. 2,5). Ez a bölcsességi gondolkodás nem hanyagolja el a vallásos tapasztalat kontemplatív dimenzióját sem, amennyiben az Isten dicsőségének csodálata, ami a teremtés műveiben (Sír 42,15köv.) és az üdvösség történetében (Sír 44,1köv.) tárul fel. A bölcsességi teológia „Isten csendje" felett is meditál, ezzel is szembesülve a rossz kérdésével és az igaz szenvedésével (Jób 42,3.6). A bölcs eljut odáig, kiindulva a világ szépségéből és erejéből, mint a teremtettség következménye, hogy rákérdezzen a kijelentés (megállapítás) lehetőségének problémájára, az isteni Rendező mindenhatóságára és értelmességére, amennyiben ez a teremtő elv (princípium) (Bölcs 13,1-9). Olykor az apokaliptikus prófétizmus élénken érdeklődik Isten és a történelem közötti viszony után (Dán 10,21; 11,40; 12,1). A történelem apokaliptikus módon értelmezett teológiája a monoteizmus egyenes következménye: egy változatlan isteni kijelentés meghatározza a történelmet, ami ugyanúgy egy, mint ahogy Isten is egyetlen (Dán 7,22;

8,13-14).

4. Jézus üzenete. A hamarosan eljövendő ország Istene, akit Jézus hirdet, ugyanaz, mint az atyák Istene és a szövetség Ura (Mk 12,26.29). Jézus vallásos üzenete Istent, mint „Atyát" hirdeti (Mt 6,6.9), ezzel az ő fiúi mivoltának egyedálló tudatáról tesz tanúbizonyságot, ami az isteni mindenható jóságban egy határtalan bizalom által nyilvánul meg (Mk 14,36). Az Evangélium Istennek, mint egyetlen és kizárólagos „Úrnak" az Országát hirdeti (Mt 6,24). A tanítványnak kizáróan az isteni akarat beteljesítését kell keresnie, követve ezzel a gondviselés szándékát (Mt 6,10.32). A szinoptikus hagyomány, a végességtől és az elidegenedéstől meghatározott világ számára, amelyben a nyugtalanság és a rossz uralkodik, az isteni monarchia, mint üdvözítő hatalom eljövetelét „jövendöli" (Mk 1,15), ami Jézus – aki az új törvény tanítója és az isteni jóakarat prófétája, az élet csodatevője és a rossz elpusztítója (Mk 1,21köv.), az igazságtalanul üldözött igaz és az Istennel való megbékélés szolgája (Mk 1,11) – alázatos szolgálatában már jelenvalóvá válik. A tanítványság új gyakorlatának az isteni tökéletességet kell utánoznia, különösképpen is Isten irgalmasságát, amelynek még az ellenséggel való viszonyban is a testvéri jóságban kell megvalósulnia (Mt 5,48; Lk 6,36).

5. A kezdeti kereszténység teológiája. Az első tanítványok közössége reménységét a föltámadás teológiájára alapozza: bizalmát a feltámadás és az élet Istenébe, Jézus mindenható Atyjába fekteti (Csel 2,22-24), az egész közösség úgy érzi magát, mint akit a hit új igazságosságával ajándékoztak meg és az igaz feltámadásban remél (Róm 3,24-25; 1Kor 15,20). A hívő közösség egy jövőbeli panteizmust vall: az isteni hatalom, a Fiú messiási uralma által minden ellenséges erőt az Atya királysága alá helyez majd (1Kor 15,28). A páli teológia számára az ismeretlen Isten a teremtés és az erkölcsi tudat által ismerhető fel (Róm 1,19-20; 2,14-15), hiszen az emberek megbocsáthatatlan módon nem ismerik majd fel teremtőjüket és nem dicsérik őt. A kereszt szava felfedi a kinyilatkoztatás egy értelmét: az Atyaisten mindenki számára, zsidónak és minden népnek, akik istentelenségben élnek, mint igaz és megigazulást hozó tárul majd fel (Róm 3,25). Az evangélium, Isten atyai szeretetének kihirdetése, ami Jézus keresztjében nyilvánul meg, e világ bölcseinek értelme számára nem más mint botrány és ostobaság (1Kor 1,23). A jánosi teológia szerint Isten igaz ismerete Jézusnak, az Atya örök Igéjének kinyilatkoztató műve (Jn 10,14-15; vö. 1,14), ami a Szentléleknek, a közösség védelmezőjének és a világ vádlójának megvilágosító tette által (Jn 14,16-17; 16,7-8) jut el hozzánk. Az isten-ismeret nem pusztán egy

elmélődés gyümölcse, hanem a szeretet gyakorlását is megköveteli (1Ján 4,16). Istent megismerni, parancsainak megtartását jelenti, különösképpen vonatkozik ez a szeretet új parancsára (1Ján 2,5). Ez kell hogy legyen a hívőnek a Jézus ajándékaként megnyilvánuló atyai szeretetre adott mélységes válasza (Jn 3,16; 17,25-26).

b) A bibliai teizmus

Ebben a fejezetben a Biblia kinyilatkoztatásban, az Istenrõl szóló kijelentéseket, mint a titok és a teofánia, a történelem és a transzcendencia, a kizárólagosság és az egyetemesség, a teljesség és a személyesség közötti feszültséget vizsgáljuk meg.

1. A titok megjelenése (epifániája). A bibliai vallásban a kinyilatkoztatás és a titok közötti dialektika határozza meg a vallásos élő tapasztalat lenyűgöző és félelmetes jellegét (Iz 45,15). A teofánikus tapasztalás a titoknak egy homályos megjelenésében (epifániájában) oldódik fel (2Kor 5,7). Ennek az alapvető vallásos feszültségnek az a polaritás felel meg, ami a bibliai teizmus szóhasználatának alapján áll, mint a feltárulkozó és elrejtőző Isten dialektikája: Isten, aki a kezdeti enoteizmusban (Kiv 6,2-3), a monolatrikus kultuszban (Mtörv 6,4), a prófétai monoteizmus (Iz 6,3), vagy éppen a bölcsességi elmélkedésben (Bölcs 6,3) tárja fel magát, ő a világ által mint teremtés, a történelem által pedig mint üdvösség tárulkozik fel (Csel 17,24.31). Az „ismeretlen" Isten (Csel 17,23) azonban láthatatlan és megközelíthetetlen marad (Róm 1,20; Jn 1,18; 1Tim 6,16). Az Istenről szóló beszéd tehát nem tesz mást, mint megmutat egy alapjában kifejezhetetlen vallásos helyzetet.

2. Történelem és transzcendencia. A bibliai teizmus jellegzetessége, hogy meg van győződve a transzcendens Istennel való közösségéről, ami a történelem immanenciájában valósul meg. A szövetség felállítása az ilyen fajta vallásos kapcsolat paradigmáját jelenti (Kiv 19,4-6). Ez az alapvető jellegzetesség uralja Izrael hitének történetét és teológiai értelemben-minden hagyományt nagyban befolyásol: teremtés és kiválasztás (Ter 2,16-17; 9,9; 17,4), megnyilatkozás és szabadulás (Kiv 3,12-14), királyság és kegyelem (Iz 52,7-9; 54,7-8). Az új szövetség eszkatológikus közössége az Istennel való közösség magas fokú és végérvényes tapasztalatát éli meg (1Ján 1,3), s ebben radikalizálódik a történelem és a transzcendencia közötti dialektikus feszültség. Az egyetlen Isten Jézusban jelenvalóvá válik (Kol 1,13-15). Az Atya szentsége és dicsősége a Fiúban megmutatkozik (Jn 1,8). Az isteni kegyelem a Lélek erejében

élővé tesz minket (Róm 8,26-27; Jn 14,17). Jézus a végérvényes kinyilatkoztatás (Zsid 1,2) és egyben az üdvösség új szövetségének közvetítője is (Zsid 9,15).

3. Isten azonossága (identitása). A bibliai teizmusban a hívő alapvető kérdése az Istennel való kapcsolatban az ő identitása volt. A szövetség és Izrael vallásos könyörületének Istenét azonosították a világmindenség teremtőjével és az örök királlyal (Zsolt 121,2; 47,3; 146,10). A környező népek politeizmusától (Ter 24,2) és a kezdeti enolatriától (Ter 15,1) eltérően Izrael hitét, mint kizárólagos monolatriát (Mtörv 12,2) és mint kifejezett monoteizmust (Iz 46,9-10) élte meg. Izrael üdvözítő monoteizmusa egyszerre nemzeti és egyetemes, közösségi és személyes. A bibliai teizmus vallásos távlata megengedi, hogy a keresztény üzenet eredetiségét is megértsük. A közeli Ország Istene, akit Jézus hirdet számunkra, egyben az atyák és a szövetség Istene (Mt 22,32.37). Jézus üzenete Istent, mint könyörületes Atyát és mint kizárólagos Urat hirdeti (Mt 6,6.24). Az isteni ország, amiről Jézus példabeszédeiben beszél, maga Isten, az ő szentségében és erejében, az ő igazságosságában és jóságában (Mt 18,23köv.; Lk 15,11köv.).

4. Isten, mint valóság. A titokzatos Isten alapvető azonossága által, aki a világ teremtője, a szövetség Ura, s aki a történelemben kinyilvánítja magát (Zsolt 95,3-7), a hívő tudatára ébred az isteni valóságnak. Mivel a történelem Ura egyben a világ teremtője, lehetséges, hogy a teremtés által őt meditáljuk. Ezért válik a bálványimádás megbocsáthatatlanná (Zsolt 10,4; 14,0; vö. 19,2; 33,6). Isten valóságának megnyilatkozását különböző formák módján élhetjük meg: mint az utolsó valóságokra való vallásos rákérdezés lehetőségének megállapítását, mint minden teremtett valóság alapítóját (Róm 1,20; Bölcs 13,4), mint az erkölcsi kötelességi tudat vallásos módján való megélését és mint abszolút és erkölcsi imperatívuszt (Zsolt 51,4; Róm 2,14); mint a történelemben egy abszolút üdvözítő erő, mint a szabadulás és a megváltás megnyilatkozását (Kiv 3,12), mint az isteni megtapasztalását, ami a kereszt és a kegyelem paradoxonjában tárul fel és rejtőzik el (1Kor 1,23; Fil 2,8).

5. Üdvözítő monoteizmus. A bibliai vallásban az Istenről szóló kijelentés egy kizárólagos, transzcendens és személyes, egyetemes és üdvözítő teizmus formáját veszi fel (Iz 45,14.18.22). Isten mint egy és egyetlen (Kiv 20,3; MTörv 6,4), szent és örök tárul fel (Iz 6,3; Jer 10,10). Az isteni valóság teljesen egyedi és mindenható, transzcendens és mindenütt jelenlévő (Iz 40,22; Jer 23,24). Isten a megközelíthetetlen szentség misztériuma (Kiv 33,19; Ez 10,18köv.). Fenségében és dicső-

ségében a leghatalmasabb (Ez 11,22-23; Iz 59,19), téren és időn, természeten és történelmen túli (Zsolt 90,2; 139,7köv.), Isten, mint örök élő, uralja a földet, s az eget üdvözítő és mindenható jelenlétével tölti be (Jób 11,7-10; Péld 15,3). Az élő és igaz Isten nemcsak mint abszolút és feltétel nélküli valóság jelenik meg, hanem egyben mint személyes is: Isten, Izrael Szentje és a szövetség Ura (1Sám 6,20; Kiv 20,1köv.), a szolgaságból Kiváltó és Szabadító (Kiv 6,5-6), a mindenség Irányítója és a világ Alakítója (Ter 1,1köv; Bölcs 13,5). Mint teremtő és szövetségre lépő, jelenléte egyben személyes és üdvözítő erő, amihez a könyörgő imádság által fordulhatunk (Bölcs 9,1köv.). A vak, süket, néma és erőtlen bálványoktól eltérően Isten mindig hűséges és őszinte marad, szándékához tartja magát, azonosságát tekintve változatlan, teremtésében és gondviselésében, választásában és kegyelmében pedig mindenható és mindentudó (Zsolt 136,5; 135,6). Az élő, mindenható és mindentudó Isten egyben az igaz és hű, könyörületes és irgalmas Úr. Isten, amennyiben hűséges az üdvösséget ígérő szövetségéhez, mindig mint igaz jelenik meg (Iz 45,8; 51,7). Isten igaz, mert üdvözít, megmutatva ezzel igazságosságát a gyengék és az üldözöttek védelmében (Zsolt 10,17-18; 18,3-4). Isten a reménység Ura és igazságot oszt a szegények számára (Iz 33,5; 51,6-7). Isten a jóra féltékeny és haragja szembeszáll a rosszal (Kiv 20,5; MTörv 4,24). A szövetség vallási távlatában az isteni magatartást a szeretetéhez való hűség és jóakarat jellemzi (Kiv 34,6; MTörv 7,9). Isten mindig kitart irgalmasságában és könyörületében (Zsolt 25,10-11; 89,3).

Az új szövetség eszkatológikus közösségében Jézus a monolatrikus imperatívuszt valósítja meg (Mk 12,29-30). Jézus az isteni név tiszteletére is megtanít, ami az ő megközelíthetetlen szentségének a kifejezése (Mt 6,9; vö. 5,33köv.). Jézus mindenekelőtt az isteni gondviselésben való bizalomra tanít, amely sohasem hagyja el teremtményeit (Mt 6,25köv.). Az „Atya" az ég és a föld Ura (Lk 10,21). Az igaz Isten és Jézus Atyja az üdvözítő gondviselésben a mindenható és mindentudó teremtővel „azonosul" (Mt 6,26; 10,29). Az eszkatológikus kinyilatkoztatással végérvényesen feltárul az isteni terv: Isten azért teremtette a világot, hogy azt Krisztusban üdvözítse (Ef 3,8-11; Kol 1,26-27). Jézus Atyja örökbe fogad és megszentesít minket Szentlelke által (Gal 4,4-7). A tanítványok közösségében Jézus az isteni szándékot teljesen szabadnak és szeretettel telinek mutatja, ami irgalmasságának és megbocsátásának isteni győzelme felé irányul (Mt 18,14.35). Jézus keresztjében az Atya végérvényes szeretete tárul fel (Jn 3,16-17). A bibliai monoteizmus

tehát nemcsak mint egy transzcendens és személyes teizmus válik jelenvalóvá, hanem mint a hűség és a jóság teizmusa: az Atya könyörülő monarchiája végérvényesen feltárul (1Ján 4,9.19).

5. A katolikus Egyház hite

a) Azonosság és különbözőség

A korai egyház minden hitvallásában, mint a hívő első állásfoglalását, az egyetlen Atyaistenben és teremtőben való hit megvallását találjuk. Ez figyelhető meg a legelső formulákban (*DS* 1-6), az un. Apostoli hitvallásban (*DS* 10,40köv, 60), s ugyanígy a Niceai (*DS* 125) és Konstatinápolyi (*DS* 150) Zsinat hitvallásaiban is. Hangsúlyosnak tűnik egy anti-origenista megnyilatkozás, ami elítéli az isteni végtelenség és felfoghatatlanság mindennemű tagadását, s ezzel az Istenről való beszédben az apofatizmus elsőbbrangúságát emeli ki (*DS* 410). Jelentősek azok a megállapítások, amelyek az isteni monarchia és a személyi (iposztatikus) hármasság egyidejűségét (*DS* 112-115) és az egyetlen és osztatlan isteni lényegben a személyek közötti egyenlőséget (*DS* 71-76) állítják. Az egyházi igazhitű beszéd már a kezdetben az egyetlen, mindenható Istenben való hitet hirdeti, aki a világmindenség minden látható és láthatatlan dolgának teremtője (*DS* 13-19, 25-30), s így minden gnosztikus dualizmussal szemben a régi szövetség teremtő és gondviselő Istenét azonosítja az új szövetség irgalmas Atyjával. Az örök, végtelen és felfoghatatlan, mindenható teremtő Isten egyre inkább „azonosul" az isteni örök Fiú szent Atyjával, a vigasztaló Léleknek és a mindentudó Bírának aktív sugalmazójával (*DS* 139, 441, 451köv., 490, 525, 617). A századok királya, ki halhatatlan és láthatatlan (*DS* 16, 21köv., 29), a belső isteni élet és az üdvösség történelmének eredet nélküli eredete és kezdet nélküli kezdete (*DS* 71, 284, 470, 485, 525köv.).

A latin Nyugaton az egyházi tanítóhivatal kitartóan vallja a hit első artikulusának doktrínáját, megvédve ezzel azt mindenfajta téves (eretnek) magyarázattól. A Quiercy-i (Concilium Carisiacum, *DS* 623) és a Valence-i (Concilium Valentinum, *DS* 626köv., 633) Zsinat olyan különböző tévedéseket utasít el, amelyek a rossz teológiai szükségességére vonatkozóan Isten előretudását és predestinációját állítja. A Sens-i Zsinat is visszautasítja Petrus Abaelardus jónéhány olyan téves állítását, amelyek a jót illetően az isteni magatartás szükségességét állítják, miszerint Isten nem cselekedhetett volna jobban annál ahogyan tett, a rosszra

vonatkozóan pedig azt álltja, hogy Isten nem akadályozhatta volna meg azt (*DS* 726köv.). A Reimsi Zsinat (*DS* 745) Gilbertus Porretanus teológiai tanítását kritizálja, ami szerint valódi különbség áll fenn az isteni lényeg, amennyiben az szubsztanciális valóság, és Istenben lévő háromság között, amennyiben az három-személyű valóság.

Az albiak és a katharok újra felszínre hozták a dualista tévtant, különbséget téve ezzel a teremtő Isten (a rossz eredete) és az Üdvözítő Isten (a jó eredete) között, ami kibékíthetelen törést eredményes a régi és az új szövetség között. Ilyen megállapításokkal szemben a Lateráni Zsinat az isteni monarchia egyetlenségét erősíti meg, s így az „egyetlen, igaz, örök, mérhetetlen és változatlan, felfoghatatlan, mindenható és kimondhatatlan Istent" vallja meg (*DS* 800). A zsinat Almericus panteista tanítását is elutasítja (*DS* 808), aki Istent az egész világmindenséggel azonosította. A zsinat analógiai elmélete az azonosság és a különbözőség teológiája közötti közvetítő kísérletként mutatkozik: Teremtő és teremtmény közötti egy hasonlósági és különbözőségi dialektika figyelhető meg, amelyben azonban a különbözőség mindig nagyobb, s ezzel a zsinati tanítást közelinek mutatja egy mérsékelten apofatikus állásfoglaláshoz (DS 806).

A II. Lyoni Zsinat is, szemben minden teológiai dualizmussal és kozmikus pesszimizmussal, Isten egységét és egyetlenségét állítja (*DS* 851). Ehhez hasonlóan a Firenzei Zsinat is az isteni monarchia egységéről szóló doktrínát hirdeti (*DS* 1330-1336). XXII. János, „In agro domini" kezdetű rendelkezésével, Eckhart Mester különböző tévedéseit ítéli el, amelyek úgy tűntek, hogy a világ örök voltát, Isten személyes egyediségét és az isteni jóságról való beszéd lehetetlenségét állítják (*DS* 951köv., 973köv., 978).

A modern kor elején a Tridenti Zsinat, a nicea-konstantinápolyi formulából kiindulva, hűen az egyházi hagyományoknak vallja meg hitét (*DS* 1862). Az egyházi magisztérium a katolikus egyház hitét, ehhez hasonló hitvallásokon, teológiai definíciókon, s dogmatikus megnyilatkozásain keresztül vallotta meg, kinyilvánítva ezzel arra a mélységes azonosságra vonatkozó hitbeli meggyőződését, mely az Ószövetségben feltárulkozó titokzatos, teremtő és gondviselő Isten, s az Újszövetségben, mint az üdvösség történelmének Ura és az irgalom és jóság Atyja megjelenő Isten között fennáll, ugyanakkor a magisztérium mindig is állította Isten és a világ, a Teremtő és a teremtés közötti áthághatatlan különbözőséget. Az első évezred folyamán a veszély Isten, mint teremtő és Atya azonosság-tudatának elvesztéséből származott, tagadva ezzel,

egy felsőbb diarchia, azaz egy kettős, a jó és a rossz, az anyag teremtése és a lélek üdvössége, a sötétség és a fény, az ó és az újszövetség megkülönböztetésére vonatkozó utolsó princípium elfogadásával, az isteni monarchiát. A második keresztény évezred folyamán, a hit első artikulusának tagadása a teremtés és Teremtő, a véges és Végtelen, a világ és Isten különbözőségeinek elhomályosulásának veszélyéből származik, ahogy az akár a panteizmusban akár az ateizmusban megtörténik.

A modernitás ezenfelül, felhagyva az értelem és a hit mély kiegészítő kapcsolatának modelljével, ami a keresztény platonizmusra jellemző, illetve felhagyva a skolasztikus arisztotelizmusra jellemző modellel, ami az értelmet enyhén a hitnek rendeli alá, elvezet a kritikai értelemnek a megszokott módon megélt hagyományos hitnek való túlzott alárendelő modelljeihez, ahogy ezt a fideizmus is mutatja, vagy éppen ellenkezőleg a vallás és a hit rendelődik alá a kritikai értelemnek, rejtegetve ezzel a racionalizmus veszélyét. A Tanítóhivatal mindkét tévedést elutasította, megerősítve ezzel a hitből fakadó szükség és a racionális módszer összekapcsolásának teológiai szükségességét. XVI. Gergely és IX. Pius idején utasították vissza a fideista L. E. Bautain (*DS* 2751-56, 2765-68) és A. Bonnety (*DS* 2811-14) tévedéseit, mint ahogy a racionalista A. Güntherét (*DS* 2828-29) és I. Froschammerét (*DS* 2853-57). A magisztérium szembehelyezkedik az abszolút, lényegi és fejlődő panteizmussal, megvédve ezzel az isteni szabadságot a teremtésben és a gondviselésben, mint Isten és a világ közötti végtelen különbözőséget (*DS* 2841-47, 2901-05).

b) Isten kijelentése

A szekularizált, világi kultúra vallásos krízisének hátterében, az I. Vatikáni Zsinat nagy jelentőséggel bír, amikor visszautasítja a hittel szembeni tévedéseket, mint pl. az ateizmus és panteizmus, agnoszticizmus és deizmus, fideizmus és racionalizmus (*DS* 3021-24). A zsinati tanítás tisztán megerősíti Isten valóságát és azonosságát és a világtól való lényegi különbözőségét, hűséges maradva ezzel a bibliai kinyilatkoztatás és a katolikus teológiai hagyomány vallásos szóhasználatához (*DS* 3001-03). Nagy jelentőséggel bír az a tanítás, ami Isten állítását (megismerését), a teremtett valóságból kiindulva lehetségesnek tartja, mégpedig az „emberi értelem természetes fényénél”, s az isteni kinyilatkoztatásból induló „hit fényének” segítségével (*DS* 3004-05, vö. 3026-27). A hitetlenség és a modernizmus modern kihívásával szemben, a

magisztérium tanítása Isten kijelentéséről, a hit első artikulusának a fényében, a nihilizmuson és a vallásos érdektelenségen való felülemelkedést ajánlja, anatémának nyilvánítva azokat, akik a teoretikus ateizmust elfogadják és akik a kereszténytt monoteizmust tagadják (*DS* 3021). Az ateizmus tagadása és egy értelmileg „törvényesíthető" teizmus javaslata nem egyenlő a teológiai racionalizmus formájának az elfogadásával. A Tanítóhivatal Istent, akár saját valóságában akár üdvözítő önközlésében, mindig mint szent és abszolút, transzcendens és személyes, felfoghatatlan és kimondhatatlan misztérium tekinti. Ugyanakkor, Isten természetes megismerésének kijelentése, mint a hitaktus előfeltétele, felülmúlja a fideizmus tézisét, de nem jelenti azt, hogy tagadnánk a hívő közösség pozitív hatását, hitének hagyományával és vallásos kultúrájával. Még kevésbé jelenti a vallásos tény kiemelésének, a keresztény kinyilatkoztatás hasznosságának, morális szükségességének tagadását, hiszen a vallásos magatartáshoz és az ember morális viselkedéséhez kapcsolódó igazságok „egyetemesen, bizonyossággal és tévedés nélkül" elismerhetők és elfogadhatók (*DS* 3032, 3041).

A pápai magisztérium is megerősítette Isten kijelentésének lehetőségét. A modernista krízis nyomán, X. Pius a kauzalitás útján az isteni valóság kimutathatóságára utal, felülemelkedve ezzel a vallásosságnak azon formáján, ami azt a szubjektivitás immanentizmusára és belső tudat (lelkiismeret) individualizmusára egyszerűsítené le (*DS* 3538, vö. 3420 és 3475-77). Ezek után XII. Pius is, bekapcsolódva a „Nouvelle théologie"-ről szóló egyházi vitába, az értelem fényének segítségével Istenről szóló beszéd reális lehetőségének hagyományos tézisét adja, létezését pedig úgy fogadja le, mint egyetlen és transzcendens, abszolút és személyes valóság (*DS* 3875, vö. 3892). Másrészről, az ateizmus lehetséges vétkességének kimondása nem jelenti mindazok kizárását az isteni üdvözítő és titokzatos gondviselésből, akik saját hibájukon kívül nem ismerik Istent, de a maguk módján keresik Őt (*DS* 3869-72).

A II. Vatikáni Zsinat számára is meghatározó Isten kijelentésének elméleti és gyakorlati kérdése. Az egyház és a mai világ kapcsolatáról szóló pasztorális konstitúcióban jelentős utalás jelenik meg az ateizmus problémáját illetően, mint a jelenség súlyossága, amennyiben ez az Isten-kijelentés reális lehetőségének explicit tagadása. Az ember, transzcendens tudatának elveszítésével, magát, mint meg nem oldott problémát ítéli el, mégha gyakran az „Evangélium Istenének" tagadása helyett, amit szívesebben tagad, az nem más, mint az istenség téves és helytelen kari-

katúrája (torzképe) (*GS* 19). Drámaibbnak tűnik azok helyzete, akik saját vallásos nyugtalanságukat (aggódásukat) vesztették el, és azoké, akik a földi javaknak tulajdonítanak abszolút értéket. Más alkalmakkor a szándék nem annyira Isten tagadása, mintsem az ember állítása az ő saját felelős autonómiájában, védelmezve az elnyomás minden formájától, s így a vallás megélésnek módjától, mint heteronómiától való törvényes felszabadítást. Nem ritkán a történelmi szabadulás keresését a földi horizontra korlátozzák le, lehatárolva így egyszerűen egy, a szociális, gazdasági és politikai szférában történő cselekvésre (cselekedetre) (*GS* 20). Másrészről a vallásnak nem szabad felelősség nélkül elmenekülnie az emberek közötti igazságosság problémáitól. Az emberi élet történelmi immanenciájában való harc nem felejtheti el a vallásos nyugtalanság mélységes dimenzióját, s sem a transzcendencia és a hit Istene felé való egzisztenciális megnyílást (*GS* 21).

Habár a zsinati tanítás az ateizmus kérdésében, anélkül hogy elmélyíteni a kérdést, utal egy lehetséges morális vétkességre, nem haboz azonban elismerni, hogy a hívők felelősséggel bírnak az ateisták hitetlenségében, például negatív hatásuk által, amennyiben vallásukat következetlenül élik meg (*GS* 19). A reflexív tudat elméleti szférájában a vétlen ateizmus lehetőségének a kérdése, amennyiben az egy etikailag becsületes élettel összhangban van, néhány zsinati dokumentumban visszhangra talál. Senki sincs kizárva ugyanis Isten Országából, aki helyes életet él, anélkül hogy vallásos tettének explicit, elméleti megállapítására jutna, hiszen morális becsületessége sem létezik az isteni kegyelem nélkül, és a hasonló életmódban jelenlévő igazság- és igazságosság elemek „az evangéliumra való igaz készületet" alkotják (*LG* 16). A zsinati tanítás hasonló módon megerősíti, hogy Isten, egyetemes üdvözítő akaratának megfelelően azokat, akik hibájukon kívül nem ismerik az evangéliumot, valami titokzatos elvezetheti a hitre (*AG* 7).

Ezenfelül a zsinat érdeme volt, hogy az isteni folyamatos keresésénél megállapította a vallásos ismeret valóságát és a szent megtapasztalásának pozitivitását, amelyek a nagy történelmi vallásokban megtalálják a saját jelentéssel bíró kifejezés-formáikat, akár az isteni titok imádásában a misztikus pillanat vallásos megtapasztalásában, akár a prófétai kinyilatkoztatás és az ábrahámi hit megélésében. Ezzel Isten, mint gondviselő, teremtő és irgalmas Atya, vallásos megtapasztalásának teológiai értékét ismeri el. A vallásos tapasztalatban a hívők a legfontosabb egzisztenciális, a lét és az élet, a jó és a rossz, a szenvedés és a boldogság, az Isten utáni vágy és a vallásos félelem problémáira keresik a választ

(*NA* 1). A zsinati magisztérium a nem keresztény vallások követőiben is számos lelki, morális és kulturális érték jelenlétét elismeri, amelyekben a megtisztulás, az etikai menedék, a lélek legmagasabb megvilágosodását és az emberi szenvedésekből és a világi egoizmusból való menekülés útjának lehetőségét találják meg (*NA* 2). A nagy monoteista vallásokban, mint az iszlámban és a zsidóságban, az egyetlen élő és örök Istent imádják, a világegyetem gondviselő teremtőjét, Ábrahám és a hívők védelmezőjét, a történelemben végbemenő üdvösség szövetségének irgalmas és mindenható Urát, majd a kereszténység eseményében éri el csúcspontját (*NA* 3-4).

Különösen is jelentős a kinyilatkoztatásról szóló zsinati tanítás, ahol is a kinyilatkoztatás és a hit Istenének misztériumát találjuk, aki bölcsességéből és jóságából indíttatva saját magát akarta feltárni és üdvözítő szándékát kinyilvánítani. Ily módon egy láthatatlan és titokzatos Istenben való hitet erősít meg, aki úgy beszél az emberekhez, hogy életéből és végtelen jóságából titokzatos részesedésre hívja meg őket. Az isteni szándék és titok kinyilvánítása az üdvösség és a kinyilatkoztatás történetének szavaiban, tetteiben megy végbe, amely Krisztusban, közvetítőben és magának az üdvözítő eszkatológikus kinyilatkoztatásnak a teljességében éri el csúcspontját (*DV* 1). A teremtés Istene, teremtett művein keresztül magáról örök tanúsággal szolgál. Mindazok számára, akik a jó gyakorlásában kitartanak, az üdvösség Istene az örök életet kínálja. Az ígéret népének a kiválasztás és a vele kötött szövetségtörténet által, a kinyilatkoztatás Istene az emberiségnek, mint élő és igaz Isten, a világ javának teremtője és az egyetemes történelem igaz bírája mutatkozott meg (*DV* 2-3). Isten kinyilatkoztatása örök Fiának megjelenésében csúcsosodik ki, aki a megvilágosodásunkért és üdvösségünkért megtestesült isteni szó, mint ahogy az isteni Lélek küldetésében, ő a kegyelem jelenlétének tanúsága, aki a végtelen szeretet közösségében megszabadít a rossztól és megadja az örök életet (*DV* 4). A hívőnek, a Szentlélek kegyelmétől és fényétől indíttatva, az intellektus és az akarat szabad és teljes beleegyezését kell megadnia az Atyának, aki Fiában, Jézus Krisztusban tárul fel (nyilatkozik meg) (*DV* 5). Önmaga és az üdvösség egyetemes akaratának közlésében feltárul Isten titokzatos szándéka. Ezért az isteni kinyilatkoztatás a hívőnek egyetemes, könnyű, tévedhetetlen és biztos vallásos ismeretet nyújt magáról Istenről, mint a világegyetem princípiumáról és céljáról, a lét és a változó és történelmi valóság értelmének alapjáról (*DV* 6).

A zsinati dokumentumok a tanításban folytonosságot mutatnak

az előző tanítóhivatali megnyilatkozásokkal, megerősítve hitüket az egyetlen, kinyilatkoztatott és titokzatos Istenben, megőrizve az élő és örök Isten, a mindenható, „principium sine principio" Atya (*AG* 2) monarchiájának szingolaritását, aki isteni élet és az üdvösség történetének kezdet nélküli kezdete, a teremtett világtól teljesen különböző és megkülönböztetett, aki megváltó műve által Fiában, Jézus Krisztusban helyreállítja a világegyetemet és az isteni Lélek eszkatológikus ajándékával véglegesen megszenteli azt (*LG* 2-4).

(Fordította: Sesztáк István)

A KINYILATKOZTATÁSRÓL
(A fordító ajánlása)

Istenismeret, Istennel való találkozás, Isten megtapasztalása – mint a teológia alapja és célja – keresztény értelemben egyet jelent azzal, hogy az ember megismerheti Istent, mégpedig abban a mértékben, amennyiben Isten adja magát, feltárja magát és hagyja magát megismerni. A teológia, szóhasználatában és gondolkodásában ezt így fordítja le: az ember azért találkozik Istennel, és tapasztalja meg őt, mert *Ő kinyilatkoztatott*.

Isten végtelen szeretetéből fakadó feltárulkozása, azaz kinyilatkoztatása, minden teológiai beszéd alapja és kiindulópontja, s éppen ezért a kinyilatkoztatás helyes megközelítése egyben minden teológiai gondolkodás kulcskérdése is. Karl Rahner szerint a kinyilatkoztatást vizsgálva a kereszténység legalapvetőbb fogalmával állunk szemben, hiszen benne a kereszténység autointerpretációját, önigazolását és önvizsgálatát találjuk.

Mégis a ma emberének gondolkodásában a kinyilatkoztatás témája, de sokkal inkább a jelentése, a kritikák és a problémák kereszttüzében van. A nyugati(as) gondolkodású, mondhatnám zaklatott ember tiltakozik a kereszténység, mint abszolút kinyilatkoztatás (Isten Szava), mint abszolút vallás ellen. Nem látja, hogy a krisztusi üzenet újdonsága és örökérvényűsége nem az idő kategóriájának függvénye, nem érzi, hogy ez miben viheti előre őt, az ő számító életében, azaz nem érti az Istentől kapott, ingyenes kinyilatkoztatást.

A megoldást talán az újra-evangelizáció, mint teológiai küldetés, helyes értelmezése jelentheti, hiszen éppen a teológiának a speciális és sajátos feladata, hogy képes legyen Isten magával ragadó és ugyanak-

kor felfoghatatlan közbelépését újra felfedezni és újra értékelni (idők jeleinek felismerése). A kinyilatkoztatás pedig nem szól másról, mint arról az Igazságról, hogy a kereszténységnek van üzenete, van mondanivalója: maga Jézus Krisztus. A keresztény egyháznak, s benne a teológiának pedig az az aktív feladat jut, hogy Őt értelmezze, befogadja és hirdesse, továbbadja.

Félix Alejandro Pastor, a Római Gergely Egyetem dogmatika professzorának írása pedig éppen a befogadás és a továbbadás teológiai horizontját tárja elénk, s mivel magyar nyelven erről a témáról igen keveset olvashatunk, gondolatait bátran ajánljuk nemcsak a teológiát művelőknek, hanem a hitét vizsgáló minden keresztény embernek.

ATHANASIANA 13 (2001) 101-121.

SZABÓ PÉTER

A KELETI KODIFIKÁCIÓ TÖRTÉNETE (II.)
A II. Vatikáni Zsinattól a *CCEO* kihirdetéséig*

TARTALOM: Bevezetés; I. A második keleti kodifikáció megindítása (1972-1974); 1. A Kódexrevíziós Bizottság megalakítása (1972); 2. A kodifikáció előkészítő lépései (1972–1974); 3. A Zsinat utáni kodifikáció megnyitása (1974); 4. A második keleti kodifikáció irányelvei; II. A keleti kodifikáció menete; 1. Az első szövegtervezetek és azok felülvizsgálata (1974-1980); 2. Az egyesített szövegtervezet *(SCICO)* kiadása és felülvizsgálata (1986–1988); III. Pápai felülvizsgálat és promulgáció (1989-1990); Függelék: 1. A *Nuntia* tartalma; 2. A Kodifikációs Bizottság tevékenységéről szóló éves beszámolók listája

Bevezetés

A keleti kodifikáció történetének áttekintésében előző írásunk a XII. Piusz-féle motu propriók periódusáig jutott. Folytatásként a jelen tanulmány a kodifikációs folyamat legjelentősebb szakaszának, az 1990-es Keleti Kódex *(CCEO)* kialakításának áttekintésére vállalkozik.

Az első részben leírt folyamattal szemben az 1972-től kezdődő utolsó szakasz részletes ismertetése nemcsak történeti szempontból érdekes, hanem a hatályos jog művelése, magyarázata és oktatása miatt is fontos. A zsinat utáni keleti kodifikáció menetének minél pontosabb bemutatása érdekében a jelen tanulmányban ezért nem – az egyébként bőséges – másodlagos irodalomra támaszkodtunk,[1] hanem a kodifikáció

---

* A jelen tanulmány az *Athanasiana* előző számában megjelent, „A keleti kodifikáció története (I). A kezdetektől a II. Vatikáni Zsinatig” című munkánk folytatása; lásd *Athanasiana* 12 (2001) 95-114.

[1] BROGI, M., „La codificazione del diritto comune delle Chiese orientali cattoliche”, in *Revista española de derecho canónico* 45 (1988) 7-30; BUCCI, O., „Il Codice di diritto canonico orientale nella storia della Chiesa”, in *Apollinaris* 55 (1982) 370-448; (402-448); EID, E., „La revision du Code de droit canonique oriental: historie et principes”, in *L'année canonique* 33 (1990) 11-27; FARIS, J., „The Codification and the Revision of the Eastern Canon Law”, in *Studia Canonica* 17 (1983) 449-485; ID., „The Revision of Eastern Canon Law”, in *Canon Law Society of America, Proceedings of the Fiftieth Annual Convention, Baltimore (Maryland) October 10-13*

közvetlen adataira, amelyeket a *PCCICOR* közlönye, a *Nuntia* 1975 és 1990 között publikált. Reményeink szerint a folyóirat anyagának itt közölt, konkrét fázisokra bontott, rendszeres áttekintése elősegíti a keleti kodifikáció menetének könnyebb megértését, ennek révén pedig segítséget nyújt azoknak, akik a hatályos keleti kánonjog iránt behatóbban érdeklődnek.

I. A második keleti kodifikáció megindítása (1972-1974)

A XII. Piusz-féle motu propriók, különösen az egyházi alkotmányjogot tartalmazó mp. *Cleri sanctitati* több ponton is jelentős feszültségben állt a keleti fegyelmi tradícióval.[2] Így egyáltalán nem meglepő, hogy a kodifikációs reformot is célként kitűző XXIII. János pápa a II. Vatikáni Zsinat összehívásának bejelentésével párhuzamosan a *CICO* további részeinek kihirdetését leállította. Az 1935-ben létrehozott Kódexszerkesztő Bizottság – talán éppen azért, mert a teljes promulgáció hiányában az első keleti kodifikáció valójában nem zárult le – ugyan nem szűnt meg, tevékenysége azonban minimálisra csökkent. Így a kódex már megjelent részeihez kibocsájtott néhány törvénymagyarázatot, továbbvitte a keleti jogforrássorozat kiadásának gondozását, illetve e szerv készítette elő azt a nyilatkozatot, amely az *OE* 7 végrehajtásaként meghatározta a területen kívüli, úgynevezett „aggregált" püspökök és a pátriárkai egyházak különleges jogviszonyát.[3]

1988, Washington 1989. ID., „La storia della codificazione orientale", in *Il diritto canonico orientale nell'ordinamento ecclesiale,* (Studi giuridici 34), Bharanikulangara, K. (a cura di), Città del Vaticano 1995, 255-268; METZ, R., „La seconde tentative de codifier le droit des Églises orientales catholiques. Latinisation ou identité orientale?", in *L'année canonique* 23 (1979) 289-309; POTZ, R., „Das katholische Ostkirchenrecht nach dem Zweiten Vatikanum", in *Il diritto ecclesiastico* (1978) 204-219; ID., „Der Codex Canonum Ecclesiarum Orientalium 1990 – Gedanken zur Kodifikationen des katholischen Ostkirchenrechts", in *Scientia Canonum*. Festgabe für F. Pototschnig, H. Paarhammer – A. Rinnerthaler (Hrsg. von), München 1991, 399-414; POTZ, R., „Der Codex Canonum Ecclesiarum Orientalium", in Listl, J. – Müller, H. – Schmitz, H. (Hrsg.), *Handbuch des katholischen Kirchenrechts,* Regensburg 1983, 57-65.

[2] MEDAWAR, P., *De la sauvegarde des droits de l'Église orientale*, Damas 1959.

[3] S. CONGREGATIO PRO ECCLESIIS ORIENTALIBUS, decl. *Apostolica Sedes*, 25. III. 1970, in *AAS* 62 (1970) 179; vö. PUJOL, C., „De sensu vocis aggregatus (Vaticanum II, Decr, »Orientalium Ecclesiarum« n. 7)", in *Periodica* 60 (1971) 251-271.

1. A Kódexrevíziós Bizottság megalakítása (1972)

A zsinat utáni keleti kodifikáció megkezdése elhúzódott. Ennek oka minden bizonnyal az lehetett, hogy ekkoriban újra felmerült az egyetlen, latinok és keletiek számára közös katolikus kódex kialakításának alternatívája.[4] A fentebb említett, 1970-es *Apostolica Sedes* kezdetű kongregációs nyilatkozat szóhasználatából viszont már nyilvánvalóvá vált, hogy újra *külön* keleti kódex készül, illetve az is, hogy azt a korább *teljes* joganyag (azaz a már kihirdetett és a még kihirdetésre nem került részek) revíziója alapján fogják kialakítani.[5] Az új keleti kodifikáció munkálatainak irányítására végül majd hét évvel a zsinat bezárása után, 1972-ben hozták létre a „Keleti Kánonjogi Kódex Felülvizsgálatának Pápai Bizottságát" (*Pontificia Commissio Codicis Iuris Canonici Orientalis Recognoscendo*),[6] mely szerv a kódex kihirdetése után 1991 januárjában szűnt meg.

A *PCCICOR* megalakítása nem dokumentálható olyan konkrét pápai intézkedéssel, mint az 1935-ös Kódexszerkesztő Bizottságé. Létrejötte egy 1972. június 10-i dátumú államtitkársági levélhez köthető, melyet *Joseph Parecattil* bíboros kapott. E dokumentum közölte a Kodifikációs Bizottság megalakításának tényét, illetve felsorolta annak tagjait, vezetőit, feladatát.[7] A hírt hivatalosan az *Osservatore Romano* június 16-i száma tette közzé. Emiatt a *PCCICOR* megalakítása e dátumhoz is köthető. Érdekes módon a Bizottság megalakulásáról a Szentszék hivatalos közlönye az *Acta Apostolicae Sedis* sosem adott hírt. A Kódexrevíziós Bizottság megalakulásával egyidőben az 1935-ös Kódexszerkesztő Bizottság megszűnt.

A Kodifikációs Bizottság 1972-es létesítésekor 23 tagot számlált.[8] A magyar görög katolikus egyházat a testületben rövid ideig *Dudás*

---

[4] *Communicationes* 1 (1969) 35, 44. Az 1967-es Püspöki Szinódus idején az egy vagy több kódex alternatívája tekintetében jelentős bizonytalanság, sőt zavar volt érzékelhető. Számolva az egyetlen katolikus kódex alternatívájának lehetőségével, a latin kodifikációs bizottság ezért oly módon igyekeztek kialakítani saját kodifikációs elveit, hogy az a keletiek számára is kedvező legyen; vö. FÜRST, C. G., „Katholisch ist nicht gleich lateinisch. Der gemeinsame Kirchenrechtskodex für die katholischen Ostkirchen", in *Herder Korrespondenz* 45 (1991) 136-140.

[5] ŽUŽEK, I., „Presentazione del Codex Canonum Ecclesiarum Orientalium", in *Monitor ecclesiasticus* 115 (1990) 592-593.

[6] A továbbiakban Kodifikációs Bizottság vagy *PCCICOR*.

[7] *Nuntia* 1 (1975) 11.

[8] Névsorukhoz lásd pl. *Enchiridion Vaticanum* 5, 148 illetve *Nuntia* I (1973) 3-4. A

Miklós megyéspüspök képviselte. A *PCCICOR* tagságát alapvetően keleti katolikus egyházfők alkották. Mellettük tag lett azonban hat olyan latin bíboros is, akik hivatali beosztásuk miatt szoros kapcsolatban álltak a keleti egyházakkal.[9] A Bizottság elnöke *Joseph Parecattil* bíboros, az akkor legnagyobb létszámú, működő keleti katolikus közösség, a malabár egyház vezetője lett. Első alelnöke a szír *Ignazio Mansourati* volt. A kodifikáció tényleges munkálataira legnagyobb hatással azonban minden bizonnyal a *PCCICOR* altitkára majd 1987-től titkára, a Pápai Keleti Intézet orosz rítushoz tartozó, szlovén származású neves kanonistája, *Ivan Žužek SJ* volt.

2. A kodifikáció előkészítő lépései (1972–1974)

A felesleges időveszteségek elkerülése végett a *PCCICOR* elnöksége illetve titkársága 1972 júniusi létrehozása után azonnal hozzálátott a tényleges kodifikáció megindításához szükséges előzetes lépések munkálataihoz. Ez lényegében három feladatot jelentett.[10]

1) A Kódexszerkesztő Bizottság levéltárának áttekintése. A ki nem hirdetett kódexrészek pontos beazonosításához először a korábbi kodifikációs archívum feltárására volt szükség. A zsinat óta, mint mondottuk, a Szerkesztőbizottság csak igen korlátozott tevékenységet folytatott. Így nem meglepő, hogy – megfelelő nyilvántartás hiányában – az anyag áttekintésével és rendezésével az új titkárság egy teljes évet

Kodifikáció Bizottság illetve a konzultori testület tagságában beállt egyes változásokról a *Nuntia* egyes köteteinek függelékei tudósítanak. A *PCCICOR* 1985-ös, 35 főt számláló listájához lásd: *Nuntia* 21 (1985) 87.

[9] A régi kodifikációt irányító szervek (az 1929-es előkészítő és az 1935-ös szerkesztőbizottság) tagjai latin kardinálisok voltak. Mint láthattuk, XI. Piusz pápának a bizottsággal szembeni személyes állásfoglalásokkal kellett biztosítania a majdani *CICO* hiteles keleti jellegét! (Vö. pl. *Nuntia* 26 [1988] 20-22 és 24.) A keleti egyházak vezetői az első kodifikáció idején csak véleményezhették a tervezeteket. Változásra csak 1965-ben került sor, amikor a keleti pátriárkákat felvették a (tényleges kodifikációs tevékenységet akkor már nem folytató) Szerkesztőbizottság tagjai közé. A *PCCICOR* összeállításánál VI. Pál pápa viszont már maximálisan törekedett a keleti jelleg biztosítására. Ez nemcsak a tagság említett arányaiban mutatkozott meg, hanem például abban is, hogy kifejezett pápai rendelkezésre a Bizottságon belül a bíborosokkal szemben kezdettől a keleti pátriárkák kaptak tiszteletbeli elsőbbséget. Ez azért volt jelentős újítás, mert az akkor még hatályos mp. *Cleri sanctitati* 185. kán. 21. pontja szerint az elsőbbség a bíborosokat illette volna (vö. ŽUŽEK, „Presentazione", 593-594).

[10] *Nuntia* 1 (1975) 20-21.

foglalatoskodott. A *SCICO* lezárt, ám kihirdetésre nem került szövegeiről már 1973-ban megjelent egy áttekintés.[11] A későbbiek során a teljes szövegek is hozzáférhetővé váltak. Ezek képezték ugyanis a későbbi tervezetek kiindulási szövegeit *(testi iniziali)*, amelyeket a *Nuntia* megfelelő számai közöltek.[12] A levéltári rendezés eredményeként az anyagról három mutató is készült: egy analitikus, egy tematikus továbbá egy olyan, amelyik a bizottsági ülések rendje szerint rendszerezte a dokumentációt.[13]

2) A tanulmánycsoportok megalakítása. A levéltár rendezése közben felkérték a keleti kodifikációban érdekelt egyházfőket és episzkopális szerveket, hogy tegyenek konkrét javaslatokat egyrészt a kodifikáció, másrészt a konzultorok személyei vonatkozásában. A Bizottság és annak Elnöksége mellett így kialakuló konzultori testület a munkálatok harmadik érdemi komponensét alkotta. A konzultorok kijelöléséhez, akik nélkül a kodifikáció tényleges munkálatai nem indulhattak el, hosszabb időre volt szükség. Számukat hetven főben szabták meg. Kiválasztásuknál kifejezetten törekedtek arra, hogy lehetőség szerint közöttük valamennyi keleti katolikus egyház egyenlően legyen képviseltetve.[14]

A konzultorokat *tíz tanulmánycsoportba* osztották *(Coetus a studiis/gruppi di studio)*. Ezek közül kilenc a törvénykönyv egyes részeinek felülvizsgálatát kapta feladatul, míg a tizedik, az úgynevezett Központi Csoport *(Coetus centralis)* a többi tanulmánycsoport munkálatainak koordinálásáért volt felelős. A Központi Csoport maga a kilenc tanulmányi csoport előadóiból *(relator)*, valamint a pátriárkai egyházak szakértőiből tevődött össze.[15] Az Elnökség határozta meg az egyes tanulmányi csoportok témaköreit és ugyanezen szerv osztotta szét közöttük a konzultorokat is. A konzultorokat az alábbi tanulmányi csoportokba osztották: 1. Általános normák és rítusok; 2. Hierarchia; 3. Klerikusok és magisztérium; 4. Szerzetesek; 5. Laikusok, hivatalok, vagyonjog; 6. Házasság; 7. Szentségek; 8. Büntetőjog; 9. Eljárások. Egy-egy tanul-

[11] ŽUŽEK, I., „Les textes non publiées du Code de Droit Canon Oriental", in *Nuntia* 1 (1975) 23-31.

[12] Áttekintésükhöz lásd *Nuntia* 9 (1979) 91; *Nuntia* 26 (1988) 111.

[13] *Nuntia* 1 (1975) 20.

[14] A konzultorokat 1973. szeptember 24-én nevezték ki, listájukhoz lásd: *AAS* 65 (1973) 519-521, *Nuntia* 1 (1975). Későbbi 68 fős listájukhoz lásd: *Nuntia* 18 (1983) 102-109.

[15] *Nuntia* 30 (1990) 5.

mánycsoportba mintegy 15-17 konzultor került, ami azt jelenti, hogy a legtöbbjük több csoportban is szerepelt.[16] A tíz tanulmánycsoport közül a két legjelentősebb élén kezdetben közvetlenül a Bizottság alelnöke állt *(Coetus Centralis, Coetus de S. Hierarchia)*, míg a többi munkacsoportot a Bizottság altitkára moderálta.[17] A magyar görög katolikus egyház képviseletében *Hollós János* a házasságjog és az eljárásjog kidolgozásáért felelős tanulmánycsoport munkájában működött közre.[18] A *PCCICOR* mintegy tucatnyi tagját a *Lex Ecclesiae Fundamentalis* kidolgozására alakult vegyesbizottságba is meghívták.[19]

3) A kódexrevíziós alapelvek első tervezetének kialakítása. A munkálatok megkezdésének felgyorsítása érdekében az Elnökség már a konzultori testület kijelölése előtt, rögtön megalakulásakor (1972. június) megbízta a Pápai Keleti Intézet kánonjogi fakultását azzal, hogy készítse el a kódexrevízió alapelveinek előzetes tervezetét. A kért tervezet 1973 áprilisára készen állt.[20] Így a konzultorok kinevezése után az arra illetékes kodifikációs szerv *(Coetus centralis)* már egy alaposan átgondolt tervezetre támaszkodva alakíthatta ki az I. Plenária elé terjesztendő végső verziót. Az előzetes tervezethez a Bizottság tagjai által tett észrevételeket is figyelembe véve, a kodifikációs alapelveket a Központi Csoport 1973 decembere és 1974 januárja között két ülés keretében pontosította.[21]

3. A Zsinat utáni kodifikáció megnyitása (1974)

A keleti kodifikáció ünnepélyes formában VI. Pál pápa nyitotta meg a Kodifikációs Bizottság *I. Plenáris Ülésének* keretében 1974 márciusában.[22] Külön pápai rendelkezés alapján e gyűlésre a Bizottság tagjait túl az összes konzultort is meghívták.

A Jeruzsálemi Szent Cirill ünnepén (márc. 14.) a Szixtuszi kápolnában tartott nyitóbeszédében, melyet később gyakran a kodifikáció „Magna Charta”-jaként is emlegettek, VI. Pál meghatározta a kodifiká-

[16] Az egyes munkacsoportok tagjainak listáihoz lásd: *Nuntia* 1 (1975) 13-18.
[17] *Nuntia* 1 (1975) 13.
[18] *Nuntia* 1 (1975) 16, 18.
[19] *Nuntia* 1 (1975) 19.
[20] Szövegét lásd „Norme per la ricognizione del diritto canonico orientale”, in *Nuntia* fasciculus praevius (1973), illetve *Nuntia* 26 (1988) 100-113.
[21] Vö. *Nuntia* 30 (1990) 3-6.
[22] A Plenária pontos napirendjéhez lásd *Nuntia* 30 (1990) 11-12.

ció *PCCICOR*-t kötelező, legalapvetőbb szempontjait. A Bizottság tagjai, a konzultorok és négy ortodox megfigyelő előtt mondott allokúció a kodifikáció számára két alapelvet fogalmazott meg. Egyrészt a kánoni tradícióban rejlő tiszteletre méltó értékek megőrzését, másrészt e fegyelmi hagyománynak a mai élet kihívásaihoz történő alkalmas hozzáigazítását:

„Bármely megújításnak tehát, mindig az ép tradícióval való egybetartozást és összhangot kell(ett) szem előtt tartania, úgy hogy az új normák ne az egyházra közösségére erőszakkal ráfüggesztett külső korpuszként jelenjenek meg, hanem a már létező normákból természetes módon jöjjenek létre”.[23]

A legfőbb törvényhozó *CCEO*-t tehát kialakításának első pillanatától kezdve olyan törvénykönyvnek akarta, amelyik úgy tud megfelelni a hatékony jogalkalmazáshoz elengedhetetlen modern jogtechnikai követelményeknek, hogy eközben a hiteles keleti tradíció is sértetlenül tükröződik benne, sőt a törvénykönyv magát azt jeleníti meg.

A Plenária arról is döntött, hogy a Bizottság folytatni kívánja az első kodifikáció keretében a ’30-as években indított, keleti jogforrás kiadást. A jogforrás sorozat kiadásának továbbvitelére a Plenária külön konzultori csoportot hozott létre.[24]

4. A második keleti kodifikáció irányelvei

A *PCCICOR* I. Plenáris Ülésének legfontosabb feladata a kodifikációs alapelvek véglegesítése és jóváhagyása volt. A Központi Csoport által módosított tervezetet, a nyitott kérdések alapos megvitatása után jóváhagyták. [25] A Plenária által véglegesített alapelvek lényege az alábbiakban összegezhető.[26]

Előszó. Az Egyház II. Vatikánum által előírt megújításának egyik leghatékonyabb eszköze a Keleti Kánonjogi Kódexnek *(CICO)* ugyanezen zsinat határozatai és szellemisége szerinti revíziója.

A kodifikáció sikeres kimenetele érdekében a *PCCICOR* néhány alapelv lefektetését tartja szükségesnek. Ezeket a munkálatok során

[23] *AAS* (1974) 243-249; *Nuntia* 1 (1975) 6.

[24] *Nuntia* 30 (1990) 85.

[25] Az I. Plenáris Ülés munkálatainak áttekintéséhez és azon belül az egyes kodifikációs alapelvekkel kapcsolatos diszkussziókhoz lásd: *Nuntia* 30 (1990) 7-88.

[26] A kodifikáció irányelveinek a *PCCICOR* első plenáris ülése által elfogadott, több nyelven is közzétett teljes szövegéhez lásd: „Principi direttivi per la revisione del Codice di diritto canonico orientale”, in *Nuntia* 3 (1976) 3-10 és köv.

mindvégig szem előtt kell tartani. Ugyanakkor a különböző albizottságok feladata lesz a részletek meghatározása, hiszen a törvényi pontosítások csakis szaktanulmányok eredményeként születhetnek meg.

A kodifikációs elvek szándéka nem más, mint egy olyan közös kódex kialakítása, amely valóban javára válik majd a különböző környezetben élő keleti katolikus egyházaknak, s egyben valamennyiük számára megfelelő teret hagy a közös jog keretén belüli saját részleges jog kialakítására is.

(1) *Egyetlen keleti kódex*. Az egyes keleti egyházak fegyelmi öröksége nagyrészt ugyanazokon a „szent kánonokon" nyugszik, amelyek szinte valamennyi keleti gyűjteményben fellelhetőek. A keleti egyházak között azonban a fegyelmi rendben is vannak differenciák. Ezek a századok során kialakult, a különböző történelmi események, eltérő lelki alkatnak és életkörülményeknek köszönhető különbözőségek ma hátrányos helyzetet teremthetnek, ami ellentétes azzal az egységmozgalommal, amelyben a katolikusoknak alapvető elkötelezettséget kell vállalniuk.

A XII. Piusz-féle motu propriók tapasztalata megmutatta, hogy az egységes keleti kódex valamennyi egyház számára hasznos. Egy ilyen kódex keretében az egyes egyházak fegyelmi hagyománya világosabb kifejeződést és nagyobb garanciát kaphat. Az *OE,* mely deklarálja a keleti egyházak önkormányzati jogát, egyben – akárcsak azt az antik keleti szinódusok is tették – közös általános normákat is ad, s mint ilyen példaként szolgálhat egy jövőbeli közös kodifikált törvényhozás számára. Az egyes egyházak eltérő szocio-kulturális körülményei nem különböző kódexek kialakítását teszik szükségessé, hanem az egységes kódex olyan formájú megújítását, amely e differenciákat megfelelően figyelembe veszi.

A két kódex közös kérdéseiben, mindenekelőtt az interrituális és terminológiai kérdésekben lépéseket kell tenni a két kodifikációs bizottság közötti megfelelő információcsere biztosítására, illetve az ilyen jellegű törvényszövegeket egységesen kell kialakítani.

(2) *Keleti jellegű kódex*. A saját fegyelmi rend követéséről szóló zsinati elvvel (*OE* 5) összhangban, a törvénykönyvnek keleti jellegűnek kell lennie. Ezért annak az apostoli hagyományban, a keleti zsinatok és szinódusok kánonjaiban, a keleti kánonjoggyűjteményekben, valamint a keleti egyházak élő közös szokásjogában fellelhető fegyelmi rendből kell táplálkoznia, és azt kell megjelenítenie. A keleti jellegről szóló jelen irányelv külön kiemelte, hogy a törvénykönyvnek szem előtt kell tartania

a keleti területen kívül lakó keleti rítusú hívek különleges helyzetét, mindenekelőtt az interrituális normák vonatkozásában.

(3) *Ökumenikus jellegű kódex*. A kódexnek ökumenikus karakterűnek kell lennie. Ennek megfelelően tiszteletben kell tartania az ortodox egyházak önkormányzati jogát (*UR* 16). Az ortodoxiával való kapcsolatokat VI. Pál azon kijelentéseinek fényében kell kialakítani mely szerint esetükben „testvéregyházakról" van szó, melyek majdnem teljes közösségben vannak a katolikus egyházzal. Az ökumenizmus összefüggésében szem előtt tartandó továbbá az a zsinati irányelv is, mely azt kívánja, hogy „a keleti egyházak viruljanak, és újult apostoli erővel teljesítsék a reájuk bízott feladatot" (*OE* 1), mind a lelkek java, mind a keresztények közötti egység előmozdításának sajátos küldetése tekintetében (*OE* 24). Ez utóbbi küldetésről az ökumenizmusról szóló határozat elveinek megfelelően kell hűségesen tanúskodniuk. A kódexnek tehát alkalmasnak kell lennie a II. Vatikáni Zsinat által a keleti katolikusokra bízott sajátos feladat, tudniillik a keleti keresztények közti egységtörekvés előmozdítására.

(4) *Jogi természetű kódex*. A kódexnek jogi karakterűnek kell lennie. Noha a kánonjogi normák a hitigazságokra alapulnak, a kódexnek nem a hitre és az erkölcsre vonatkozó igazságok és buzdítások gyűjteményének kell lennie, hanem a krisztushívők gyakorlati életének eligazítását szolgáló törvénygyűjteménynek. A jogi karakter márcsak azért is elengedhetetlen, mert csak általa határozhatóak meg világosan és védhetőek megfelelően az egyes jogi és természetes személyek egymásközti illetve az egyházi közösség viszonylatában fennálló jogai és kötelezettségei.[27]

(5) *Pasztorális jellgű kódex*. A kódexben az igazságosságon túl a szeretetnek, az irgalomnak és a mértékletességnek is kifejeződére kell jutnia. Alapvető célnak a lelkek üdvösségét tekintve, mellőzni kell a szigorú jogi normákat, kivéve, ha azokat a közjó, vagy az általános egyházi fegyelem teszi szükségszerűvé. Az egyház java így azt kívánja, hogy ne vezessenek be túl szigorú normákat. A kódex pasztotrális jellegét az ordináriusoknak engedélyezett nagyobb önállósággal is erősíteni kell.

(6) *A szubszidiaritás elve*. A szubszidiaritás elve a keleti egyházakban – tradicionális szerkezeti felépítésüknek köszönhetően – bizo-

[27] A kodifikáció menete során ugyanakkor ezen, a kódex jogi karakterére vonatkozó irányelvet egyes munkabizottságok a pasztorális jelleg kidomborítása érdekében finomították.

nyos mértékben mindig jelen volt. Ezen elv szélesebb és hatékonyabb alkalmazása érdekében az alábbi kritériumok követendőek: 1) A keleti kódexnek csakis a közös jogra kell korlátozódnia, a keleti egyházak különböző szerveire hagyva, hogy részleges jog keretében szabályozzák azokat a kérdéseket, amelyek nincsenek az Apostoli Szentszéknek fenntartva. Amit az egyes püspökök képesek megoldani a rájuk bízott egyházmegyékben, azt ne vonják el tőlük, hiszen a Krisztus nevében gyakorolt hatalmuk saját és közvetlen, jóllehet gyakorlása tekintetében e hatalom az egyház legfőbb hatóságának alávetett, aki azt az egyház és a hívek java érdekében bizonyos mértékben lehatárolhatja (*LG* 27). 2) Ugyanígy rendszerint a püspök se foglalkozzon olyan dolgokkal, amelyeket mások is el tudnak végezni az egyházmegyéjében, hanem éppen ellenkezőleg, buzgón értékelje mások törvényes illetékességi köreit, adja meg munkatársainak a szükséges felhatalmazásokat és pártolja mind az egyes személyek, mind csoportok jogos kezdeményezéseit. 3) Külön figyelmet kell fordítani a papi szenátus valamint a pasztorális tanács szabályozására. Az előbbit a presbitérium és a püspöki rend közötti hierarchikus kommúnió is megköveteli, míg az utóbbi biztosítja, hogy az egyházmegyében a lelkipásztori munkát megfelelően megtervezhessék és hatékonyan végezhessék (*CD* 27; *PO* 7).

(7) *Rítusok és részegyházak*. A rítus fogalma felülvizsgálandó és ki kell alakítani egy új szóhasználatot a részegyházak különböző típusainak jelölésére.

Az egyes részegyházak [rítusok] felépítése vonatkozásában a kódexbe be kell építeni a részegyházak közötti alapvető egyenlőség zsinati elvének (*OE* 3) jogi konzekvenciáit. Így például minden keleti egyháznak az antik kánonok és a hiteles keleti hagyomány szerint megszervezett saját hierarchiát kell biztosítani.

(8) *A laikusok*. A lakikusokról szóló kánonoknak a keresztségből fakadó alapvető egyenlőségéből kell kiindulni (*LG* 32). Az egyház ugyan isteni jogon hierarchikus szervezet, s így a rendi hatalom annak lényegi szerkezetéhez tartozik, azonban sok közfunkció nincs rendi hatalomhoz kötve. Ugyanakkor így a világiak különbféle módokon bevonhatóak a hierarchia apostoli munkájába is és alkalmasak arra, hogy a hierarchia felvegye őket egyes olyan egyházi tisztségekre, amelyek lelki célt szolgálnak (*LG* 33). E feladatkörök nem szűkülhetnek csak másodlagos jelentőségű funkciókra. A püspököknek széleskörű lehetőséget kell biztosítani arra, hogy laikusi státuszukkal összhangban levő egyházi hivatalokra megfelelően felkészült világiakat alkalmazzanak.

A kódexnek szem előtt kell tartania, hogy a hierarchia által szervezett apostolkodás mellett a zsinat azokat az apostoli vállalkozásokat is elismeri, amelyeket a világiak szabad elhatározása hoz létre… s amelyek bizonyos körülmények között hatékonyabban is teljesítik az egyház küldetését (*AA* 24). A kódexnek ezért megfelelő teret kell biztosítania az apostoli öntevékenykedés számára.

A világiaknak jogot kell biztosítani arra, hogy – tudásukhoz, illetékességükhöz és rátermettségükhöz mérten – az egyház javát érintő kérdésekben megfelelő formában nyilváníthassanak véleményt. Ez olykor nemcsak szabadságukban áll, hanem kötelességük is (vö. *LG* 37).

(9) *Az eljárásjog*. A *Sollicitudinem nostram* apostoli levél két szempontból tökéletesítendő. Egyrészt néhány olyan módosítás szükséges, mely tükrözi a keleti egyházak sajátos szerkezetét. Másrészt az eljárások egyszerűsítésre szorulnak. Kívánatos, hogy az eljárásjog az egész katolikus egyházban egységes legyen.

Minden egyes keleti katolikus egyház számára lehetővé kell tenni, hogy oly módon szervezhesse meg bírósági rendszerét, amely révén – a Szentszéknek fenntartott ügyeket leszámítva – képessé válik arra, hogy saját ügyeiben minden fokon maga ítélkezhessen. Megőrzendő viszont az Apostoli Szentszékhez való folyamodás joga (*SN* 32. kán: »Provocatio ad Sedem Apostolicam«), ám ez rendkívüli eset és nem minősül a szó szoros értelmében vett fellebbezésnek.

A pátriárkai szinódusnak újra illetékességet kell adni a nagyobb büntetőügyekben való ítélkezésre is, fenntartva onnan a római pápához történő fellebbezés vagy felfolyamodás lehetőségét.

Nyilvánvalóvá kell tenni, hogy a jogok védelmének az elve egyaránt érvényes az elöljárókra és az alávetettekre, oly módon hogy az egyházi közigazgatásból az önkényesség nyoma is tűnjön el. Ez a cél csakis a jog által meghatározandó olyan felfolyamodási rendszer bevezetése révén érhető el, amely eredményeként alsóbb szinten elszenvedett jogsérelem felsőbb szinten orvosolható. Ebből adódóan szükséges a különböző szintű és típusú közigazgatási bíróságok rendszerének a kiépítése, hogy így a jogok védelmére saját kánoni eljárás jöjjön létre, amelyet a különböző szintű hatóságok megfelelően követnek.

(10) *A büntetőjog*. Valamennyi önmagától beálló büntetést el kell törölni, mert azok nem felelnek meg a hiteles keleti hagyományoknak.

Az antik keleti kánonoknak megfelelően nagyobb hangsúlyt kell fektetni a büntetések előtti figyelmeztetésre (»monitio canonica«).

Felülvizsgálandó a kánoni büntetés fogalmát kizárólag a javaktól való megfosztással *(privatio alicuis boni)* azonosító szemlélet. A kánoni büntetés pozitív cselekmény kirovásában is állhat *(impositio actus positivi)*. Igaz, ilyen esetben a büntetés inkább penitencia jelleget kapna, ám ez teljesen megfelel az antik tradíciónak, ahol az egyházi büntetések szinte mindig két momentumból: egy megfosztásból és egy pozitív cselekedet kirovásából álltak. Ez utóbbi elem sokkal jobban megfelel a kánoni büntetések Keletre jellemző alapvetően medicinális jellegének.

II. A keleti kodifikáció menete

[1] A kodifikációs munkálatok fentebb leírt előkészítése után, az új kodifikáció, pontosabban a *Codex Iuris Canonici Orientalis* részlegesen kihirdetett szövegeinek tényleges felülvizsgálata és átdolgozása az előzetes terveknek megfelelően egy tizenkét fázisból álló munkafolyamat keretében zajlott. Az 1974-től kezdődő tényleges munkálatokat a jobb áttekinthetőség kedvéért az alábbiakban három fázisra különítve csoportosítjuk.[28]

1. Az első szövegtervezetek és azok felülvizsgálata (1974-1980)

[2] *Az egyes tervezetek kidolgozása*. A kodifikáció legmunkaigényesebb szakasza a törvénykönyv *első* szövegtervezeteinek kidolgozása volt. A kilenc tanulmánycsoport végül az alábbi nyolc szövegtervezetet készítette el:

1980. június: »Schema canonum de culto Divino et praesertim de sacramentis«, in *Nuntia* 10 (1980) 3-64, felülvizsgálata: *Nuntia* 15 (1982) 3-97;

1980. december: »Schema canonum de monachis ceterisque religiosis necnon de sodalibus aliorum institutorum vitae consecratae«, in *Nuntia* 11 (1980) 3-53; felülvizsgálata: *Nuntia* 16 (1983) 3-106;

[28] A tizenkettes felosztás szerinti egyes fázisokat az alábbiakban a szövegbe iktatott kapcsos zárójelekbe írt számokkal jelezzük: [ ]; vö. *Nuntia* 14 (1982) 110-111, illetve ŽUŽEK, „Presentazione", 596-597. Az egyes címek előtt álló dátumok az adott szövegtervezet konzultációs szervek számára történő megküldésének időpontját jelzik. A *Nuntia* referenciák az egyes tervezetek teljes szövegének illetve a felülvizsgálatuk kapcsán adott információknak a fellelhetőségi helyeit jelölik.

1981. június: »Schema canonum de evangelizatione gentium», magistero eccles. et oecumenismo«, in *Nuntia* 12 (1981) 3-36; felülvizsgálata: *Nuntia* 17 (1983) 3-65;

1981. szeptember: »Schema canonum de normis generalibus et de bonis Ecclesiae temporalibus«, in *Nuntia* 13 (1981) 3-58; felülvizsgálata: *Nuntia* 18 (1984) 3-95;

1981. szeptember: »Schema canonum de sanctionibus poenalibus in Ecclesia«, in *Nuntia* 13 (1981) 59-80, felülvizsgálata: *Nuntia* 20 (1985) 3-53;

1981. november: »Schema canonum de clericis et laicis«, in *Nuntia* 13 (1981) 81-119; felülvizsgálata: *Nuntia* 20 (1985) 59-127 és *Nuntia* 21 (1985) 3-39;

1982. február: »Schema canonum de tutela iurium seu de processibus«, in *Nuntia* 14 (1982) 3-109; felülvizsgálat: *Nuntia* 21 (1985) 40-65;

1984. október: »Schema canonum de constitutione hierarchica Ecclesiarum orientalium«, in *Nuntia* 19 (1984) 3-91; felülvizsgálata: *Nuntia* 22 (1986) 3-124 és *Nuntia* 23 (1986) 3-104.

E munkafázis mintegy hat esztendeig tartott, lezárása a Központi Csoport 1980 áprilisi üléséhez köthető. Egyes tervezetek ekkorra viszont már a munkafolyamat jóval későbbi fázisában jutottak. Az egységes szövegtervezet 1986-os megszerkesztéséig az egyes résszövegek ugyanis egymástól független ütemben készültek.

[3] *A tervezetek kiküldésének engedélyeztetése*. Amikor egy-egy schéma elkészült, a felettes hatóság előzetes hozzájárulását *(nihil obstat)* kellett kérni azoknak a konzultációs szervek felé történő megküldése céljából. Megjegyzendő, hogy a kiküldött szövegtervezethez adott felsőbb (pápai) engedélyezés ellenére a tervezetek továbbra is csak a *PCCICOR* tekintélyével rendelkeztek. Az egyház hierarchikus felépítéséről szóló rész kiküldéséhez a felsőbb hozzájárulás csak 1984-ben érkezett meg, amikor is már az összes többi szövegtervezet a kodifikáció hatodik fázisánál tartott.

[4] *Az egyes szövegtervezetek nyomdai kiadása*. Az egyes schémák kinyomtatására 1980 és 1984 között különböző időpontokban került sor, elkészültük illetve az említett engedélyezés elnyerése függvényében.

[5] *A tervezetek megküldése a konzultációs szerveknek*. Az érdekeltek széleskörű közreműködésének biztosítására a szövegtervezetek véleményezésére a keleti egyházak képviselőit, valamint más érdekelte-

ket és illetékeseket is felkértek. A „konzultációs szerv" kifejezésen elsősorban a keleti katolikus episzkopátus értendő: a pátriárkák és más keleti hierachák, illetve ezek szinódusai. A tervezetekről emellett a kúriai dikasztériumok, a római pápai egyetemek, valamint a keleti kánonjogi szekcióval rendelkező többi (összesen két) egyetem véleményét is kikérték. A tervezeteket ugyancsak megkapták a szerzetesintézmények nagyobb elöljáróit tömörítő uniók elnökei.[29] Az első szövegtervezetek véleményezésében meghallgatott konzultációs szervek száma meghaladta a félszázat.[30]

Az egyes tervezetek véleményezésére minden esetben fél év állt rendelkezésre, pontosan megjelölt lejárati határidőkkel. Az utolsó, az egyház hierarchikus felépítéséről szóló tervezet kiküldésére 1984 októberében került sor.

[6] *Az úgynevezett „újbóli felülvizsgálat".* A konzultációs szervek javaslatai alapján a tervezeteket újbóli felülvizsgálatnak *(denua recognitio)* vetették alá. Ezt az adott schéma tárgykörében jártas, konzultorokból és más szakértőkből álló speciális tanulmányi csoportok végezték. Az utolsó ilyen csoport 1986 februárjában fejezte be tevékenységét.[31]

Az újbóli felülvizsgálat fázisa a módosított szövegtervezetek egyetlen schémába történő összeszerkesztésével zárult, melynek eredményeként létrejött a *Schema Codicis iuris canonici orientalis 1986*.[32]

Itt említendő meg, hogy a hét főből álló *Koordinációs Csoportnak (Coetus de coordinatione)* amelyet a *PCCICOR* Elnöksége még 1984 elején hozta létre, a speciális munkacsoportok között megkülönböztetett fontosságú szerep jutott. Tevékenysége két fő részre osztható, melyeket az 1986-os egyesített szövegtervezet kiküldése választ el. A csoport feladata a törvényszövegek nyelvi és stilisztikai hiányosságainak korrigálása, a szöveg belső egységének megteremtése, az ellentmondások, kétértelműségek, ismétlések kiküszöbölése, a jogi szakkifejezések egységes értelmének megteremtése, illetve a keresztutalások, a titulusok

[29] *Nuntia* 11 (1980) 87.

[30] Vö. *Nuntia* 17 (1983) 3.

[31] Az egyes tervezetek újbóli felülvizsgálata pontos menetrendjének áttekintéséhez lásd *Nuntia* 23 (1986) 115-16.

[32] A Központi Csoport által megadott szempontok alapján az úgynevezett Koordinációs Csoport *(Coetus de coordinatione)* az egyes schémákat belső használatra egyébként már 1984-ben egy kötetbe rendezte; *Nuntia* 27 (1988) 3.

valamint az egyes kánonok belső logikai rendjének ellenőrzése volt.[33] A csoport tevékenységét egészen 1988 decemberéig, a szövegtervezet végleges lezárásáig folytatta.[34] Egybehangzó vélemények szerint a *CCEO* szövegeinek minősége a koordináció szempontjából a latin törvénykönyvnél pontosabb. (Ebben minden bizonnyal közrejátszott azt is, hogy a keleti kódex szövegeinek kialakításához kezdettől fogva jelentős számítástechnikai segítséget vettek igénybe.)

2. Az egyesített szövegtervezet (SCICO) kiadása és felülvizsgálata (1986–1988)

[7] *A SCICO nyomdai kiadása.* Az egybeszerkesztett szövegtervezet nyomtatott verziója 1986 szeptemberében látott napvilágot. [35] A tervezetet hamarosan magának II. János Pál pápának is bemutatták.

[8] *A SCICO 1986 felülvizsgálata a PCCICOR tagjai részéről.* Az egyesített tervezetet ezután immár egy szűkebb csoport, tudniillik a Kodifikációs Bizottság *tagjai* véleményezhették, 1987 árilisi határidővel. A nyári hónapokban beérkező észrevételeket egy külön kötetbe rendezték.

[9] *A bizottsági tagok észrevételeinek kiértékelése.* A *PCCICOR* tagjai által a tervezethez fűzött megjegyzéseket és javaslatokat 1988 januárjáig egy újabb, az alelnökön és titkáron kívül nyolc további konzultort illetve neves latin kanonistát magában foglaló speciális szakértői csoport vizsgálta *(Coetus de expensione observationum).*[36] A csoport feladata tehát az 1986-os tervezetre immár csakis a *PCCICOR* tagjai által benyújtható észrevételek kiértékelése volt. Az akkoriban már 33 fős Bizottság 25 tagja élt a véleményezési lehetőséggel. Egyéni tanulmányozás után a csoport tagjai 1987 novemberében és 1988 januárjában két ülésszakot tartottak. A tagok megjegyzéseit és az azokra az értékelő csoport által adott válaszokat egyetlen kötetbe rendezve minden egyes

[33] Vö. „Criteri e traccia di lavoro del »Coetus de coordinatione«", in *Nuntia* 21 (1985) 66-86.

[34] A Koordinációs Csoport teljes tevékenységéhez lásd „L'operato del »Coetus de coordinatione«", in *Nuntia* 27 (1988) 3-86, továbbá: *Nuntia* 19 (1984) 93-94; *Nuntia* 21 (1985) 66-79; *Nuntia* 23 (1986) 118-119. Ezen belül az első munkafázis módosításaihoz: *Nuntia* 27 (1988) 3-20.

[35] „Sehema Codicis Iuris Canonici Orientalis", in *Nuntia* 24-25 (1987) 1-268.

[36] Vö. *Nuntia* 28 (1989) 3-4.

bizottsági tagnak visszaküldték.[37] Ez a kötet képezte majd a II. Plenária munkadokumentumát.

A Koordinácis Csoport tevékenysége az 1986-os tervezet kialakítása után hivatalos ülést csak a *Coetus de expensione observationum* üléseinek lezáródása után tartott.[38] Tevékenységének második szakaszában a szerv további jelentős szövegmódosításokra tett javaslatokat, melyeket majd a *PCCICOR* II. Plenáris Ülése elé terjesztettek jóváhagyásra.[39]

[10] *A végleges szövegtervezet kialakítása.* A tervezet végleges szövegének kialakítására a *PCCICOR* 1988. november 3. és 14. között zajló II. Plenáris Ülésszakának diszkussziói nyomán került sor. A Plenáriát pápai jóváhagyással a Bizottság alelnöke hívta össze. Az addig már 36 főre emelkedett tagságból a tizenegy összejövetelt eredményező ülésszakon 29 tag vett részt. Külön pápai felhatalmazás alapján a Bizottság titkára is döntéshozatali szavazatot kapott. Az ülésszak meghatározott eljárási rend szerint tevékenykedett, melyben többek között meghatározta a tárgyalható kérdések körét és a szavazási rendet is.[40] Az ülés bizonyos módosítások átvezetésének előírása mellett – titulusonként történő szavazással – jóváhagyta a kódex végleges szövegtervezetét: *Schema novissimum CCEO*.

A Bizottság Elnöksége a Plenáriától azonban teljeskörű felhatalmazást kapott arra, hogy a tervezeten további, pusztán redakcionális pontosításokat hajtson végre.[41] A Plenária által előírt tartalmi és az Elnökségre hagyott redakcionális módosításokat a Koordinációs Csoport 1989. december 16. és 21. közötti ülésén realizálta.[42] A januárban kinyomtatott, kihirdetésre átadandó, immár valóban végleges szövegtervezet a *Codex Canonum Orientalium. Schema novissimum iuxta placita Patrum Commissionis emendatum atque Summo Pontifici praesentatum* címet viselte.

---

[37] A *Sommario delle osservazioni dei Membri della commissione allo Schema CICO del 1986 con le risposte del Coetus de expensione observationum* című 192 oldalas kötet rövidített lényegi összefoglalóját a *Nuntia* 28 (1989) 3-138 oldalain hozza.

[38] E tény azzal is összefüggésben lehet, hogy a Koordinációs Csoport prominens tagjai a ’86-os sémára érkezett észrevételeket felülvizsgáló csoportnak *(Coetus de expensione observationum)* is tagjai voltak. Ugyanakkor a szövegkoordináció, bár informális keretekben folyt, ez idő alatt sem szünetelt; vö. *Nuntia* 27 (1988) 21.

[39] E módosítások listáihoz lásd *Nuntia* 27 (1988) 21-80.

[40] „Ordo Procedendi dell’Assemblea Plenaria del 3-15 nov. 1988”, in *Nuntia* 29 (1989) 23-24. A II. Plenária munkálataihoz lásd *Nuntia* 29 (1989) 20-77.

[41] *Nuntia* 29 (1989) 76.

[42] Vö. *Nuntia* 27 (1988) 81-86.

III. Pápai felülvizsgálat és promulgáció (1989-1990)

[11] *A CCEO pápai felülvizsgálata.* Miután a koordinációs csoport keresztülvezette a plenária rendelkezéseit a szövegen, 1989. január 18-án a lezárt szövegtervezetet *(Schema novissimum)* felterjesztették kihirdetésre. A *PCCICOR* által jóváhagyott ezen szövegtervezet azonban még mintegy húsz hónapig tartó, alapos pápai felülvizsgálaton esett át. Ennek során a Legfőbb törvényhozó néhány jelentős szövegváltoztatást hajtott végre.[43] A revízió ezen utolsó fázisában tanácsadóként a *PCCICOR* elnök-helyettese és titkára is részt vett.[44]

[12] *A CCEO kihirdetése.* 1990. október 2-án a *PCCICOR* elnökségével közölték, hogy a pápa október 18-át, Szent Lukács ünnepét választotta a törvénykönyv kihirdetésére, annak az evangelistának az ünnepét, akiről úgy tudjuk, hogy orvosi ismeretei mellett jogi műveltséggel is rendelkezett.[45] A II. Vatikáni Zsinat után lezajló kodifikációs folyamat utolsó eseményeként, 1990. október 18-án II. János Pál pápa a Keleti Kódexet kihirdette. Az új keleti törvénykönyv ünnepélyes bemutatására a október 25-én, a Püspöki Szinódus XXVIII. általános ülésén került sor. A Kodifikációs Bizottság küldetése a *CCEO* kihirdetésével lényegében már céljához ért. Már csak bizonyos utómunkálatok, így mindenekelőtt a Bizottság archívumának rendezése volt hátra. Ennek lezárása után a keleti kodifikáció dokumentációját az Államtitkárság 1991. január 31-i levelének rendelkezése alapján a Pápai Törvénymagyarázó Tanács levéltárában helyezték el. Ugyanez a dokumentum egyben azt is jelezte, hogy a *PCCICOR* – feladatának teljesítésével – megszűnt.[46]

A *Codex Canonum Ecclesiarum Orientalium* közel egy év múlva, 1991. október 1-én, az Istenszülő Oltalma ünnepén lépett hatályba.

---

[43] A Legfőbb törvényhozó által a *PCCICOR* közvetlenül kihirdetés

[44] A kihirdetést közvetlenül megelőző, ezen pápai szövegmódosítások listájához lásd *Nuntia* 31 (1990) 37-45; továbbá ABBAS, J., „Le ultime modifiche", in Bharanikulangra, *Il diritto canonico orientale,* 225-254.

[45] *Nuntia* 31 (1990) 9.

[46] *Nuntia* 31 (1990) 73.

FÜGGELÉK

1. A *Nuntia* tartalma

Nuntia I [= „fasciculus praevius”] (1973): A *PCCICOR* megalapítása, tagsága, A keleti kódex revíziója; Konzultorok; Tanulmányi Csoportok; Normák a Keleti kódex felülvizsgálatához *(PIO).*

Nuntia 1 (1975): A kodifikció ünnepélyes megnyitása; A kodifikációs munkálatok intézményei, kompozíciója és menetrendje; Beszámoló a munkálatokról; A *CICO* ki nem hirdetett szövegeinek áttekintése.

Nuntia 2 (1976): A Kodifikációs Bizottság tagjainak és konzultorainak listái; A Bizottság aktáiból: A bérmálásról; A házasságjog felülvizsgálata; A pátriárkákról és nagyérsekekről; Az általános normák kiindulási szövegei; [Egyetemes egyház, részleges és egyedi egyház; A palliumról].[47]

Nuntia 3 (1976): A keleti kodifikáció alapelvei *(Principi direttivi);* a II. Vatikánum utáni keleti jogszabályok; A keleti rítusokról (a II. Tanulmányi Csoport munkálatai); A klerikuskról általában; A III. és IV. Tanulmányi Csoport munkálatai: (Hierarchia valamint Klerikusok és Magisztérium); A forrássorozat III. szekciójának állása.

Nuntia 4 (1977): A szerzetesekről szóló tervezet; A keresztségről szóló újabb tervezet; Az eucharisztiáról szóló kánonok munkálatai; A beavatás szentségeinek kiindulási szövegei; Az egyházi büntetésekről szóló tervezet; Az egyházi büntetések kiindulási szövegei.

Nuntia 5 (1977): Az eljárásjogi kánonok; Laikusok, társulatok, egyházi hivatalok és vagyonjog; „De lege matrimoniali applicanda” (a házassági konzultori csoport disputái); [A keresztény terminológia kialakulásának kérdése az eredeti keleti egyházaknál: nyelvi és jogtörténeti tanulmány].

Nuntia 6 (1978): [A pátriárkák területen kívüli joghatóságára vonatkozó kánonok]; [A feltételes házassági beleegyezés]; A szerzetesekről szóló kánonok II. része; A bűnbánatról és a betegek kenetéről szóló kánonok; A bűnbánat és a betegek kenete kiindulási szövegei.

[47] Az alábbiakban kapcsos zárójelben szereplő részek a *PCCICOR* számára készített, speciális kérdésekre vonatkozó *tanulmányokat* jelölnek.

Nuntia 7 (1978): További kánonok a klerikusokról általában; A pátriárkai szinódusról és a pátriárkai konventről szóló kánonok; A papság szentségéről szóló kánonok új tervezete; Az ordó szentségéről, a szent helyekről és időkről és az istentiszteletről szóló kánonok felülvizsgálatának kiindulási szövegei.

Nuntia 8 (1979): A házasságról szóló kánonok munkálatai; A szerzetesjogról szóló kánonok tervezete; Klerikusképzés és szemináriumok; Az egyházi javakról és a közigazgatási eljárásokról szóló kánonok kiindulási szövegei.

Nuntia 9 (1979): A püspökökről szóló kánonok; A paróchusokról, templomigazgatókról és esperesekről szóló kánonok tervezete; A boldoggá- és szenttéavatások kiindulási szövegei.

Nuntia 10 (1980): A szentségjogról szóló tervezet; A magisztériumról szóló tervezet I. része; Az általános normák revíziója; A forráskiadvány sorozat *(Fonti)* hírei.

Nuntia 11 (1980): A szerzetesjogról tervezet; A magisztériumról szóló tervezet II. része.

Nuntia 12 (1981): A népek evangelizációjáról, magisztériumról és ökumenizmusról szóló közös tervezet; Az egyházi büntetésekről szóló tervezet „újbóli felülvizsgálata”; *Coetus specialis* a büntetőjogról.

Nuntia 13 (1981): Az általános normákról szóló tervezet; A vagyonjogról szóló tervezet; Az egyházi büntetésről szóló tervezet végleges formája; A klerikusokról és laikusokról szóló tervezet.

Nuntia 14 (1982): Az eljárásjogról szóló tervezet; A kodifikáció sematikus menetrendje.

Nuntia 15 (1982): A szentségjogról szóló tervezet „újbóli felülvizsgálata”.

Nuntia 16 (1983): A szerzetesjogról szóló tervezet „újbóli felülvizsgálata”.

Nuntia 17 (1983): A népek evangelizációjáról, magisztériumról és ökumenizmusról szóló tervezet „újbóli felülvizsgálata”; Az egyes tervezetek „újbóli felülvizsgálatának” táblázatos áttekintése.

Nuntia 18 (1984): Az általános normákról szóló tervezet „újbóli felülvizsgálata”; A vagyonjogról szóló tervezet „újbóli felülvizsgálata”; A Kodifikációs Bizottság és a Konzultorok Testülete tagságának megújítása.

Nuntia 19 (1984): Az egyház hierarchikus felépítéséről szóló tervezet.

Nuntia 20 (1985): Az egyházi büntetésekről szóló tervezet „újbóli felülvizsgálata"; A klerikusokról szóló tervezet „újbóli felülvizsgálata".

Nuntia 21 (1985): A laikusokról és társulatokról szóló tervezet „újbóli felülvizsgálata"; Az eljárásjogról szóló tervezet az „újbóli felülvizsgálat" után; A *Coetus de coordinatione* tevékenységének elvei.

Nuntia 22 (1986): Az egyház hierarchikus felépítéséről szóló tervezet I. részének „újbóli felülvizsgálata".

Nuntia 23 (1986): Az egyház hierarchikus felépítéséről szóló tervezet II. részének „újbóli felülvizsgálata"; a *Nuntia* 1-23 tartalmának *címszavak* szerinti indexe.

Nuntia 24-25 (1987): »Schema Codicis iuris canonici orientalis« 1986.

Nuntia 26 (1988): A *SCICO titulusok* szerinti elrendezésével kapcsolatos viták dokumentációja 1929-től.

Nuntia 27 (1988): A *Cotus de coordinatione* tevékenységének összefoglalása.

Nuntia 28 (1989): A *PCCICOR* tagjainak a *SCICO* 1986-os sémájához fűzött észrevételei és azok kiértékelése *(Coetus de expensione observationum).*

Nuntia 29 (1989): A *PCCICOR* II. Plenáris Ülésének munkálatai (1988).

Nuntia 30 (1990): A *PCCICOR* 1974-es I. Plenáris Ülésének munkálatai (1974).

Nuntia 31 (1990): A *CCEO* kihirdetése, bemutatása, »ultime modifiche«, a *Nuntia* tartalmának a *CCEO kánonjai* szerinti indexe.

2. A Kodifikációs Bizottság tevékenységéről szóló éves beszámolók listája

1972. 06. 10 – 1973. 12. 01 = *Nuntia* I (1973) 12-14.

1972. 06. 10 – 1975. 06. 21 = *Nuntia* 1 (1975) 120-122.

1975. 06. 30 – 1976. 06. 30 = *Nuntia* 3 (1976) 93-95.

1976. 09. 30 – 1977. 10. 30 = *Nuntia* 5 (1977) 63-67.
1977. 10. 30 – 1978. 10. 30 = *Nuntia* 7 (1978) 104-107.
1978. 10. 30 – 1979. 12. 15 = *Nuntia* 9 (1979) 107-110.
1979. 12. 07 – 1980. 12. 15 = *Nuntia* 11 (1980) 76-82.
1980. 12. 15 – 1981. 12. 15 = *Nuntia* 13 (1981) 121-123.
1981. 12. 15 – 1982. 12. 15 = *Nuntia* 15 (1982) 98-100.
1982. 12. 15 – 1983. 12. 15 = *Nuntia* 17 (1983) 71-74.
1983. 12. 15 – 1984. 12. 15 = *Nuntia* 19 (1984) 93-94.
1984. 12. 15 – 1985. 12. 15 = *Nuntia* 21 (1985) 84-86.
1985. 12. 01 – 1986. 12. 15 = *Nuntia* 23 (1986) 105-108.
1986. 12. 15 – 1988. 10. 25 = *Nuntia* 27 (1988) 87-92.
1988. 10. 25 – 1989. 12. 01 = *Nuntia* 29 (1989) 78-80.

ATHANASIANA 13 (2001) 123-142.

JANKA FERENC

HÍVŐ ÉRTELEM, ÉRTELMES HIT
A „Fides et ratio" vándorutunk iránytűje

TARTALOM: I. Lineáris hosszmetszet; 1. Szent Pál az Areopágoszon; 2. A virágzó középkor; 3. A modern filozófia; 4. Az egyházi válasz; 5. Lezárás és nyitás; II. Koncentrikus témakörök; 1. Az emberiség problémái és a hit; 2. A tudományos módszer és hit; 1/ Természettudományok; 2/ A filozófia; 3. A vallási kultúrák és a keresztény hit; 1/ A kereszténység és a hellenizmus; 2/ A kereszténység és a nagy vallási kultúrák ma; 3/ A nagy teológusok személyes hozzájárulása a filozófiai kutatáshoz; III. A lét és az igazság megismerhetőségének szisztematikus áttekintése; 1. Az ember igazságkeresése; 2. Az emberi igazság a fogalom és a tapasztalás feszültségének történetében; 3. Hogyan kapcsolódhat az ember igazsága Isten igazságához? 4. A filozófiai igazság és a (teológiai) hit igazságának helyzete a szélsőségek között; 5. A létértékek vonzásában

II. János Pál pápa, polgári nevén Karol Wojtyla, az egyháztörténelem első lengyel nemzetiségű pápája sors-tapasztalatban, gondolkodásban, érzületben, sokkal közelebb áll hozzánk, kelet közép-európai emberekhez, mint gondolnánk. Érdemes tehát figyelemmel kísérni megnyilatkozásait, nem csak úgy, mint a katolikus egyház fejének útmutatását, hanem mint egy a kultúrkörünkből származó, baráti nemzet fiának vallomását, elmélkedését az emberi lét végső kérdéseiről, végső igazsága felé vezető útról.

A „Fides et Ratio" enciklika[1] valójában meghívás az együtt gondolkodásra, a párbeszédre. Ezt folytatva három részben, háromféle módszerrel szeretném közös erőfeszítésünket segíteni. Az első egy lineáris keresztmetszet bemutatása, a másik a tematika koncentrikus köreinek felvázolása, a harmadik pedig az igazság létezésével, megismerhetőségével és közölhetőségével kapcsolatos gondolatokat szeretné egy áttekintést segítő táblázat segítségével szisztematikus áttekinteni.

[1] II. JÁNOS PÁL, *Fides et ratio kezdetű enciklikája a Katolikus Egyház püspökeihez – A hit és az ész kapcsolatának természetéről,* Budapest 1999.

I. Lineáris hosszmetszet

Fejtegetésemben P. Henrici professzornak, a Római Pápai Gergely Egyetem neves filozófia professzorának, kedves tanáromnak a gondolataira támaszkodom *Az Egyház és a filozófia*[2] című írása nyomán.

Témánkkal kapcsolatban alapvető kérdésként merül fel, hogy miért írt a pápa egy ilyen (fontos, világos és bátorító) enciklikát a második évezred végén egy olyan témáról, amely az egyház evangelizációs feladata szempontjából látszólag nagyon mellékes?

A dokumentum eredetisége és érdekessége, de egyben nehézsége is az, hogy két évezred egyháztörténetének kontextusában áll. Ebből kiderül, hogy a filozófiával (pontosabban a különböző filozófiákkal) való párbeszéd valójában mégiscsak az egyház legfontosabb küldetéséhez kapcsolódik: Hirdesse minden népnek az Istentől a feltámadt Krisztusban felkínált üdvösséget. Az enciklika anyagának gazdagságából öt korszakot, öt csomópontot emelünk ki a kétezer év távlatából.

1. Szent Pál az Areopágoszon

Itt találkozik a keresztény üzenet először nem zsidó hallgatósággal. Az apostol nem csupán filozófiai nyelvezetet használ, hogy utaljon az akkoriban használatos filozófiákra, hanem fel is használja ezeket a filozófiai érveket arra, hogy üzenetét megalapozza.

Nem a pogány vallásokkal kezd párbeszédet, hanem él a filozófiának a természetes vallásosságot kritikusan tisztító sajátságával. A találkozás végső soron azonban nem sikeres. A kereszt botránya és a holtak feltámadása, ha nem ellenkeznek is az értelemmel, kívül esnek a gondolkodás hagyományos sémáin. Az apostolt néhányan kinevették, mások meg azt mondták: „majd meghallgatunk erről máskor is” (ApCsel 17,32).

Az enciklika nem véletlenül állapítja meg tehát, hogy „a kereszténység találkozása a filozófiával nem volt sem közvetlen, sem egyszerű” (38).

Ennek okait öt pontban vázolhatjuk fel:

[2] HENRICI, P., „La Chiesa e la filosofia”, In ascolto della »Fides et ratio«, in *Gregorianum 80,* 4 (1999) 635-644.

1. Párhuzam van a bibliai hagyomány és a filozófiai kutatás néhány eredménye között;
2. A filozófia lehet az emberi Isten keresés kifejeződése;
3. A filozófia lehet a természetes vallásosság kritikusa és megtisztítója;
4. A filozófusok értetlenül állhatnak az üdvtörténet eseményei kapcsán;
5. A filozófia igényt tarthat arra, hogy maga legyen üdvözítő tan.

2. A virágzó középkor

Egy teljesen keresztény közegben már nem a keresztény igehirdetés, hanem maga a teológia az, ami újra találkozik az antik filozófiával, mégpedig teljesen váratlanul. Nem a platonizmussal szembesül, (amit az elmúlt századokban sikerült úgy magyaráznia és integrálnia, hogy az keresztény szempontból elfogadható legyen), hanem az arisztotelizmussal, ami eddig leginkább eretnekségek forrásának tűnt. Sőt, az arisztotelizmus már kommentált formában került a dialógusba. Ezeket a magyarázatokat monoteista vallások képviselői készítették, zsidók és muzulmánok.

Egy eddig talán nem kellően méltatott körülmény az, hogy a vallások közötti párbeszéd, ami az iszlám előretöréssel elkerülhetetlenné vált, filozófiai vita formájában zajlott, mégpedig Arisztotelész helyes értelmezése kapcsán. Nagy Szent Albert és Aquinói Szent Tamás nevéhez fűződik, hogy a Szentírás és a Szentenciák kommentárjai mellett a „Filozófus” műveinek magyarázatát is bevezették, és így Arisztotelész majdnem Isten Szavával egyenrangú tekintélyre tett szert. Talán éppen a vallásközi párbeszédben betöltött fontos szerepe miatt lett olyan hangsúlyos a filozófia az akkor születő egyetemeken. A jezsuiták iskoláikban ezért honosítják meg a „modus parisiensis”-t. Ekkor alakul ki a *Ratio Studiorum,* amely három teljes évet szentel a filozófia tanulásának. Francisco Suárez „Disputationes metaphysicae” című művét pedig még a német lutheránus egyetemeken is oktatják (vö. 62).

A továbbiakban azonban nem az antik filozófia lesz a teológia egyetlen beszélgető társa. A „via antiqua” mellett és annál a késő középkorban egyre hatékonyabban megjelenik a „via moderna” amit a filozófiában többnyire nominalizmus névvel illetünk. Ekkor kezdődik a kétfajta tudás jogos megkülönböztetése helyett a kettő szerencsétlen szétszakítása (vö. 45).

3. A modern filozófia

Az újkori filozófiában jelentkezik a hit és értelem elkülönítése, ekkor keletkeznek a kereszténységgel szemben kritikus, sőt ellenséges filozófiák, ekkor kezd kibontakozni a filozófiai reflexió helyébe lépő másfajta racionalitás, a matematikai, a természettudományos és technológiai megközelítés.

Ez az utolsó körülmény az, aminek a napjaink kultúrájára a legnagyobb hatása van. Gyakorlatilag a tudományok előretörése vezetett nemcsak a hit, de a filozófia marginalizálódásához is. Pedig elméletileg a tudományok a legkevésbé problematikusak a hit vonatkozásában. Hívő tudósok sora is igazolja ezt. Galilei (akit az enciklika egy szószerinti idézettel tisztel meg (34. pont, 29-es lábj.), Descartes, Pascal, Leibniz, Newton, Ampère és mások.

A tudományok a hit és a filozófia közötti mai konkurencia nem a dolog természetéből következik, hanem sokkal inkább szubjektív preferenciák (sőt kizárólagosságokból) és általános életvezetési magatartásokból. Ebben az értelemben emeli ki a pápa többször a szcientizmust (88) a „pozitivista mentalitást" (46) és az utilitarizmust (47). Ezek olyan magatartások, amelyek napjainkban – tekintve, hogy a tudományok képtelenek végső értelmet adni az életnek –, egy furcsa fordulat révén „az ezoterizmus különféle formáiba torkollanak" (37).

A modern filozófiában a hit és az értelem szétszakítása, valamint a hitnek a filozófiával való helyettesítése olyan szövevényes, hogy az egyes filozófusoknál is nehezen bogozható ki.

Sajátos figyelmet érdemelnének azok a XVII. századi „filozófusok", akik katolikus hagyományú országokban működtek, és csak azért viselték a filozófus nevet, hogy annál megveszekedettebb ellenségei legyenek az egyháznak és a keresztény hitnek. Figyelmet érdemelne, hogy két évszázaddal később miért pont az ő gondolataik, sőt az ő gondolkodásmódjuk terjed a médiában és az iskolákban, formálva így az utca emberének véleményét.

4. Az egyházi válasz

Az egyház eleinte indirekt formában reagál ezekre a jelenségekre. Cenzúrázzák azokat a katolikus gondolkodókat, akik ezekből a filozófiákból merítettek ihletet, hogy a kihívásokra válaszoljanak és reagál-

hassanak. Késleltető mozzanat ez, mivel a hit és az értelem közötti dialógus előmozdítása helyett a Magisztérium útmutatásai e tárgyban védekezőek.

A két legtekintélyesebb dokumentum azonban az I. Vatikáni Zsinat „Dei Filius” dogmatikus konstitúciója és XIII. Leo „Aeterni Patris” enciklikája a hit és az értelem közötti párbeszédet kezdik meg. Nem csak egyes személyek tanításával kapcsolatosak, nem érik be a tévedések elítélésével. A „Dei Filius”a hit és az értelem párbeszédének „magna charta”-ja, amit a „Fides et ratio” bő hat alkalommal idézi (8-9. 6. lábj. 15. lábj. 53. 63. lábj. 65. lábj. 55. 72. lábj. 83. 102. lábj. 100. 122. lábj.) világosan megkülönbözteti a „duplex cognitionis ordo”-t, azokkal a filozófiákkal szemben, amelyek a hit helyére akartak lépni, de állást foglal abban a tekintetben is, hogy a hit és az értelem közötti együttműködésre feltétlenül szükség van.

XIII. Leó enciklikája buzdít egy „jó” és „egészséges” filozófia művelésére, példaként állítva Szent Tamás bölcseletét. Talán kevéssé ismert szempont, hogy az „Aeterni Patris”-t a „Rerum Novarum” előkészítőjének szánták. XIII. Leó a katolikus iskolákban szinte erővel be akart vezetni egy „jó” és „egészséges” filozófiát, mert meg volt győződve arról, hogy a csak egy ilyen filozófia képes egy helyes és igazságos politikai és társadalmi rendet megalapozni. Azokhoz a jótéteményekhez, amelyekkel az utóbbi évszázadban a katolikus hit az emberi értelemhez hozzájárult, hozzá kell sorolni az egyház szociális tanítását. Így II. János Pál pápa azon enciklikáit is, amelyekkel a szociális és erkölcsi renddel foglalkoznak: így a „Laborem excersens”, a „Sollicitudo rei socialis”, a „Centesimus annus”, a „Veritatis splendor”, az „Evangelium vitae”. Ezeket követi a „Fides et ratio”, amely mintegy megkoronázza és megerősíti az előzőket.

5. Lezárás és nyitás

Azok az újságírók, akiknek a „Fides et ratio”-t kellet bemutatniuk, általában azt keresték, hogy milyen tanokat vagy filozófiákat ítélt el a pápa. Majd összegyűjtötték azokat a különböző izmusokat, amelyeket a szövegben találtak. De szinte senki sem figyelt fel arra az igazat megvallva kevéssé hízelgő képre, amit a pápa a mai filozófia egyházon kívüli és egyházon belüli helyzetéről nem annyira ócsárolva, mint inkább siránkozva fest. Egy olyan korban, amely magát előrelátó értelemmel „posztmodernnel” (91) és a „metafizika halálával” (55)

minősíti, ahol szaporodnak a hivalkodva feltűnő majd gyorsan eltűnő iskolák és iskolácskák, úgy tűnhet, hogy a nyugati filozófia íve végleg lezárul.

Az Egyház azonban nem tekinthet el a filozófiával való párbeszédtől. Ebben az összefüggésben nem elégséges már a XIII. Leóéhoz hasonló buzdítás egy „jó" és „egészséges" filozófiával való foglalkozásra. Most már a filozofálásra kell bátorítani, vissza kell adni az értelem erejét és a merészségét, hogy a beszűkülések kísértései közepette merjen igazán metafizikai diskurzust folytatni, a lét és az igazság témájával foglalkozni. „A hit kihívást intéz az észhez, hogy lépjen ki minden elszigeteltségből és kockáztasson mindent azért, hogy elérje azt, ami szép, jó és igaz" (56). A pápa így, és ez újdonság, a filozófia hírnöke lesz, arra a filozófiai ösztönre céloz, ami az emberi értelembe és szívbe van írva. Az egyház szociális és morális tanítását ezért alapozza meg és igazolja ez az enciklika.

A „Fides et ratio" tehát röviden felsorolja és lezárja két évezred egyháztörténetét. Az egyházban azonban nincs olyan lezárás, ami ne lenne egyúttal és mindenekelőtt nyitás is. Az egyháznak a filozófiával és a filozófiákkal folytatott párbeszédét a jövőben két új dialógus fogja átvenni, amihez a filozófia nem lesz kevésbé szükséges, mint a múltban. A görög eredetű filozófia helyére egyre inkább Ázsia és Afrika más népeinek bölcsességei kerülnek. Mivelhogy ezek a bölcsességek éppen úgy, vagy sokkal inkább át vannak itatva vallási hagyományokkal, mint ahogy a görög gondolkodás volt, a másik még sokkal fontosabb dialógus a vallások közötti párbeszéd lesz. A keresztény vallás párbeszéde a többi vallással (és talán azokkal a pszeudo-vallásokkal is, amelyek ezekből származnak).

Így lehet a „Fides et ratio" egyfajta „értekezés a módszerről", amely az előttünk álló ezredév feladataiként jelentkező új párbeszédekhez készült.

II. Koncentrikus témakörök

Az emberiség, a tudomány, a filozófia és a vallások találkozás a keresztény hittel

A II. Vatikáni Zsinat *Lumen Gentium* konstitúciója a koncentrikus körök hasonlatával szemlélteti a Krisztus, a katolikus Egyház, a

kereszténység, a vallások és a társadalom viszonyát. Ehhez hasonlóan próbáljuk elemezni a „Fides et ratio” enciklika fő témáit.

1. Az emberiség problémái és a hit

Az emberiség legégetőbb problémái: az ökológia, a béke, a fajok, kultúrák együttélése. A megértés és a dialógus e területeken ma egyre fontosabb. A filozófia teszi lehetővé a dialógust azokkal, akik nem osztják velünk a hitet, és azokkal is, akik a kinyilatkoztatott igazságokat még nem ismerik.

Ezekre a problémákra annak a világos és becsületes együttműködésnek a fényénél kell a megoldást keresni, melyet a keresztények folytatnak más vallások híveivel és mindazokkal, akik bár a vallásos hitet nem vállalják, szívükön viselik az emberiség megújulását.

II. Vatikáni Zsinaton megfogalmazódó dialógus vágya nyomán az Egyház senkit sem rekeszt ki ebből, még azokat sem, akik üldözik azt.[3]

Az a filozófia, amelyben fölragyog valami Krisztus igazságából, aki az egyetlen végső válasz az ember problémáira,[4] hatékony támasza lehet annak az igaz és ugyanakkor világméretű etikának, amelyre a mai emberiségnek szüksége van (104).

További probléma, hogy a mai szociális, gazdasági, politikai és tudományos kihívások közepette az ember erkölcsi lelkiismerete elbizonytalanodik. Ha elvész a megismerhető jó egyetemes igazságának fogalma, megváltozik a lelkiismeret fogalma is: Nem a jó egyetemes ismeretét alkalmazza itt és most, hanem autonóm módon, individualista etikát, saját igazságot alkot. Az erkölcsteológiának olyan filozófiai etikára van szüksége, amely tiszteli az értékek igazságát: amely nem szubjektív és nem is csak a hasznosságot szolgálja.

Ez az *etika* föltételezi és magában foglalja a *filozófiai antropológiát* és az *értékek metafizikai* feldolgozását. Kapcsolatban áll a keresztény *életszentséggel*, így képes lesz olyan problémák hatékony megközelítésére, mint a *béke, a szociális igazságosság a család, az élet és a környezet védelme* (98).

---

[3] *GS*, 92.
[4] *GS*, 10.

2. A tudományos módszer és hit

1/ Természettudományok

A tudományos kutatás a radikális (szaktudományos) redukció és expanzió jegyében

A pápa, mikor kifejezi csodálatát és bátorítását a természettudósok felé, szükségét érzi, hogy fölszólítsa őket, úgy folytassák fáradozásaikat, hogy mindig maradjanak meg abban a bölcsességben, amelyben a tudomány és a technika gyümölcsei kapcsolódnak a filozófiai és az etikai értékekkel (106).

A modern tudomány problémái:

Pozitivista gondolkodásmód, amely nemcsak a kereszténységet, hanem a metafizikai és erkölcsi vonatkozásokat is figyelmen kívül hagyja.

– Technikai haladás;

– A piac logikája;

– A természet és az ember fölötti démoni hatalom kísértése;

Nihilizmus: a keresés öncélú, semmi remény az igazság elérésére. Az embernek nem kell vállalnia végleges elkötelezettséget (45).

Veszélye: Korunk emberét egyre inkább *veszélyeztetik* a *tulajdon* értelme, akarat és keze munkája *eredményeként* létrejött dolgok. Emberi produktumok sokszor előre nem látott módon elidegenednek és az ember ellen fordulnak (47).

2/ A filozófia

A filozófiai kutatás sok részterületen igazán *gazdagodott:* logika, nyelvfilozófia, tudományelmélet, természetfilozófia, antropológia, affektív megismerés, a szabadság egzisztenciális elemzése (91). De szerepe megváltozott. A sokféle emberi tudás egyike. A hasznossági célok, élvezet, hatalom szolgálata (47).

Az evangéliumi kinyilatkoztatástól „elkülönített” filozófia: elutasítja az igazságnak az isteni kinyilatkoztatásból eredő alátámasztását. Elzárja az igazság mélyebb megismerésének lehetőségét (75). Egy olyan vélemény, mely szerint az ember lényegileg kérdés és csakis kérdés, elzárkózik a lehetséges válaszok mérlegelésétől.

A hagyománnyal való kapcsolat segíthet a következő veszélyek elhárításában:

Eklekticizmus: különböző filozófiákból átvett fogalmak használata a rendszerbeli összefüggés és a történeti beágyazottság ismerete nélkül. Ellenszere a filozófiai tanítások elmélyült tanulmányozása (86).

A *historicizmus* szerint egy-egy filozófia igazságát abban kell látni, hogy megfelelt-e az adott történeti periódusnak. Burkoltan tagadja az igaz örökérvényűségét. Ami egy korszakban igaz volt, az egy másik korszakban érvényét veszítheti. Ezzel szemben az igazság vagy a tévedés – még ha idő és kultúrához kötött is – mint ilyen értékelhető.

A teológiai historicizmus egyfajta „modernizmus”: fölcseréli az igazságot a hasznossággal (87).

Szcientizmus: csak a pozitív tudományok kijelentései érvényesek. Korábban ezt pozitivizmusnak és újpozitivizmusnak nevezték: a metafizikai kijelentések értelmetlenek. A metafizikai értékeket az érzelmi élet részeivé silányítják. Ami technikailag megvalósítható, az erkölcsileg elfogadható. (88).

Pragmatizmus: döntéseiből kizárja az elméleti meggondolásokat vagy etikai elveket. Egy magatartás megengedett vagy tiltott volta a parlamenti többség szavazatától függ. Az antropológia sérül, ha figyelmen kívül hagyja a szenvedés, az áldozat, az élet és a halál értelmének egzisztenciális analízisét (89).

Nihilizmus: az ember emberiességének és identitásának tagadása. A létről való megfeledkezés az objektív igazsággal és annak a kapcsolatnak az elvesztésével jár, mely az emberi méltóság alapja. Igazság és szabadság vagy együtt járnak, vagy mindkettő nyomorultul elvész (90).

Posztmodern korszak: Jelentése kétértelmű: néha pozitív néha negatív értelmű. Néhány szerző véleménye: a bizonyosság ideje visszahozhatatlanul elmúlt; meg kell tanulni olyan horizonton élni, ahol semminek sincs értelme, minden mulandó és esetleges. Számos szerző nem különböztet kellően, és tagadja a hitbeli bizonyosságot is.

E nihilizmust igazolni látszik korunkban a rossz szörnyű tapasztalata. A racionalista optimizmus (ész diadala) tarthatatlanná vált. Legaggasztóbb fenyegetés a kétségbeesés kísértése (91).

3. A vallási kultúrák és a keresztény hit

1/ A kereszténység és a hellenizmus

A kultúrák találkozásának történelmi mintapéldája a kereszténység és a hellenizmus találkozása.

A kereszténység és a *kultúrák közötti kapcsolat:* elindítója Krisztus parancsa: menjetek el az egész világra „a föld határáig" (ApCsel 1,8). Szent Pál megfogalmazása döntő jelentőségű: „A két részt (zsidókat és pogányokat) egyesítette, halálával az ellenségeskedés válaszfalát ledöntötte" (2,13-14).

A Krisztus által hozott üdvösség gazdagsága előtt leomlottak a különböző kultúrákat elválasztó válaszfalak. A „távoliak", a húsvéti misztérium által „közeliekké" váltak. Jézus misztériumában való részesítéssel egyedülálló és magasrendű egységet hoz létre. „Nem vagytok többé idegenek és jövevények, hanem a szentek polgártársai és Isten házanépe" (Ef 2,19). (Vö. FR 70)

A kultúrák a történelembe ágyazottak. Jellemzőik a változás, a haladás, az értékek cseréje. Minden ember egyszerre gyermeke és atyja kultúrájának. Nyitottság a misztériumra, kielégíthetetlen megismerési vágy.

A keresztények minden kultúrába beviszik Isten változhatatlan igazságát, melyet Isten egy nép történelmében és kultúrájában nyilatkoztatott ki. Pünkösd eseménye: „mindegyikünk a saját anyanyelvén hallja őket" (ApCsel 2,7-11). Az evangélium hívő elfogadása nem akadályozta az embereket kulturális sajátosságaik megtartásában.

Lényeges azonban, hogy *egyetlen kultúra sem lehet kritérium,* még kevésbé végső kritérium az isteni kinyilatkoztatás számára (71).

A tény azonban, hogy az evangelizáció először a görög filozófia felé fordult, nem jelenti, hogy a megközelítés más útjai ki lennének zárva (72).

2/ A kereszténység és a nagy vallási kultúrák ma

Gazdagodás és gazdagítás. Termékeny kapcsolat a kultúrákkal

India példáján vizsgáljuk meg, hogy milyen kapcsolat lehet Krisztus misztériuma, a keresztény tanítás és kultúrák által felvetett új szempontok között.

A pápai irat szerint az indiai keresztények feladata, hogy e gazdag örökségből kiemeljék azokat az elemeket, melyek úgy egyeztethetők össze a hitükkel, hogy ezáltal a keresztény tanítás gazdagodjék.

Alapszabályok:

A szellem egyetemes, amelynek alapkövetelményei az összes kultúrában azonosak.
A nagy kultúrákkal való találkozása során a kereszténység nem vetheti el mindazt, amit a görög-latin gondolkodásba történt inkulturációja során már elsajátított. Örökségében új indíttatásokat talál a termékeny dialógusra.
Óvakodni kell, hogy az indiai gondolkodás sajátosságainak és különlegességének őrzésére vonatkozó jogos igényt összetévesszük azzal a véleménnyel, hogy egy kultúrának be kell zárkóznia a maga különlegességébe, és fönn kell tartania szembenállását más hagyományokkal.

Ez érvényes Kína, Japán és Ázsia népeinek nagy kulturális hagyományaira és Afrika szájhagyományos kultúráira is (72).

3/ A nagy teológusok személyes hozzájárulása a filozófiai kutatáshoz

A hit és a kultúrák találkozása nemcsak összefoglaló módon gazdagító. A nagy keresztény teológusok személyes története bizonyítja e kapcsolat termékeny voltát.

Kezdve az egyházatyákon, a középkori tudósok, majd az újabb gondolkodók: Nyugaton *Antonio Rosmini, Étienne Gilson.* Keletről *Vladimir Szolovjov, Pavel Florenszkij, Pjotr J. Csadajev és Valdimir N. Losszky*.

A pápa nem szándékszik gondolkodásuk minden szempontját helyeselni, de szerinte művük a filozófiai kutatás olyan útjának beszédes példái, amely a hittel való találkozásból jelentős előnyöket merített. Reménykednünk kell, hogy e nagy filozófiai és teológiai hagyomány az egyház és az emberiség javára folytatókra és tisztelőkre talál (74).

A keresztény filozófia, ami nem az Egyház hivatalos filozófiája, kétségtelenül hozzájárult a filozófiai gondolkodásnak arra a jelentős fejlődéséhez.

Szubjektíve:

Alázatot közvetít, mely megszabadítja az észt a túlzott önbizalomtól, amely a filozófus nagy kísértése: *Szent Pál, Pascal, Kierkegaard.*

Bátorságot ad olyan témákkal való foglalkozáshoz, amelyeket a kinyilatkoztatásból való ismeretek nélkül aligha oldhatna meg.

Objektíve:

Ez a tartalomra vonatkozik. A kinyilatkoztatás világosan és érthetően közöl olyan igazságot, mely az ész számára nem hozzáférhetetlen ugyan, mégse jött volna rá talán soha, ha csak önmagára kellene hagyatkoznia. Pl. *személyes, szabad és teremető Isten. A bűn és a rossz problémája. Az emberek méltósága, egyenlősége, szabadsága* (76).

Ez a filozófia a kultúra és a keresztény hit találkozási helye lesz, a hívők és nem hívők között a megértés helye (79).

III. A lét és az igazság megismerhetőségének szisztematikus áttekintése

1. Az ember igazságkeresése

Igazságvágy

Az emberi szív mélyébe el van ültetve az istenkeresés és az Isten utáni heves *vágy*. Az ember *képes* e vágy *kifejezésére*: *irodalom, a zene, a festészet, a szobrászat az építészet* stb. e kutatás vágyának kifejező eszközei. Különösen alkalmas erre a filozófia (24).

Ismereteink töredékessége

Az ismeret *megértésünk természete* miatt mindig *töredékes és korlátolt*. A hit lehetőséget ad, hogy belépjünk a misztérium teljességébe. Az igazság, mint személyek közötti kapcsolat jelenik meg. A hívő ismerete *nem oldja föl a misztériumot*, hanem bizonyítja, hogy a *misztérium szükséges elem* az ember élete számára (13).

Az igazság kötelező ereje

Ha létezik a saját út tiszteletben tartásának a joga, akkor előbb és még inkább létezik mindenki súlyos kötelezettsége az igazság keresésére és a megismert igazsághoz való ragaszkodásra (24).

A názáreti Jézusban mindenki felismerheti saját életének „misztériumát". A végső igazság *tiszteletben tartja* a teremtmény autonómiáját, ugyanakkor *kötelezi is,* hogy megnyíljék a transzcendencia előtt. A szabadság és igazság kapcsolatának csúcsa: »megismeritek az igazságot

és az igazság megszabadít titeket« (Jn 8,32).

Igazság ingyenes ajándék, a Szentháromság egy Isten látásának örök és teljes örömébe vezet (15).

Az igazság keresésének korlátai és akadályai

Az igazság keresésének korlátai. Az ész *természetes korlátai,* a szív állhatatlansága. Személyes *érdekek. Következményektől* való félelem (28). A nyelv korlátai, a történelem korlátai.

2. Az emberi igazság a fogalom és a tapasztalás feszültségének történetében

Az emberi egzisztencia megvalósítása, az emberi lét tapasztalása során átélt egység, több mint ennek objektív, tárgyiasító fogalma. (Hogyan mondjam el neked…).

Ugyanakkor azt is átéljük, hogy fogalmaink csak lassan telnek meg tartalommal. (Szeretet, anyaság, szenvedés, halál). Ez a gazdagodás és folyamatos elmélyülés halálunkig tart.

Fogalmaink tehát bizonyos értelemben kevesebbek, bizonyos értelemben pedig többek, mint a mi személyes tapasztalatunk.

A kereszténység szempontjából döntő jelentőségű az első tanúk (apostolok) *találkozása* Krisztus misztériumával és ennek megfogalmazása a *kérügma.* A találkozás eredeti tapasztalata több volt, mint ennek kifejezése. Ugyanakkor az apostolok igehirdetése, az Újszövetség egyházi használata és olvasása az élő Krisztussal való igazi találkozás, megtérés, megváltás lehetőségét hordozza a további generációk számára. Vagyis a fogalmi alak érvényesen elvezet az élő Istennel való találkozáshoz.

Ez a *közvetített közvetlenség* esete. Itt azonban nem fizikai közvetítésről van szó, amely el is választ. Ha kezem a könyv közvetítésével van az asztalon, akkor a könyv az asztal és kezem között marad és elszigeteli a kettőt egymástól. Ha ellenben két egymással haragban álló embert egy harmadik kibékít, akkor úgy közvetít, hogy nem áll közéjük, hanem kapcsolatuk közvetlenségét helyreállítja.

A fogalmi közvetítés ez utóbbi, szellemi közvetítés módjára segíti Isten és ember közvetítetten közvetlen találkozását. Itt a fogalom, a forma nem akadály, hanem jó barát, aki megismertet az ismeretlen Istennel, vagy a bűn miatt elromlott kapcsolatunkat helyreállítja.

3. Hogyan kapcsolódhat az ember igazsága Isten igazságához?

Karl Rahner *A hit alapjai* című művében „A klasszikus krisztológia és szotériológia tartalma, maradandó érvénye és határai”[5] című fejezetben tárgyalja a Krisztussal való találkozás megértésének és közlésének filozófiai módszertanát.

A klasszikus megtestesüléstan jogossága[6] kapcsán arról beszél, hogy a milyen a tanítványoknak a Megfeszítettről és a Feltámadottról szerzett eredeti tapasztalata és az egyház teológiailag feldolgozó „kései” újszövetségi krisztológia viszonya:

A klasszikus krisztológia azért jogosult és érvényes maradandóan, mert

> *negatív* értelemben határozottan *megakadályozza,* hogy Jézust pusztán egynek tekintsük a próféták, vallási lángelmék sorában; *pozitív* értelemben *megvilágítja,* hogy Isten egyszeri, túlszárnyalhatatlan módon fordult hozzánk Jézusban és benne teljességgel odaadta önmagát.

A klasszikus megtestesüléstan és szotériológia határairól szólva azt fejti ki, hogy:

> Nem mond ellent egy egyházi tanítás teljességgel *kötelező* jellegének, ha felhívjuk a figyelmet azokra a *határokra,* amelyek elválaszthatatlanok az emberi kijelentések természetétől.

Az ortodox krisztológia új kiindulópontjainak kérdése[7] kapcsán arról szól, hogy: *„A létezés megvalósításának átélése elsődleges a rá irányuló reflexióhoz képest”.*

Ha valóságosan Krisztust, magát szeretjük minden felebarátunkban, akkor implicit módon Krisztusra mondunk igent hittel és szeretettel.[8] Az implicit igen azonban nem maradhat érvényben a megismert és helyesen megértett explicit krisztológia kifejezett visszautasításával vagy mellőzésével.

---

[5] RAHNER, K., *A hit alapjai,* Budapest 1983, 306-326.
[6] *Ibid.,* 310.
[7] *Ibid.,* 314.
[8] *Ibid.,* 317.

4. A filozófiai igazság és a (teológiai) hit igazságának helyzete a szélsőségek között

Az ember egyik legfontosabb kérdése, hogy mi az igazság. Tájékozódásaink során többnyire felmérjük a helytelen szélsőségeket, és ezek között próbáljuk a helyes középutat megtalálni. (Vö. az arisztoteleszi μεσον, a latin *aurea mediocritas,* az arany középszer.)

A krisztusi emberség azonban nem téves szélsőségek közötti közép, hanem átfogó nyitottság, amely a szeretet eredeti módján közeledik minden lehetséges állásfoglaláshoz. Mindegyikben megszólítja az igazságmozzanatot. Felmutatja annak maradandó érvényét, de tágabb összefüggésbe helyezve meghív az egyoldalúságok felszámolására, az egyéni, gondolkodói, életvezetési hajlamok integrálására. Az átfogóba integrálódott „pesszimizmus” a kritikai érzék állandó éberségét segítheti, az integrált „optimizmus” a csüggedés ellenszere, a továbblépés lehetőségének motorja, az integrált „közömbösség” a mértékletes elégedettség nyugvópontja, az önpusztító hajtás, az önmarcangoló nyughatatlanság ellenszere lehet. A keresztény gondolkodásnak ennek felismerését és gyakorlati megélését kell segítenie.

Filoz.	Pesszimista	Passzív közép	Optimista
Lét	(Gorgiasz): Nincs semmi (nincs igazság)	A lét (a végső, örök igazság léte) érdektelen	Létünk tökéletes
Megismerés	Ha van is valami (pl. végső, örök igazság) nem ismerhető meg	Ismerjük, amit feltétlenül kell (pragmatizmus)	Tökéletesen ismerjük létünket („felvilágosult” optimizmus, racionalizmus /51/, ontologizmus /51/)
Közlés	(A „metafizika halála” 54) Ha megismerhető is, nem közölhető	Közlésünk a szűk érdekekre (egyéni, parlamenti többség) korlátozódik	Tökéletesen és hatékonyan tudjuk közölni és alakítani ismert létünket
Interakció	Nem juttatható érvényre	Az emberi tevékenységnek közömbösek a következményei	Tevékenységeinknek csak (vagy túlnyoman) jó következményei vannak

	Aktív közép: Átfogó integrált nyitottság
Lét	A lét és nem lét, a keletkezés és életadás, a pusztulás, pusztítás metafizikai titkát fürkészi
Megismerés	Az igazság megismerésére, a tévedés és megtévesztés elkerülésére, kritikusan ellenőrzött ismeretre törekszik
Közlés	A közölhetőség határoltságának feltételeként jelentkező közölhetetlenre utalva igyekszik túllendülni a kommunikációs korlátokon
Interakció	Felismerni, hogy létünk szükségképpen másoktól függ és döntéseink önmagunkra, munkatársainkra és környezetünkre hatással vannak.

	Pesszimista	Passzív közép	Optimista
Ateizmus Téves felfogások	Isten nincs Isten egyáltalán nem ismerhető meg (agnoszticizmus, deizmus, fideizmus 51; 55) Isten léte egyáltalán nem közölhető (pozitivizmus, újpozitivizmus)	Isten léte érdektelen Isten megismerése és tevékenysége érdektelen Az Istenre vonatkozó közlések érdektelenek	Istenek vagyunk Istenként ismerünk és rendelkezünk Isteni autonómiával és hatékonysággal közlünk és irányítunk
	Kritikus nyitottság		
Hit A teológia igazsága Isten	Isten van Isten léte megfelelően megismerhető (33) Isten ismerete megfelelően közölhető	Isten léte üdvünk vagy kárhozatunk Isten megismerése legbenső vágyunk és legfontosabb képességünk Istenről közlése, a róla való beszéd mindnyájunk sorskérdése: lehetőség (83), kötelesség, beteljesedés	Nem én, mi vagyunk Isten Nem isteni módon ismerünk és rendelkezünk Nem isteni hatékonysággal közlünk és irányítunk

5. A lét-értékek vonzásában

A krisztusi antropológia átfogó nyitottsága

Az enciklika elsősorban a hit és az értelem viszonyáról beszél. Többször utal azonban arra, hogy a lét legfőbb értékei, a jó, a szép és a szent az igazsággal összefügg, és ezek keresése, mélyebb megismerése és megismertetése emberségünk egyik legnemesebb törekvése. Hogyan és mennyire lehet tehát az igazzal szorosan összefüggő jót, a szépet és a szentet emberi képességeinkkel: az értelemmel, az akarattal, az érzelmekkel, vagyis az egész személyiségünkkel felismerni és megvalósítani.

A krisztusi emberség, mint azt az igazsággal kapcsolatban láttuk, nem egyszerűen téves túlzások közötti passzív közép, hanem aktív, dinamikus, életteli közép, átfogó és kritikus nyitottság. A Krisztusban közeledő Szentháromság irgalmas igazsága, gyengéd jósága, hűséges szépsége és szent szeretete átöleli a szélsőségekben felsejlő értéket. Ezzel tapintatosan feloldja egyoldalúságaikat, az isteni értékerőtér végtelen beteljesítő távlatába helyezi azokat és ide vár bennünket is. A keresztény embert az isteni szeretet így a legteljesebb nyitottságra, a legnagyobb erőfeszítésre és mindent felülmúló beteljesedésre hívja. Arra bátorítja, hogy minden képességével helyezkedjék bele a szentháromságos szeretet végtelenül boldogító értékterébe.

Az alábbi táblázat olyan tág területekre utal (etika, esztétika, teológia) hogy lehetetlen lenne a jelen keretek között érdemben velük foglalkozni. Talán mégsem haszontalan azonban ezeket a vázlatos utalásokat ilyen összefüggésbe állítani, hiszen egyes részterületek szakszerű megközelítéséhez talán hasznos impulzusokat meríthetünk belőle.

	„Pesszimizmus”	***„Közép”***	***„Optimizmus”***
Értelem Igaz *Ontológia*	Gorgiasz: Ontológiai ~ (nincs semmi) Ismeretelméleti ~ (nem ismerhető) Kommunikációelméleti ~ (nem közölhető)	Helytelen, „közömbös” közép: *indifferencia* (nem érdekel) pragmatizmus (csak annyi…) technokrácia (csak működjön…)	Teljes (tökéletes) ismeretünk van a dolgok lényegéről Homoianusok (Isten lényegét ismerik) „kísértet-metafizika” A diktátor, a rendszer igazsága

	Teljes különböző-ség: *aequivok*	Analógia	Teljes azonosság: *univok*, identifikáció
	A bűnös értelem elhomályosult A teljes igazság Titok: nemcsak sajnos, hanem hál'Istennek (mindig újat képes adni) Önkritika!	Noha a dolgok egyedi lényegét csak Isten ismeri, eleven és hatékony kapcsolatban állunk a világgal, elégséges és megbízhatóan bizonyos ismereteink vannak	Az Isten felülmúlja az emberi megismerőképesség legfelső határát. (Ágoston: superior summo meo, Anzelm: maius, quam cogitari possit)
Akarat Jó *Etika*	dualizmus, morális rigorizmus Hobbes „*bellum omnium contra omnes*" „*homo homini lupus*" Az embere a bűn által teljesen megromlott. (Luther) Mindenki méltó a kárhozatra.	*apatheia* (szenvedélymentesség) *ataraxia* (zavarmentes lelkiállapot) buddhista *nirvana*	Az ember természettől fogva jó Rousseau: „vissza a természethez" Feuerbach: „homo homini deus" Marx: proletári messianizmus (naív implikációk)
	Peccatum originale: az ember akarata a *bűn* következtében „rosszra hajlik"	Az ember, mint Isten minden teremtménye eredendően *jó*, törekszik a jóra	A *szentek* üzenete: a szeretet hősi fokú megélése, az erényes élet biztosan lehetséges
Érzelem *Szép* *Esztétika*	*Képellenesség*: *Képtilalom*: zsidóság, iszlám *Képrombolás*: ikonoklazmus (keleten), protestantizmus (nyugaton)	Funkcionalizmus: a jel semmi több, mint jelzési funkció (véges, lehatárolt)	Mágia (inadekvát módszer) Mítosz: bálványimádás: identifikáció Az antik görög művészet idealizmusa – az ideál vonzereje

			– az elérhetetlen frusztráló hatása Modern mítosz: reklámok (soha vagy nem mindig lehetek olyan – frusztráció)
	Szimbólum: már most és még nem Ikonok: a színében átváltozott világ előábrázolása: az anyag megdicsőülése Szémeion: jel, csoda Müsztérion: szentségek		
Személy *Szent* Teológia	ateizmus, agnoszticizmus, deizmus,	Gyakorlati materializmus Indifferencia	gnózis, origenizmus, pelágianizmus, Fénelon: quietizmus Önmegváltás
		„Közömbös közép”: elég a napnak a maga baja, de: ha langyos vagy kiköplek a számból	
Jézusi átölelő nyitottság	A bűn következtében az ember *„értelme elhomályosult és akarata rosszra hajlóvá lett”, érzelmei összezavarodtak* A kárhozat lehetősége: a Lélek elleni bűn nem nyer bocsánatot „Massa damnata”: mindenkinek *szüksége van* Isten	*„Átfogó közép”:* Szt. Ignác: Imádkozz úgy, mintha minden *Istenen* múlna, cselekedj úgy, mintha minden *rajtad* múlna	„Legyetek tökéletesek, mint menynyei Atyátok” „Szentség a szenteknek” Szt. Bazil: „az igazakat szereted, a bűnösökön könyörülsz” „Minden bűn bocsánatot nyer…” Isten mindent ad (egyszülött Fiát), tőlünk a talentumok arányában vár

	kegyelmére „A bűnösök közt az első én vagyok”		
	Isten megbocsátó és üdvözítő önközlése *Krisztusban egyszer s mindenkorra* megvalósult. Egyházában, annak tagjaiban és közvetítő jelei által *már most* valóságosan jelen van és hatékony számunkra, *igazságát értelmünkkel* elégségesen és biztosan *megismerhetjük, jóságának* vonzásában *akaratunk* vele *együttműködhet, szépsége* ihleti és gyönyörködteti *érzelmeinket, szentsége pedig egész személyiségünket* vonzza Isten felé. Az üdvösség végső és végérvényes beteljesedése számunkra *még nem* következett be (Személyes beteljesedés Istenben /színelátás/). *„Krisztusi boldogságok”*		

„Hogy képesek legyetek megérteni minden szenttel együtt: mi az igazi szélesség és hosszúság, magasság és mélység, és megismerjétek Krisztusnak minden ismeretet meghaladó szeretetét, hogy teljességre jussatok, az Isten mindent átfogó teljességéig” (Ef 3,18-19).

ATHANASIANA 13 (2001) 143-181.

KRUPPA TAMÁS

PNEUMATOLÓGIAI ALAPFOGALMAK HANS URS VON BALTHASAR TEOLÓGIÁJÁBAN

TARTALOM: Elöljáróban; 1. Ökonómiai és immanens Szentháromság; 2. Semper Maior; 3. [Én – Te – Mi] – „Én és az Atya egy vagyunk"(Jn 10,30); 4. Balthasar háromságos „személy" fogalmáról; 5. A kenózis háromságos gyökerei; Összegzés

„A Szeretet örök csoda az Abszolútumban, amely a maga számára is minden időkre csoda marad."[1]

Elöljáróban

Tanulmányunkban elsősorban a Szentlélek szentháromságos személyének és szerepének főbb vonásait kíséreljük meg felvázolni, úgy ahogy Balthasar műveiben és értelmezésében megjelenik. Nem olyan könnyű feladat ez, hiszen szerzőnk műveiben talán még a többi kedves témájánál is kevésbé szisztematikusan jelenik meg a Szentlélekről vallott felfogása. Bizonyára maga is érzékelte ezt, s ezért egészítette ki trilógiája harmadik felvonását a *Theologik* elég későn megírt harmadik kötetével, amelyet az „Igazság Lelkének"[2] szentelt. Az itt javasolt formák adnak alapot arra, hogy Balthasarral a keresztény életet, mint a Lélekben való életet értelmezzük. Végső soron azonban minden hiteles teológiai erőfeszítés igazi célja és rendeltetése az, hogy megalapozza és a belátás ajándékaival meg is koronázza az *orthopraxis* erőfeszítéseit, ahogy az öt talentum alaptőke a kamatoztatás gyakorlati fáradozásával eredményezhet más ötöt. Ezért sürgeti Balthasar, hogy a keresztény ember a nézőtérről (a puszta szemlélő pozíciójából)[3] lépjen föl a színpadra, és tevéke-

[1] BALTHASAR, H. U. von, *Creator Spirit*, (Exploratoin in Theology III), San Francisco 1993, (tit. orig.: *Spiritus Creator*, (Skizzen zur Theologie III), Einsiedeln 1967), 107.

[2] Vö. BALTHASAR, H. U. von, *Das Geist der Wahrheit*, (Theologik III.), Einsiedeln 1987.

[3] Vö. BALTHASAR, H. U. von, *Theo-drama. Theological Dramatic Theory:* 1. *Prolegomena*, (Theodramatik I), San Francisco 1988, 308-313; különösen 311.

nyen vegyen részt a darabban. A már színpadon levőket ugyanakkor arra figyelmezteti, hogy nyüzsgésükkel ne akarják oktalanul magukra vonni a figyelmet, mintegy lejátszva még a főszereplőt is a színpadról, hanem a szerzőre és rendezőre (illetve a súgóra) való odafigyeléssel, valamint teljes befogadó-készséggel várjanak saját végszavukra.[4]

Habár Balthasar minden teológiai erőfeszítésének az üdvözítő háromságos szeretet a centruma és a fókuszpontja,[5] mégsem tartja megengedhetőnek, hogy a Szentháromságot vagy a Szentlelket egy egyszeri átfogó és szisztematikus tárgyalás tárgyává tegye. Többször is kifejezte bizalmatlanságát az efféle igyekezetekkel szemben.[6] Ha Isten megértésére és a róla való beszédre vonatkozóan minden teológia ugyanúgy magában hordja a fölfoghatatlan Isten „megértésének" veszélyét, mint az erre vonatkozó humán kísérletek (egy logikai és fogalmi úton akarván magáévá tenni a misztériumot), akkor még figyelmesebben és körültekintőbben kell eljárnunk, amikor a Szentlélekről akarunk valamit mondani a Szentháromságban.[7] Amint látni fogjuk ez azért is szükséges, mert a maga személyes lényegében a Szentlélek nem más, mint Isten, a maga tökéletes szabadságában. A Szentlélek, aki Isten „mindig-nagyobb"-nak lenni tudása képességének a tiszta realitása, nagyobb mint bármilyen emberi szisztematizáló kísérlet befogadó képessége.

Balthasar ezért inkább töredékeket, rövid vázlatokat ajánl a szisztematikus tárgyalás helyett.[8] Úgy látszik, hogy ebben lát utat annak a megközelítésére, ami, vagy inkább, aki mindigis misztérium marad. Az összegzés problémájával állunk itt szemben, tudniillik, hogy igazi mivoltának megfelelően foglaljuk egybe azt, ami sem a dolog természetéből,

---

[4] Vö. BALTHASAR, H. U. von, *Theo-drama. Theological Dramatic Theory:* 2. *Dramatis Personae: Man in God,* (Theodramatik II/1), San Francisco 1990. *78,*

[5] Vö. BALTHASAR, H. U. von, *Verbum Caro,* (Skizzen zur Theologie I), Einsiedeln 1960, 212. Vö. LOCHBRUNNER, M., *Darstellung und Deutung der Theologie Hans Urs von Balthasar,* (dissertation) Freiburg 1981, 160, ami egy jó németnyelvű bevezetés Balthasar teológiájába, ezenkívül lásd még FESSIO, J., *The Origin of the Church in Chris's Kenosis. The ontological Structure of the Church in the Ecclesiology of Hans Urs von Balthasar,* Regensburg 1974, 379. disszertációt, ahol Henri de Lubac-ra hivatkozik ebben a kérdésben.

[6] Vö. *Creator Spirit,* (Preface), 9-10.

[7] Vö. ALBUS, M., „Geist und Feuer", in *Herder Corresponenz* 30 (1976) 75.

[8] Ennek a szemléletnek a tanúja a németül 1963-ban publikált: *Das Ganze im Fragment,* Einsiedeln; vö. GUERRIERO, E. di., *Hans Urs von Balthasar,* Milano 1991, 96kk. Négy részlet különösen is az utak Krisztusban való összetartásának lehetőségét jelzi Balthasar felfogásában: az idő szétforgácsolódása, az ember tökéletesíthetősége, a történelem tökéletesíthetősége és az adott szóban való beteljesedés.

sem a balthasari nyomozó módszer természetéből fakadóan alapvetően nem hagyja magát összegezni. Balthasar teológiájának elhelyezését az is nehezíti a szentháromság-doktrína történetében, hogy sehol sem tárgyalja átfogóan annak fejlődését. A nagy klasszikus teológusokra való hivatkozásai alapján az általuk gyakorolt befolyás alapvető fontosságúnak értékelhető. Két teológus különlegesen erős befolyása nyilvánvalóvá fog válni tanulmányunkban is: Aquinói Szent Tamásé – s vele Ágostoné –, illetve Szentviktori Richárdé.[9] Segítségünkre lehet, ha bevezető szinten ezeknek a klasszikus megközelítéseknek a fényében már most felhívjuk a figyelmet Balthasar szentháromság-teológiájának néhány sajátos szempontjára.

A Fiú időbeli küldetését *(missio)* Balthasar Tamással együtt az ő örök eredetének *(processio)* az üdvtörténeti formájaként *(Gestalt)* értelmezi.[10] Szerzőnk maga utal rá, hogy sajátjának tekinti a skolasztikus axiómának nevezett szemléletet, miszerint minden Istenből jövő *(ad intra* vagy *ad extra)* eredésnek *(processio)* a Fiú örök, Atyától való születése a végső alapja és szükségszerű előfeltétele.[11] Konkrétan ez azt is

[9] Vö. BALTHASAR, H. U. von, *Spirit and Institution,* (Exploratoion in Theology IV), San Francisco, 1995. (tit. orig.: *Pneuma und Institution*, Einsiedeln 1974.), 210. lábjegyzeteit.

[10] Vö. BALTHASAR, H. U. von, *Theo-drama. Theological Dramatic Theory:* 3. *Dramatis Personae: The Person in Christ,* (Theodramatik II/2), San Francisco 1992, 201; BALTHASAR, H. U. von, *TheoDrammatica 5: L'Ultimo atto,* Milano 1995. (Theodramatik IV) 53-57. 195; MARTINELLI, Paolo, *La morte di Christo come rivelazione dell´amore Trinitario,* Milano 1996, 342; BALTHASAR, H. U. von, *Herrlichkeit I: Schau der Gestalt,* Einsiedeln 1961, 461.

[11] Ennek a definíciónak az ilyen használata, talán a legbántóbb konzervativizmusnak tűnik Balthasar szemléletében, mert látszólag semmi lehetőséget nem hagy egy olyan ökumenikus javaslat állíthatóságának, amit a párbeszéd nyugaton is elismert keleti képviselője Athenagorasz pátriárka javasol: „Ti tudjátok azt, hogy a Fiú jelen van, mikor az Atyától előjön a Lélek. Mi pedig hozzátesszük, hogy a Lélek is ott van, mikor az Atya szüli a Fiút. Ők hárman mindig jelen vannak: együtt az egységben. Ez maga a csoda!" – OROSZ, L., „A filioque-kérdés a mai orthodox teológiában", in *Szemelvények a Budapesti MEI munkáiból,* Budapest, 1982, 282. – Mindez azért is különös, mert – amint látni fogjuk – szerzőnk is tudja és belátja, hogy a Szentlélek, mint örök isteni személy, semmiképp sem tekinthető egy későbbi képződménynek, vagy eredetnek az Atya és Fiú immanens szeretet kapcsolatában, hiszen a személyt és a közösséget maga is „szimultán jelenségnek" nevezi Istenben. Vö. BALTHASAR, H. U. von, *In Gottes Einsatz leben, Einsiedeln,* 1971, 37. Balthasar azonban többször is visszatér ehhez a szemléletéhez. Még amikor arról értekezik, hogy az ökonómiai Háromságban az immanens Háromság leplezi le magát, akkor sem átallja hozzátenni, hogy kivéve a Fiú Lélek általi fogantatását (Lk 1,35), ahol is – szerinte – az immanens reláció iránya ellentettjébe fordul, hiszen míg immanens módon a Lélek származik a Fiú által, az üdv-

jelenti, hogy úgy a világ teremtése, mint a Fiú megtestesülése és a Szentlélek kiáradása is az immanens Szentháromságban van megalapozva. Balthasar hangoztatja, hogy ha fel akarunk fogni valamit Krisztus méltóságának és a háromságos Istennek a misztériumából, akkor a megértés kulcsát a küldetésben, pontosabban a „küldetésben-való-létezés"-ben kell keresnünk, ami a negyedik evangélium szemléletének is meghatározó fogalma.[12] A küldetés *(missio)* fogalma tehát, ami a hagyományos szentháromságtannak csak a végén jelenik meg, Balthasarnál kiindulási ponttá válik.[13]

Balthasar megközelítése ebben az értelemben radikálisan különbözik sok (új-)skolasztikus tankönyv felfogásától, amelyek az immanens Szentháromsággal, a Fiúnak az Atyától való és a Szentléleknek az Atyától és a Fiútól való örök eredéséből indulnak ki, és csak ezután tárgyalnak a Fiú küldetéséről a világ üdvözítésének történetében.[14] Balthasar azzal érvel, hogy Atyáról, Fiúról és Szentlélekről, mint szentháromságos személyekről, egyedül Jézus Krisztus alakjából és magatartásából tudunk.[15] Egyedül Jézus Krisztusban nyilatkoztatta ki és tette megközelíthetővé magát a Szentháromság. Jézus az, akit az Atya küldött, és aki megígérte a Lélek küldését az Atyától. Ez a küldetés – vagy ahogy Balthasar – nevezi „küldetésben-levő-létezés" a Fiúnak az Atyától való és a Léleknek az Atyától és Fiútól való örök eredésében bírja az előfeltételét és az eredetét.[16]

Habár Balthasar megközelítése elkülönül a „felülről közelítő" újskolasztikus tárgyalásoktól, az is világosan látszik, hogy különbözik sok mai „alulról közelítés"-nek emlegetett kísérlettől is.[17] Balthasarnál az egyetlen lehetséges kiindulási pont Jézus Krisztusnak a Szentírás és a Szent Hagyomány által közvetített alakja. A Szentháromság misztériuma

---

történetben ezzel ellentétben a Fiú fogantatik a Szentlélek által. Vö. *Spirit and Institution,* 231köv. Vö. még LŐSER, W., „Jézus Krisztus Isten örök Fia", in *Communio* 4 (1994) 24k. Csak az a kérdés, vajon hová jutunk, ha azt feltételezzük, hogy egyes relációk ugyanúgy, mások meg homlokegyenest másképpen vannak az immanens Háromságban, mint az üdvtörténetiben?

[12] Vö. *Theo-drama 3* (TD II/2), 149-259. (Christ's mission and person)

[13] Vö. KASPER, W., *The God of Jesus Christ,* New York 1997, 277; vö. O'HANLON, *The immutability of God in the theology of H. U. von Balthasar,* Cambridge 1990, 110k. és SCHEFFCZYK, L., *Der eine und dreifaltige Gott,* Mainz, 1968, 122.

[14] Vö. Vö. KASPER, *op. cit.,* 277.

[15] *Theo-drama 3* (TD II/2), 508.

[16] Vö. KASPER, *op. cit.,* 278.

[17] Vö. SCHEFFCZYK, *op. cit.,* 9.

nem következtethető ki, nem vezethető le, és nem fogható fel sem az Abszolút Szellem pusztán filozófiai fogalmán keresztül, sem a világvallások analógiáinak megrajzolásával, sem az emberi tapasztalat területe felől. Balthasar bizonyára egyet értene W. Kasperral, aki azt írja, hogy a valódi *vestigium trinitatis* nem az ember, hanem az Isten-ember Jézus Krisztus.[18] Habár az emberi analógiák is adnak bizonyos támpontokat, de a Szentháromság megértéséhez az egyetlen megfelelő kiindulási pont mégis az üdvösség konkrét ökonómiája.[19]

A másik teológus, akire fel akarjuk hívni a figyelmet: Szentviktori Richárd. Említettük már, milyen fontos Balthasar háromságértelmezésében a küldetés fogalma. A történeti-időbeli küldetés és a Fiú Atyától való örök eredése közti kapcsolat vezeti Balthasart arra az álláspontra, hogy az Istenről való beszédben (teológia) ragaszkodjon a küldetés és a személy azonosításához. A megtestesült Fiúra legalábbis különleges módon vonatkoztatja mindezt. Richárd szentháromság-teológiájának személy *(persona)* fogalmával jól összefér Balthasar hangsúlyozott küldetés *(missio)* fogalma. A küldetés Balthasarnál lényegében egy relációs fogalom, a küldő és a küldött közötti kapcsolatból képződik, és a feladat ezzel tulajdonképpen meg is van oldva. Richárd a személy viszonyuló fogalmát fejlesztette ki a maga szentháromság-teológiájában. Ezidáig a személy fogalom Boethius által definiált klasszikus meghatározása volt: *persona est naturae rationalis individua substantia*. Ez éppen a személyiség valódi jellegzetességeit nem tudta kifejezni. Richárd ellenben a személyiség egyedülálló sajátosságának kulcsát abban látja, hogy nem azt kérdezzük, hogy „mi" az, hanem hogy „honnan" van. A személy relációs valóságának hangsúlyozására Richárd egy új definíciót ajánl: *intellectualis naturae incommunicabilis existentia*. Az *exsistere* fogalom használata egyszerre magában foglalja, hogy mi a személy önmagában és mi a másikkal, vagy másikból való relációjában.[20] Nagyon jól jön ez a szubsztanciális gondolkodástól a viszonyuló gondolkodás felé való eltolódás Balthasarnak, mert a Szentháromság szemé-

[18] Vö. KASPER, *op. cit.,* 273.

[19] Vö. SCHEFFCZYK, *op. cit.,* 33

[20] „Richárd… »incommunicabilis ek-sistentia«-ról, a »valakitől levés« közölhetetlen módjáról beszél, és a valakitől-levést (ek-sistere) mint a személy »önmagában levésének« *elfogadását* és *birtoklását* érti". Vö. WERBICK, J., „Szentháromságtan", in Schneider, Th. (szerk.), *A dogmatika kézikönyve*, Budapest 1997, 2. köt., 569k. (a kiemelés tőlünk van). Lásd még: MÜHLEN, H., *Der Heilige Geist als Person*, Münster [4]1966, 33-40; vö. KASPER, *op. cit.,* 194-199.

lyeinek relációs valóságáról való beszédben jobb lehetőséget kínál. Megfelelőnek látszik továbbá mindez minden más létező végső, személyes valóságának értelmezésénél is, ami eszerint nem csupán a szubsztancia néhány fajtájaként, hanem önátadó szeretetként is felfogható.[21] Ezenfelül Balthasar számára mindez hidat is jelent a latin háromság-teológia és a mai keresztény kelet modern kenotikus teológiája között.

Balthasar a Szentlélek személyének egy örökölt, dinamikus értelmezését is megtalálja Richárdnál, viszont teljesen új és meglepő nála az Atya és Fiú közötti tökéletes szeretet gyümölcsözőségének bemutatása. Szentviktori Richárd járható utat ajánl itt az isteni Szeretet önmagában való abszolút teljességének hangsúlyozására hajlamos latin, augusztiniánus háromság-teológia, és a görög szentháromság-teológia között, amelyik viszont a végtelen isteni Szeretet Atyától való *kiáradását* igyekszik előtérbe helyezni.[22]

Ezen bevezetés után most ennek a fejezetnek a konkrét tárgya felé fordulunk. Öt lépésben haladunk előre. Először röviden bemutatjuk Balthasarnak az immanens Szentháromság titkára irányuló üdvösségtörténeti megközelítését. Jézus Krisztus keresztre és a feltámadásra összpontosuló „küldetésben-levő" egzisztenciája a szentháromságon-belüli szeretet kinyilatkoztatása. Másodszor megnézzük, hogyan értelmezi Balthasar a Szentlelket az Atya és Fiú közötti mindig-nagyobb szeretetként. Ő Isten befoghatatlan „személyes" szabadsága és szeretete. Harmadszor megnézzük, milyen értelemben írja le Balthasar a Lelket az Atya és Fiú „Mi"-jeként. A Szentlélek a maga kiszámíthatatlan „új"-ságában és abszolút szabadságában sohasem hagyja hátra eredetét, hanem mindig az Atya és a Fiú közötti szeretet Lelke marad. Ezután fontolóra vesszük a Balthasar által kifejlesztett személy *(persona)* fogalmat; végül pedig látni fogjuk, hogy felel meg mindez az ő kenotikus megközelítésű immanens Szentháromság felfogásának.

1. Ökonómiai és immanens Szentháromság

> *„Csak Jézus Krisztus alakján és viselkedésén keresztül tudunk az Atyáról, Fiúról és Szentlélekről, mint isteni »Személyekről«."*[23]

[21] Vö. BALTHASAR, H. U. von, *Glaubhaft ist nur Liebe*, Einsiedeln 1963, 92-97; KASPER, *op. cit.*, 154k.
[22] Vö. O'DONNELL, J., *Hans Urs von Balthasar*, London 1992, 136; 142-43.
[23] Vö. *Theo-drama 3* (TD II/2), 508.

Amint W. Kasper kimutatja,[24] K. Rahner állítása,[25] hogy az ökonómiai és az immanens Szentháromság oda és vissza ugyanaz, széles egyetértésre talált a különböző felfogású teológusok között. Balthasar azok között a teológusok között van, akik elfogadták, de át is értelmezték[26] Rahner tételét. Balthasar szerint az immanens Szentháromságról való ismeretszerzés és beszéd egyetlen kiindulópontja csak Jézus Krisztus alakja és „küldetésben-levő" élete lehet, különös tekintettel az ő keresztjére és feltámadására. Jézus Krisztus alakja nyilatkoztatja ki a Szentháromság személyeit és azok személyes relációit. Jézusnak az Atyára majd a Szentlélekre való hivatkozásában, már annak a titoknak a valósága válik láthatóvá, amit később Szentháromságnak fogunk hívni. Az Atya, akire Jézus mutat, az ő eredete, pontosabban az, aki őt ide küldte. Ez az Atya különbözik a Fiútól, aki küldött, de különbözik a Szentlélektől is, akinek a tanítványokra való leküldését Jézus az Atyához való visszatérése utánra megígérte.

„Egyedül csak Jézus Krisztus tulajdon magatartásán és hozzáállásán alapulhat, hogy Istenben ilyesfajta pluralitást különböztessünk meg. A Szentháromság egyedül őbenne lett nyitottá és megközelíthetővé… Csak Jézus Krisztus alakján és viselkedésén keresztül tudunk az Atyáról, Fiúról és Szentlélekről, mint isteni »Személyekről«."[27]

Balthasar kitart amellett, hogy Jézus Krisztus alakja csak akkor érthető meg, ha szentháromságos perspektívában értelmezzük.[28] Ezzel most nem kívánunk részletesebben foglalkozni, de az egyértelműség kedvéért szükségesnek látjuk nyomatékosan hangsúlyozni, hogy Balthasar reflexiói az immanens Háromságról nem pusztán elméleti spekulációk. Sokkal inkább Jézus Krisztusnak az üdvtörténetben megjelenő szentháromságos alakjáról való teológiai elmélkedések, amely az üdvösségtörténetben megjelenve szerinte lényegében maga teszi ezt a történetet igazán az üdvösség történetévé.[29]

Nem azért jelenik meg maga Isten Jézus Krisztusban a világban, hogy valami önmagától különböző ajándékot adjon, hanem hogy saját

[24] A Szentháromság teológia közkeletű áttekintése, amely sajnos még nem említi Balthasart: HILL, W., *The Three-Personed God*, Washington 1982.

[25] Vö. KASPER, *op. cit.*, 273kk. Vö. RAHNER, K., *The Trinity*, Wellwood [3]1986, 22.

[26] Vö. *Theo-drama 3* (TD II/2), 506-509; 515-523; BALTHASAR, H. U. von, *Theodrama. Theological Dramatic Theory* 4: *The Action*, (Theodramatik III), 1994, 319-328; Vö. O'DONNELL, J., *Hans Urs von Balthasar*, (Trinity and History), 139-53.

[27] *Theo-drama 3* (*TD* II/2), 508.

[28] Vö. *Herrlichkeit I*, 449; *Glaubhaft ist nur Liebe*, 58.

[29] Vö. SCHEFFCZYK, *op. cit.*, 123.

magát ajánlja föl, mint mindannyiunk üdvösségét. Kezdetben Balthasar hasonlóságot mutat azzal a nagy számú teológussal, akik eltérő nézeteik ellenére elfogadják a Rahner tézise mögött rejlő kihívást és annak következményeit.[30] Balthasar egyetért azzal, hogy az immanens Háromságot megismerni, és kijelentéseket tenni róla, csak az ökonómiai Szentháromságon, illetve a róla szerzett saját tapasztalatunkon keresztül lehet megkísérelni, hiszen az üdvösségtörténetben megnyilatkozott Szentháromságot ebben szemléljük. Szerzőnk azonban másokkal együtt arra is figyelmeztet, hogy az ökonómiai Háromságot nem lehet egyszerűen azonosítani az immanes Háromsággal, habár azt valóban állíthatjuk, hogy a Jézus Krisztus alakjában megjelenő ökonómiai Háromság valóban az immanens Szentháromság kinyilatkoztatása vagy interpretációja. Ha a kettőt egyszerűen egybeillesztenénk, akkor az a veszély fenyegetne, hogy az immanens és örök isteni Szentháromság feloldódik az ökonómiaiban; világosabban kimondva: Isten beleolvadhatna a világfolyamatba, és csak azon keresztül tudna önmagához visszatérni.[31] Az ökonómiai és az immanens Háromság a kalkedóni krisztológiai formula terminusát alkalmazva tehát úgy értelmezhető Balthasar szerint, ha egyszerre „elkülönítés nélkül" és „összekeverés nélkül" közelítjük meg. Balthasar ezért pontosabbnak találja Rahner-nek egy másik formuláját, miszerint: *„Nem tehető adekvát megkülönböztetés a szentháromságtan és az üdvökonómiai doktrína között"*.[32] Ilyen értelemben jelen munkánk részleteit is együtt kell olvasni, és egészében kell figyelembe venni.

Balthasar hangsúlyozza, hogy a teljes üdvösség doktrínának a Szentháromságtan a középpontja.[33] Jézus Krisztus alakja és halálig való engedelmessége Isten megmentő szeretetének a kinyilatkoztatása, amely „mindig nagyobb annál, amit mi felfoghatnánk" belőle. Jézus Krisztus keresztje és feltámadása a végső igazságot nyilatkoztatja ki Istenről és a világról: „Úgy szerette Isten a világot, hogy egyszülött Fiát adta oda, hogy aki hisz benne, az el ne vesszen, hanem örökké éljen" (Jn 3,16).

A kereszténység hite és lényege tehát az a bizonyosság, hogy az örök, végtelen Isten végtelen szeretettel szereti véges teremtményét, az embert. Ez a szeretet nyilvánvalóvá vált abban a tényben, hogy Isten emberré lett, a bűnnek megfelelő halált halt, és megmentett engem, a

[30] Vö. KASPER, *op. cit.*, 273kk; 367kk; SCHEFFCZYK, *op. cit.*, 7-11; 122kk; CONGAR, I., *Der Heilige Geist*, Freiburg 1982, 331-337.
[31] Vö. *Theo-drama 3* (TD II/2), 508; WERBICK, „Szentháromságtan", 554.
[32] Vö. RAHNER, *The Trinity*, 24.
[33] Vö. *Theo-drama 4* (TD III), 322k; vö. még WERBICK, „Szentháromságtan", 557.

szeretett „Te”-t, az örök haláltól. Én vagyok az a „Te”, akit Isten végtelenül szeret. Csak azért vagyok az, aki vagyok, mert Isten engem az ő „Te”-jévé tett.[34] Ha ez a lét végső igazsága, és én nem vagyok sem Isten, sem Istennek a kiegészítője, akkor Balthasarral egybehangzóan le kell vonnunk a következtetést, hogy Istennek már önmagában örök „Én”-nek és „Te”-nek, illetve a kettő szerető egységének kell lennie. Másszóval a Szentháromság misztériuma feltétlenül szükséges előfeltétele úgy a világ létezésének, mint az Isten és a világ közötti szeretet-drámának, ami párhuzamba állítható a világ belső, mintegy „Én-Te” szeretet-kapcsolatával.[35]

2. Semper Maior

> *„Isten mint abszolút létező mindig-nagyobb és midig-újabb szeretetként nyilatkoztatja ki magát.”*[36]

Jézus Krisztus személyében és szolgálatában az örök Ige úgy áll előttünk, mint az Atya szeretetének önkifejezése. Ez az Ige nem pusztán valami információ az elrejtett Istenségről, hanem maga az Isten. Nem pusztán képmás vagy szimbólum, hanem valódi feltárulkozás. A Fiú „az Atyától öröktől fogva született Isten az Istentől, világosság a világosságtól, született, de nem teremtetett, az Atyával egyvalóságú”.[37] A Szó, amiben Isten kifejezi magát, az ő egyszülött Fia. Isten Atya, aki abszolút szabadságában öröktől fogva szeretetben fejezi ki magát, pontosabban abban a szeretetben, amely által a Fiú nemzésében önmagát adja át. Ezért a Fiú – mint az Atya nemző szeretetének kifejezése vagy logosza – nem pusztán egy megvallása ennek a szeretetnek, hanem ő maga az Isten nemzett szeretete. A Fiú, mint kiáradt szeretet, tökéletes kifejezése az Atyának. Az egyszülött Fiú olyan módon nyilvánítja ki és tanúsítja ezt a szeretetet, hogy teljességgel átadja magát neki, és igazi mibenlétét is a szerető Atya megdicsőüléseként ismeri el („amit kértek… megteszem, hogy az Atya megdicsőüljön a Fiúban” (vö. Jn 14,13).[38]

---

[34] Vö. SACHS, J. R., *Spirit and Life. The Pneumatology and Christian Spirituality of Hans Urs von Balthasar*, (Dissertation), Tübingen 1984, 49.
[35] Vö. *Creator Spirit*, 310-311.
[36] BALTHASAR, H. U. von, *Katholisch*, Einsiedeln 1975, 20.
[37] „Benne egészen kifejezésre jutott az Atyával való egység.” Vö. BALTHASAR, H. U. von, „Isten az Istentől, világosság a világosságtól”, in *Communio* 4 (1994) 7.
[38] Vö. *Creator Spirit*, 105-106.

Balthasar magyarázata szerint az Atya maga ez a tökéletes nemzés *(generatio)*. Önmaga élő képmásának reprodukciójában, vagyis a Fiú nemzésének tükrében nyilvánvalóvá válik, hogy ezentúl senki sem képzelheti el az Atyát Szavától elkülönítve, vagy az ő Szava „fölött" mint valami önelégült Abszolútumot. Isten – mint Atya – legbensőbb mélységében a kiáradás forrása, feneketlen mélységű szeretet. Eredet és forrás, és éppen önkiáradásánál fogva az.[39]

„Habár az Istenség kimeríthetetlen örökké kiömlő forrása ténylegesen az isteni Atya, de nem olyan módon, hogy atyai nemző tettében visszatart valamit magának Istenségéből, és nem is úgy, mintha nem nyújtaná azt mindig, azaz öröktől fogva."[40]

Balthasar itt gondosan rámutat arra, hogy ez az önkiárasztás nem értelmezhető úgy, mint egy szükségszerű természetes *emanáció,* mintha Isten – mint abszolút Lélek és Szabadság – csak magához térne a Fiúban. Az Atya feneketlen mélységű önkiárasztása már önmagában is teljesen szabad, s egyedül csak ezért jellemezhető a világ szeretetével.[41]

Ennek a nemzésnek *(generatio)* a valódi természete misztérium marad, aminek csak egy halvány árnyéka pillantható meg számunkra a világ isteni teremtésében, vagy a nemzés emberi aktusában. Ezekben a példákban a nemző lényege és léte különbözik a nemzés folyamatától. Isten lényege viszont nem esik kívül ezen a nemző folyamaton és nemzett léten.[42] De ez az „Én-Te" kapcsolat, amelyikben Isten mint nemző Atya, és mint nemzett Fiú és Szó van jelen, nem egyszerűen absztrakt dialektika, hanem teljes és kölcsönös önátadás is a szeretetben: tiszta másikért való létezés. Ennek a szerető dialógusnak a gyümölcse, annak

---

[39] Az olyan képek, mint forrás és folyó, vagy nap és sugár, már Tertullianusnál is használatosak voltak a háromságos teológiában. Ezekkel hangsúlyozta, hogy a Szentháromság személyeit nem lehet megoszlásnak, vagy elkülönülésnek értelmezni. Ebben tehát Balthasar az Apologétákat követi. Vö. KELLY, J. N. D., *Early Christian Doctrines*, New York-London [2]1960, 113kk; BALTHASAR, H. U. von, *Spirit and Institution*, (Exploratations in Theology IV), San Francisco 1995, (tit. orig.: *Pneuma und Institution*, Einsiedeln 1974), 232. 340.

[40] *Spirit and Institution*, 232,

[41] „Amikor Balthasar a szentháromságos drámáról vagy párbeszédről mint eseményről vagy történésről beszél, abban a hármas-egy Istenben levő elevenséget nem azonos értelemben említi, mintha aktuálisan ugyanazt fejezné ki, ami bennünk „történik", mert az együtt járna egy olyan szükség megjelenésével, ami pedig a tökéletesség hiánya lenne; ezzel szemben Balthasar ezzel pusztán azt a szent szeretetet fejezi ki, ami változhatatlan és feneketlen". – O'HANLON, *op. cit.*, 112-113.

[42] Vö. *Creator Spirit*, 105-106.

élő egységében és csodálatos többletében a Szentlélek.[43]

„Pontosan ennek a viszonylagosságnak az abszolút kölcsönössége a Szentlélek származásának kiindulási pontja.”[44]

De miért nem mondható tökéletesen beteljesedettnek az isteni szeretet az Atya és Fiú bensőséges viszonyában? – kérdezi Balthasar. Mindkettő örökkévaló Isten, ezért mindegyik birtokolja a másikban az Istenség teljességét, amit ismerni, imádni és szeretni lehet. Miért vesz új kezdetet az örök élet az Atya és Fiú szerető kapcsolatában?

Ez csaknem ugyanaz a kérdés, amit már Szentviktori Richárd is felvetett.[45] Azonban míg Richárd a barátság analógiájához fordul,

---

[43] Vö. *Creator Spirit,* 44-45.

[44] *Spirit and Institution*, 232; Vö. CONGAR, *op. cit.,* 92-99.

[45] A gyermeknek – mint a házassági egyesülés kifürkészhetetlen, új gyümölcsének példájával – Szentviktori Richárd elgondolásait Balthasar is követi, némi módosítással. – Richárd a Szentháromság misztériumát a szeretet legfőbb és legtökéletesebb jóságként való felfogásából közelíti. A tökéletes szeretet viszont legalább két azonos méltóságú személyt kíván. Már a klasszikus filozófia is úgy tartotta, hogy igaz barátság csak egyenlőek között létezhet. A Szentháromságban ez a kettő az Atya és a Fiú. Richárd azonban hozzáteszi, hogy a tökéletes szeretet nem ön-központú, hanem ön-feledt szeretet (*De Trin. III,2*). Két barát között a tökéletes szeretet jele éppen az, hogy mindketten szeretnék, ha egy harmadik is élvezhetné az ő egymásban teljes szeretetüket. Az igazi szerető nem csak úgy szereti a másikat, mint saját magát, hanem azt akarja, hogy a szeretett személy is szerethessen egy harmadikat, a legcsekélyebb hátrányba kerülés szorongása nélkül (*De Trin. III,11*). A gyengeség jele az, ha a szeretet közösségben a két egymást szerető személy nem képes elviselni egy harmadik társaságát. Ezen megfontolások alapján Richárd azt a következtetést vonja le, hogy két személy között a tökéletes szeretet nem lehet zártkörű, hanem egy harmadik szeretettet kíván, akit mindketten szeretnek. Richárd maga Nagy Szent Gergelytől vette kölcsön azt a gondolatot, hogy az igazi szeretetnek *(dilectio)* ki kell lépnie magából, ha keresztény *caritas*-sá akar válni. (Vö. WERBICK, „Szentháromságtan”, 528.) Innen származtatja Richárd a Szentlélekről, mint a harmadik kölcsönösen szeretettről *(condilectum)* való értelmezését az Atya és Fiú közötti kölcsönös szeretetben. Mi azért emlegetjük most ezt itt, mert Balthasar szerint – akit Richárd erőteljesen befolyásolt ezen a téren – a gyermekben magához hasonló gyümölcsöt hozó házassági egyesülés analógiája talán jobban példázza azt, amire Richárd gondol, amikor a Lelket mint *persona condilecta*-t említi, mint a barátság analógia. Richárd példájával az a gond, mondja Balthasar, hogy Istenre alkalmazva a harmadik személy egzisztenciáját szükségszerűségként vezeti le. Balthasar a házastársi egységben az egymást szeretők szeretetének önfeledt és kikalkulálhatatlan dinamizmusát látja, amely ezért megfelelőbben jelezheti az abszolút szabadságot az isteni szeretetben. Ő úgy látja, hogy a gyermek messze több mint egy vágyakozás, több mint valami mesterkedés produktuma, és több annál, mint amit két emberi személy kontroll alatt tarthatna. Habár a két egymást szerető személy vágyakozik a gyermek után, és a szerelmében vállalkozik annak nemzésére, a születő új emberi személy – mondja Balthasar – mégis, egy felfoghatatlan kikalkulálhatatlan csoda marad. Ebben az értelemben hangsúlyozza szerzőnk a Léleknek az abszolút

Balthasar az önátadás modelljét inkább a házastársi szeretetben látja, amiben megjelenik az új élet „csodája". Szerinte ez kínálja a legjobb analógiát az önátadó szentháromságos szeretet megfejthetetlen misztériumának megközelítéséhez.[46] Ehhez azonban el kell távolítani a testiség és az időbeliség szemléletét – és a lehetséges ismétlések (több gyermek) és kiszámíthatóság elemeit –, és nem szabad úgy tekinteni a gyümölcsöt, mint ami kilenc hónap múltán elkülönül forrásától, hanem csak annak a házastársi egyesülésnek az időtlen közvetlenségében, amelyik előhozza őt. Aztán – mondja Balthasar – a gyermek hirtelen jelenléte a szülők legbensőségesebb egységének homályában, mint egy csoda tűnik elő. A férfi és a nő közötti szexuális egység fizikálisan olyan bensőséges, hogy nincsen semmi tér vagy távolság a szeretők között. A harmadik személy pedig valósággá válik, de nem pusztán mint valami idegen, hanem mint aki sokkal több a szeretők „mi"-jénél. A gyermek jövetele tisztán ajándék mindkettőjüknek, aki éppen mert nem tervszerű és mesterkélt, a szeretet személyes kvintesszenciáját valósítja meg önmagában.[47]

A gyermek, aki a szülei közötti szeretetből született, nemcsak szülei szeretetben való egységének a bizonyítéka, hanem azt is kinyilatkoztatja, hogy szeretetük valójában túlszárnyalja őket. Gyermekükben a szülők a „másik"-ért való szeretetük csodáját is szemlélhetik. Teljességük egysége és bensőségessége, a szeretetben való kölcsönös önátadásuk nem exkluzív, hanem kreatív természetű. A valódi szeretet túlmegy saját magán. Gyümölcsöt terem, új életet hoz világra. A gyermek – mint a szülei közötti szeretet aktusának gyümölcse – egy test és vér velük *(test-*

szabadságát és előre meg nem nevezhető újdonságát. Természetesen Balthasar is tudatában van annak, hogy minden analógia korlátolt és elégtelen Isten misztériumát illetően, és hogy az egyetlen igazi kiindulópont a Szentháromságtanban Isten önkinyilatkoztatásának szentháromságos struktúrája, ahogy azt Ő maga az üdvösség ökonómiájában kinyilatkoztatta. Minden más analógia csak másodlagos segítség lehet a Szentháromság jobb értelmezéséhez. Lásd Balthasar előszavát TOSSOU, K., *Streben nach Vollendung*-jához, Freiburg 1983, viii.; vö. MÜHLEN, *op. cit.,* 116-119.

[46] O'DONNELL, *op. cit.*, 136. 142köv. – Talán azok ellenállását is megszelídíthetné a teremtéstörténet antropológiája, akik nem szívesen, vagy kifejezetten rosszallóan szemlélik ezt a modellt. Eszerint ugyanis Isten, aki megtiltotta bármilyen faragott, kézzel készített képmás készítését magáról, ugyanakkor „megteremtette az embert, saját képmására, az Isten képmására teremtette őt, férfinek és nőnek teremtette őket" (Ter 1,27), és mint főparancsot erősítette meg – az istenszeretet törvénye mellett, Fia által is – az Ember-társ tiszteletét és szeretetét. Az emberi természet tehát nagyon is fontos, mondhatni isteni modellje a Teremtő titkának, különösen, ahogyan az Jézus Krisztus alakjában valóságosan és megsemmisülés nélkül egyesült az isteni természettel.

[47] Vö. *Creator Spirit,* 145.

vér). Hordozza mindkettejük sajátosságait – úgy jár mint te, úgy nevet mint én –, egybeöleli önmagában nemzőinek az idő kezdetéig nyúló saját örökségét. Egy velük, és mégis egészen más, nem reprodukciója, nem összegzése és nem is csupán egy keveréke szüleinek. A szeretet valódi csodája az, hogy olyan életet szül, amelyik új és más, igazán egy „másik" valaki.[48]

Balthasarnál a szexuális egyesülés a kölcsönös átadás kifejezése. Nem annyira a fizikai egység az általa ajánlott analógia középpontja, hanem a szeretetben megvalósuló teljes önátadás, amelyet a testi egység kifejez.[49] Amikor az emberi létezők valóban átadják magukat a szeretetben, akkor átadják az irányítást, és sebezhetővé teszik magukat. Valószínűleg emiatt kötődik az „elhálás" eseményéhez az egyház jogi szemléletében a házasság felbonthatatlansága is.[50] A szeretet így jóval több annál, mint ami pusztán ésszerű, kiszámítható vagy áttekinthető. A szeretők önátadó aktusban szerzett tapasztalata olyan valami, ami túl van az ellenőrzésükön és várakozásukon. Szeretetük „nagyobb" és „újabb", mint ők ketten, és már nem pusztán egy személytelen erő vagy végzet. Balthasarnál tehát a szeretetben való teljes önátadás csodája örökké tartó meglepetés, mely abban áll, hogy a kölcsönös szeretet tartalma messze több, mint amit a szeretők valaha elképzelhetnének.[51]

Hasonló módon ered a Szentlélek az Atyától és a Fiútól, egyszerre mint az ő szeretetben való önátadásuk személyes egysége, és mint ezen szeretet örök gyümölcsözőségének csodája egy harmadik személyben. Isten ezért isteni lényege szerint is, és személy szerint is Lélek (vö. Jn 4,24). Isten valódi lényege szerint szellem: kicsordult szeretetként

---

[48] Vö. Creator Spirit, 106. Talán itt jobban érthető Balthasar ellenállása az Rahner-i anonim keresztény elnevezéssel is, amely bizonyos uniformitás gyanúját ébresztette benne. Vö. Theo-drama 3 (TDII/2), 456; lásd még ALBUS, M., „Szellem és tűz" (Beszélgetés a 70. éves H.U. von Balthasarral), in *Herder Korrespondenz* 2/1976; magyarul: SZABÓ, F., *H. U. von Balthasar. Válogatás a teológus műveiből,* (Mai írók és gondolkodók 3), Róma 1989, 88.

[49] Vö. O'DONNELL, *op. cit.*, 136.

[50] Bizonyára ezzel összhangban különbözteti meg az egyházjog is a csupán verbális kifejezéssel megkötött és bizonyos esetekben még semmisnek is nyilvánítható házasságkötést *(ratum)* a szabad emberi önátadással el is hált *(ratum et consummatum)* szövetségtől, amelyben semmit vissza nem tartva a felek egy közös és egyszerre való önátadásban nyitottá, s így sebezhetővé váltak a szeretetükből fakadható kiszámíthatatlan új élet felé. Vö. *Az Egyházi törvénykönyv. A C. I. C. hivatalos latin szövege magyar fordítással és magyarázattal*, (Erdő Péter szerk.) Budapest ^{2}1986, 1061. kán. 1.§. és a magyarázatok.

[51] Vö. *Spirit and Institution*, 232-33; 340.

való abszolút önbirtoklás.[52] Ezen túl Isten személy szerint is Lélek, a Szentháromság harmadik személyében. Balthasar tehát két fő szempontot lát, amelyeket a házastársi szeretet analógiájában följebb bemutattunk. A Szentlélek az Atya önkiárasztó szeretetének mint az isteni szeretet *forrásának,* és a Fiú önelfogadó szeretetének mint az atyai szeretet *képmási kifejezésének* a személy szerinti egysége. Ebben a dimenzióban Balthasar a hagyományos latin szentháromság-teológia relativitását hangsúlyozza, amely úgy értelmezi a Lelket, mint aki kölcsönös szeretetük *kötelékeként* az Atyától és Fiútól ered. A Szentlélek, mint olyan, valóban Isten legbelsőbb létezésének a személyes kifejezése. Ezenfelül azonban a harmadik személy, a Szentlélek ennek a kiáradó szeretetnek az örök „több"-lete, meglepő „új"-donsága és végtelen „gyümölcsözőség"-e is. Balthasar szerint ezen a ponton áll a hagyományos görög háromságos teológia relatív igazsága, amely úgy értelmezi a Lelket, mint aki az Atyától a végtelenbe a Fiú által kiömlött létet. Ebben az értelemben a Szentlélek Isten legrejtettebb életének „expresszió"-ja, az isteni szeretet eksztázisa, Isten önmagából való kilépésének „lehetősége" és „valósága" a szeretetben.[53]

„A személyes egységnek… kétféle szemlélete létezik, ami a Fiú Atyához való viszonyával is összevethető: egyfelől az Atya és a Fiú kölcsönös relációjának tökéletes és teljes megvalósulása – és a Lélek itt a latin értelmezésnek megfelelően az Atyától és Fiútól egyszerre ered, benne fordulnak ők ketten kölcsönösen »a másik« felé; – másfelől viszont Isten saját titokzatos kifelé való végső megnyílása ez, amiben a Szentlélek az Atya és Fiú személyszerűen objektiválódott szeretete – és ebben a görögök nézőpontjának van relatív igazsága, hogy Őt mint az Atyától a Fiú által származót, és a végtelenbe kiáradót szemlélik."[54]

A Lélek mint az Atya és Fiú közötti mindig-nagyobb szeretet, kétségtelenül központi helyet foglal el Balthasar istenfogalmában.[55]

---

[52] Vö. *Creator Spirit*, 107.

[53] Vö. KASPER, *op. cit.,* 227; 311, ahol Kasper szemmelláthatóan Balthasart követve mondja, hogy a Szent Lélekben Isten – szeretetének legbensőbb valóságában – öröktől fogva képes a szeretet önmagán kívüli megosztásra. A latin és görög teológia viszonyának erre vonatkozó általános szempontjairól is olvashatunk Kasper ugyanezen munkájában vö. 214kk. és 296kk. Vö. még CONGAR, *op. cit.,* 447-453.

[54] *Creator Spirit*, 107.

[55] Vö. *Creator Spirit*, 146; 132. Ez a központi témája HEINZ, H., *Der Gott des Je-mehr. Der Christologische Ansatz Hans Urs von Balthasars*, Bern-Frankfurt 1975, 98-101; 225. disszertációnak. Balthasar tárgyal még erről: *Das Ganze im Fragment. Aspecte der Geschischtstheologie*, Einsiedeln 1963, 282.

„Ő a szeretet jellemzője, aki a szeretetre összpontosult, és aki mindig több is, mint ami a létező által elérhetőnek látszott, s amit az a puszta kölcsönös bennlakásban remélhető volt; Istenben Ő az: aki mindig újabb, mindig fiatalabb és mindig gyümölcsözőbb."[56]

A Szentlélekben Istennek – mint abszolút létezőnek – az alapvető misztériuma, mindig-nagyobb és midig-újabb szeretetként nyilatkoztatja ki magát.[57] Ebben az értelemben Isten végső misztériuma, az, ami Isten most, és ami marad is mindörökké, a Szentlélekben jut a legteljesebb kifejezésre. Balthasar így nevezi őt: *„der Unnbekannte jenseits des Wortes",* azaz „az Igén túli Ismeretlen".[58]

Balthasar szerint Isten abszolút hatalmát jobban kifejezheti a „végnélküli viszonylagosság", mint a szuperlatívuszok, amelyek gyakran eléggé statikus Isten fogalmat jeleznek.[59] A mindig nagyobb Isten, Atyaként, a Fiún keresztül, a Szentlélekben örökké képes túlszárnyalni önmagát.[60] De nem valamiféle hiány vagy tökéletlenség okán, hanem mint örök, kimeríthetetlen, szabadon önmagát kiárasztó teljesség.[61] Vö. „Örökre szökellő vízforrás" (Jn 4,14), „Soha le nem áldozó nap" (Jel 21,23-25).

3. [Én – Te – Mi] – „Én és az Atya egy vagyunk"(Jn 10,30)

„A »Mi« nem értelmezhető rájuk sem egyénileg, sem mint kettejük összegzése, hanem egyedül csak mint a kettejük szeretetének egysége."

A szeretet aktusának analóg példája, amikor az élet újdonsült ajándéka szabadon előjön egy újszülött gyermekben, segítséget adhat a Szentlélek személyében megnyilvánuló mindig nagyobb és mindig újabb isteni szabadság mibenlétének megközelítéséhez. Ebben a kérdésben

---

[56] *Creator Spirit*, 146; 44-45. Vö. BALTHASAR, *Das Ganze im Fragment*, 282.
[57] Vö. *Katholisch*, Einsiedeln 1975, 20.
[58] *Creator Spirit*, 105-116.
[59] Vö. O'HANLON, *op. cit.*, 91; BALTHASAR, H. U. von, *Theo-drama. Theological Dramatic Theory 2, Dramatis Personae: Man in God*, (Theodramatik II/2), San Francisco 1990,129-30; *Verbum Caro*, 181; BALTHASAR, H. U. von, *The Glory of the Lord: Theological Aesthetichs 7, Theology: The New Covenant*, Edinburg 1989, (tit. orig.: Herrlichkeit III/2/2, Einsiedeln 1969), 426.
[60] Vö. O'HANLON, *op. cit.*, 124kk: A szentháromságos esemény örök többletéről.
[61] *Theo-drama 1* (TD I), 254. Vö. *The Glory of the Lord 7*, 423köv; *Spirit and Institution*, 232.

Balthasar H. Mühlen munkájából is merít,[62] aki szentháromságos teológiájában a személyes névmások kategóriáit [„Én-Te-Mi”] használja az Atya, a Fiú és a Szentlélek relációinak a bemutatásában. Ebben a megközelítésben a Szentléleknek az a különleges sajátossága kerül előtérbe, hogy „személyekből” és „személyekben” való „személyként” egzisztál. Mühlen abból indul ki, hogy különbséget tesz a személyes kapcsolat két alapvetően különböző kifejezésmódja között. Az „Én-Te” kapcsolat egy dialógikus forma, két olyan személy szembenállása, akik egyaránt „Te”-nek szólítják egymást, egyik a másik után. A „Mi” kapcsolatot viszont az jellemzi, hogy a benne levő személyek nem egymást nevezik „Mi”-nek, hanem egy harmadik személlyel vagy dologgal szemben való egységüket állítják benne.[63] A „Mi” kapcsolat mint olyan, valami újat jelent, és nem vezethető egyszerűen vissza az „Én-Te” kapcsolat dialógikus szembenállására. Ez – amint Balthasar kimutatja – jól látható az emberi kapcsolatokban, amikor két személy kölcsönösen átadja magát egymásnak a szeretetben. Ezután valami új „történik”, hiszen már nem állnak többé az Én-Te kapcsolat szembenállásában, hanem egy egészen új szinten találják magukat.[64] Kapcsolatuknak csak ezen az új szintjén képesek magukat úgy értelmezni, mint egy egyesült „Mi”. Ez a „Mi” nem értelmezhető rájuk sem egyénileg, sem mint kettejük összegzése, hanem egyedül csak mint a kettejük szeretetének egysége.

Ilyen módon, Mühlent követve nevezi tehát Balthasar a Szentlelket az Atya és Fiú „Én-Te” kapcsolatán túli személyes „Mi”-nek. A Szentlélek mint egységük produktuma, és szuverén szabadságuk gyümölcsöző tanúbizonysága, az Atya és Fiú közösen kiejtett „Mi”-je.[65] A Szentlélek kétféle nézőpontja tehát a következő: egyszer, az Atya és Fiú szeretetének produktuma, vagy eredménye – ahogy Balthasar másutt nevezi,[66] – másodszor pedig az isteni szabadság gyümölcsöző tanúja, ami szimbolikusan a házassági szeretetben született gyermek képében már szintén megmutatkozott. A gyermek a szülők szeretet-aktusának az *eredménye,* de mint új személy, mint magának a szeretetnek a *valósága* és folyamatos kinyilvánítója több is, mint ennek a szeretetnek a puszta

[62] Vö. MÜHLEN, *op. cit.*, 33-40.
[63] *Uo.*, 59-60.
[64] Vö. „Nem az a szeretet, ha két ember egymás szemébe néz; hanem az, amikor mindketten ugyanabba az irányba néznek.” (A. de Saint-Exupery), in HETÉNYI VARGA, K., *Beszélgetés a Mesterrel*, Budapest 1982, 354.
[65] *Creator Spirit*, 126-27.
[66] Lásd feljebb!

mutatója. Hasonlóan a Szentlélek sem csupán az Atya és Fiú egyszeri – a múltban lassan elhalványuló – szerető önátadásának az eredménye.[67] Nem csupán egy jel, hanem az Atya és a Fiú közötti szeretet legszemélyesebb és legigazibb valósága. A Szentlélek – az Atya és a Fiú „Mi"-jeként, nem teljesen úgy, mint a gyermek szülei kapcsolatában,[68] hanem kizárólagosan és teljes mértékben – az Atya és Fiú közötti szeretet örök, önátadó valósága és kifejezése.

„A Lélek autentikus sajátossága (személyisége): Személyekből és Személyekben levő Személynek lenni; igazsága (szeretete) pedig: pontosan ezen Személyek igazságának (szeretetének) kinyilatkoztatásában és (gyümölcsként való) adományozásában áll. Ezért nem azt viszi el, ami az ő sajátja, hanem »azt mondja el, amit hall«… (Jn 16,13)."[69]

A Szentléleknek – mint az Atya és Fiú közötti „Mi"-nek – a személyi sajátossága tehát nem más, mint hogy ő az Atya és Fiú közötti végtelen gyümölcsöző szeretet valósága és kifejezője. Ez a megközelítés hozza ki a Szentlélek személyének valódi paradoxonát. A Szentlélek abszolút egyetlenségét, a személy azonosságát az Atya és Fiú névtelen „Mi" volta képezi. Balthasar arra is rámutat, hogy maga a Szentlélek elnevezés is jelzi már ezt a paradoxont. A Szentháromság harmadik személyének nincs szabályos neve. Ami az ő hivatalos neveként szolgál, az az egész Istenségre alkalmazható: Szent, Lélek, Isten.[70] A Szentlélek nem valami hozzáadott, „új" isteni szeretetként jelenik meg, hanem mint az Atya és Fiú közötti szeretet határtalanságának objektivitása.[71] A Szentlélek az Atya és Fiú közötti szeretet kölcsönösségének a megvaló-

---

[67] Ahogy az Isten Szavára is igaz, hogy nem olyan szó az, mint az emberi szó, amely elszáll és eloszlik az éterben, és ahogy a költő mondja: „hűtlen" lehet hozzánk, hanem Isten felelősséget vállal a Szaváért, megszenteli mindannak az átadásával, ami az övé és úgy küldi a világba, mint aki tőle jött, aki egy vele és ezért, aki nem tiszteli őt, Istent nem tiszteli, aki küldte, ugyanígy van a Lélekkel is, aki a Szentlelket – aki ismeri Isten titkait, aki mint Isten szeretete kiáradt a szívünkbe, aki Fián nyugodott, és aki szólt a próféták szavával – káromolja, az nem nyer bocsánatot sem itt, sem a másvilágon. Isten azonos úgy a Szavával, aki épp úgy valóságos, mint Ő maga, és azonos Szeretetével, aki épp úgy igaz és valóságos, mint akitől előjött *(ekporeutai)*.

[68] A gyermek ugyanis szinte végtelen sokféle konkrét személy lehet, s ezért nem kizárólagos, nem mindenre kiterjedő valóságú egysége szüleinek, bár a kiszámíthatatlan újdonsága, hogy nem egyszerűen a kettő összege, tartogat még új lehetőségeket ennek a modellnek a kiaknázásában.

[69] *Creator Spirit*, 128.

[70] *Uo.*, 126-127.

[71] Vö. *Spirit and Institution*, 39.

sulása és tanúbizonysága.[72] Balthasar ismételten állítja, hogy a Lélek először az Atya és Fiú közötti szeretet legbensőbb szubjektivitásaként tűnik föl, de ugyanakkor ennek a kapcsolatnak az objektivitása is. Olyan objektív forma, amiben az Atya és a Fiú elfogadják egymást, szeretetük kifejezése és normája, szerető önátadásuk motivációjának típusa.

Feljebb láttuk már, hogy a gyermek szülei szeretetének objektív jele és szubjektív gyümölcse. A jelen összefüggésben szeretnénk ezt kiegészíteni azzal, hogy az egyszer megszületett gyermek *örökre* élő kifejezése marad úgy a családi formának, mint a szülői szeretet kölcsönös felelősségének. Balthasar ennek mintájára veti össze a Szentlelket a házassági esküvel, mivel mindkettő egyszerre szubjektív tartalma és objektív formája is a partnerek szeretetének.[73] Ezért, amint Balthasar írja, a Szentlélek nem csupán a saját azonosságát birtokolja, hanem: *„Ami a Szentlélek sajátja, az mindig csak az Atya és Fiú sajátjának önátadásán keresztül az”.*[74]

A Szentlélek, Istennek nem olyan értelemben vett „objektiválódott szeretete”, mintha az egy önmagában átfogható tárgy lenne a hívő kontempláció számára,[75] hanem az Atya és Fiú közötti szeretet struktúrája, formája és garanciája. Balthasar más nevekkel is illeti még a Lelket, mint „védelmező”, „őrszem”, „biztonságos ház”, „törhetetlen keret”, mint aki védelmezi az önmagában leplezetlen isteni szeretetet, és kinyilatkoztatja annak gazdagságát a szeretők önátadásának sebezhetőségében. A Lélek az isteni szeretet örök valóságának tanúja és kezese.[76]

A Személyes névmások analógiájának alkalmazása a Szentléleknek mint az Atya és Fiú közötti szeretet „Én-Te” kapcsolatából kiemelkedő „Mi”-jének az értelmezésében, és a Szentléleknek mint az önátadó szeretet megszemélyesült objektív kifejezésének a fogalma, segíthet kihangsúlyozni azt, hogy az Atya és Fiú Lelke maga az *abszolút értelemben vett kapcsolat,* a semmiképp sem akcidentális, hanem Isten abszolút lényegéhez tartozó reláció. A Szentlélek – mint az örök újdonság Istenben – az Atyától és Fiútól származik, és saját eredetét sohasem hagyhatja maga mögött. A Lélek határtalan és kiszámíthatatlan szabadságának a forrása ugyanis pontosan az Atya és Fiú közötti szeretet. Ez a

[72] *Uo.*, 233.
[73] *Uo.*, 217kk.
[74] *Creator Spirit*, 112. Vö. BALTHASAR, H. U. von, „Az ember és az örök élet”, in *Communio* 1 (1993) 48.
[75] *Uo.*, 118; 146.
[76] BALTHASAR, H. U. von, *Das betrachtende Gebet*, Einsiedeln 1955, 122.

szabadság viszont mint olyan, pontosan az ellentéte mindenfajta önkényességnek.[77] Nem más, mint az isteni szeretet Lélekben megvalósuló *struktúrája,* és az Isten megfejthetetlen *szabadsága* közötti azonosság. Ezért a Szentlélek személyes misztériuma Balthasar teológiájának és lelkiségének egyaránt gyújtópontjává vált.

4. Balthasar háromságos „személy" fogalmáról

„Si comprehendis non est Deus."

A látott példák mindegyike a keresztény hit központi misztériumára szeretne valamelyest fényt deríteni, miszerint az „egyetlen Isten" önmagában véve egy „szeretet-közösség", jobban mondva egység a három személy különbözőségében. Nyilvánvaló, hogy Istenben három „személyről" beszélni csak analóg értelemben lehet.[78] A szentháromságos megkülönböztetésekről szóló terminusok története hosszú és bonyolult. Részleteiben mindenképpen meghaladja ennek a dolgozatnak a kereteit és célkitűzését.[79] Kérdés, hogy mi az, ami a személy fogalommal kapcsolatban mégis elvárható? Mint sok mai teológus, Balthasar is kimutatja, hogy ahogyan a legtöbb ember a személy szót használja és érti, az nem ugyanazt jelenti, mint amikor Istenben beszélünk személyekről.[80] Balthasar Schierse-re hivatkozik, aki azt írja, hogy a mai dogmatikus vizsgálódás kimutatta, hogy a szentháromság-doktrínában használt személyfogalmat nem lehet minden további nélkül azonosítani a szokványos „autonóm spirituális cselekvési központ" értelmezésekkel. Maga Schierse különösen K. Rahnerre és H. Mühlenre hivatkozik. *„A Szentlélekre vonatkozóan pedig* – Schierse szerint – *egyenesen heretikusan hangzana az öntudatos, független Személy értelmezés (a szó mai értelmében)"*.[81] H. Mühlent idézve pedig úgy tartja, hogy *„az isteni személyeket, mint személyeket egyedül csak az ő viszonylagos szembenállásuk képezheti"*.[82] Schierse a biblikus nyelvben, különösen a negyedik evan-

[77] *Creator Spirit*, 170-171.
[78] BALTHASAR, H. U. von, *Klarstellungen. Zur Prüfung der Geister*, Fribourg 1971, 30.
[79] Habár Rahner megközelítése jócskán különbözik a Balthasarétól a dogmatikus terminológia történetének bemutatásában nagy segítséget nyújthat a téma súlypontjainak megtalálásában. Vö. *The Trinity*, 103kk.
[80] KASPER, *op. cit.*, 288-289.
[81] *Creator Spirit*, 128, 11. lábjegyzet
[82] *Uo.*, 128, 11. lábj. Vö. MÜHLEN, *op. cit.*, 3.

géliumban vél némi segítséget találni felfogása igazolására.[83]

Balthasar is elismeri ugyan a problémát, de határozottan vitatkozik Schierse következtetésével. Nevezetesen azzal, hogy teológiailag a szentháromság-teológia és annak személy fogalma szempontjából lényegtelen lenne, hogy a Szentlelket a megszokott értelmezéseknek megfelelően úgy fogjuk fel, mint egy aktív, tudatos, közlékeny személyt, vagy csupán mint egy személytelen erőt. Balthasar egyetért azzal, hogy a három isteni Személyt nem lehet úgy felfogni, mint három egymástól független cselekvési központot, hanem inkább úgy, mint három megkülönböztetett részesedési módot Isten egyetlen, abszolút, szellemi–személyes cselekvési központjából.[84] Viszont nyomatékosan hangsúlyozza azt is, hogy az egyes személyek ebből való részesedési módja is személyiségük képzője. Balthasar arra az egyedülálló szabadságra és közvetítő szerepre mutat rá, amit Szent Pál kifejezetten a Szentléleknek tulajdonít, vagyis a karizmák „tetszése szerint”-i kiosztására az egyházban (vö. 1Kor 12,1kk). Balthasar szerint ez olyan példa, ami a Szentháromság harmadik személyének különleges, *személyes* tevékenységét világosan mutatja. A Szentléleknek mint személytelen erőnek a fogalma pedig szerinte nem igazolható a biblikus tanúságtételből.

„A szabad kiosztás szuverenitása, valójában a kiválasztás és előnyben részesítés megkülönböztetett tevékenysége (a különféle karizmák kiosztása az egy és ugyanazon Lélek által, 1Kor 12,4-14), az isteni cselekvési központ birtoklásában való részesedést engedi előtűnni.”[85]

Való igaz, hogy Balthasarnál Isten háromszemélyű egységének[86] a fogalma, a maga felfoghatatlanságában különös nyomatékkal a harmadik személlyel kapcsolatosan jelenik meg, aki bizonyos értelemben névtelen, de semmiképp sem személytelen. Balthasar fő gondja, hogy a Lélekről való beszédében kifejezze egyszerre az ő abszolút szabadságát és kreativitását, ami méltán állítható a Lélekről, de ugyanakkor ne hallgassa el az ő Atyához és Fiúhoz való abszolút kapcsolódását sem, akiktől öröktől fogva és visszavonhatatlanul ered. Úgy tűnik, hogy Balthasar nézete szerint mindegyik isteni személy olyan szubjektum, aki egyedülálló módon formálja az egyetlen isteni öntudatot és szabadságot. Nem meglepő, hogy Balthasar Rahner immanens Háromság értelmezését

[83] *Creator Spirit*, 128. lábjegyzet.
[84] *Uo.*, 129. lábjegyzet.
[85] *Uo.*, 129. lábjegyzet.
[86] *Spirit and Institution*, 433.

„különösen formális”-nak tartja.[87] Rahner szerint az isteni személyek nem foghatók fel úgy, mint három szubjektivitás.[88] W. Kasper szerint a kérdés problematikája abban van, hogy ha az isteni hüposztásziszok valamilyen értelemben nem szubjektumok az immanens Háromságban is, akkor nem tudnának az üdvösségtörténetben sem úgy mutatkozni, mint beszélő, tevékeny szubjektumok.[89]

Balthasar szerint, ha az isteni személyek valamiképp nem szubjektumok, akkor igazán jól szeretet kapcsolatban sem tudnának lenni egymással. Pedig a Szentháromság misztériumának a szíve az az isteni kinyilatkoztatás és keresztény hitvallás, hogy „az Isten szeretet”, mégpedig nem csupán a világgal való kapcsolatában, hanem már önmagában is, és öröktől fogva az. Ezért bár a Szentháromságban a személyek nem foghatók fel úgy, mint három elkülönített tudatközpont – mert Istenben csak egy három-személyű isteni lét van –, mindazonáltal mégsem tekinthetők pusztán az egyetlen isteni Szellem három modalitásának. Igazán önmaguk „ők”, akik *alkalmasak* a szeretetkapcsolatra.[90] A kérdés azonban továbbra is megmarad: milyen értelemben önmaguk?

Balthasar megközelítése Rahnerétől eltérően[91] a személyes névmások kategóriáinak felhasználásával: „Én-Te-Mi” a Mühleneh éz áll közelebb. Balthasar, akárcsak Mühlen, aki viszont Szentviktori Richárd befolyása alatt áll, fejleszteni próbálja a személyek relációinak fogalmát a szentháromságtanban, ami szerinte egyszerre túlléphetne a személy = szubsztancia = önelégült „önmagában-való-létezés” fogalmán, de ugyanakkor a személy = szubjektum fogalmán is, ami viszont öntörvényű, és önző „önmagáért-való-létezést” jelent.[92] Hogyan léphetünk viszont tovább?

Balthasar Jézus Krisztus alakjára tekint.[93] Jézus Krisztus egyedülálló személyisége nem valami önmagában vagy önmagáért való sze-

---

[87] *Theo-drama 4* (TD III), 321

[88] RAHNER, *The Trinity*, 75-76.

[89] KASPER, *op. cit.*, 290.

[90] Vö. *Spirit and Institution*, 433.

[91] A véges és végtelen szabadságról még részletesebben tárgyalni fogunk a következő fejezetben, ahol megmutatjuk a Rahner és Balthasar közti még nagyobb különbséget. Rahner megközelítése modalizmusba látszik vezetni, habár ő maga kifejezetten elutasítja a modalizmust. Balthasar megközelítése viszont inkább a triteizmus felé tendál, habár ő is visszautasítja a triteizmust, és ahhoz ragaszkodik, hogy a szentháromságos személyek tiszta relációk. Vö. WERBICK, „Szentháromságtan”, 554-557.

[92] Vö. KASPER, *op. cit.*, 290; 158-163.

[93] *Theo-drama 3* (TD II/2), 515-523.

mélyiség. Jézus kiléte az őt küldő Atyával való kapcsolatában nyilvánult ki. Személye egész valóságát ez a kapcsolat határozza meg. Személyes egzisztenciájának lényege nem „önbirtoklás”-ban vagy az „önmagáért-való-létezés”-ben áll, hanem sokkal inkább az Atyáért, illetve mindazokért való létezésben, akikhez az Atya küldte. Balthasar nyomatékosan hangsúlyozza, hogy ez a „másokért-való-létzés” nem pusztán a Fiú ökonómikus, csak a megtestesülésben érvényes sajátossága, hanem az immanens Szentháromságban is ez az ő alapvető „személyes” jellemzője.

Ha megnézzük a személyi megkülönböztetések formáit a Szentháromságban, ilyeneket találunk: „másikért-való-tiszta-létezés”,[94] „tiszta-reláció”,[95] az örök „a másban-való-lét-eseménye”,[96] vagy „tiszta-kapcsolatban-levés”.[97]

Balthasar szerint a szeretet-egység jelentése: „másikért-való-lét”. Így az isteni szeretet egysége is pontosan a „tisztán-másvalakiért-való-létezés”.[98] S éppen ez az, amit szerinte a szentháromságos teológia a személy fogalmának jeleznie kellene. Az a hitvallás, hogy „Isten Szeretet”, azt jelenti, hogy Istenben van „tisztán-másikért-való-létezés”. Ez a személy fogalom persze éles ellentétben áll azzal a modern személy fogalommal, amelyik különösen a felvilágosodás óta erősen hangsúlyozza a személyiség *autonómiáját.* A Szentháromság személyeit azonban nem lehet úgy elgondolni, mint pusztán „magáért-való-lét”-et vagy „önmaga-birtoklásá”-t vagy olyan „ön-tudatosság”-ot, ami csak másodlagosan (járulékosan) nyitja meg magát a másik felé. Amit Isten „öntudatosságá”-nak neveznek, az az oszthatatlan Istenség, amit a Háromság Személyei közösen birtokolnak. Ezzel szemben Balthasar újra meg újra azt hangsúlyozza, hogy az Istenség egysége pontosan a „másikért-való-létezés”-ben valósul meg, miáltal sajátmaga egyesíti a különálló személyeket. Tehát a szentháromságos személyek nem lehetnek először individuumok, akik aztán majd valahogyan egyesülnek, Isten ugyanis öröktől fogva a Szeretet.

A nyugati szentháromságos teológiai hagyománnyal ellentétben Balthasar nem az egy és oszthatatlan isteni természettel kezdi mondanivalóját, hogy aztán ebből próbálja meg levezetni a három személy megkülönböztetését. Ehelyett inkább a keleti szemléletű háromságos teológia

[94] *Klarstellungen*, 60.
[95] *Creator Spirit*, 146.
[96] *Uo.*, 146.
[97] *The Glory of the Lord 7*, 160.
[98] *Klarstellungen*, 60.

ajánlatát követve, a Fiú ökonómiai küldetése által kinyilatkoztatott személyek szentháromságos megkülönböztetéséből indul ki, és abból próbálja meg kimutatni, hogy a megfelelő személyfogalom megengedi, hogy Isten egységét ne valami csupán utólagos egyesítésként, hanem szükségszerű és paralel módon gondoljuk el. Balthasar ugyanerről beszél, amikor a személyek és a közösség szimultán jelenségéről szól Istenben. Ezek valójában igénylik és feltételezik egymást. Istenben a közösség olyan bensőséges, hogy a személyek teljesen egymásba hatolnak általa. Olyannyira „tiszta-közösséget" alkotnak, hogy egymástól is csak az egymásért való létük rendjében különböznek.[99] Tehát a teljes közösség lehetősége – igazán aktuálisan – éppen a személyek relatív szembenállásában nyugszik. Az isteni közösség az isteni szeretetnek mint önátadásnak[100] a különleges formája, a személyek „tökéletes átláthatósága".[101]

Balthasar szerint elmondhatjuk, hogy Isten lényegét és természetét kezdettől fogva személyesnek és háromságosnak kell tartanunk. Isten Szeretet: mint „ön-átadás", „örök-odaadás", „szentháromságos-önátadás".[102] A „személyvolt" tehát a Szentháromságban „ön-átadás"-t, azaz „ön-zetlen" „ön-azonosság"-ot jelent.

Amikor tehát Balthasar a szentháromsági személyekről úgy beszél, mint relációkról, akkor a kapcsolatnak egy nagyon különleges fajtáját mutatja be. Az emberi személyek kölcsönös egymásra utaltságának és egymástól függésének analógiáján felül azt is elmondhatjuk, hogy a szentháromságos személyek pontosan kölcsönös önátadásuk által vannak összekapcsolódva egymással. Paradox módon Balthasar így a személyek „önelvesztéséről" tud beszélni.[103] A szentháromságos élet éppen ebből a végtelen átadásból és önzetlenségből él, a „Te" abszolút elsőbbségéből az „Én"-nel szemben.[104] Komoly következményei vannak mindennek Balthasar „keresztény élet" értelmezésében, ami szerinte a Szentlélekben megvalósuló, önfeláldozó szeretetből született „közösség".[105]

„Te az önzetlenség által vagy önmagad. Benned a személyek

---

[99] Vö. BALTHASAR, H. U. von, *In Gottes Einsatz leben*, Einsiedeln 1971, 37.
[100] *Theo-drama 2* (TD II/1), 256.
[101] *Uo.*, 258.
[102] *Spirit and Institution*, 339; *Creator Spirit*, 272. Vö. BALTHASAR, H. U. von, *Mysterium Paschale. A három nap teológiája*, Budapest 1999, 27.
[103] Vö. *A három nap teológiája,* 34.
[104] *Verbum Caro*, 181.
[105] Balthasar szerint ez a fajta közösség a központi gondolata és programja az 1972-ben alapított nemzetközi katolikus folyóiratnak a *Communio*-nak is. Vö. BALTHASAR, H. U. von, „Programunk: Communio", in *Communio* 1 (1993) 3-19.

nem rögzített pontok, hanem oszcilláló kapcsolatok, az önmaga ajándékozás formái, nem erődítmények, amelyeket viharokkal lehetne bevenni, hanem nyitottságok: egyedül csak az nyer részt azokban, aki elhagyja saját erődjét, és ki is lép belőle. Te magad vagy annak a szeretetnek a lelkülete, amit tőled kérünk. Te, Atya, aki önmagad odaadása által vagy Atya, add a te egész isteni létedet a Fiúnak; Te, Fiú, fogadj mindent az Atyától, és ne akarj semmi más lenni előtte, mint aki elfogad és visszaad, aki szerető engedelmességben ábrázolja és dicsőíti meg őt; és Te, Szentlélek, magad vagy ezeknek az egymással találkozni futó önajándékozásoknak az egysége, az ő „Mi"-jük, egy új „Én", aki – mint személlyé lett Szeretet – királyi és isteni módon uralkodik felettük, és semmi más nem akar lenni bennük, mint aki abszolút szeretettel megkoronázott: önajándékozásban elhagyni saját terveinek és rendelkezéseinek minden cselekedetét, hogy a szeretet uralkodhasson azok helyett".[106]

A formálisan „tisztán-másikért-való-lét"-ként vagy „tisztán-kapcsolatban-levő-lét"-ként értelmezett személy fogalom azonban az Atyára, a Fiúra és Szentlélekre vonatkozóan nagyrészt nem alkalmazható teljesen azonos értelemben. Az egyes személyek személy voltát ugyanis pontosan az alkotja, ami a másik két személlyel való viszonyában mindegyiknek saját jellemzője.[107] A „tisztán-másikért-való-létezés"-nek az egyes személyeket alkotó különleges módja vagy stílusa külön-külön vonatkozik az egyes személyekre. Egyedül az Atyát értelmezhetjük önátadásában fogalmilag a Fiú nemzőjének. Isten Atya, amennyiben odaadja magát. A Fiú mindazt, ami ő maga, az Atyától kapja, és mint az Atya mélységes önátadó szeretetének kifejezése, nem is akar más lenni, mint annak elfogadó és dicsőítő megfelelője a szeretetben. Balthasar szerint Krisztus engedelmességében, illetve küldötti-egzisztenciájában van a szentháromságos szeretet üdvtörténeti kinyilatkoztatásának szentháromságon-belüli alapja is. A Szentlélek pedig az egység, vagy inkább az Atya és Fiú közötti szeretet ön-átadásának kikövetkezhetetlen, új gyümölcse. Ő szintén odaadja önmagát a szeretetben, amikor nem akar más lenni, csak az ő „Mi"-jük, s az ő szeretetük kifejezője és közvetítője.[108]

Világossá vált tehát, hogy Balthasarnál a személyfogalom nemcsak egy viszonyt kifejező, hanem lényegében egy *kenotikus* fogalom. Mielőtt azonban szentháromság-teológiájának kenotikus megközelítése

[106] *Creator Spirit*, 538-39.
[107] *Uo.*, 125-26. Vö. *Theo-drama 2* (TD II/2), 210.
[108] Vö. KASPER, *op. cit.*, 308kk.

felé fordulnánk, segítségünkre lenne, ha amit Balthasarnál idáig láttunk, azt megpróbálnánk elhelyezni a szentháromságos-teológia történetében.

Láthatjuk, hogy szerzőnk nem fejlesztett ki egy pontosan definiált szakkifejezést a Szentháromság személyeire vonatkozóan. Ez – amint már korábban is kimutattuk – nem meglepő, ha tudjuk, hogy Balthasar sohasem törekedett a Szentháromság doktrínájának szisztematikus fejlesztésére. Úgy tűnik természetesnek veszi a dogmatikus definíciókat (amelyek azonban – meg kell jegyeznünk – nem mindig pontosan definiáltak, amint a hüposztászisz és persona fogalmával kapcsolatban azt Rahner is fölemlegeti[109]). Ahogyan Nagy Szent Bazil ajánlja:[110] számos szerzőtől azokat gyűjtögeti össze, amelyeket hasznosnak lát. Gondolkodásmódjának helyét keresve biztosan állíthatjuk Balthasar Ágostontól[111] és Tamástól való függését, de még fontosabb észrevennünk Szentviktori Richárd Szentlélekről és a személy relációnális fogalmáról való értelmezésének befolyását, amit a Szentháromságról szóló könyvében dolgozott ki.[112]

Ezzel kapcsolatban azt mondhatná valaki, hogy Balthasar az újskolasztikus szemléletmód csődjének tudatában, sok más mai teológushoz hasonlóan a modern perszonális kategóriák fényében a klasszikus skolasztika belátásait próbálja meg újra fölfedezni.[113]

Balthasar saját bevallása szerint a legnagyobb befolyást Richárd gyakorolta a munkájára. Szerinte Richárd látta, hogy az emberi léleknek az emlékezetben, az értelemben és az akaratban való egységéből, mint *vestigia trinitatis*-ból kiinduló ágostoni pszichológiai megközelítés nem elégséges.[114] Amint láttuk, Szentviktori Richárd ezért ahelyett inkább a két személy közötti szeretet kapcsolatból indult ki, és a Szentléleknek, mint harmadiknak a *persona condilecta* felfogásához érkezett el. Ez a

---

[109] RAHNER, *Trinity*, 73kk.

[110] Vö. NAGY SZENT BAZIL, „Buzdítás az ifjakhoz 4", in Vanyó, L. (szerk.), *A kappadókiai atyák,* (Ókeresztény Írók 6) Budapest 1983, 217.

[111] Vö. TOSSOU, K., *Streben nach Vollendung*, Freiburg 1983, 343-349.

[112] Vö. SZENTVIKTORI RICHARD, *Die Dreieinigkeit*, Einsiedeln 1980, 113-144; 148-179; 124-132.

[113] Vö. KASPER, *op. cit.*, 309kk; SCHEFFCZYK, *op. cit.*, 119kk.

[114] Vö. *Spirit and Institution*, 210. Vö. *Theo-drama 3* (TD II/2), 525-27. Balthasar nagyon is tudatában van mindkét megközelítés erősségeinek és gyengeségeinek. Egyiket sem szabad abszolutizálni, hiszen valójában sokszor inkább kiegészítik egymást. Ha Balthasar előnyben részesíti a személyes reláció modelljét, azért teszi, mert ez az emberi valóság központi jelensége. De kritikus szemmel kell alkalmazni ezt is, mint minden analógiát. A Szentháromságot nem lehet egy perszonalisztikus antropológiából levezetni.

felfogás nem volt teljesen új. Habár Szent Tamás közvetítésével az ágostoni pszichológiai megközelítés gyakorolta a legnagyobb hatást a nyugati szentháromságos teológiára, senki nem feledkezhet meg arról a tényről, hogy valójában már Ágoston is ismerte ezt a szeretet képmásból kiinduló értelmezést. A Szentháromságról írt traktátusában már beszél a Szeretőről, a Szeretettről és a közöttük levő kötelékről, aki maga a Szeretet.[115] A János evangéliumhoz írt kommentárjában pedig a három barát közötti szeretetről mint a Szentháromság „jeléről" szól.[116] Szerinte Ágoston azért nem fejlesztette tovább ezt a modellt, mert túlságosan nagynak vélte ezen az úton a naiv triteizmusba jutás veszélyét. Richárd is tisztában volt ezzel a rejtőzködő veszéllyel.[117] Mindazonáltal keresztülvitte elgondolását, és következetesen azzal igyekezett védeni magát a félreértésekkel szemben, hogy formálisan – annál is radikálisabban, amint később Tamás tette –, ragaszkodott ahhoz az állításához, hogy a személyek tisztán az eredések formalitásában különböztetik meg magukat egymástól.[118]

Balthasar szerint Richárd leginkább a Szentlélekről való felfogásában volt eredeti. Képes volt ugyanis annak a kimutatására, hogy az Atya és Fiú közötti határtalan önátadás tökéletes szeretetéből hogyan jön elő a Lélek újdonsága. Az isteni szeretet valódi természete szerint hajlik arra, hogy kilépjen önmagából, abban az értelemben, hogy az Atya és Fiú közötti tökéletes szeretet a harmadiknak, a Szentléleknek a váratlan gyümölcséhez vezet Istenben. A Szentlélek valódi személye folyamatosan velünk marad, mivel Isten túl van minden emberi felfogó képességen: *„si comprehendis non est Deus"*.[119]

A túlegyszerűsítés kockázatával azt mondhatná valaki, hogy Ágoston modellje a Lélekről, mint az Atya és Fiú közti szeretetnek a kötelékéről, hajlamos túlhangsúlyozni az isteni szeretet önmagában való abszolút tökéletességét és beteljesedettségét. Balthasar viszont inkább az isteni szeretet abszolút újdonságát helyezi előtérbe. Szerinte ennek a bennfoglalt tökéletessége éppen a túlcsorduló teljesség, és a nem feltételezett, mindig-nagyobb gyümölcsözőség. Bár ezek a gondolatok nem

[115] Vö. SZENTVIKTORI RICHÁRD, *op. cit.,* 18; MÜHLEN, *Der Heilige Geist,* 242; AURELIUS AUGUSTINUS, „De Trinitate", in Vanyó L. (szerk.), *A Szentháromságról*, (Ókeresztény Írók 10), Budapest 1985, különösen a IX, XIV. és XV. könyv.
[116] Vö. SZENTVIKTORI RICHARD, *op. cit.,* 19.
[117] *Uo.,* 19.
[118] *Uo.,* 20.
[119] Vö. TOSSOU, *op. cit.,* viii.

idegenek Ágostontól sem,[120] Balthasar mégis Richárd megközelítését találja szimpatikusabbnak, pontosan a Léleknek, mint Isten túlcsorduló szeretetének a nyomatékosítása miatt, miszerint a Lélek képes mindig-nagyobb és mindig-újabb lenni. Balthasar megközelítése nyilvánvalóan több keleti ízt hordoz, mint Ágostoné. Balthasar a richárdi megoldás újabb erősségét fedezi fel abban a stílusban, amelyben Richárd világosan reflektált módon egyesíti a görög teológiának az isteni személyekből való kiindulását a nyugati teológia isteni szubsztanciából való kiindulási pontjával.[121] S éppen ez az, ami Balthasart is különös módon izgatja. Igazán csodálatos, ahogyan a kétféle hagyományt egymás mellé helyezi. Komoly feladat marad azonban mindezeknek a fogalmi szintű továbbfejlesztése, amennyiben egyáltalán lehetséges. Végül érdemes utalnunk arra, hogy Richárd személyes kategóriákból kiinduló megközelítése – Balthasar által elővéve és tovább fejlesztve – az Ágostonénál is többször kölcsönöz ötleteket és fogalmakat más modern megközelítések felé, amint a már emlegetett Heribert Mühlen és D. von Hildebrand munkái bizonyítják azt ezen a területen.

Balthasar „szintézisének" igazi jelentősége és hasznossága még világosabbá válik, hogyha Isten kenotikus értelmezésének a részeként térünk vissza hozzá. Az immanens Háromságban való isteni relációk értelmezésével Balthasar a teremtés és a megtestesülés értelmezésének olyan szentháromságos alapozását adja, amiben nyilvánvalóvá válik, hogy ezek Isten szeretetének kifelé ható kenózisai.[122] Kérdésünk azonban pillanatnyilag csak annyi, hogy milyen értelemben beszél Balthasar kenózisról az immanens Szentháromságban.

5. A kenózis háromságos gyökerei

„Az Atya önfeltárása a Fiú szülésében az a kezdeti kenózis, amelyik minden más kenózist alátámaszt."

Láthattuk, hogy az immanens Háromságot Balthasar örök és abszolút „önátadás"-ként értelmezi, aki maga Isten, az ő abszolút szeretet mivoltában.[123] Szerinte Isten lényege a szó „oda-adás" értelmében a szeretet, a Szentháromság személyeit pedig az isteni önátadó szeretet

[120] Vö. KASPER, *op. cit.*, 226kk.
[121] Vö. SZENTVIKTORI RICHARD, *op. cit.*, 18; 17.
[122] Vö. O'DONNELL, *op. cit.*, 46.
[123] Vö. *Theo-drama 4* (TD III), 323.

megvalósulási módjaiként vagy formáiként értelmezi,[124] ami az Atyából mint az Isteni természet kútforrásából árad ki.[125] Isten annyiban Isten, amennyiben odaadja magát. Viszont az a tény, hogy az isteni önbirtoklás valójában önátadás, egy isteni kenózis-doktrínának is központi tényezőjévé válhat.[126]

Balthasar a Filippiekhez írt levélben Pál által is ismertetett, de valójában korábbi[127] himnuszhoz nyúl vissza bizonyságképpen (2,6-11). Ennek az értelme szerint, itt már egy olyan szöveget tartunk a kezünkben, ami nem pusztán a megtestesült Fiú önkiüresítéséről szól, hanem az isteni formájában létező transzcendens Fiúéról is. A megtestesülés, különösen benne rejlő céljával, a kereszthalállal együtt, egyfajta önkiüresítésnek tekinthető Isten részéről. Balthasar megjegyzi, hogy a szöveg ilyen értelmű interpretációjában rejlő teológiai problémák már az első századok krisztológiai vitáiban előjöttek.

Kérdés, hogy miként lehetne elkerülni egyfelől Isten változhatatlanságának szélsőséges értelmezését, másfelől viszont a patripasszionizmust. Ha Isten változhatatlanságát túlhangsúlyozzuk, akkor nehéz kimutatni, hogy az inkarnációban valami új történt. Az inkarnáció valóságának nyomatékosítása viszont mintha változás és valódi szenvedés feltételezését jelentené Istenben.[128] Atanáz, Cirill, Nagy Szent Leó és Hilárius, a maguk módján mind beszélnek arról valamilyen kontextusban, hogy a megtestesülés önkiüresítés, méghozzá egészen olyan értelemben, mint ami valójában Isten maga-megalázása.[129] Arról nincs szó, hogy Isten növekedne, többé válna vagy nyerne valamit, – „csak" arról, hogy kiüresíti önmagát. Az alapvető probléma azonban így is megmarad. Balthasar Hiláriusnál (†367) fedezi fel az első helyes irányba vezető fontos lépést. Hilárius szerint ugyanis Isten azon képessége, hogy a kereszthalálba torkolló szolgai alakot felvegye, a látszattal ellentétben éppen az ő szuverén szabadságának a jele. A „dicsőséges alak" és a

[124] Vö. O'DONNELL, *Hans Urs von Balthasar,* 46.

[125] Vö. *Theo-drama 2* (TD II/1), 258.

[126] Vö. *A három nap teológiája,* A kenózis és az új istenkép, 22-36.

[127] Vö. KESSLER, H., „Krisztológia", in Schneider, Th. (szerk.), *A dogmatika kézikönyve,* Budapest 1996, I. köt., 329.

[128] „A megtestesülés nem egyszerűen annak az aktusa, hogy a Fiú belép az emberségbe, hanem az egész szenvedésre hajlamos emberi élet elfogadása a részéről." *Theo-drama 4* (TDIII), 247.

[129] *Theo-drama 4* (TDIII), 247köv. Vö. „A mi adoptálásunk nem Istennek jelent előnyt; arra vonatkozó akarata, hogy elviseli a megaláztatást, a mi előmenetelünket jelenti." (Hilárius, *De Trinitate,* IX,3).

„rabszolgai forma" fogalma ebből következően Hiláriusnál ugyanannak az isteni szabadságnak a kifejezései.[130]

Ezt a kérdést nem lehetett igazán gyümölcsöző módon megközelíteni (még kevésbé megoldani), amíg a háromságos teológia odáig nem fejlődött. Balthasar szerint az a szentháromság-teológia lehet képes a legjobb megközelítést ajánlani, amelyik a személyeket egy szeretetben megvalósuló, örök önátadás relációiként értelmezi.[131] Ha valaki nem mint „abszolút hatalmat" értelmezi Istent, hanem mint „abszolút szeretetet", Isten szuverenitását pedig nem az isteni hatalom változhatatlan önbirtoklásaként, hanem mint teljesen szabad önátadást fogja föl, akkor sok mindent föllelhet az atyák írásaiban. Balthasar azokkal az atyákkal ért egyet, akik a megtestesülés kenózisában nemcsak Isten felfoghatatlan szabadságának kifejezését látják, hanem mint önkorlátozást, illetve lemondást értelmezik azt Isten részéről, a Megfeszített hatalomnélküliségét pedig Isten felfoghatatlan hatalma kifejezéseként fogják fel.[132]

Legújabban az orosz ortodox teológiában fedezett fel Balthasar érdekes szempontokat, különösen Szergej Bulgakov munkái váltak rendkívül fontosakká a számára.[133] Balthasar ugyanis Bulgakovot követve különböztet meg három kenózist Istenben. Mégpedig elsőként egy szentháromságon-belüli kenózist, aztán a teremtés kenózisát és végül a megtestesülés kenózisát. A szentháromságon-belüli kenózis: a Fiúnak és a Szentléleknek az Atyától való örök eredete. Az Atya a Fiú „javára" történő örök önkiüresítése aktusában örökre mint „önátadó-szeretet" fejezi ki magát. A Fiú nemzése/szülése gyökerében, mint önátadás értelmezhető itt az Atya részéről,[134] ami az emberi nemzés/szülés aktusában természetesen utánozhatatlan. A Fiú nem pusztán Atyjával együtt „részesül" az isteni életből, ahogyan egy emberi gyermek részesedik ugyanabban az életben, mint a szülei. A Fiú valósága nem más, mint maga az Atya örökre kiárasztott és Fiának odaajándékozott isteni élete. Ebben az értelemben tekinti Balthasar az Atyának a Fiú szülésében való önkifejezését az immanens Szentháromságon belüli első és alapvető kenózisnak.[135] *„Bul-*

---

[130] Vö. SACHS, *op. cit.*, 73; vö. „Az Atya nagyobb, az ajándékozó szerzősége folytán; mégsem csekélyebb az, akinek ugyanazt a létet ajándékozza." (Hilárius, *De Trinitate,* IX,54); WERBICK, „Szentháromságtan", 585.

[131] Vö. *Theo-drama 4* (TD III), Vö. *A három nap teológiája,* 34.

[132] Vö. *A három nap teológiája,* 31kk; O'DONNELL, *op. cit.*, 46.

[133] A Bulgakov és Balthasar közti különbségeket lásd: *A három nap teológiája,* 34.

[134] Vö. *Theo-drama 4* (TD III), Önodaadás, 323; Önátruházás, 331.

[135] Vö. *Theo-drama 4* (TD III), 323.

gakovval együtt elmondhatjuk, hogy az Atya önfeltárása a Fiú szülésében az a kezdeti kenózis, amelyik minden más kenózist alátámaszt. Az Atya Istenségében maradék nélkül kifosztja és a Fiúnak adja magát; mindazt, ami az övé, közli a Fiúval. „Minden, ami a Tied, az enyém” (Jn 17,10).[136] Az a kenózis, amit Szent Pál hirdet a filippieknek: „Ő mint Isten az Istennel való egyenlőséget nem tartotta olyan dolognak, amelyhez feltétlenül ragaszkodnia kell, hanem… kiüresítette magát” (Fil 2,6-7), analóg módon az Atyára is igaz. Az Atya szeretete az ő abszolút „önmegtagadásában” valósul meg. *„Az Atya szeretete abszolút lemondás, miszerint nem lesz csupán csak önmagáért való Isten. Hagyja elmenni Istenségét, és ebben az értelemben egy – természetesen a szeretetre vonatkozó – (isteni) Isten-nélküliséget nyilvánít ki”.*[137] Ebben az önkiüresítésben vagy önátadásban azonban az Atya nem veszti el önmagát. Az Atya maga ez az önátadó aktus;[138] valójában ebben az önmagához való nem ragaszkodásban Isten az Atya, aki kiárasztja valódi szubsztanciáját, és nemzi a Fiút.[139]

Az Atyának a Fiú szülésében nyugvó kenózisa a teljes háromságos kenózisnak csupán az egyik olyan aspektusa, ami kinyilatkoztatja „az isteni személyek – mint tiszta relációk – szentháromságon belüli önzetlen szeretetét”.[140] Viszont, ha Isten lényege a szeretetben való önátadás,[141] akkor mi jelenti a Fiúnak mint Fiúnak a különlegességét? – kérdezhetjük. Balthasar szerint a Fiú éppen abban az önátadásában Fiú, amiben visszautasítja, hogy bármi más legyen, mint az Atya önkifejezése.[142] A Fiú megfelelő válasza az isteni Atya szabad önátadására: egy

---

[136] *Theo-drama 4* (TD III), 323.

[137] *Theo-drama 4* (TD III), 323-324.

[138] Az Atya Istenégét hagyja elmenni, ebben az értelemben (természetesen „csak” a szeretetnek) egy (isteni) isten-nélküliségét valósítja meg. Természetesen ezt nem lehet a világ istentelenségével azonosítani, mert ezen messze túl mutat. A Fiú válasza az (Atyáéval egylényegű) istenség ajándékára: az örök hálaadás (eukarisztia) az Atyának, mint forrásnak; önzetlen és semmit vissza nem tartó hálaadás, pontosan ugyanolyan, mint amilyen az Atya önátadása. *Theo-drama 4*, 324.

[139] Vö. *Spirit and Institution*, 119.

[140] A szentháromságtan központi témája, hogy hogyan lehet magát a személyt a másik személyre irányuló relációval azonosítani (*Spirit and Institution*, 210). Balthasar szerint a Háromságban levő relációk, az önátadásnak, a kiüresítésnek a relációi. Az Atya, a Fiú és a Szentlélek ismeri ezt a kiüresítést vagy kenózist, és az emberré levésnek és a Fiú kereszthalálának is ez a lehetőségi feltétele. LŐSER, W., „Jézus Krisztus Isten örök Fia”, in *Communio* 4 (1994) 24. Vö. *The Glory of the Lord 7*, 213-214.

[141] Vö. *Spirit and Institution*, 59.

[142] „Az én eledelem, hogy annak akaratát teljesítsem, aki küldött, s elvégezzem, amit rám

ugyanolyan önzetlen és hálás önátadás a szeretetben, amilyen az eredeti atyai átadás volt.[143] A Fiú részéről az Atyától kapott isteni teljesség vissza nem tartása jelzi az Atyával való létbeli egyenlőséget.[144]

A Szentlélek, a Szentháromság harmadik személye az Atyától és Fiútól eredve, mint szubzisztens „Mi"[145] elsősorban nem egy új én, hanem az Atya és Fiú szeretet-egységének szeretetben való kinyilatkoztatása. A Szentlélek valóban Isten, amennyiben az Atyában és a Fiúban lévő egyazon ön-átadásnak ő a pecsétje. Nem akar valami önmagában vagy önmagáért való lenni, hanem egyedül csak az Atya és a Fiú közötti szeretet megvalósulása és kinyilvánulása.[146] A Lélek tehát az Atya és Fiú közös kenózisának kifejezése és megszemélyesítője, aki ennek élő tanújaként, mindig új és kifogyhatatlan gyümölcsöt terem.[147]

„A Vigasztaló, a Szentlélek, akit majd a nevemben küld az Atya, megtanít benneteket mindenre, és eszetekbe juttat mindent, amit mondtam nektek" (Jn 14,26). „Amikor eljön az Igazság Lelke, ő majd elvezet benneteket a teljes igazságra. Nem magától fog beszélni, hanem azt mondja el, amit hall, és a jövendőt fogja hirdetni nektek. Megdicsőít engem, mert az enyémből kapja, amit majd hirdet nektek. Minden, ami az Atyáé, az enyém is. Azért mondtam, hogy az enyémből kapja, amit majd hirdet nektek" (Jn 16,13-15).

Határozott alakot vagy formát pillanthatunk meg az isteni önátadásban. Balthasar az isteni személyek egyenlőségével szembeni előítélet nélkül állítja, hogy a Szentháromságnak alapvetően hierarchikus alkata *(Gestalt)* van. Az Atya nagyobb, mint a Fiú (Jn 10,29; 14,28), de nem azért mert nagyobb a hatalma, hanem mert az önmagát szabadon kiüresítő egyetlen isteni szeretetnek ő az eredete és az abszolút kútfeje.[148] Jól láthatjuk itt Balthasar teológiájának hibátlan jánosi szellemiségét, amitől – hangsúlyoznunk kell – távol áll a szubordinacionalizmus tévedésének minden jellemzője.[149]

---

bízott" (Jn 4,33). Vö. „Engem az élő Atya küldött s általa élek. Így az is élni fog általam, aki engem eszik" (Jn 6,57).

[143] Vö. *Theo-drama 4* (TD III), 324.

[144] Vö. *Spirit and Institution*, 119.

[145] Vö. *Theo-drama 4* (TD III), 323.

[146] Vö. *Theo-drama 4* (TD III), 331.

[147] Vö. *Spirit and Institution*, 119.

[148] Vö. arkhé = kezdet, fő, ős.

[149] Vö. *The Glory of the Lord 7*, 10. Vö. *uo.*, 244-263; *Theo-drama 2* (TD II/1), 257; *A három nap teológiája*, 134kk. Jól látható a görög atyák felfogásának hibátlan követése Balthasarnál.

Balthasar nyomatékosan kiemeli, hogy ebben a kenotikus önkiüresítésben a *személyek* nem tűnnek el egy megkülönböztetés nélküli azonosságban. Ellenkezőleg, mindegyik kívül áll a másikon. Szerzőnk a *diastase* fogalommal írja le a személyek közti távolságot az Istenség egységében.[150] Szerinte a szeretetben megvalósuló igazi közösségnek *(communio)* ez a „távolság" a lehetőségi feltétele.

Érdemes megállnunk itt egy percre, hogy megnézzük mi a különbség Balthasar és a modalizmus álláspontja között. Láthatjuk, hogy szerzőnk mennyire hangsúlyozza a háromságos *diastasis*-t, vagy ahogy másképp nevezi: „a megkülönböztetés abszolút pozitivitását az abszolút létben".[151] Másik érdekes megjegyzése erre vonatkozóan, hogy „a bensőséges kapcsolat is magában foglalja a személyek között fenntartott különbséget".[152] A Szentháromság egységét a személyek kölcsönös szembenállása alatt mutatja fel, ami az elképzelhető legnagyobb szembenállás.[153] Balthasar szerint az isteni szeretet igazi realitása forog itt kockán. Ahol ugyanis egyszer minden egy egyszeri meg nem különböztetett azonosságba zuhan, ott nem létezhet szeretet kapcsolat.[154] A szeretet megkívánja a szabadságot. Mindez azonban annak a kijelentésére bátorítja Balthasart, hogy az Atya önkiüresítő szeretete által megalapozott Szentháromság teljes szabadsága magában foglalja mindegyik személy saját szabadságának kölcsönös elismerését és tiszteletben tartását. Balthasar beszél a „szabadság – minden személy számára egyaránt megfelelő – végtelen mezejéről", ami a Szentháromság három-személyű berendezkedését megóvja egy totálisan összepréselt élettelen azonosságba való zuhanástól.[155]

---

[150] Vö. *Theo-drama 2* (TD II/1), 288.

[151] Vö. *Theo-drama 2* (TD II/1), 258. Balthasar itt SIEWERTH, G., *Thomismus als Identitätssystem*, Frankfurt 1961, 104-re hivatkozik. Vö. *uo.*, 22. lábj. Lásd még BALTHASAR, *Das Ganze im Fragment. Aspekte der Geschichtstheologie*, 91.

[152] *„Das Sich-Durchhalten der Differenz" in Theo-drama 2* (TD II/1), 258. Vö. *Theo-drama 2* (TD II/1), 257.

[153] *Theo-drama 2* (TD II/1), 258.

[154] Vö. O'DONNELL, *Hans Urs von Balthasar*, 16-17.

[155] Nem könnyű megóvni Balthasar néhány formuláját a tri-teisztikus tendencia gyanújától. Valóban igaz, ma is nagyon nehéz a Szentháromságról beszélni. A terminológiai problémák történetének hosszú sora még nem ért véget. De annak ellenére, hogy Balthasar használja a klasszikus skolasztikus terminusokat, és hogy ragaszkodik a szentháromságos személyes relációk önzetlen, kenotikus természetéről, nem gondolnám, hogy a triteizmus felé hajlana. Céloztunk már a Szentviktori Richárd befolyására. Itt a szabadság három megfelelő síkjának fogalma – egy mindegyik személyért –, könnyen értelmezhető egy tri-teisztikus módon is. Balthasar egy helyen olyan messzi-

„Az Atya önátadásának aktusa igényli a maga saját szabadságának területét; a Fiú aktusa, amelyben önmagát az Atyától elfogadja és önmaga Atyához tartozását felfogja, szintén megkívánja a maga terét; és az az aktus, ami által a Szentlélek ered, az Atya és Fiú legbensőségesebb szeretetének megvilágítása – tanúsítani és szítani annak a tüzét –, ugyancsak megköveteli a szabadság saját területét. Bármenynyire bensőséges is a kapcsolat, magában foglalja a személyek között fenntartott különbséget. Valamiféle végtelen »tartam« és végtelen »tér« ez, amit a kölcsönös szeretet aktusának kell tulajdonítani, minthogy ez az a »terület«, ahol közösség »communio«-ja kibontakozhat".[156]

A szabadság végtelen tágasságát csak a másik kettő részéről aktívan megvalósított ön-alávetés és ön-odaadás, illetve mindegyik személy szabadságának megfelelő elismerése és tiszteletben tartása együtt képes biztosítani. Egyik személy sem akar a másik kettő lenni, és ez nem egy meghátrálás vagy beletörődés a részükről, hanem a végtelen szeretet pozitív formája *(Gestalt)*.[157]

Balthasar szerint nyilvánvaló tehát az, hogy a szentháromságon-belüli kenózis egy meghatározott és hierarchikus struktúrát feltételez és őriz. Sőt pontosan a szentháromságos szeretet kenotikus struktúrája nyilatkoztatja ki Isten szabadságának megfejthetetlen hatalmát. Az Atya képes megosztani szabadságát a Fiúval és a Szentlélekkel, és Isten éppen abban valósítja meg abszolút hatalmát, ami – minden emberi erő és erőtlenség szembenállásán túl – a tökéletes önbirtoklás (szabadság) és feltétel nélküli önátadás azonossága.[158]

„A kereszténységet az különbözteti meg (a többi helykészítő vallástól), hogy Isten, akinek helyet készít, olyan Isten, aki maga is helyet készít: Isten az Atya, aki helyet készít a Fiúnak Istenben; és Isten a

re megy, hogy kérő imádságról beszél a Szentháromságon belül. [*Theo-drama 2* (TD II/1), 259-60]. Attól fogva, hogy mindegyik isteni személy ugyanazt a szuverén szabadságot bírja, és amióta senki sem képes megjósolni hogyan fogják ők használni a szabadságukat, Balthasar szerint a Szentháromságban beszélhetünk egy kölcsönös ajánlatról vagy kérésről. Szerinte a keresztény kérő imádság bizakodásának is ez az alapja. Szerzőnk itt erősen Adrien von Speyr befolyása alatt áll [akinek idevonatkozó munkájára az előbb említett helyen hivatkozik is, vö. *The World of Prayer*, San Francisco 1985, 32, az »Imádság a Szentháromságban" című nagy fejezetben, 28-74.]. Balthasar bizonyára megvédené magát a triteizmus innen fakadó állításával szemben, de az tény, hogy komoly fogalmi, terminológiai problémák merülnek fel, amikor Jézus imájáról és a keresztény élet kérő imádságáról szólunk majd.

[156] *Theo-drama 2* (TD II/1), 257.

[157] Vö. *Theo-drama 2* (TD II/1), 262.

[158] Vö. *A három nap teológiája*, 27, Vö. *Theo-drama 2* (TD II/1), 256.

Fiú, aki úgy ismeri magát, mint akinek az Atya helyet készített, ezért odaad minden helyet az Atyának önmagában (»az én eledelem, hogy annak akaratát teljesítsem, aki küldött«); és Isten a Lélek, aki bizonyítja, hogy ez a kölcsönös helykészítés az Isten benső Istensége. Az átadás és helykészítés ezen folyamata a legnagyobb befogadó képesség, abszolút hatalom, de az önátadó szeretet hatalma".[159]

Ha Isten „legbensőbb Istensége" pontosan ebben a „másiknak való helykészítés"-ben és „önmagának a szeretetben való alárendelésében" áll, – „ha valaki közületek *első* akar lenni, legyen mindenkinek a szolgája. Hisz az Emberfia sem azért jött, hogy neki szolgáljanak, hanem, hogy ő szolgáljon, és életét adja váltságul sokakért" (Mk 10,44-45)[160] –, akkor a szentháromságon-belüli ős-kenózist *(Ur-kenose)* úgy értelmezhetjük, mint a világ teremtésében bekövetkező isteni kenózis előfeltételét, az emberi szabadság teremtését pedig ezzel együtt, mint Isten saját szabadságából való részesedést.[161] S végül ez a lehetőségi feltétele a Fiú megtestesülésében végbevitt isteni kenózisnak is a megváltás drámájában.[162]

Mindez világosabbá teszi Balthasar ragaszkodását ahhoz a kijelentéshez, hogy a szentháromságos ős-kenózisban *(Ur-kenose)* a személyek valódi – megfelelő szabadságterű – különbsége az Istenség egységében tökéletesen védett. Szerzőnk szerint ugyanis csak Isten szentháromságon-belüli kenotikus értelmezésének igazsága szolgáltathat alapot a véges világ és az emberi szabadság – mint Istentől végtelenül különböző teremtmények – pozitív értelmezéséhez. Az önkiüresítő szeretet egységében valódiak a különbségek (nincs feloldódás, mint a nirvánában).[163]

A szentháromságos megkülönböztetés, *(Diastase, Trennung, Differenz)* nem valami tragikus elidegenülést jelent Istenben, hanem

---

[159] *Spirit and Institution*, 341; vö. *Katholisch*, 27.

[160] A tiltakozó Péternek Jézus Így válaszol a húsvéti vacsora előestéjén: *„Most még nem érted… de… ha nem moslak meg* – azaz én nem teszek szolgálatot neked – *nem lehetsz közösségben velem"* (Jn 13,7-8). Vö. SPEYR, A. von, *Jean, le discours d'adieu*, Paris 1982, 30-32. Aztán asztalhoz ülve így folytatta. *„Ha én az Úr és Mester megmostam lábatokat, nektek is meg kell mosnotok egymás lábát. Példát adtam… Nem nagyobb a szolga Uránál, sem a küldött annál, aki küldte. Ha ezt megértitek, s tetteitekben ehhez igazodtok, boldogok lesztek"* (13,14-17).

[161] Vö. *„Atyám házában sok hely van… Azért megyek el hogy helyet készítsek nektek… aztán újra eljövök és magammal viszlek benneteket, hogy ti is ott legyetek ahol én vagyok"* (Jn 14,2-3). Isten másiknak helyet készítő szeretete alapozza meg a világ teremtésének lehetőségét.

[162] Vö. *Theo-drama 4* (TD III), 331; *The Glory of the Lord 7*, 214.

[163] Vö. *Theo-drama 2* (TD II/1), 266; *Spirit and Institution*, 118-119.

inkább a nem maga javát kereső,[164] másiknak helyet készítő szeretet egységének az igazi feltétele és alkata *(Gestalt)* ez. Az önbirtokló és önátadó, a gazdag és szegény, a hatalmas és kiszolgáltatott, a szabad és engedelmes[165] közötti oppozíciók megsemmisülnek a Szentháromságos Istenben. Csak egy ilyen végnélküli, abszolút Isten képes úgy helyet készíteni egy saját történelemmel rendelkező véges világnak, és benne véges személyeknek, hogy nemcsak az ő végtelen szabadságából részesíti őket valóságosan, hanem még az önátadó szeretet élő, s eredendően drámai kapcsolatára is lép az így létrehozott teremtményével.

Összegzés

Tanulmányunkban Balthasarnak az immanens Háromságról alkotott pneumatikus szemléletét igyekeztünk felvázolni, határozottan szemünk előtt tartva ebben a Szentlélek személyének kimeríthetetlen jelentőségét. Amint már jeleztük, szerzőnk tudatában van reflexiói viszonylagos töredékességének ezen a területen, és maga is elismeri, hogy fontos szempontok talán hiányoznak is. Viszont ő sohasem akart egy szisztematikus szentháromságtant kifejleszteni, sőt a *Spiritus Creator* és a *Pneuma und Institution* bevezetőiben türelmének határait és bizalmatlanságát is kifejezte egy ilyen igyekezettel szemben. Isten megközelíthetetlen fényben lakik, és a Szentháromság misztériumának ragyogása túl erős a mi szemeinknek. Valamit képesek vagyunk felfogni annak fényéből az ökonómiai reflexiókban, de hiba volna azt hinni, hogy valaki ezekből a töredékekből eljuthat a misztérium egészéhez, vagy hogy a kicsiny kövecskékből komplett mozaikot készíthet róla.[166] Isten misztérium marad örökre. Aki már önmagában is mindig nagyobb, mennyivel inkább az a mi róla való tudásunkkal szemben. A szisztematizálás módszerével szembeni bizalmatlanságának mélyén azonban Balthasar lelkes érzékenységet mutat az isteni szeretet abszolút misztériuma iránt.[167]

---

[164] *„A szeretet türelmes, a szeretet jóságos, a szeretet nem féltékeny, nem kérkedik, nem is kevély. Nem tapintatlan, nem keresi a maga javát, nem gerjed haragra, a rosszat nem rója fel. nem örül a gonoszságnak, örömét az igazság gőzelmében leli. a szeretet nem szűnik meg soha”* (1Kor 13,4-8).

[165] *„Mivel Krisztust öltöttétek magatokra… Nincs többé zsidó vagy görög, rabszolga vagy szabad, férfi vagy nő, mert mindannyian eggyé lettetek Jézusban”* (Gal 3,27-28).

[166] Vö. *Spirit and Institution*, 11.

[167] Vö. ALBUS, M., „Geist und Fire. Ein Gespräch mit Hans Urs von Balthasar”, in *Herder Korrespondenz* 30 (1976) 75; vö. ALBUS, M., *Die Warheit ist Liebe*, Freiburg 1976, 28-35.

Ha megértjük, hogy ez mit jelent, rögtön nyilvánvalóvá válik, hogy a misztérium és fogalomalkotás ilyen szemlélete nem zárja ki, hogy Istenre és művére való reflexiónk, illetve róla való beszédünk rendezett és szisztematikus módon történjen. Nem az a cél, hogy Istent valamilyen fogalmi keretbe helyezve megragadjuk vagy felfogjuk, hanem hogy olyan fogalmak segítségével, amelyek analóg karakterük miatt mindig csak részben alkalmasak bármilyen Istenre vonatkozó reflexió megfogalmazására, megkíséreljük többre becsülni az Isten misztériuma kinyilatkoztatásának sokféle nézőpontja közti összefüggéseket.[168] Emeljük ki itt Balthasar gondolkodásmódjának leginkább jellemző részleteit!

Először is szól a Lélek dialektikájáról, ami egyfelől az ő „névtelen" „Mi"-karakterével, másfelől viszont a neki megfelelő „szuverén szabadság"-gal jellemezhető.[169]Balthasar szerint a Szentlélek: Isten személyes, szuverén szabadsága.[170] Amikor az immanens Háromságban a Lélekről mint Isten végső, pozitív szabadságáról beszél,[171] általában két dolgot hangsúlyoz. Elsőként, hogy Isten önmagában abszolút szabadság és szeretet, ezért a teremtett világgal való kapcsolatában nem szükséges kilépnie önmagából ahhoz, hogy onnan térjen vissza magához mint Lélek vagy mint szeretet. Másodszor pedig azt, hogy az a szabadság és szeretet, aki maga Isten, korlátozhatatlan és határtalan. Balthasar kedvenc képe a házassági szeretetben születő új élet gyümölcsének a csodája, mely Isten szentháromságon-belüli, mindig nagyobb, örök gyümölcsözését és szabadságát vetíti elénk.[172] A Lélek felfoghatatlan és „nemsejtett újdonság" Istenben. Ő a határtalan többlet, aki az Atya és Fiú szeretet egységének csodájából ered.[173] Ha Isten abszolút Szeretet, akkor a Lélek – mint ennek a szeretetnek az örökkévaló gyümölcse – azt a tényt tanúsítja, hogy az isteni abszolút szeretet önmagában teljesen kimeríthetetlen és örökké új.

„A Szeretet örök csoda az Abszolútumban, amely a maga számára is minden időkre csoda marad, mivel logikailag felfoghatatlan, hogy ennek a szavakkal ki nem fejezhető elemnek folyamatosan szeretetből kell létrejönnie, s hogy a szeretetnek folyamatosan új világokat kell

[168] Vö. SACHS, *op. cit.*, 81.
[169] *Creator Spirit*, 128-29.
[170] Vö. A megszemélyesült szabadság Istenben: *Spirit and Institution*, 39; BALTHASAR, H. U. von, *Das betrachtende Gebet*, Einsiedeln 1955, 169.
[171] Vö. *Spirit and Institution*, 61.
[172] Vö. O'DONNELL, *Hans Urs von Balthasar*, 136.
[173] Vö. *Creator Spirit*, 146.

előhoznia, még annál is magasabbakat, amelyek a szeretők közötti beteljesedés legmagasabb pontjainak látszottak, és hogy a szeretőknek sorban új játékokat és felfedezéseket kell sugalmaznia az ő erejük, teljesítményük, megjutalmazásuk és megkoronázásuk nem remélt minősége által." [174]

Ezen felül Balthasar sokszor utal a Lélek névtelenségére is.[175] Ennek a terminusnak a használatában sokszor hangsúlyozza, a Szentháromság harmadik személyének az Atyához és a Fiúhoz való viszonyának egyedülálló voltát. A Lélek személyiségének ez a semmi máshoz nem hasonlítható közvetlen sajátossága pedig szerinte az, hogy ő a Szentháromság „személyekből" és „személyekben" létező személye.[176] A Lélek az Atya és Fiú „Mi"-je. Abban az értelemben, hogy a nemző Atyától és nemzett Fiútól ered, a Lélek az „utolsó" szentháromságos személy, mint az ő szeretetük azonossága a különbözőségben, s ezért az Atya és a Fiú közötti kapcsolat bizonyos értelemben determinálja is őt.[177] Balthasar ezért „Isten végső meghatározottságá"-nak is nevezi.[178] Habár paradoxonnak tűnhet, de ez a Szentlélek névtelen karakteréről való beszédnek egy másik lehetősége. Metaforikus értelemben a Lelket „arcnélkülinek" is mondhatnánk. A Lélek arca semmi mást nem nyilváníthat ki, mint az Atya és Fiú szeretetét, ami őt is teljesen meghatározza. A Szentlélek maga ez a Szeretet.[179] Ebben az értelemben Balthasar gyakran úgy emlegeti a Lelket, mint eredményt, produktumot, koncentrátumot, vagy az Atya és Fiú közti szeretet objektivációját.[180]

Rendkívül fontos lesz a Szentlélek ilyen egyedülálló szemlélete Balthasar arra vonatkozó reflexióiban, amikor a Léleknek a Jézus életében, illetve az üdvösség ökonómiájában betöltött szerepéről ejt szót. A Szentlélek azonban, még a maga abszolút szabadságában, és meglepően új és olykor felkavaróan kritikus megjelenésében sem egy új önkinyilatkoztatása Istennek, hanem a megtestesült Jézus Krisztus alakjában egyszer s mindenkorra kinyilatkoztatott isteni szeretet páratlan tanú-

---

[174] *Creator Spirit*, 107; vö. *Spirit and Institution*, 342.
[175] Vö. *Creator Spirit*, 127.
[176] *Uo.*, 128.
[177] Vö. *Spirit and Institution*, 61.
[178] *Uo.*, 61: „Az a forma és az a mód, amiben Isten Lelke hatásos tanúbizonyságát folytatja a történelemben, a Lélek saját isteni lényegében gyökerezik arra vonatkozóan, hogy ő egyszerre Isten végső szabadsága, de ugyanakkor az ő végső meghatározottsága is".
[179] Vö. *Creator Spirit*, 111-112.
[180] „produktum": *Creator Spirit, 127,* „végeredmény": *Spirit and Institution*, 341, „objektiválódott szeretet", *uo.*, 101.

ja Ő a világban.[181] Balthasar szerint érdemes emlékeznünk a Lélek ilyen dialektikus voltára akkor is, amikor a Krisztus Lelkéből született egyház és más világvallások kapcsolatán töprengünk.[182]

Ennek a két nézőpontnak az egységében a Lélek – mint abszolút szabadság és állandó meghatározottság – egyrészt Isten *túláradó* életének végtelen többletéről, másrészt viszont annak *meghatározott* alakjáról vagy formájáról, tökéletes rendről és struktúráról tanúskodik Istenben. A Lélek tehát Isten önkifejező és önkiosztó képességének tanúja a Szentháromságon belül és Isten önkinyilatkoztatásának ökonómiájában is.[183] Balthasar „Isten tökéletes határtalanságának" mondja a Lelket, aki a kifelé való abszolút nyitottságot jelenti benne.[184]

„Amikor a Szentháromság megszemélyesült szeretete mint gyümölcs és ajándék láthatóvá válik a Szentlélekben, az Atya és Fiú közötti szeretet nemcsak olyan valóságként jelenik meg, mint ami önmagán túl teljesedett be, *hanem, mint ami* nyitott *is az önmagán túlira, vagyis mentes az exkluzivitás minden formájától. A Szentlélekben a korlátozottságokból kezdettől fogva szándékolt ki- vagy előretörés [Entschränkung] valósult meg. Viszont, ami addig csak két eltökélt szándék között történhetett meg, az a Szentlélekben teljesen szétszakította a kötelékeket [Entschränkung-überhaupt]. A Lélek ilyen tekintetben Isten* ad extra *megvalósuló önközlésének a benső esszenciája is".*[185]

A Lélek Isten szabadságának személyes valósága, aki maga az Atya önátadásának teljessége a Fiú felé. Mint ilyen nem más, mint az Atya átadott élete, ami által Istenségében egy is az Atyával. Az abszolút kenotikus és szentháromságos módon értelmezett szabadság, a Lélek valódi – kiosztó és a kiosztott szabadságot egyaránt jelentő – lényegében áll fenn.

Ez az a pont, ahonnan Balthasart követve a teremtés véges szabadságának misztériumát is jobban megérthetjük. Szent Lelkében, mint tulajdon osztó és megosztott szabadságának személyes egységében, Isten a saját szabadságát – ahogy az a teremtésben és megtestesülésben megfigyelhető – „kifelé hatóan" is képes megosztani. Ilyen módon valódi kapcsolatba tud lépni a világgal, amelyben azt igazi beteljesedése felé vonzza önmagában, az egyetlen szeretet egységében. Ez a mozzanat

[181] Vö. *Das Betrachtende Gebet*, 169.
[182] Vö. SACHS, *op. cit.*, 84.
[183] Vö. *The Glory of the Lord 7*, 315.
[184] Vö. *Spirit and Institution*, 39; 234-35; *Creator Spirit*, 107.
[185] *Spirit and Institution*, 234-35.

elvezethet bennünket Jézus teremtésben és megtestesülésben a Lélek közreműködésével megvalósított kenózisa értelmezéséhez, aminek bemutatása azonban már egy következő tanulmány feladata.

ATHANASIANA 13 (2001) 183-205.

DIONÜSZIOSZ DA FURNÀ

AZ IKONFESTÉSZET KÉZIKÖNYVE

IV. rész, szimbolika

I. Hogyan ábrázolják a példabeszédeket

1. *A magvetőről szóló példabeszéd* – „Kiment a magvető, hogy elvesse az ő magvát" stb. (Mt 13,3-8; Mk 4,3-8; Lk 8,5-15). Így kell ábrázolni. Krisztus állva prédikál az Evangéliumos könyvvel, előtte pedig négy sorban emberek. Az első sor, az út szélén: egymás között beszélgető és Krisztus felé tekintő emberek, valamint őket megkötöző ördögök. A második sor, a sziklákon: az igét örömmel hallgató emberek, s mögöttük bálványok, melyek felé meghajolva imádják azokat, valamint egy zsarnok katonákkal, kihúzott karddal fenyegeti őket. A harmadik sor, a tövisek között: evő és ivó emberek, nőkkel és démonokkal az oldalukon. A negyedik sor, a jó földben: barlangjukban imádkozó szerzetesek, akik az Istenszülő és Krisztus képét tartják maguk előtt egy mécsessel, és mások, diakónusként, papként, hívőként ábrázolva, amint monostorokban és templomokban imádkoznak.

2. *A konkolyról szóló példabeszéd* – „A mennyek országa hasonló egy emberhez, aki jó magot vet" és a többi (Mt 13,24-30). Így kell ábrázolni. Krisztus az Evangéliumos könyvvel, s előtte emberek sokasága, egyesek főpapokként, mások vértanúkként, ismét mások szentekként, akik koronát viselnek, és mellettük angyalok. Közepettük az eretnekek, akiknek vállán ördögök vannak, s Krisztus két oldalán a Pokol és a Paradicsom. Az igazhitűeket angyalok vezetik be a Paradicsomba, míg az eretnekeket ördögök a Pokolba, amint láncokkal vannak megkötözve, és démonok büntetik őket.

3. *A mustármagról szóló példabeszéd* – „Isten Országa hasonló a mustármaghoz" és a többi (Mt 13,31-32; Mk 4,31-32; Lk 13,19). Így kell ábrázolni. Krisztus egy síron, és egy annak szájából kinövő fa, s az

ágain az apostolok, írástekercsekkel, lent pedig sok ember, akik az apostolokat nézik.

4. *A kovászról szóló példabeszéd* – „A mennyek országa hasonló a kovászhoz” stb. (Mt 13,33; Lk 13,21). Ábrázolása. Krisztus az Evangéliumos könyvvel, melyben ez áll: „Menjetek, és tanítsatok minden népet!” Az apostolok előtte, egyeseket keresztelnek, másokat tanítanak, s megszámlálhatatlan tömeg van előttük.

5. *A kincsről szóló példabeszéd* – „Isten Országa hasonló az elrejtett kincshez” (Mt 13,44). Így kell ábrázolni. Szent Pál, aki egy feliraton ezt mondja: „Az elrejtett bölcsességet hirdetjük”, s körülötte férfiak és nők, valamint mögöttük sok, földön heverő értékes dolog, könyv és pénz. Egyesek pedig bálványokat rombolnak.

6. *A gyöngykeresőről szóló példabeszéd* – „A mennyek országa hasonló az igazgyöngyöt kereső emberhez” (Mt 13,45-46). Ábrázolása. Az állva áldást adó Krisztus, és Szent Joaszaf, India királya, főpapi ruhában, aki tisztelettel áll előtte. Mellette Szent Barlaam, aki ujjával Krisztusra mutat s egy feliratot tart, mely ezt mondja: „Íme, az igazgyöngy”. Mögöttük egy korona, királyi ruhák, kincsek és széttört bálványok, mind a földön, távolabb pedig görög bölcsek, akik Krisztus fölött feliratot tartanak ezekkel a szavakkal: „Jézus Krisztus, az igazgyöngy”.

7. *A nagy hálóról szóló példabeszéd* – „A mennyek országa hasonló egy nagy hálóhoz” és a többi (Mt 13,47-50). Megfestése. A különböző nemzetekből való emberek nagy sokasága, és körülöttük az apostolok. Az apostolok mögött sokan mások, jobbra a Paradicsom, benne Péterrel és sok más emberrel, balra a Pokol, és sok ember, amint démonok büntetik őket.

8. *A száz bárányról szóló példabeszéd* – „Ha valakinek száz juha van és egy elcsatangol közülük” és a többi (Mt 18,12; Lk 15,4). Ábrázolása. Az ég, és benne, a magasban a kilenc angyali rend, közepettük egy üres trón, alattuk pedig Krisztus alászállása a poklokra.

9. *A drachmákról szóló példabeszéd* – „Egy asszony, akinek tíz drachmája volt” és a többi (Lk 15,-9). Ábrázolása. A keresztre feszített Krisztus, nagy fényességgel körülvéve, és emberek, akik közül egyesek

bálványokat törnek szét, mások keresztelkednek. Ismét mások szerzetesekként, amint barlangjaikban imádkoznak, megint mások, amint a kereszt előtt hódolnak. A kereszt fölött pedig az ég, s benne a kilenc angyali rend trombitákkal és citerákkal. Közöttük egy trónuson Krisztus, aki egyik kezével Ádámot fogja, a másikkal egy feliratot, mely ezt mondja: „Örvendjetek velem, mert megkerült az elveszett drachma!"

10. *A tízezer talentummal tartozóról szóló példabeszéd* – „A mennyek országa hasonló egy királyhoz, aki számot akart vetni szolgáival" és a többi (Mt 18,23-35). Ábrázolása. A trónuson királyként ülő Krisztus, aki áldást ad. Körülötte angyalok és egy előtte térdelő ember, aki ezt mondja: „Légy türelemmel hozzám, és én mindent visszaadok neked". Mögötte démonok, sok írást tartva, s távolabb ismét, Krisztus mögött, ugyanez az ember, amint börtönbe vonszol egy másik embert, s ezt mondja neki: „Add meg nekem, amivel tartozol". Majd újból, távolabb, az ülő Krisztus, és két angyal, amint feléje nézve, ujjukkal mutatnak az emberre. Aztán ismét az ember Krisztus előtt, megkötözve és démonok által a Pokolba vonszolva.

11. *A megfizetett munkásokról szóló példabeszéd* – „A mennyek országa hasonló egy családatyához, aki kora reggel kiment, hogy munkásokat fogadjon fel" (Mt 20,1-16). Így kell ábrázolni. Az álló Krisztus, és mögötte a szent ősök négy sorba osztva. Az első sorban Hénok, aki áldozatot mutat be, Noé, aki egy bárkát tart, és velük más öregek, akik imádkoznak. Fölöttük pedig ezek a szavak: „Ők, az első órában". A második sorban Ábrahám, aki feláldozza Izsákot, Izsák, aki megáldja Jákobot, Jákob, aki megáldja a tizenkét fiát. Fölöttük pedig ezek a szavak: „Ők, a harmadik órában". A harmadik sorban Mózes, aki a kőtáblákat tartja és a zsidókat tanítja, és Áron s mellette más igazak. Fölöttük pedig ezek a szavak: „Ők, a hatodik órában". A negyedik sorban próféták, egyesek megkövezve, mások szétfűrészelve, ismét mások agyonverve. Fölöttük pedig ezek a szavak: „Ők, a kilencedik órában". Krisztus előtt az apostolok és a lába elé borult nemzetek. Fölöttük pedig ezek a szavak: „Ők, a tizenegyedik órában". Egy másik részen ismét Krisztus a Paradicsomban, angyalok nagy tömegével, a szentek összes seregével és a mellette ülő apostolokkal. Az igaz Hénok pedig és az ő serege, koronát tartva a kezükben, Krisztusnak mondja az apostolokra mutatva: „Ezek az utolsók csak egy órát dolgoztak, és te úgy bántál velük, mint velünk, akik a nap terhét és hevét viseltük", de Krisztus

kedvesen mondja neki: „Barátom, nem voltam hozzád igazságtalan” és a többi.

12. *A két fiúról szól példabeszéd* – „Egy embernek két fia volt, és elmenve az elsőhöz, mondta” és így tovább (Mt 21,28-32). Ábrázolása. Krisztus egyenesen áll, egyik oldalán zsidók, farizeusok és írástudók, akik hátrafelé fordulnak, mintha nem fogadnák el Krisztus szavait, másik oldalán vámosok, utcanők és pogányok, aki meghajlanak feléje.

13. *A gyilkos szőlőművesekről szóló példabeszéd* – „Volt egy családatya, aki szőlőt ültetett” és így tovább (Mt 21,33-41; Mk 12,1-9; Lk 20,9-16). Így kell ábrázolni. Egy erőd, egy templom és egy oltár, s írástudók, akik írástekercseket tartanak és prédikálnak. A zsidók nagy tömege áll előttük, az oltáron pedig egy katonától feláldozva Zakariás próféta. A templomon kívül egy királytól ostorozott Mikeás próféta, mellette a megkövezett Zakariás próféta, Jehojada fia. Az erődön kívül egy hegyen Krisztus keresztre feszítése.

14. *A szegletkőről szóló példabeszéd* – „A kő, amit az építők elvetettek” és így tovább (Mt 21,42-44; Mk 12,10-11; Lk 20,17-18). Ábrázolása. Egy templom, s benne apostolok, főpapok és szentek, akik keresztelnek és tanítanak, valamint görögök és zsidók, akik megölelik egymást, s Krisztus, aki a magasból áldást ad. Távolabb a lángokban álló Jeruzsálem, s rajta kívül katonák, akik a zsidókat gyilkolják. Izajás próféta Krisztusra mutatva egy feliraton ezt mondja: „Ezt mondja Krisztus: »Íme, Sion alapjává egy ragyogó, nagyszerű szegletkövet teszek«”.

15. *Az arról szóló példabeszéd, aki menyegzőt készített a fiának* – „Hasonlít a mennyek országa egy királyhoz” és így tovább (Mt 22,2-14). Ábrázolása. Egy templom, s rajta kívül az egyik oldalon zsidók, akik közül egyesek pénzt számolnak és borjakat s más eladandó dolgokat tartanak, mások nőkkel együtt szórakoznak táncolva és dobolva, ismét mások Izajás prófétát fűrészelik, újabb mások Jeremiást a szennygödörbe dobják. A templom másik oldalán az apostolok, akik prédikálnak, előttük pedig pogányok, vámosok és utcanők, akik meghajlanak előttük, s összetörik a bálványokat. A templom közepén egy asztal, rajta egy kehely és egy diszkosz, körülötte pedig az angyalok kara és az összes szentek serege, akik mindannyian fehérbe vannak öltözve, s gyertyát tartanak kezükben. Közepettük egy piszkos ruhájú ember, akinek kezét

és lábát a démonok összekötötték és az alvilágba vonszolják. A mellette álló Krisztus, királyi és főpapi ruhában, egy feliraton ezt mondja neki: „Barátom, hogyan jöttél ide, mikor nincs menyegzős ruhád?”

16. *Az ünnepi lakomáról szóló példabeszéd* – „Egy ember nagy lakomát készített, és meghívta rá” és így tovább (Lk 14,16-23). Ábrázolása. Az álló Krisztus áldást ad, körülötte apostolok, jobbján pedig zsidók, írástudók és farizeusok, közülük egyesek esznek és isznak, mások adnak-vesznek, ismét mások leborulnak előtte. Egy másik részen pogányok, akik szintén meghajlanak előtte, s az apostolok, akik tanítják őket.

17. *A talentumokról szóló példabeszéd* – „Egy ember útra készülve összehívta szolgáit, és átadta nekik vagyonát” és így tovább (Mt 25,14-30). Ábrázolása. A Paradicsom, s rajta kívül a királyként trónon ülő Krisztus, körülötte angyalok, jobbján pedig egy szent főpap és egy szent pap, akik az Evangéliumos könyvet tartva és őrá tekintve a maguk mögött lévő férfi és női szentek sokaságára mutatnak, Krisztus pedig megáldja őket. Balján egy mester, egyik kezével átadva neki az Evangéliumos könyvet, a másikkal rámutatva mondja neki: „Íme, a te bárányod”. Mögötte pedig démonok, akik megkötözik, és erőszakosan az alvilágba vonszolják.

18. *Az azokról szóló példabeszéd, akik sziklára és homokra építették a házukat* – „Mindaz, aki hallgatja szavaimat és tettekre is váltja” és így tovább (Mt 7,24-27; Lk 6,48-49). Így kell ábrázolni. Krisztus, és mögötte az apostolok, előtte pedig két ember, egy öreg és egy fiatal, akik mindketten buzgón hallgatják őt. Távolabb pedig ismét az öreg ember, aki egy barlangban imádkozik, s körülötte utcanők. Démonok nyilazzák, más emberek pedig a ruháját húzgálják. A fiatal is ismét, aki egy asztalnál nőkkel eszik és iszik, a démonok pedig kinevetik.

19. *A két vakról szóló példabeszéd* – „Ha vak vezet vakot, mindketten gödörbe esnek” és így tovább (Mt 15,14; Lk 6,39). Ábrázolása. Főpapok, írástudók és farizeusok, akik prédikálnak, s a vállukon démonok, akik kendővel kötik be a szemüket, előttük pedig a zsidók, akik hallgatják őket (nekik is hasonlóképpen démonok kötötték be a szemüket). Más démonok, mindnyájukat egybekötve egy kötéllel, az alvilágba vonszolják őket. Az álló Krisztus, távolabb, az apostoloknak mutatva őket, egy feliraton ezt mondja: „Ha vak vezet vakot, mindketten

gödörbe esnek”.

20. *A tíz szűzről szóló példabeszéd* – „Hasonló lesz a mennyek országa tíz szűzhöz” és így tovább (Mt 25,1-33). Megfestése. A Paradicsom, s benne Krisztus, aki kifelé tekint, mögötte pedig az öt okos szűz, akik égő mécsest tartanak a kezükben. Kívül az öt oktalan szűz, akik szintén mécsest tartanak, de kialudtakat, s akik a Paradicsom ajtaját zörgetik: „Uram, Uram, nyisd ki nekünk!” De Krisztus szólva hozzájuk, mondja: „Bizony mondom nektek, nem ismerlek titeket”. Távolabb sírok, és a tíz szűz jön elő belőlük, fölöttük pedig egy angyal trombitál.

21. *A rablók kezébe esettről szóló példabeszéd* – „Egy ember lement Jeruzsálemből Jerikóba” és így tovább (Lk 10,30 stb.). Megfestése. A Paradicsom, s az ajtaján a tüzes kard, Ádám és Éva pedig rajta kívül, mezítelenül és sírva. Távolabb más emberek, akik közül egyesek bálványokat imádnak, mások macskákat, ismét mások kutyákat; és ismét más emberek, aki borjakat áldoznak, és ismét mások, akik embereket áldoznak maguknak, mások szabados nőkkel esznek és isznak, valamint ördögök, akik megkötözik őket. Egy másik részen Mózes a kőtáblákkal, és mögötte Áron, akik őket nézik, és hátrafordulnak. Egy másik részen Izajás próféta, aki szintén rájuk tekint, és hátrafordul. Távolabb egy templom, s benne az apostolok, akik egyeseket tanítanak, másokat keresztelnek, másoknak pedig kiszolgáltatják a szent misztériumokat. Krisztus mindannyiuk között egyik kezével Szent Pál evangéliumát és a törvény tábláit nyújtva, a másikkal pedig vállán tartva a keresztet, hátra tekint az említett emberekre.

22. *Az igazságtalan bíróról szóló példabeszéd* – „Egy városban volt egy bíró, aki Istent nem félt” és így tovább (Lk 18,2 stb.). Megfestése. Krisztus a menny magasában, alatta pedig egy főpap, aki imádkozik, s eretnekek zaklatják, akiket egy angyal karddal üldöz. Távolabb egy szent ifjú tűz közepette, s a mennyből víz hull le, és felfrissíti őt, két angyal pedig mellette áll. Ismét távolabb egy leborult szent imádkozik, s a körülötte lévő démonok nyilazzák, az Úr angyala pedig üldözi őket.

23. *A tékozló fiúról szóló példabeszéd* – „Egy embernek két fia volt, s a fiatalabb ezt mondta” és így tovább (Lk 15,11-32). Így kell ábrázolni. Egy templom és egy oltár, s a templom mellett a fiatalabb fiú, aki utcanőkkel eszik és iszik, a templom közepén pedig Krisztus beszél a

tékozló fiúval, az apostolok pedig megkenik, átadva neki a keresztet is. Az oltár körül az angyalok serege, akik citerákkal, zeneszerszámokkal, trombitákkal ünnepelnek. A templomon kívül ismét Krisztus, aki átöleli és megcsókolja a tékozló fiút. S egy másik részen ismét Krisztus, aki vigasztalja az idősebbet, egy feliraton mondva neki: „Fiam, te mindig velem voltál, s mindenem a tied", aki rá tekintve hátrafordul.

24. *A gazdag emberről szóló példabeszéd, akinek földje bő termést hozott* – „A gazdag ember földje bő termést hozott" és így tovább (Lk 12,16 stb.). Így kell ábrázolni. Házak, és egy piros ruhába öltözött, fejfedős ember zavarodottan áll, előtte egy gabonakupac és emberek, akik sarlóval dolgoznak és kévéket készítenek. Távolabb ismét ő maga, amint aranyozott ágyon fekszik, s körülötte démonok, akik háromágú szigonnyal húzzák ki a lelkét.

25. *A gazdag emberről és a szegény Lázárról szóló példabeszéd* – „Volt egy gazdag ember, aki drága ruhákba öltözött" és így tovább (Lk 16,19-31). Így kell ábrázolni. Egy palota, és benne egy asztal különféle ételekkel, és egy ragyogó ruhákba öltözött, mellette ülő ember, egyik kezében pohárral, és sok cselédje, aki szolgálnak neki, s különféle ételeket hordoznak. Távolabb ismét ő maga az ágyon, és a démonok, akik a lelkét húzzák ki, körülötte pedig síró nők és gyermekek. Alul, a palota kapujában egy mezítelen és sebekkel borított ember, aki a földön fekszik és kutyák nyalogatják a sebeit. Fölötte Dávid citerával és angyalok serege trombitákkal és hangszerekkel, akik a lelkét fogadják. Távolabb az alvilág, s a gazdag ember benne, aki ég, és ezt mondja: „Atyám, Ábrahám, könyörülj rajtam!" Előtte pedig a Paradicsom, s benne Ábrahám, keblén Lázárral. De Ábrahám így válaszol a gazdag embernek: „Fiam, emlékezz, hogy megkaptad javaidat életed folyamán" és a többi.

26. *Az erős emberről szóló példabeszéd* – „Senki sem törhet be az erős ember otthonába" és így tovább (Mk 3,27). Megfestése. Az álló Krisztus áldást adva, előtte Máté, a vámos és Pál apostol, valamint Mária Magdolna, a bűnös nő és sok más bűnbánatot tartó bűnös, akik lábai elé vetik magukat. Távolabb pedig angyalok, akik megkötözik az ördögöt és az alvilágba vetik.

27. *A mécsesről szóló példabeszéd* – „Senki sem gyújt világot

azért, hogy elrejtse” és így tovább (Lk 8,16; Mt 5,15-16; Mk 4,21). Megfestése. Egy templom és egy szent főpap, aki emelvényen prédikál, s egy angyal, aki a fülébe beszél. Körülötte világosság, alatta pedig emberek, akik buzgósággal hallgatják, felemelt kézzel. Fölül az áldó Krisztus, aki mondja az evangéliumból: „Úgy világoskodjék a ti világosságotok az emberek előtt, hogy” stb.

28. *A kiszáradt fügefáról szóló példabeszéd* – „Egy embernek volt egy fügefája a kertjében” és így tovább (Lk 13,6-9). Megfestése. Egy templom, és benne egy félig ősz ember, aki kezét a mellén tartja, mellette pedig kaszát tartva a halál, s Krisztus megparancsolja a halálnak, hogy vágja le. Az angyal, az emberek életének őrzője, Krisztus előtt leborulva könyörög hozzá, ezt mondva: „Uram, hagyd meg még egy évig”.

29. *Az arról szóló példabeszéd, aki tornyot akart építeni, de nem tudta befejezni* – „Ha valaki tornyot akar építeni közületek, nem” és így tovább. Megfestése. Szent Pál, aki prédikál, és ezt mondja egy feliraton: „Alapozz Jézus Krisztusra!” Körülötte emberek, akik buzgósággal hallgatják, távolabb pedig ismét ugyanazok az emberek, akik esznek, isznak, adnak-vesznek, s fölöttük ezek a szavak: „Azok, akiknek hitük volt, de nem voltak képesek tettekre váltani”.

30. *A vámosról és farizeusról szóló példabeszéd* – „Két ember ment föl a templomba, hogy imádkozzék” és így tovább (Lk 18,10 stb.). Megfestése. Egy templom és egy lépcső, s rajta áll, az oltár előtt, az öreg, hosszú szakállas farizeus, aki hosszú ruhába van öltözve, feje pedig kendővel bekötve, és az égre tekint, egyik kezét magasra tartva, a másikkal pedig a vámosra mutatva, míg a gőgösség ördöge a fején ül. A vámos ellenben lefelé néz, a mellét veri, s fölötte egy angyal, aki megáldja őt.

31. *A hűséges szolgáról szóló példabeszéd* – „Ki a hű és okos szolga” és így tovább (Mt 24,45). Megfestése. Egy templom, és egy öreg szent főpap, akinek kehely van a kezében, és egy szent diakónus, aki diszkoszt tart a fején, s mások, akik gyertyákat és tömjénezőket visznek, egyéb szerzetesek és sok ember, akik imádkoznak. Krisztus pedig, a magasból, megáldja őket.

32. *A gonosz szolgákról szóló példabeszéd* – Ha a gonosz szol-

ga azt mondja szívében" és így tovább (Mt 24,48 stb.). Megfestése. Házak, és benne keresztény emberek, papok, szerzetesek és hívek, akik esznek és isznak táncolva, dobolva és egymást verve. Fölöttük Krisztus, oldalt pedig a halál, aki lekaszálja őket, Krisztus körül angyalok, akik maguk is kaszát tartanak. A ház mellett a hitetlenek és eretnekek között az Ítélet lángokkal, s démonok, akik odavonszolják a ház embereit.

33. *A sóról szóló példabeszéd* – „A só jó; de ha a só megromlik" és így tovább (Lk 14,34; Mt 5,13). Megfestése. Egy templom, és főpapok, papok, tanítók, egyesek emelvényen prédikálnak, mások trónon, ismét mások könyvet olvasnak. Szent Pál az egyik sarokban feliratot tartva ezt mondja: „Beszédetek legyen szíves, sóval ízes" (Kol 4,6).

34. *A világosságról és a sötétségről szóló példabeszéd* – „A világosság a világba jött, de jobban szerették" (Jn 3,19). Így kell ábrázolni. Az egyik részen Krisztus, és körülötte sok fény, s ő az Evangéliumos könyvet tartja, mely ezt mondja: „Én vagyok a világ világossága". Mellette az apostolok. Távolabb, egy másik részen, sötétben az ördög, a sötétség fejedelme, mellette pedig írástudók, farizeusok és a hitetlenek más sokasága feléje fordulva, hátra tekintve, Krisztusra.

35. *Az eledelről szóló példabeszéd* – „Ne fáradozzatok veszendő eledelért" és így tovább (Jn 6,27). Megfestése. Egy házak, és benne emberek, akik esznek és isznak, mellette pedig egy templom, s benne egyesek, akik a szent szolgálatban vesznek részt, mások prédikálnak, ismét mások imádkoznak. Krisztus, rájuk mutatva, mondja az apostoloknak egy feliraton: „Ne fáradozzatok veszendő eledelért, hanem azért, amely az örök életre megmarad".

36. *A juhok ajtajáról és akláról szóló példabeszéd* – „Aki nem az ajtón megy be a juhok aklába" és így tovább (Jn 10,1 stb.). Megfestése. Egy templom, és kívül az ajtóban Krisztus, nyitva tartva az Evangéliumos könyvet, ezt mondja: „Én vagyok az ajtó, aki rajtam keresztül megy be, üdvözül". Az ajtón túl Mózes, aki a törvény tábláit tartja, és a templomon kívül, Krisztussal szemben a szent főpapok, akik az Evangéliumos könyvet tartják, és prédikálnak. Fölöttük pedig ezek a szavak: „Akik az ajtón keresztül mentek be". Előttük a keresztények nagy tömege, akik buzgósággal hallgatják őket, hátul pedig Áriusz és más eretnekvezérek, akik megzavarják őket. Fölöttük ezek a szavak: „Akik nem az

ajtón keresztül mentek be, hanem máshogyan".

37. *A szőlőtőről szóló példabeszéd* – „Én vagyok a szőlőtő, ti a szőlővesszők" és így tovább (Jn 15,5). Megfestése. Krisztus, aki mindkét kezével áldást ad, és az Evangéliumos könyv van a mellén, s ezeket mondja: „Én vagyok a szőlőtő, ti a szőlővesszők". Szőlővesszők hajtanak ki belőle, s körülfonják az apostolokat.

38. *A képmutatóról szóló példabeszéd* – „Mit nézed a szálkát felebarátod szemében" és így tovább (Mt 73,). Megfestése. Egy egyenesen álló ember, akinek szemében egy kis fadarab van, és előtte egy farizeus, akinek szemében egy nagy gerenda van, s ezt mondja a másiknak: „Barátom, hagyd, hadd vegyem ki a szálkát a szemedből". Fölöttük Krisztus, aki fenyegető tekintettel néz a farizeusra, és ezt mondja egy feliraton: „Képmutató, vesd ki előbb a gerendát a saját szemedből!"

39. *A jó fákról és a gyümölcsökről szóló példabeszéd* – „Egy jó fa nem hozhat" és így tovább (Mt 7,18; Lk 6,43). Megfestése. Emberek, egyiküknek szájából a Szentlélek, egy másikéból egy angyal, ismét másikéból egy fénysugár, egy újabb másikéból egy rózsa, a többiekéből pedig értékes dolgok fakadnak. Más emberek, az előzőekkel szemben állnak, és egyikük szájából egy ördög, másikukéból egy kígyó, ismét másikukéból egy disznó, újabb másikukéból tövisek, a többiekéből pedig hasonló dolgok erednek. Krisztus a távolból rájuk mutat, és ezt mondja egy feliraton: „Minden fát a gyümölcséről lehet felismerni" (Vö. Lk 6,44; Mt 7,16.)

40. *A szűk kapuról szóló példabeszéd* – „A szűk kapun lépjetek be, mert" és így tovább. Megfestése. Hegyek és barlangok, s bennük szentek, akik imádkoznak, és démonok, akik kísértik őket. A távolban pedig a hatalmaskodók által különféle módon gyötört vértanúk, és Krisztus a magasban, felhők között, aki megáldja őket, s keblén tartva a nyitott Evangéliumos könyvet, ezt mondja: „Igyekezzetek a szűk kapun át bemenni!" (Lk 13,24).

II. Liturgikus rész

41. *A Szent Liturgia* – Egy baldachin, alatta egy asztal, rajta a szent evangéliummal, fölötte a Szentlélek, mellette pedig az örök Atya egy trónon ülve, aki áldást ad szent kezeivel, és ezt mondja egy feliraton: „Méhemből Lucifer előtt szültelek téged". Krisztus az asztal jobb oldalán áll főpapi ruhában, és áldást ad. Előtte angyalok serege papi ruhában, akik egy kört formálnak az asztal bal oldaláig. Ismét Krisztus, aki a bal oldalán áll, s egy diszkoszt vesz le egy angyal fejéről, aki diakónusként van ábrázolva. Két másik angyal oldalt, akik közül kettő Krisztust tömjénezi, másik kettő pedig nagy gyertyatartót tart. Mögöttük egy újabb, papként ábrázolt angyal, aki egy kelyhet tart, s mögötte még újabb mások, akik közül az egyik botot, a másik a lándzsát, a nádat a szivaccsal, egy másik a keresztet, mások pedig gyertyatartókat.

42. *Az apostolok áldoztatása az Úr testével és vérével* – Házak, és egy asztal, melyen egy tál megtört kenyérrel, s Krisztus az asztal mögött, az övéig láthatóan, kiterjesztett kezekkel, miközben jobbjában egy kenyeret, baljában egy kelyhet tart. Előtte a nyitott Evangéliumos könyv; jobb oldalán ezek a szavak: „Vegyétek, egyétek, ez az én testem", bal oldalán pedig ezek a szavak: „Igyatok ebből mindnyájan, ez az én vérem". Két oldalán a tizenkét apostol, kissé meghajolva, akik Krisztusra tekintenek. Jobb oldalon, az öt előtt Péter, kinyújtva kezét a Krisztus által tartott kenyér alá. Bal oldalon, a másik öt előtt János, egyik kezét kinyújtva, másik kezét szívére téve, ajkával a kehely peremét érintve. Júdás mögöttük, hátrafelé fordulva, s egy démon megy be a szájába (Mt 26,26-28; Mk 14,22-24; Lk 22,17-20).

III. Zsoltárokból vett témák

43. *Az összes lelkek gyülekezete* – Az ég a nappal, a holddal és a csillagokkal, s középen az ülő Krisztus, aki egy feliratot tartva ezt mondja: „Alkotó művének kezdetén teremtett az Úr, ősidőktől fogva, mint legelső művét" (Péld 8,22-23). Négy oldalt a négy evangélista ember, ökör, oroszlán és sas képében. Két oldalukon az Istenszülő és az Előkövet, akik közbenjárást végeznek. Körülöttük a kilenc angyali kar (Trónusok, Kerubok, Szeráfok), akik ezt mondják: „Szent, szent, szent", és más

angyali karok, az Uralmak, feliratot tartva, melyek ezt mondják: „Az Uralmak dicsősége, a teremtetlen szépség”. Az Erők: „Az Erők dicsősége, a legmagasabb hatalmak”. Az Uralmak: „A fénylő Uralmak dicsősége, a megközelíthetetlen tündöklés”. A Kezdetek: „A teljesragyogású Kezdetek dicsősége, a legtündöklőbb fényesség”. Az Arkangyalok: „Az Arkangyalok dicsősége, a megközelíthetetlen hír”. Az Angyalok: „Az Angyalok dicsősége, az isteni ékesség”. Az égen pedig körös-körül ezek a szavak: „Minden lélek dicsérje az Urat! Dicsérjétek az Urat a menynyekben! Dicsérjétek őt a magasságban! Minden lélek dicsérje az Urat!” Lentebb, felhőkön az összes szentek serege, akik feliratokat tartanak. A szent ősatyák, s előttük Ádám, aki ezt mondja egy feliraton: „Az ősatyák dicsősége, a derűs öröm”. A próféták, s előttük Mózes, aki ezt mondja: „A próféták dicsősége, a törvény betöltése”. Az apostolok, s előttük Péter, aki ezt mondja: „Az apostolok dicsősége, az el nem hallgatható prédikáció”. A főpapok, s előttük az Aranyszájú, aki ezt mondja: „A főpapok dicsősége, a szép ékesség”. A vértanúk, s mindannyiuk előtt Szent György, aki ezt mondja: „A győztesek dicsősége, az erő és a hatalom”. A szentek, s elől Antal, aki ezt mondja: „Az aszkéták és szentek dicsősége, a dicséret”. Az igaz királyok, s előttük Konstantin, aki ezt mondja: „Az igazhitűek dicsősége, a királyok hatalma”. A szent vértanúnők, s előttük Szent Katalin, aki ezt mondja: „A szüzek dicsősége, a menny jegyesei”. A szent asszonyok, előttük Eupraxia, aki ezt mondja: „Az egyedüli asszonyok dicsősége, az örök örvendezés”. A szentek alatt hegyek gyümölcsöző és terméketlen fákkal, fölöttük pedig madarak, s alattuk a föld minden szelídített és vad állata.

IV. Teológus János Apokalipszise

44. *1. fejezet* – „A Patmosz nevű szigeten voltam, az Isten szava miatt, és Jézus tanúságtétele miatt. Az Úr napján elragadtatásba estem. Hátam mögül, mint valami harsona, megszólalt egy hang: »Én vagyok az alfa és az ómega (a kezdet és a vég). Amit látsz, írd le egy könyvbe«” stb. (1,9-11). Ábrázolása. Egy barlang, s benne Teológus Szent János, aki elragadtatva ül, hátrafelé tekintve. Előtte felhőkön Krisztus, aki fehér ruhát és arany övet visel, s hét csillagot tart jobbjában, míg szájából kétélű szablya jön elő. Körülötte gyertyatartók és sok fény, mely őbelőle árad.

45. *4. fejezet* – „Ezek után láttam, hogy egyszer csak kapu nyílt

az égen, és hang szólt hozzám: »Gyere fel ide, és megmutatok neked mindent, aminek ezek után történnie kell!« Nyomban elragadtatásba estem a Lélekben: És íme, trónt állítottak fel a mennyben és a trónon ült valaki. A trón körül huszonnégy szék, a trónon ülő jobbján egy megírt könyv" (4,1-5). Ábrázolása. Felhők, és fölöttük, trónon ülve az örök Atya, aki jobbjában csukott, hét pecséttel lepecsételt könyvet tart, s egy hétszarvú és hétszemű angyal két lábával a könyvet tartja, amit az örök Atya fog. A trón előtt égő gyertyatartó, a tenger, s körül az evangélisták négy különböző formában. Egyik és másik oldalon a huszonnégy vén, arany trónuson ülve, fehér ruhába öltözve, fejükön arany koronával, jobbkezükben illatszeres arany ampolnát, baljukban citerát tartanak. Az Atya alatt egy angyal, aki kiterjesztett kézzel repül, mintegy összegyűjtve a szentek imádságait.

46. *6. fejezet* – „Ekkor láttam, hogy a Bárány feltörte a hét pecsét közül az egyiket, és hallottam, hogy a négy élőlény közül az egyik mennydörgő hangon szólt: »Jöjj és lásd!« Erre a szemem előtt egy fehér ló jelent meg. A lovasnak íja volt. Koszorút nyújtottak át neki… Amikor a második pecsétet feltörte… előjött egy vörös ló. Aki rajta ült, annak hosszú kardot adtak. Amikor feltörte a harmadik pecsétet… fekete lovat láttam, lovasa mérleget tartott a kezében… Amikor feltörte a negyedik pecsétet… fakó lovat láttam, a Halál ült rajta" (6,1-8). Ábrázolása. Hegyek és emberek, egyesek holtak, mások élők, megrémülve a földön fekve. Fölöttük egy fehér lovon ülő ember, aki koronát visel, s íjat tartva az emberekre lő. Mögötte egy másik, vörös lovon ülő ember, aki hatalmas kardot tart. Mögötte egy harmadik, fekete lovon ülő ember, aki mérleget tart a kezében. Mögötte pedig a zöld lovon ülő Halál, aki egy hatalmas kaszát tart.

47. *6. fejezet* – „Amikor feltörte az ötödik pecsétet, az oltár alatt azoknak a lelkét láttam, akiket az Isten szaváért és tanúságtételükért öltek meg" (6,9). Ábrázolása. Egy oltár, s alatta a szent vértanúk fehér ruhába öltözött lelkei, felfelé emelt kezekkel és szemekkel, s két oldalukon velük beszélgető angyalok.

48. *6. fejezet* – „Amikor feltörte a hatodik pecsétet, láttam, hogy nagy földrengés támadt. A Nap olyan fekete lett, mint a szőrzsák, a Hold pedig olyan, mint a vér. Az ég csillagai a földre hullottak… Az ég összehúzódott, mint egy felgöngyölt könyvtekercs" (6,12-14). Ábrázolása. Sötét hegyek, és emberek nagy tömege, egyesek királyok, mások neme-

sek, ismét mások barlangokba rejtőző hívők. Fölöttük a papírként összetekert ég, a fekete Nap, a véres Hold, és a csillagok, melyek a földre hullanak.

49. *7. fejezet* – „Ezután négy angyalt láttam, a föld négy sarkán álltak. Feltartóztatták a föld négy szelét, hogy ne fújjanak a földön, sem a tengeren, sem semmiféle fán. Majd láttam, hogy napkeletről egy másik angyal száll fel, az élő Isten pecsétje volt nála" (7,1-2). Ábrázolása. A föld és az ég, és a négy sarokból négy szél, és négy, kardot viselő angyal megrémíti őket, hogy ne tudjanak fújni. Az egyik angyal Boreát, a másik Notot, a harmadik Zefírt, az utolsó pedig Sanirt tartóztatta fel. A keleti részen egy angyal, aki felhőkön száll, egyik kezében az élő Isten X pecsétjét tartva, másik kezét a négy angyal felé nyújtva. Alatta pedig egy másik angyal, aki emberek tömegének a homlokát keni meg olajjal.

50. *7. fejezet* – „Ezután akkora sereget láttam, hogy meg sem lehetett számolni. Minden nemzetből, törzsből, népből és nyelvből álltak a trón és a Bárány előtt, fehér ruhába öltözve, kezükben pálmaág" (7,9). Ábrázolása. Sok felhő, s közepettük a trónon ülő örökkévaló Isten, s a trón négy oldalán a négy evangélista a maguk négy formájában. Körben az angyalok összes serege, és az az angyal, aki evangéliumot tekeri ki, amit az Atya a térdén tart. A trónus alatt sok, fehér ruhába öltözött, pálmát hordozó ember. A trónus két oldalán a huszonnégy vén, s mellettük Szent János, és egyikük a fehér ruhába öltözötteket mutatja neki.

51. *8. fejezet* – „Amikor feltörte a hetedik pecsétet, csönd lett az égben, úgy egy félórára. Ekkor hét angyalt láttam, az Úr előtt álltak, és hét harsonát kaptak. Jött egy másik angyal, megállt az oltár előtt, aranyfüstölő volt nála… Az angyal fogta a füstölőt, megtöltötte az oltár parazsával, és leszórta a földre. Erre mennydörgés, égzengés, villámlás és földrengés támadt… Az első angyal megfújta a harsonát. Erre vérrel vegyes jégeső és tűz záporozott a földre. A föld harmada elégett, a fák harmada pernyévé lett, és a zöldellő fű mind elhamvadt. A második angyal is megfújta a harsonát. Erre a tenger egyharmada vérré vált, a hajók egyharmada elsüllyedt. A harmadik angyal is megfújta a harsonát. Erre az égből lehullott egy nagy csillag… A folyó egyharmadára hullott és a vízforrásokra. A csillagnak Üröm volt a neve. A vizek egyharmada ürömmé vált, és sok ember meghalt a víztől, mert megkeseredett. A negyedik angyal is megfújta a harsonát. Erre a Nap harmadát, a Hold

harmadát és a csillagok harmadát érte a csapás" (8,1-12). Ábrázolása. Az ég, és fölötte a fehér ruhába öltözött, trónon ülő Atya, s körülötte hét angyal, akik harsonát tartanak, és meghajolva őt imádják. Előtte pedig egy másik angyal, aki arany tömjénezőt tart, amelyből tömjénfüst száll. Alattuk felhők, és közepettük négy angyal, akik felfelé tekintenek, és harsonát fújnak. Alattuk egy másik angyal, aki kitárja az egyik kezét, a másikkal egy feliratot tartva ezt mondja: „Jaj a föld lakóinak a többi harsonaszó miatt, melyet a három angyal hallatni fog!" Az angyal egyik oldalán a fekete Nap, a másik oldalán pedig a Hold, egyharmaduk véresen. Sok csillag, s harmaduk véresen. Alattuk a tenger és a hullámokkal keveredő lángok, s a tenger közepén egy, a lángoktól égő hegy, hánykolódó, felfordult hajók és csónakok. A tengeren kívül sok égő fa és növény, mellettük pedig egy folyó, s benne egy nagy, sugaras csillag. A folyó mellett emberek, akik közül egyesek isznak, mások holtan fekszenek a földön.

52. *9. fejezet* – „Az ötödik harsonaszóra egy csillagot láttam, amint az égből a földre zuhant. Nála volt a mélység kútjának kulcsa. Megnyitotta az alvilágot, a kútból füst szállt fel, amilyen a nagy kohó füstje… A füstből sáskák lepték el a földet… Parancsot kaptak, hogy csak azoknak az embereknek ártsanak öt hónapig, akik nem hordják homlokukon az Isten pecsétjét" (9,1-5). Ábrázolása. Felhők, és azok fölött egy angyal, aki fölfelé tekint és harsonát fúj, egy kulcsot is tartva a kezében. Alatta egy nagy kút, és sok füst, mely belőle száll fel, elhomályosítva a Napot és a levegőt. Közepettük egy nagy, füsttől elhomályosított csillag, és belőle előjövő sáskák, melyeknek emberi arcuk és női hajuk van; fogaik hasonlók az oroszlán fogaihoz, fejükön arany koronát viselnek, testükön pedig vaspáncélt; farkuk hasonló a skorpió farkához, s farkukon fullánk van; szárnyuk hasonló a darazsakéhoz. A kút egyik és másik oldalán hegyek, s közöttük elrejtőzött emberek.

53. *9. fejezet* – „A hatodik angyal is megfújta a harsonát. Erre szózatot hallottam az Isten előtt álló aranyoltár négy sarka közül. Így szólt a hatodik harsonás angyalhoz: »Oldozd fel a négy angyalt, aki a nagy Eufrátesz folyónál meg van kötözve!« A négy angyal megszabadult kötelékeitől" (9,13-15). Ábrázolása. Az ég, és fölötte a fehér ruhába öltözött, trónon ülő örök Atya, előtte pedig arany oltár, s jobb oldalán egy harsonát fújó angyal, felfelé tekintve. Alatta hegyek, és négy angyal, akik az embereket verik. Az angyalok között katonák sokasága, akik

hosszú, tűzpiros és világospiros vaspáncélt és forgós vassisakot viselnek; oroszlánfejű és skorpiófarkú lovakon ülnek, melyeknek tűz és füst száll a szájából. Lábuk alatt, körülöttük, halott emberek sokasága; mások menekülnek, és félelemmel tekintenek rájuk hátra.

54. *10. fejezet* – „Ekkor láttam, hogy egy másik hatalmas angyal száll le az égből. Felhő övezte, és szivárvány ívelt a feje fölött, arca ragyogott, mint a Nap, lába meg izzott, mint a tűzoszlop. Kezében kibontott kis könyvtekercset tartott. Jobb lábával a tengerben állt, a ballal a földön… Odamentem az angyalhoz, hogy adja át nekem a könyvecskét… Elvettem az angyal kezéből a könyvecskét és lenyeltem" (10,1-10). Ábrázolása. Az ég, és alatta a tenger s a föld és egy felhőbe öltözött angyal. Arca ragyogó, mint a Nap, sugarakat bocsátva, lábai égető tűz. S ő, aki jobblábával a tengerre lép, ballábával pedig a földre, egyik kezében egy könyvecskét tart, a másikat az ég felé terjeszti. János pedig előtte leborulva, elveszi a kezéből a könyvecskét.

55. *11. fejezet* – „Ekkor bothoz hasonló mérőnádat adott ezeknek a szavaknak a kíséretében: »Menj, mérd fel az Isten templomát az oltárral és a benne imádkozókkal együtt. De a templom külső udvarát hagyd ki, és ne mérd fel, mert a pogányoké lesz, akik a szent várost negyvenkét hónapig tiporják«" (11,1-2). Ábrázolása. Egy templom, benne egy oltár és János, aki azt méri egy mérőnáddal, s egy vadállat, mely lentebb áll alatta és diadémot visel a fején, szárnyai is vannak. Hénok és Illés, akik felhőkkel a mennybe szállnak. A templom mellett házak, melyek között néhány lerombolt állapotban van, s bennük halott emberek, mások pedig égre emelt kezekkel és szemekkel.

56. *11. fejezet* – „A hetedik angyal is megfújta a harsonát. Nagy szózatok hallatszottak az égben: »Urunk és Fölkentje megszerezte az uralmat a világ felett, és uralkodni fog örökkön-örökké!«" (11,15). Ábrázolása. A mi Urunk, Jézus Krisztus, felhők között, egy magas trónuson ülve, s körülötte az angyalok serege, a huszonnégy vén, akik leborulva imádják őt, jobbján egy templom, s benne a teljesen aranyozott frigyláda. A templom alatt pedig sok ember, lámpás, és hatalmas jégeső hull az égből.

57. *12. fejezet* – „Az égen nagy jel tűnt fel: egy asszony, öltöze-

te a Nap, lába alatt a Hold, fején tizenkét csillagból korona" (12,1). Ábrázolása. Az Istenszülő felhőkön, lebegő ruházattal és angyali szárnyakkal. Koronáján körben tizenkét csillag, körülötte pedig, teljesen körülvéve a fejétől a lábáig, napsugarak. Lába alatt a Hold, s előtte egy piros hétfejű, hétdiadémos és tízkoronás sárkány, amely szájából folyóhoz hasonló vizet bocsát ki, a föld pedig megnyílva, elnyeli a folyót. A szörny farka mögött csillagok sokasága, az Istenszülő fölött két angyal, akik egy leplen a gyermek Jézust hozzák, körülöttük sok felhő van.

58. *13. fejezet* – „Ekkor láttam, hogy a tengerből egy vadállat bukkan fel… hasonlított a párduchoz, lába mint a medvéé, szája pedig az oroszlán szája… Akkor láttam, hogy egy másik vadállat emelkedik ki a földből. Két szarva volt, mint a Bárányénak, de úgy beszélt, mint a sárkány" (13,1-11). Ábrázolása. Föld és ég, s egy hétfejű vadállat, amely a tengerből jön elő, és hatalmas urak imádják. Előtte pedig egy másik, kisebb vadállat a földön, két báránypszarvval. Fölöttük az ég, s tűz és jégeső hull belőle.

59. *14. fejezet* – „S láttam a Bárányt, ott állt Sion hegyén, és vele száznegyvennégyezer, aki viselte az ő és Atyjának homlokára írt nevét… Ezek azok, akik asszonnyal nem szennyezték be magukat, szüzek maradtak és mindenüvé követték a Bárányt, bárhová ment" (14,1-10). Ábrázolása. Egy magas hegy, és egy bárány, amely a csúcsán áll, koronát visel, és jogart, vagyis vörös jelet tart lábánál, olyan jelet, amelynek végén kereszt van. A trónus négy oldalán a négy evangélista a maguk formájában, a huszonnégy vén itt és ott, valamint citerát tartó angyalok sokasága. Mellettünk sok fehérruhás tiszta, a bárány felé irányuló kezekkel és szemekkel. Alattuk pedig felhők, s azokon három lefelé tekintő angyal. Egyikük a nyitott Evangéliumos könyvet tartva ezt mondja: „Féljétek az Istent és dicsőítsétek, mert eljött ítéletének órája! Boruljatok le az ég és a föld, a tenger és a vízforrások alkotója előtt!" A második, az ő jobbján, egyik kezével a földre mutat, a másikban pedig egy feliratot tart, mely ezt mondja: „Elesett, elesett a nagy Babilon". A harmadik angyal, az elsőnek a balján egyik kezét kitárja, másikban egy feliratot tart, mely ezt mondja: „Aki leborul a vadállat és képmása előtt, és homlokán vagy karján viseli bélyegét, az inni fog az Isten haragjának borából". Alattuk Babilon lerombolt városa.

60. *14. fejezet* – „Ezután fehér felhőt láttam, a felhőn ült valaki,

aki az Emberfiához hasonlított. A fején aranykorona volt, a kezében éles sarló" (14,14-20). Ábrázolása. Felhők, és rajtuk Krisztus, aki koronát visel, kezében egy nagy és éles sarlót fog, a földhöz közelíti, és arat. Majd ismét, egy másik angyal, aki szintén sarlót fog, szőlőfürtöket vág, beledobja egy présbe, s a présből vér folyik bor helyett. Fölöttük az ég, az ég fölött egy templom, s benne egy oltár, és a templom ajtaján egy angyal jön ki, s Krisztusra tekintve, egyik kezét feléje nyújtja, a másikkal pedig egy feliratot tart, mely ezt mondja: „Ereszd neki sarlódat és arass, mert eljött az aratás ideje, és a vetés már érett a földön!" Egy másik angyal is kijön az oltártól, s arra az angyalra tekintve, aki a szőlőfürtöket szüreteli, egyik kezével azokra mutat, a másokkal egy feliratot tart, mely ezt mondja: „Ereszd neki éles metszőkésedet, és szüreteld le a föld szőlőfürtjeit, mert beértek a szemek!"

61. *15. fejezet* – „Egy másik csodálatos nagy jelet is láttam az égen: Hét angyalt, a hét végső csapás volt rájuk bízva, ezzel lesz teljessé az Isten haragja" (15,1). Ábrázolása. Hegyek, és sok ember, akik közül egyesek a földön fekszenek, mások ájultan és sebesülten felfelé tekintenek. Közepettük a trónon ülő Antikrisztus, egy szárnyas és koronás vadállat és egy hétfejű sárkány; szájukból három tisztátalan, békához hasonló szellem jön elő. Egy lerombolt erőd a tenger mellett, és véres folyók s a nagy és kiszáradt Eufrátesz folyó. Ezek fölött az ég és a Nap, mely az emberekre erős sugarakat áraszt, és az égből hulló jégeső. Az ég fölött pedig a vértanúság jelenete, s belőle hét fehér ruhába öltözött angyal jön elő, akik arany övet is viselnek. Az első angyal kiönti az amponáját a földre és az emberekre, a második kiönti az ampolnáját a tengerbe, a harmadik a folyókba, a negyedik a Napra, az ötödik az Antikrisztus trónjára, a hatodik az Eufrásztesz folyóba, a hetedik a levegőbe.

62. *17. fejezet* – „Láttam egy asszonyt, skarlátvörös vadállaton ült, amely tele volt káromló nevekkel, s hét feje és tíz szarva volt. Az asszony bíborba és skarlátba öltözve, arannyal, drágakővel és gyöngyökkel ékesítve. Kezében undoksággal és tisztátalan kéjjel telt aranyserleg" (17,3-5). Ábrázolása. Hét hegycsúcs, s rajtuk egy hétfejű, tízkoronás vadállat; rajta ülve egy asszony, aki hármas koronát és arannyal átszőtt ruhát visel. Jobbjában arany serleget tart, amit a királyoknak nyújt. A vadállat előtt tíz király, akik őrá néznek, s a vadállat mögött a föld fejedelmei, nemes emberei és az emberek nagy sokasága. A nő fölött pedig ezek a szavak: „A nagy Babilon, a föld utálatra méltó kicsapongóinak

anyja”.

63. *18. fejezet* – „Ezután láttam egy másik angyalt, amint alászállt az égből. Nagy hatalma volt, s fénye beragyogta a földet. Teljes erejéből kiáltozott: »Elesett, elesett a nagy Babilon! Ördögök tanyája lett, minden tisztátalan szellem hajléka!« Egy másik szózatot is hallottam az égből, ez így hangzott: »Én népem, vonuljatok ki onnét, nehogy részetek legyen bűneikben, és benneteket is érjenek csapásaik!«” (18,1 stb.). Ábrázolása. Föld, hegyek, tenger, egy tűzzel felégetett város és egy láng, mely átjárja a levegőt. Távolabb királyok nemesek és kereskedők állnak, akik a várost nézik és sírnak; egyesek a hajukat tépik, mások mellüket verik, ismét mások fölemelik kezüket és szemüket, s még sokan mások. Fölöttük az ég, s belőle egy angyal száll le hozzájuk, nagy fényességgel körülvéve, jobbjával a várost mutatva, baljában egy feliratot tart, mely ezt mondja: „Elesett, elesett a nagy Babilon!” Egy másik angyal mellette, felhőkön egy malomkőnyi nagy követ dob a tengerbe, s egy feliratot tart, mely ezt mondja: „Ilyen haraggal lesz elvesztve Babilon, a nagy város, és nem áll helyre!” Az angyalok alatt pedig más sötét felhők, melyek a fölre és a tengerre tüzes jégesőt hullatnak. Az ég fölött pedig a trónon ülő örökkévaló Atya, s a trón mellett két angyal, akik feliratokat tartanak. a jobb oldali ezt mondja: „Dicsérjétek a mi Urunkat, ti, az ő szolgái!” A bal oldali másik pedig ezt mondja: „Ti is, akik őt félitek, kicsinyek és nagyok!” A trónus körül a négy evangélista a maguk különböző formáiban, az angyalok seregei és más nagy tömeg. Mindnyájan fehér ruhába vannak öltözve, és feliratot tartanak, melyek ezt mondják: „Alleluja! Üdv, dicsőség és hatalom legyen a mi Istenünknek, mert igazak és igazságosak ítéletei! Elítélte a nagy kéjnőt, aki megrontotta a földet paráznaságával és megbosszulta rajta szolgái vérét, melyet keze ontott ki. Alleluja!” A huszonnégy vén és a négy élőlény leborult, imádták a trónon ülő Istent, ezekkel a szavakkal: „Ámen! Alleluja!”

64. *19. fejezet* – „Ekkor nyitva láttam az eget. Egyszerre egy fehér ló jelent meg. Aki rajta ült, azt Hűségesnek és Igaznak hívták… Isten Igéjének hívják. Az égi seregek fehér lovon kísérik, tiszta fehér patyolatba öltözve. Szájából éles kard tör elő, hogy lesújtson a nemzetekre. Vasvesszővel kormányozza majd őket… Láttam, hogy egy angyal áll a napban. Nagy szóval kiáltotta az égen repülő madaraknak: »Gyertek, gyűljetek össze az Isten nagy lakomájára! Egyétek a királyok húsát, a vezérek húsát, a bajnokok húsát, a lovak és lovasok húsát, minden szabadnak és

rabszolgának, kicsinek és nagynak a húsát!" (19,11-18). A megnyitott ég, és Krisztus, aki kijön belőle felhőkön, fehér lovon ülve, vörös ruhát és fején koronát viselve, szájából pedig nagy, éles kard tör elő, fölötte pedig ezek a szavak: „Jézus Krisztus, Isten Igéje, Királyok Királya, Uralkodók Ura". Mögötte az őt kísérő hadserege, mindnyájan fehér lovon ülve, fehér ruhába öltözve, arany sisakkal és övvel, éles kardot viselve. Előttük a fekete lovon ülő királyuk, nemeseik és katonáik, akik kardot viselnek, s úgy futnak, mintha le lennének győzve, hátrafelé tekintve. Egyesek megölve a földön fekszenek, mások lovukról leesnek; dögmadarak, melyek testüket eszik. Fölöttük pedig egy angyal, a nap fölött egyenesen állva, a madarakra tekintve, egy feliraton mondja nekik: „Gyertek, gyűljetek össze, egyétek a királyok húsát, a vezérek húsát, a bajnokok húsát!" A legyőzött emberek mellett az alvilág, a tűzfolyó és két angyal, akik a hétfejű vadállatot és az Antikrisztust fogva, a tűzfolyóba vetik őket.

65. *20. fejezet* – „Aztán láttam, hogy egy angyal szállt alá a mennyből, a mélység kulcsa volt nála, és nagy láncot tartott a kezében" (20,1 stb.). Ábrázolása. Az ég, s egy angyal száll alá belőle, egyik kezével egy nagy kulcsot, míg a másikban egy lánccal megkötözve az ördögöt tartja, és az emésztő alvilág közepébe veti.

66. *20. fejezet* – „Akkor hatalmas ragyogó trónt láttam, és a rajta ülőt, akinek tekintete elől menekült a föld s az ég, de nem maradt számukra hely. Láttam, hogy trónja előtt állnak a halottak, kicsinyek és nagyok. Könyveket nyitottak ki" (20,11-12). Ábrázolása. Egy fehér trónon ülő Krisztus, s körülötte az angyalok seregei, a többi pedig úgy, mint a második megjelenésen. Lásd a 68. pontot.

67. *21. fejezet* – „Akkor láttam, hogy a szent város, az új Jeruzsálem alászállt az égből, az Istentől. Olyan volt, mint a vőlegényének fölékesített menyasszony. Akkor hallottam, hogy a trón felől megszólal egy hangos szózat, ezt mondva: »Íme, Isten hajléka!« (21,2-3). Ábrázolása. Jeruzsálem négyszögletes erődje, drágakövekkel és aranyozott kövekkel díszítve, tizenkét kapuval: kelet felé három kapu, észak felé három kapu, dél felé három kapu és nyugat felé három kapu. Egy-egy angyal áll minden kapuban, s jobbjukban aranyozott botot, baljukban az élő Isten X jelét tartják. Szent János egy magas hegyen áll, s nézi azt, ami fölött a megnyílt ég, és Krisztus trónon ülve, melyből végtelen fény

árad, ami az erődre ereszkedik. Krisztus körül az összes angyali karok, szentek serege s a huszonnégy vén. Egy angyal pedig az égből letekintve János felé, mutatja neki az erődöt, ezt mondva egy feliraton: „Íme, Isten hajléka!" Egy másik angyal pedig egy aranyozott nádat tartva felméri Jeruzsálem szent városát.

V. A prófétáktól és az evangéliumból vett témák

68. *Hogyan kell ábrázolni Krisztus második megjelenését?* – Krisztus, a tüzes angyalok és kerubok trónján ülve, fehér és nagyon ragyogó ruhába öltözve, míg a Nap, a Hold és a csillagok közepén megelőzi őt az ő jele, vagyis az előtte lévő kereszt, amit úgy tart, mint a királynő az ő jobbján, aki őt szülte, a mindenkorszűz Istenszülő. Ő pedig, énekekkel, himnuszokkal és sok fúvóshangszerrel kísérve, valamint nagy tisztelettel az arkangyalok és angyalok mennyei seregétől, az ég felhőin jön, áldást adva szeplőtelen kezével, s a nyitott Evangéliumos könyvet is a mellén viselve, mely ezt mondja: „Jöjjetek, Atyám áldottai, vegyétek birtokba a nektek készített országot!" (Mt 25,34). Máshol: „Távozzatok tőlem, átkozottak, az örök tűzbe!" (Mt 25,41). Fölötte pedig ezt a felirat: „Jézus Krisztus, a szentek dicsősége és öröme". Hozzá jönnek sorban az összes szentek, isteni erényeik szerint, felszállva a földről az égbe, a következőképpen: 1. Az apostolok kara; 2. az ősszülők kara; 3. a pátriárkák kara; 4. a próféták kara; 5. a főpapok kara; 6. a vértanúk kara; 7. a szentek kara; 8. a jámborok kara; 9. a vértanúnők kara; valamint szentek, akik mindannyian a kezükben tartják az erényeiket, virágzó ágak formájában. Fölöttük pedig egy angyal repül a levegőben, s megszólaltatja a végső harsonát. Alatta föld a városaival, s különböző házak, továbbá a tenger a hajóival és hajóhadaival, melyek azonnal visszaadják a halottakat. A halottak, akik nagy csodálkozással támadnak fel a sírokból és a vizekből, egyik eltérően a másiktól, mindannyian felemelkednek a felhőkre. Egyesek a jutalmuk felé mennek, a bűnösök ellenben az ítéletük felé mennek. A távolban maguk a próféták, aki ezt mondják a feliratukkal: Izajás: „Az Úr ítéletre hívja népe véneit és fejedelmeit" (3,14). Joel: „Keljenek fel, vonuljanak fel a népek Jozafát völgyébe" (4,12). Dániel: „Akik a föld porában alszanak, azok közül sokan feltámadnak, némelyek örök életre, mások gyalázatra, örök kárhozatra" (12,2).

69. *Krisztus egyetemes és részleges ítélete* – Krisztus, egy ma-

gas és dicsőséges trónon ülve, fehér és a Napnál tündöklőbb ruhába öltözve, az összes rettenetes és félelmetes angyali seregektől kísérve, miközben jobbjával megáldja a szenteket, baljával pedig a szenvedések helyét mutatja a bűnösöknek. Körül hatalmas fényesség, s fölötte ez a felirat: „Jézus Krisztus, az igazságos bíró". Oldalán az Istenszülő és az Előkövet, akik közbenjárást végeznek, s a tizenkét apostol, tizenkét trónuson ülve; velük az összes szentek, akik jobbján állnak, mindannyian kezükben tartva az erényeiket, virágzó ágak formájában: így állnak hármas sorban. Az első sorban az ősszülők, a pátriárkát, a próféták kara; a másodikban a főpapok, a vértanúk, az aszkéták kara; a harmadikban az igaz királyok, a vértanúnők és a szentek kara. Balra ellenben az összes bűnösök, elszakítva tőle s elítélve a démonokkal, az áruló Júdás, a hatalmaskodó királyok, a bálványimádók, a Krisztus-ellenesek, az eretnekek, a gyilkosok, az árulók, a rablók, az uzsorások, a kegyetlenkedők, a gyűlölködők, a fösvények, a hazugok, a szélhámosok, a részegesek, a cselszövők, a kicsapongók, és az összes méltatlanok és tisztátalanok, s mindenek előtt az írástudók, a gőgös és tudatlan farizeusok s más zsidók, akik közül egyesek erősen kiabálva szakállukat, mások ruhájukat tépik, Krisztus felé, az összes szentek felé és Mózes próféta felé tekintenek, aki ujjával mutatja nekik Krisztust, s ezt mondja egy feliraton: „Neked prófétát támaszt az Úr körödből, testvéreid közül, mint engem, őrá hallgassatok!" (MTörv 18,15-16). A kereszt jele a trónus előtt az Úr szövetségének szekrényével, a törvény és a próféták tanúsága a nyitott Evangéliumos könyvvel együtt. Két másik felirat, az egyik, jobb oldalt, mely ezt mondja: „A halottak fölött ítélkeztek, ahogy a könyvekben fel volt jegyezve, a tetteik szerint" (Jel 20,12-13); a másik felirat, bal oldalt, mely ezt mondja: „Aki nem volt beírva az élet könyvébe, azt a tüzes tóba vetették" (Jel 20,15). A tűzfolyó, mely Krisztus lábaitól ered, a rosszindulatú és kegyetlen démonok, akik belevetik a bűnösöket, s félelmetesen kínozzák őket különböző kegyetlen eszközökkel, csáklyákkal és lándzsákkal, míg egyesek rudakkal szurkálják őket a lángok között, s mások tüzes sárkányok formájában átkarolva vonszolják és erőszakkal az alvilági helyekre vetik őket, ahol a külső sötétség van, a fel nem oldható kötelékek, a fogak csikorgatása, a nem alvó férgek, s végül a ki nem alvó tűz, hogy ott örökre büntetve és kínozva legyenek. Néhány nyíláson keresztül láthatóak belül, mindnyájan megkötözve és nagyon sötéten, miközben szánalmasan, szüntelenül csikorgatják a fogaikat, a tűztől égetve, mindig rágva a férgektől, s mindnyájan a kegyetlen gazdagra, a tőlük távoli és szemben lévő Ábrahám kebelére tekintve. S maga a Para-

dicsom az összes szentekkel együtt, akik odabent örvendeznek, minden oldalról kristály-, arany- és drágakőfallal körülvéve, gyönyörű fákkal, madarakkal és mindenféle szárnyasokkal díszítve. Az ítélet két oldalán maguk a próféták, akik feliratok által beszélnek. Dániel: „Amint néztem, egyszer csak trónokat állítottak fel, és az Ősöreg leült" (7,9). Malakiás: „Mert lám, elérkezik az a nap, s izzó lesz, mint a kemence. Minden kevély és minden gonosztevő olyan lesz, mint a szalma: az a nap, amely elérkezik, lángra lobbantja őket" (Mal 3,19). Judit bíra: „Az Úr, a Mindenható megbünteti őket az ítélet napján. Tűzzel és féreggel veri testüket" (16,17).

ATHANASIANA 13 (2001) 207-213.

SUMMARIA

Le proprietà dell'ektenia "Salva, o Dio, il tuo popolo"

(István Ivancsó)

Nel mattutino bizantino vi è una lunga serie di intercessioni: la cosiddetta ektenia "Salva, o Dio, il tuo popolo". Questa ektenia fu pubblicata in ungherese per la prima volta nel 1882, e da allora il suo testo è rimasto quasi invariato nei diversi libri liturgici. Così, possiamo affermare che esiste un'unità, in questo campo, nella Chiesa greco-cattolica ungherese che però non ritroviamo nei libri liturgici greci e paleoslavi.

Il presente saggio intende analizzare – accanto alla descrizione dell'uso ungherese – le altre due tradizioni, e chiarire come sia nata quella della Chiesa greco-cattolica ungherese.

È molto interessante la diversità che si trova nell'elenco dei nomi dei Santi. I libri liturgici greci contengono elenchi più brevi, mentre i libri slavi recano elenchi più lunghi. In verità, anche in questi ultimi c'è una grande varietà nell'enumerazione dei nomi.

Il quadro d'insieme risulta così molto colorato. Le diverse varianti contengono in tutto ventotto categorie, includendovi anche la commemorazione della santa croce. Nella pratica della Chiesa greco-cattolica ungherese ve ne sono diciotto. Le fonti menzionano insieme ventisette persone secondo i loro nomi (e anche la santa croce); nella versione usata nella nostra Chiesa invece ci sono undici nomi: Giovanni il Battista, Basilio il Grande, Gregorio Nazianzeno, Giovanni Crisostomo, Atanasio e Cirillo, Nicola il Taumaturgo, Gioacchino e Anna, Antonio e Teodosio delle Grotte. La Chiesa russa in particolare ha inserito nell'ektenia "Salva, o Dio, il tuo popolo" molti nomi. Si tratta di propri Santi, venerati nei diversi territori. Così la pratica russa ha molte variazioni; nello stesso modo hanno fatto anche la Chiesa ucraina, bielorussa e galiziana. Si può, dunque, osservare una grande varietà nelle diverse tradizioni.

Infine, ci si pone la domanda: perché finora non è stato

possibile introdurre nell'elenco dei Santi il nome di Moisej Ugrin che è il nostro proprio Santo, bizantino e di origine ungherese?

Aspetti della dottrina sacramentale della teologia orientale
(István Seszták)

Similmente alle culture occidentali anche l'Oriente cristiano mostra una crisi della vita e della prassi sacramentale. Una tra le cause più significative di tale fenomeno la troviamo nel cambiamento della mentalità dell'uomo moderno, che non si interessa molto alla propria salvezza, ne alla vita dopo la morte, e con questo scompaiono anche i diversi modi di prepararsi ad un tale futuro. Capiscono sempre meno il vero significato e l'importanza dei sacramenti, i quali sono il pegno terrestre della preparazione dell'incontro con il Signore.

Con questo breve lavoro proviamo riassumere e scoprire il vero significato dei divini misteri (sacramenti) secondo la tradizione bizantina, cercando un rapporto globale nei teologi orientali del secolo XX. Con poche parole possiamo dire che i sacramenti costituiscono – anche fisicamente – quei canali, attraverso i quali possiamo prendere parte e possiamo partecipare nella vita divina già anche nella nostra vita sulla terra. I sacramenti sono il cibo dato da Dio, con il quale l'uomo creato ad immagine di Dio può „assaggiare" il Mistero dell'amore di Dio Trino.

Dopo una breve visione storica il lavoro mette l'accento sulla retroterra teologica della questione: significato etimologico; l'influsso e il numero dei sacramenti, come problema non solo storico.

Nei due ultimi capitoli, prescindendo dal modo di trattare tradizionalmente la questione, esaminiamo il rapporto intrinseco ed inseparabile tra sacramenti e Chiesa, infatti i divini misteri diventano sacramenti solamente con la mediazione ecclesiale del popolo di Dio, ma allo stesso tempo i sacramenti, e specialmente l'Eucaristia sono quella forza che costituisce – con l'aiuto dello Spirito Santo – la vera Chiesa. Questo legame indivisibile ci aiuta capire meglio l'identità vera della Chiesa, almeno secondo la tradizione teologica orientale. L'ultimo capitolo fa vedere tutto l'universo come creatura sacramentale di Dio, che ha come compito di far vedere questa sua propria vocazione.

I sacramenti – in ultima parola – non fanno solo una parte della vita umana, ma costituiscono tutto l'uomo nella sua totalità voluta da Dio. I divini misteri rispecchiano l'essere umano, che con la grazia

divina riesce ad inserirsi nella vita divinizzata.

La Sacra Scrittura nella nostra vita liturgica I
(Miklós Oláh)

È un fatto sorprendente come abbondantemente usa la liturgia della Chiesa bizantina la Bibbia nei suoi sacri uffici. Lo scritto presenta l'elenco dei luoghi biblici che si trovano in essi. L'autore prende i libri dell'Antico Testamento, l'uno dopo l'altro, e accuratamente ricupera i luoghi biblici usati negli uffici. Promessa che in un altro scritto presenterà l'elenco delle citazioni del Nuovo Testamento che sarà in modo simile abbondante.

Storia della codificazione orientale (II)
Dal Concilio Vaticano II fino alla promulgazione del *CCEO* (1990)
(Péter Szabó)

Il presente articolo è la seconda parte dello studio pubblicato sull'*Athanasiana* 12, nel quale abbiamo cercato di riassumere le tappe più importanti della codificazione della disciplina orientale dall'antichità fino all'epoca moderna. Continuando quest'*iter,* lo studio presente riprende la storia della codificazione dal dopo Concilio.

L'articolo, raccogliendo e sistematizzando una vasta gamma delle informazioni, ragguingibili nei vari fascicoli della *Nuntia,* offre un riassunto dettagliato e ben ordinato di tutta la codificazione, procurando così uno strumento molto utile per tutti quelli lettori ungheresi che si interessano nello studio del diritto canonico orientale. L'articolo, nei limiti delle informazioni di pubblica ragione, presenta i vari organi della codificazione, la loro composizione, competenza ed attività. Oltre ai "Principi" della codificazione vengono descritte le grandi tasi dell'elaborazione del *CCEO:* La preparazione dei cprimi schemi a base della revisione del cosiddetti "Testi iniziali" (1974-1980-84); la nuova revisione *Denua recognitio)* degli schemi a base delle osservazioni degli *PCCICOR* e le modifiche effettuate a base delle loro proposte dal *Coetus de expositione observationum* (1987-88); (IV) l'attività della II Plenaria del *PCCICOR* (1988); le attività del *Coestus de coordinatione* (198-89);

e le ultime tappa effettuate fino alla promulgazione del *CCEO*.

L'articolo infine si conclude con due appendici. Il primo offre un riassunto sintetico del contenuto dei vari fascicoli della *Nuntia*, mentre quello secondo dà un elenco delle varie notizie pubblicate dalla stessa *Nuntia* sull'andamento della docificazione.

Glaubende Vernunft, vernünftige Glaube
Die päpstliche Enzyklika „Fides et ratio"
(Ferenc Janka)

Die päpstliche Enzyklika „Fides et ratio" wird hier in drei Teilen, mit der Anwendung von drei unterschiedlichen Methoden vorgestellt und weitergedacht.

In der ersten Teil wird es ein linearer philosophiegeschichtlicher Längschnitt gemacht und werden fünf wichtige Themen hervorgehoben. Im zweiten Teil wird in einem thematischen Querschnitt mit der Hilfe von konzentrischen Themenkreisen die Rolle der Vernunft und Glaube dargestellt.

Im dritten Teil werden es die unterschiedliche Auffassungsmöglichkeiten zuerst im Hinblick auf die Wahrheit, dann auf die Transzendentalien (Wahre, Gute, Schöne und dazu noch das Heilige) systematisch aufzuzeichnen versucht. Nach einer kritischen Bewertung versuchen wir eine Standpunkt der christlich inspirierten Philosophie zu formen.

Die erste Tabelle bietet eine Überschau der Gedanken mit dem Sein, mit der Erlernbarkeit und mit der Mitteilbarkeit der Wahrheit dar. Der Optimismus, der Pessimismus und die indifferente Mitte sind die mögliche Einstellungen, die hier auf etwas polarisierte Weise unsere klare Orientierung ermöglichen.

Unserer Auffassung nach eine christlich inspirierte Philosophie ist keiner von diesen, sondern befindet sich so in der Mitte, daß die Wahrheitsinhalt der beiden Extremen und der indifferenten Mitte in sich integriert, und sie („optimistisch") am weitesten offen bleibt, und bewahrt doch („pessimistisch") ihre kritische Fähigkeit, sie will („indifferent") nichts Unmögliches leisten, und verpflichtet sich doch möglichst am meisten.

Nach der Überlegung des Seins, der Erlernbarkeit und der Mitteilbarkeit der Wahrheit werden dann das Sein, die Erlernbarkeit und die

Mitteilbarkeit Gottes reflektiert.

In diesem Sinne werden dann skizzenhaft systematische Überlegungen über das Gute, das Schöne und das Heilige notiert.

Diese kurze systematisch-schematische Einblick in die scheinbar voneinander etwas weiter liegende Fachgebiete wie Philosophie (Ontologie), Ethik, Ästhetik und Theologie, möchten dazu anregen, die miteinander zutiefst harmonisierende Zusammenhänge einer christlichen Weltanschauung weiter zu überlegen und zu erforschen.

Pneumatological basic Concepts in the Theology of Hans Urs von Balthasar

(Tamás Kruppa)

This study is devoted to dogmatic considerations focused upon the person and role of the Holy Spirit. This consideration forms the basis for the understanding of Christian life as life in the Spirit, what is the utter purpose of Balthasar's investigations. We propose to sketch the essential lines of the understanding of the person and role of the Holy Spirit in the Trinity, which emerges from the work of Hans Urs von Balthasar. This is not an easy task, because while the incomprehensible mystery of the saving Trinitarian love is the hart and focus of all his theological work, Balthasar has never attempted to make the Trinity or the Holy Spirit the subject of a single comprehensive and systematic treatment. However he has expressed his reserve and distrust of such an endeavor more times.

If all theology, as the human attempt to understand and to speak about God, is in the danger of trying to comprehend the incomprehensible God – to master the Mystery through logic and conceptualisation –, then a special caution is need in the attempt to speak about the Holy Spirit in the Trinity. For the Holy Spirit – as we shall see – is God, precisely in his utter freedom. The Holy Spirit is God in his ability to be ever-greater, greater than all human attempts at „systematisation". Thus Balthasar presents „fragments", „short sketches" rather than a systematic treatise. It would seem that Balthasar sees in such an approach a „method" more suitable for illuminating aspects of what will always remain mystery. Moreover it is hard to situate Balthasar in the history of Trinitarian doctrine, since he nowhere treats extensively the development of the doctrine. The strong influence of two theologians is obvious: Thomas

Aquinas and Richard of St. Victor.

With Thomas, Balthasar understand the temporal historical *missio* of the Son as the economic form (Gestalt) of his eternal *processio*, and according to the scholastic axiom: that the eternal birth of the Son out of the Father is ultimate ground and necessary presupposition for every (*ad extra* or *ad intra*) *processio* out of God. According to Balthasar this means that the creation of the world, the incarnation of the Son and the outpouring of the Holy Spirit are fundamentally grounded in the immanent Trinity. Balthasar emphasizes that the key to understanding at least something of the mystery of divinity of Christ and the mystery of the Trinitarian God lies in the notion of mission, of „being sent", a notion which dominates the fourth gospel. Although in choosing the *missio* of the incarnate Son as starting point, Balthasar is using a concept that in traditional Trinitarian doctrine came only at the end.

According to Balthasar, we can only know about Father, Son and Spirit as „Trinitarian persons" from the „Gestalt" and behavior of Jesus Christ. It is only in Jesus Christ that the Trinity is revealed and approachable. Jesus is the one sent by his Father and the one who promises to send the Spirit from the Father. This mission, or as Balthasar calls it, this „existence in mission", has as its presupposition and origin the eternal procession of the Son from the Father and the eternal procession of the Spirit from the Father and Son. For Balthasar, the only possible starting point is the „Gestalt" of Jesus Christ as mediated by Scripture and Tradition. The mystery of the Trinity cannot be inferred, deduced or comprehended through a philosophical notion of absolut Spirit, nor through analogies drawn from the history of the world's religions, nor from the realm of human experience. Balthasar would certainly agree with Walter Kasper, who writes that the true *vestigium trinitatis* is not man, but the God-man Jesus Christ. The only proper starting point for an understanding of the Trinity is the economy of salvation.

The second theologian we want to call attention to is Richard of St. Victor. For Richard the key to the real uniqueness and personality of a person is found not so much by asking „what" it is, but „whence" it is. To emphasize the relational reality of the person, Richard suggests a new definition: *intellectualis naturae incommunicabilis existentia*. The use of the term *ex-sistere* includes both of these dimensions: what a person is in itself, and is being in relation with (or from) another. His shift from substantial thinking to relational thinking is important for Balthasar, since it provides a better way of speaking of the relational

relity of the persons of the Trinity. It corresponds further to his understandig of the ultimate reality of all being: not some kind of substance, but self-surrending love. Moreover, it provides a bridge for Balthasar from Latin Trinitarian theology to recent kenotic theology of Eastern Church. It is also from Richard that Balthasar finds a more dynamic understanding of the person of the Holy Spirit as the inherent, but utterly new and surprising fruitfulness of the perfect love between Father and Son. Here Richard provides a possible bridge from Latin-Augustian Trinitarian theology, which tends to stress the utter fullness of the one divine love in itself, and Greek Trinitarian theology, which tends to stress the infinite outpouring of the fullness of divine love from the Father.

After this introduction we can turn to the subject matter of this study: the person and role of the Holy Spirit in the Trinity. We proceed in five steps. At first, we briefly indicate Balthasar's salvation history approach to the immanent Trinity: how the mission existence of Jesus Christ, concentrated in the cross and resurrection, can be the revelation of the inner-trinitarian love. Secondly, we show how Balthasar understands the Holy Spirit as the ever-new and ever-greater love between Father and Son, the boundless freedom and love of God in person. Then, we shall see in what sense Balthasar understands the Holy Spirit as the „We" of Father and Son, how the Holy Spirit, in unpredictable newness and utter freedom always remains precisely the Spirit of love between Father and Son, and can never leave his origin behind. Fourthly, we consider the Trinitarian notion of person, which Balthasar develops. And finally, we shall try to show how this corresponds to his kenotic understanding of the immanent Trinity.

ATHANASIANA 13 (2001) 215-235.

IVANCSÓ ISTVÁN

TOVÁBBI LITURGIKUS KIADVÁNYAINK

TARTALOM: 1. Bevezetés; 2. Liturgikus kiadványok az egyházmegye felállítása előtt; 1/ Imádságos és énekeskönyvek; 2/ Egyéb kiadvány; 3. Az egyházmegye felállítása után; 1/ Imádságos és énekeskönyvek; 2/ Alkalmi kiadványok; 3/ Egyéb kiadványok; 4/ Évszám nélküli kiadványok; 4. Összefoglalás; 5. Függelék

1. Bevezetés

Magyar görög katolikus egyházunk meglepően gazdag liturgikus kinccsel rendelkezik. A cím alapján leszűkítve az állítást, ez most természetesen a liturgikus kiadványokra értelmezendő. De hogy nem csupán egy apriorisztikus állításról van szó, azt az őket rendszerező gyűjtemény gazdagodása, valamint a dokumentálhatóság igazolja. Ez a tanulmány ebbe a folyamatba kíván beilleszkedni.

Azoknak az értékeinknek a mentését, amiket a görög katolikus ima- és énekeskönyvek és egyéb liturgikus kiadványok jelentenek, még kispap koromban kezdtem el az ilyen jellegű, nyomtatásban megjelent művek összegyűjtésével. A gyűjtés és rendszerezés eredményét először 1987-ben publikáltam,[1] majd másodszor tíz év múlva.[2] Az azóta eltelt öt esztendő alatt ismét jelentősen bővült a gyűjtemény, így érdemesnek tűnik az eredmény közreadása.

A cím „további liturgikus kiadványokról" szól. Ezt úgy kell értelmezni, hogy az eddig még számba nem vett, a két publikációba be nem vett művekre vonatkozik. Így beletartoznak egyrészt azok a könyvek, füzetek, olykor csupán egylapos nyomtatványok, amelyek ugyan régebbi kiadványok, de csak a legutóbbi időkben kerültek elő, másrészt azok, amelyek újabban – igaz, kisebb számban –, a második publikáció

[1] IVANCSÓ, I., „A magyar görögkatolikusság liturgikus könyveinek anyanyelvi fordításai és kiadványai", in Timkó, I. (szerk.), *A Hajdúdorogi Bizánci Egyházmegye Jubileumi Emlékkönyve 1912-1987,* Nyíregyháza 1987, 158-181.

[2] IVANCSÓ, I., „Újabb liturgikus kiadványaink", in *Athanasiana* 4 (1997) 19-36.

óta láttak napvilágot, s így gazdagítják görög katolikus egyházunk liturgikus és vallási életét.

Mivel folyamatos gyűjtésről van szó, a függelékben közölt lista nem az időrendet,[3] hanem az előkerülés sorrendjét követi. A tanulmányban azonban – az eddigi metódust követve – előbb az egyházmegye felállítása előtt megjelent liturgikus kiadványokat, majd ezt követően a napjainkig megjelenteket veszem sorra, lábjegyzetben utalva a függelékben leírt művek számmal ellátott leírására.

2. Liturgikus kiadványok az egyházmegye felállítása előtt

Ebben a csoportban természetesen csak azokat a műveket lehet felsorolni, amelyek vagy egy-egy kiadványnak eddig még szem elé nem került kiadásai lehetnek, vagy pedig olyanok, amelyek a gyűjtés további folytatása során kerültek elő.

1/ Imádságos és énekeskönyvek

Első biztosan dokumentálható imakönyvünk, *Roskovics Ignác* „Ó hitű imádságos és énekeskönyv" című munkája volt. Az eddig ismert hét kiadásából hiányzott a második, a negyedik és az ötödik. Egy töredékes példányt viszont sikerült begyűjteni, amely minden bizonnyal a második kiadás lehet.[4] Ez csupán a külső jegyek alapján állapítható meg, mert a könyv első lapjai hiányzanak. Egy tudósításból arra lehet következtetni,[5] hogy 1868-ban jelent meg.

Annak a fontos imakönyvünknek, melyet *Melles Emil* állított össze „A dicséret áldozata" címmel, eddig öt kiadása volt ismerős. A legutóbbi publikáció óta azonban egy újabb is bekerült a gyűjteménybe,[6] amely azt tartalmazza a címében, hogy második kiadásként jelent meg 1890-ben, de nagyobb formátumú, mint az eddig ismerős „zsebkiadás". Ennek megfelelően lapszáma is kevesebb.

---

[3] Időközben megjelent egy, a kronológiát követő kiadvány is, amely azonban a pillanatnyi „status quo"-t tükrözi, s így korántsem tekinthető lezártnak: IVANCSÓ, I., *Szinopszis a magyar nyelvű bizánci liturgia emlékeiről (1690-1999),* (Szent Atanáz Görög Katolikus Hittudományi Főiskola Liturgikus Tanszék 4), Nyíregyháza 1999.

[4] Vö. *Függelék,* 22. sz.

[5] Vö. SZÁNTAY-SZÉMÁN, I., „A görög rítus liturgikus könyvei s magyar nyelvre való átültetésük", in *Keleti Egyház* 43-44 (1938) 44.

[6] Vö. *Függelék,* 27. sz.

Az „Imakönyv az Oltáregylet gör. kath. tagjai részére” című füzetet *Mikita Sándor* (aki csak monogramját közölte a címlapon) állította össze Ungváron. Eddig csak a negyedik kiadása volt meg a gyűjteményben. Most azonban előkerült az első kiadás[7] is, 1902-ből. Meg kell jegyezni, hogy ez a sorozat nem azonos azzal, melyet Melles Géza készített, és a hajdúdorogi egyházmegyében adott ki. Abból is kerültek elő újabb példányok, mint látni fogjuk.

Egy másik imakönyvnek szintén az eddig fel nem bukkant első kiadását sikerült bevenni a gyűjteménybe. *Szémán István* állította össze, és 1909-ben adta ki Ungváron „Mindennapi kenyér” címmel.[8] Ennek a kis imakönyvnek érdekessége, hogy a Szent Liturgia szövegét egyházi szláv szöveggel, de magyar betűkkel tartalmazza, a többi szertartását pedig két kolumnában magyarul és ószlávul, de szintén magyar betűkkel. Eddig csak a második volt meg a könyvből, amely 1930-ban látott napvilágot, immár Miskolcon, teljesen magyar nyelven, és a ministrálás rendjét is magába foglalja a második részében.

Melles Emil „Jertek, imádjuk Krisztust!” című imakönyvéből is előkerült egy olyan példány,[9] amely eddig nem volt ismert. Nem lehet azonosítani, mert a címlapjának csak a fele van meg, éppen az a rész hiányzik, amely a kiadás számát és az évszámot tartalmazza. Viszont az megállapítható, hogy korai kiadás lehet. Eddig a második (1903-ból), az ötödik (1927-ből), a hetedik és a nyolcadik kiadást lehetett számba venni; a két utóbbit évszám nélkül.

A „Görögszertartású általános egyházi énekkönyv” *Danilovics János* nevéhez kötődik, aki a Hajdúdorogi Külhelynökség vikáriusa volt. Ez a mű beigazolta a címét, mert eddigi ismereteink szerint tizennégyszer is megjelent,[10] s valóban „általános” lett. Igaz, a tizedik kiadása már átdolgozott formában látott napvilágot Krajnyák Gábor tevékenysége révén, de ezt még négy megjelenés követte, amelyek mindegyike[11] éppen olyan, mint az eredeti, átdolgozás nélküli. Ennek a könyvnek a legutóbbi számbevétel óta öt kiadása is előkerült: 1899-ből a negyedik,[12] 1907-ből

[7] *Uo.*, 42. sz.
[8] *Uo.*, 25. sz.
[9] *Uo.*, 35. sz.
[10] IVANCSÓ, I., *Az 1879-es hajdúdorogi liturgikus fordító bizottság és tevékenysége,* (Athanasiana Füzetek 1), Nyíregyháza 1999, 14, 58. jegyzet még csak a hetedik kiadásig ismeri, illetve az átdolgozott tizedikről is tud; mostanra viszont jelentősen kibővült a gyűjteményben lévő sorozat.
[11] A tizenharmadik még nem került elő, de valószínűleg az is ugyanolyan, mint a többiek.
[12] *Függelék,* 13. sz.

a kilencedik,[13] 1908-ból a tizenegyedik,[14] 1910-ből a tizenkettedik[15] és évszám nélkül a tizennegyedik.[16] Így a sorozatból – amennyiben a tizennegyediket nem követte még újabb kiadás – már csak az ötödik, a hetedik és a tizenharmadik hiányzik.

2/ Egyéb kiadvány

Egy érdekes kiadvány is napvilágot látott ebben az időben. A hajdúdorogi külhelynök, *Danilovics János* pályázatot hirdetett a *pünkösdi katavászia* lefordítására. Ószláv és görög nyelvből magyarra fordított tizenhárom munka érkezett, melyet a külhelynök egy füzetben[17] adott ki Debrecenben, 1893-ban. Az énekeskönyvben Danilovics János fel is használta[18] az egyik fordítást.[19]

3. Az egyházmegye felállítása után

Ez a korszak kevés híján kétszer olyan nagy időszakot ölel fel, mint az előző, és napjainkig is tart. Ennek megfelelően a megjelent művek száma is nagyobb. Igaz, hogy egy olyan időszakot is magába foglal, amikor az ateista ideológiai rendszerre berendezkedő állam által meglehetősen korlátozott volt a vallási irodalom, s különösképpen a liturgikus, imádságos és énekeskönyvek kiadása. Ezt leszámítva, illetve ezzel együtt is azt lehet megállapítani, hogy a magyar görög katolikus egyházban szép számmal láttak napvilágot az egyházmegye felállítása után ilyen jellegű művek.

1/ Imádságos és énekeskönyvek

Az „Oltáregyesületi ájtatosság” című füzetből, melyet a görög katolikus egyház szertartásához alkalmaztak, három különböző kiadást is sikerült felfedezni az utóbbi időben. Mivel a kiadás sorszámát nem tar-

[13] *Uo.*, 23. sz.
[14] *Uo.*, 24. sz.
[15] *Uo.*, 17. sz.
[16] *Uo.*, 44. sz.
[17] *Uo.*, 9. sz.
[18] A könyv 316. lapján csillaggal jelezte lábjegyzetként: „Ez az ének pályázat útján fordíttatott magyarra”.
[19] Ez a tizenkettedik fordítás, mely fölött címként ez szerepel: „Pályázaton kívül álló mutatvány. (Nem díjazható, de megbírálandó.) – A füzet [14.] lapján.

talmazzák ezek a füzetek, csak az évszám alapján lehet sorrendbe rendezni őket. Az 1922-ben, 1937-ben és 1940-ben megjelentekhez most az első kiadás[20] csatlakozik 1917-ből.[21] Egy másik kiadás 1925-ben jelent meg,[22] egy további pedig 1930-ban.[23]

Az 1927-ben kiadott „Görögkatholikus egyházi szerkönyv" nagyobb formátumú és bővebb változata[24] is most került be a gyűjteménybe, mert eddig csak egy kivonatos formában megjelentetett példánya volt oda felvéve az 1893-as, az 1907-es és az 1964-es mellett.[25]

A hajdúdorogi paróchia által kiadott „Nagyböjti énekek" című füzet, mely a nagyböjti péntekek alkonyati istentiszteletének liturgikus szövegeit tartalmazza, két kiadásban is napvilágot látott. Előbb 1927-ben jelentették meg,[26] majd pedig *Oláh Mihály* adta ki 1940-ben.[27] Témáját tekintve hasonló ezekhez az „Énekeljünk az Úrnak!" című kis füzet,[28] amely Hajdúdorogon jelent meg 1944-ben, és a görög katolikus nagyböjti vecsernyeénekeket tartalmazza. Igaz, hogy kezdetleges módszerrel sokszorosított füzet, de címlapján viseli a kiadás helye és időpontja mellett a kiadót, annak címével együtt. Ez indokolja a gyűjteménybe való felvételét. Ha az akkori körülmények engedik, bizonyára nyomdai változatban készítette volna *Papp János,* az összeállítója.

Az ifjúság számára készült „Máriapócsi Imakönyv" első kiadása is most került be a gyűjteménybe. Ezt 1935-ben[29] adta ki a *Szent Bazil rendi zárda.*

A gyűjtés során a legutóbbi időben került elő az „Imádkozzunk!" című gyermekimakönyv Sőt, két kiadása is bekerült a gyűjteménye. Az egyik 1938-ból való,[30] és a *máriapócsi Kegytemplom* adta ki. A másikat pedig 1947-ben jelentette meg a *máriapócsi Szent Bazil rendi monostor*.[31]

---

[20] A kiadás engedélyezését kérelmező levél igazolja, hogy ténylegesen az első kiadásról van szó.
[21] *Függelék,* 38. sz.
[22] *Uo.,* 12. sz.
[23] *Uo.,* 39. sz.
[24] *Uo.,* 4. sz.
[25] Vö. IVANCSÓ, I., *A magyar görög katolikus egyház szerkönyvei,* (Athanasiana Füzetek 3), Nyíregyháza 1999.
[26] *Függelék,* 21. sz.
[27] *Uo.,* 1. sz.
[28] *Uo.,* 18. sz.
[29] *Uo.,* 7. sz.
[30] *Uo.,* 21. sz.
[31] *Uo.,* 6. sz.

A *miskolci paróchia* adta ki a háborús időkben, 1943-ban, a „Békeájtatosság” című füzetet,[32] melynek felelős kiadója *Kozma János* volt. Azt a szertartást tartalmazza, amelyet a vasár- és ünnepnapi Szent Liturgiák után végeztek Miskolcon.

Először 1923-ban jelent meg *Krajnyák Gábor* „Lelki kenyér” című imakönyve, amit 1931-ben követett a második kiadás. Most előkerült a harmadik is, amely 1948-ból való.[33]

Az a népszerű ifjúsági imakönyv, amit *Kiss Andor* budapesti hittanár adott ki, öt alkalommal is megjelent. Eddig viszont csak a negyedik kiadása volt meg a gyűjteményben. Az utóbbi időben azonban bekerülhetett az első kiadás is, amely 1935-ben jelent meg.[34]

Az előző két leírásban is szerepeltek olyan művek, amelyek nem Magyarországon láttak napvilágot. Az újabb gyűjtés eredményeként itt egy olyan magyar nyelvű görög katolikus ima- és énekeskönyvről lehet beszámolni, amit *Papp György* kanonok, hamiltoni görög katolikus pap Torontóban adott ki. A puha táblájú, 95 lapot tartalmazó könyvecske 1952-ben jelent meg, s a címe: „Magasztalja az én lelkem az Urat”.[35] A címben szerepel, hogy „a szórványban élő magyar görög katolikus hívek számára” szerkesztette a szerzője.

Egyházunk életének újabb szakaszában az addig egyénileg kiadott ima- és énekeskönyvek után megjelent az „Emeljük föl szívünket!” című imakönyv, amelyet már *egyházmegyei bizottság* szerkesztett. Eddig hét kiadása szerepelt a gyűjteményben. Most sikerült megszerezni és bevenni a gyűjteménybe az 1967-ben megjelent változatot,[36] amely a második a sorozatban. Meg kell jegyezni, hogy a kiadás sorszáma egyik könyvben sincs feltüntetve. – Legújabban pedig 2000-ben jelentette meg az egyházmegye a legfrissebb, immár kilencedik változatot.[37] Ezzel a sorozat teljessé vált.

Örvendetes tényként könyvelhető el, hogy a gyűjteménybe bekerülhettek más, legújabban kiadott liturgikus kiadványaink is. A magyar görögkatolikusság egyházi élete – és bizonyára annak megújulása – számára nagy jelentőségű tény, hogy elindult teljes liturgikus könyveink kiadása. Eddig csak az „Evangéliumos könyv” volt szabályos liturgikus

[32] *Uo.*, 41. sz.
[33] *Uo.*, 43. sz.
[34] *Uo.*, 26. sz.
[35] *Uo.*, 40. sz.
[36] *Uo.*, 19. sz.
[37] *Uo.*, 45. sz.

könyvünk. *Orosz Atanáz* szerzetespapunk a belgiumi Chevetogne Szent Kereszt monostorában viszont elkészítette a „Nagyböjti énektár” új fordítását.[38] Munkájához felhasználta Rohály Ferenc fordítását, de ki is egészítette a szinaxárionokkal. A könyv 1998-ban jelent meg Nyíregyházán. A másik teljes és szabályos liturgikus könyvünket – melynek címe: „Ménea II. november és december hónapokra”[39] – szintén *Orosz Atanáz* készítette ugyanott. Ez is Rohály Ferenc kéziratos fordításának átdolgozott kiadása. Nyíregyházán jelent meg 1998-ban.

A húsvéti Szent Liturgiában több nyelven olvasott evangéliumi szakasz felolvasásának megkönnyítésére adta ki *Verdes Sándor* 1999-ben a „Kezdetben volt az Ige” című füzetét.[40] Tizenkét nyelven tartalmazza a húsvéti evangéliumi szakaszt.

Két olyan kiadványt is be kellett venni a gyűjteménybe, amelyek a régebbieknek változatlan kiadásai.

Az egyik a *Regős Dénes* által kiadott „Kilenced a máriapócsi könnyező Szűzanya tiszteletére” című füzet. Ezt a nem sajátosan görög katolikus imádságos füzetet 1945-ben adták ki először, bár címlapján az áll, hogy második kiadás.[41] Hamar népszerű lett, el is terjedt egyházunkban. Aztán 1997-ben jelent meg másodszor, változatlan formában.[42]

A másik – szintén változatlan formában megjelent – kiadvány pedig a „Liturgikonunk”.[43] Mivel az 1920-ban, majd kivonatos formában 1949-ben napvilágot látott könyvek teljesen elfogytak, égetően szükségessé vált a pótlásuk. Ezért 1984-ben újból kiadta[44] az egyházmegye az első, bővebb változatot.

2/ Alkalmi kiadványok

Ebben a korszakban is jelentek meg olyan alkalmi kiadványok, amelyek eddig nem kerültek szem elé, és így a gyűjteményben sem kaphattak helyet.

---

[38] *Uo.*, 3. sz.
[39] *Uo.*, 20. sz.
[40] *Uo.*, 5. sz.
[41] Dudás Bertalan egykori tartományfőnök szóban közölte, hogy az akkori körülmények miatt kellett második kiadást jelezni a tényleges első kiadás címlapján. Vö. IVANCSÓ, I., „A »pócsi Mária« szertartásai”, in *Athanasiana* 3 (1996) 52, 37. jegyzet.
[42] *Függelék,* 11. sz.
[43] *Uo.*, 14. sz.
[44] *Uo.*, 14. sz.

Az egyházmegye második megyéspüspökének felszentelésekor jelent meg a „Dr. Dudás Miklós felszentelése emlékére” című füzet,[45] amely a szentelési ünnepség liturgikus szövegeit és az ünnepségre vonatkozó utasításokat tartalmazza. Az esemény 1939. május 14-én történt Máriapócson, s érdekes, hogy a művet Ungváron adták ki, ami azzal magyarázható, hogy az új püspök Nagy Szent Bazil rendi szerzetes volt, s az ungvári baziliták nyomdájával megvoltak a kapcsolatai.

Dudás Miklós püspöknek a római Szent Péter bazilikában 1965. november 19-én végzett Szent Liturgiája alkalmából – ez volt hivatalosan az első magyar nyelvű Szent Liturgia – jelent meg az a latin nyelvű füzet,[46] amelyben az „Uram, irgalmazz!” és az „Add meg, Uram!” feleleteket magyarul is kinyomtatták. Vatikánban adták ki „Ordo Divinae Liturgiae iuxta Ritum Byzantinum-Hungaricum” címmel.

Keresztes Szilárd megyéspüspök 2000. február 8-án ünnepelte püspökké szentelésének huszonöt éves jubileumát Máriapócson. Erre az alkalomra jelent meg a „Hálaadó Szent Liturgia” című füzet,[47] amely a Liturgia teljes szövegét tartalmazza, hogy az ünnepségen részt vevő Püspöki Kar tagjai és papságunk egyöntetűen végezhessék a Szent Liturgiát. Kisebb példányszám olasz nyelven is készült belőle, de nem nyomdai módon, hanem csak fénymásolva, így a gyűjteménybe nem lehetett felvenni.

Szintén 2000-ben jelent meg egy olyan alkalmi kiadvány,[48] amely a Jubileumi Szentév zarándokainak készült, akik nemzeti zarándoklattal keresték fel Jeruzsálemet. Ebben a „Szentföldi jubileumi információs és liturgikus kézikönyv”-ben helyet kapott a bizánci szertartású Szent Liturgia szövege is, mivel Keresztes Szilárd megyéspüspök Jeruzsálemben magyar nyelvű Szent Liturgiát végzett.

A jubileumi szentév eseményei között kapott helyet 2000. december 8-án a Rómában végzett Akathisztosz az Istenszülő köszöntésére. Az „Üdvözlégyek” harmadik része és a kánon heteik, nyolcadik és kilencedik ódája Keresztes Szilárd megyéspüspök vezetésével magyarul hangzott el a Santa Maria Maggiore bazilikában. A szertartáshoz a Vatikán által kiadott könyv[49] a megfelelő részeket magyarul tartalmazz, ezért a gyűjteményünkbe is bekerülhetett.

---

[45] *Uo.*, 15. sz.
[46] *Uo.*, 2. sz.
[47] *Uo.*, 29. sz.
[48] *Uo.*, 34. sz.
[49] *Uo.*, 54. sz.

3/ Egyéb kiadványok

Az egyéb kiadványok közé lehet sorolni azt a kis füzetet,[50] amelynek címe: „Böjti rendelet az 1929-30. egyházi évre”. Nyíregyházán jelentették meg.

Ugyancsak ide kell venni azt a máriapócsi két imádságot is, amelyeket szentképek hátlapján nyomtattak ki. Az első címe: „Ima a máriapócsi csodatevő Szűzanyához”. Ezt eddigi ismereteink szerint kétszer is kiadták, más-más püspöki jóváhagyási számmal. Először 1936-ban,[51] majd 1949-ben[52] látott napvilágot. A másik imádság pedig: „Ima a máriapócsi csodatevő Szűz Máriához”. Ebből szintén két példány van a gyűjteményben: először 1936-ban,[53] majd 1940-ben[54] adták ki.

A másik kegyhelyünk, a sajópálfalvai egyházközség is kiadott egy szentképet az ott könnyező Istenszülő képpel. A kiadási évszámot nem tartalmazza, csak az 1863-ból származó imádság szövegét. Maga a nyomtatvány[55] nyilvánvalóan nem ebből a korból származik, ezért kapott itt helyet, nem pedig az egyházmegye felállítása előtt kiadott művek között.

Nem kifejezetten liturgikus kiadvány a „Nemzedékről nemzedékre” című kottás népénekeskönyv, de tartalma miatt mégis fel kellett venni a gyűjteménybe. Legnagyobb részében görög katolikus karácsonyi énekeket tartalmaz, de a Miatyánk is megtalálható benne a nyolc hang kottájával. *Soltész Mihályné* állította össze és jelentette meg 1996-ban.[56]

Szintén nem kifejezetten liturgikus kiadványnak készült az a mű,[57] amely a máriapócsi Istenszülő akathisztoszát tartalmazza. A címéből ez világosan kiderül, amely a himnusz bemutatásáról szól. Emellett azonban a teljes szöveget is közli; Ivancsó István egy csaknem ugyanolyan terjedelmű tanulmány kíséretében jelentette meg. Így mégis használható imádkozásra is ez az először napvilágot látott akathisztosz, gazdagítva a pócsi Mária szertartásait.

---

[50] *Uo.*, 37. sz.
[51] *Uo.*, 30. sz.
[52] *Uo.*, 31. sz.
[53] *Uo.*, 32. sz.
[54] *Uo.*, 46. sz.
[55] *Uo.*, 33. sz.
[56] *Uo.*, 12. sz.
[57] *Uo.*, 47. sz.

4/ Évszám nélküli kiadványok

Az egyházmegye felállítása utáni korszakból ismét bekerülhetett néhány olyan liturgikus jellegű kiadvány a gyűjteménybe, amelyekben nem szerepel a megjelenés évszáma. Ezért nem lehetett őket a kronológiai sorrendben, az eddigi felsorolásban elhelyezni.

A hajdúdorogi egyházközség hívei részére *Papp János* paróchus adta ki a „Missziós emlék" című négylapos nyomtatványt.[58]

Makón pedig az „Imanyolcad" című kétlapos nyomtatvány látott napvilágot.[59] „Az egyháztól elszakadtak visszatéréséért és az igaz hit terjedéséért" szóló imádságok rendjét tartalmazza.

A harmadik kis kiadvány címe: „Szentségkitétel és a Szentségáldás ájtatossága".[60] Budapesten jelent meg.

A máriapócsi kegyhelyünkhöz kötődve több olyan alkalmi verses, illetve énekeket tartalmazó füzet jelent meg a XX. század első felében, amely évszámot nem tartalmaz. A korabeli sajtóban többször írtak ezekről a – mai terminológiával élve „egyházi ponyvairodalomnak" tekinthető, ám valójában tényleg ponyváról árusított – művekről, mégpedig bírálat formájában. A nyolclapos kis nyomtatványok egyike közli a címlapján, hogy egyházi jóváhagyással jelent meg, de ennek sem évszáma, sem engedélyezési száma nincs feltüntetve. Az egyházmegyei levéltárban nincs nyoma, így a dokumentálása lehetetlen. Ezt a kis művet[61] a kótaji Kiss János jelentette meg Nyíregyházán „Beköszöntő ének foglyainkért" címmel. A máriapócsi Palincsár János Nyírbátorban adta ki „Igen szép ének a szent olvasóról" című füzetét.[62] Ez olyan kategóriába tartozik, ahol egyházi jóváhagyásra egyáltalán nem történik utalás. Ugyanilyen a szintén máriapócsi Gárdos Mihály műve[63] „Arany Miatyánk" címmel, amely szintén Nyírbátorban látott napvilágot. Címlapján az is olvasható, hogy második kiadás, tehát kell léteznie egy eddig még elő nem bukkant elsőnek is. Boldizsár Endre hajdúdorogi kegyszerész három kis füzetet is kiadott. Az első[64] címe: „Mária segits", a másodiké:[65]

[58] *Uo.*, 8. sz.
[59] *Uo.*, 10. sz.
[60] *Uo.*, 16. sz.
[61] *Uo.*, 48. sz.
[62] *Uo.*, 49. sz.
[63] *Uo.*, 53. sz.
[64] *Uo.*, 50. sz.

„Üdvözlégy Mária”. Ezen a kettőn feltüntette, hogy legújabban jóváhagyott búcsújáró énekeket közöl. A harmadik művét[66] „Irgalmaz szenvedő Jézusom” címmel adta ki. Ezen nem szerepel az előző kitétel, de mindhármon olvasható, hogy az egyház által jóváhagyott könyvekből gyűjtötte az anyagát.

4. Összefoglalás

Értékeink mentése fontos feladat. Különösen fontos, ha liturgikus kincseinkről van szó, mert más területeken meglévő szegénységünk ellenére is bizonyítani tudjuk általuk, hogy elődeink milyen gondot fordítottak arra, hogy magyarságukat a liturgikus nyelvükkel is igazolják. Ugyanakkor az ő vallásosságukról, Istennel való kapcsolatukról is szólnak. Ékes példa erre az a lassanként teljessé váló gyűjtemény – legalábbis a múltra vonatkozó részét tekintve –, amely először 114, majd 42, végül 54 liturgikus kiadványt foglal magába. Így az eddig ismert ilyen jellegű művek száma 210. Ha azok az ima- és énekeskönyvek is bekerülnek a gyűjteménybe, amelyek egy-egy műnek eddig még elő nem bukkant kiadásait jelentik, vagy pedig olyanok tűnnek fel, amelyek eddig még nem voltak ismertek, jelentősen emelkedhet is ez a szám. Ezért most is azzal zárom a tanulmányt, amit az előző kettőben szintén leírtam: kutató és rendszerező munkámat tovább kívánom folytatni, hogy a lehető legteljesebbé válhasson a gyűjtemény.

FÜGGELÉK

A szerző további gyűjteményének bibliográfiája

1. NAGYBÖJTI ÉNEKEK. Nyomatott: Katona Ferenc „Hajduvidéki Nyomdavállalatában” Hajdunánás 1940. Felelős kiadó: OLÁH MIHÁLY, Hajdudorog.
   20 x 13 cm 8 lap

2. ORDO DIVINAE LITURGIAE iuxta Ritum Byzantinum-Hungaricum coram Sacrosancto Concilio Oecumenico Vaticano II in Patri-

[65] *Uo.*, 51. sz.
[66] *Uo.*, 52. sz.

archali Basilica Sancti Petri ad Vaticanum ab Exc.mo ac Rev.mo Domino Nicolao Dudás Episcopo Hajdudorogensi celebratae. Die XIX mensis Novembris Anno MCMLXV.
24,5 x 17 cm 10 lap

3. NAGYBÖJTI ÉNEKTÁR vagyis a három ódás bűnbánati énekek könyve, amely a szent nagyböjtben végzendő összes szent szolgálatot tartalmazza. Nyíregyháza 1998.
A görög Triódion teljes szövegéből Rohály Ferenc által készített fordítás átdolgozott és szinaxárionokkal bővített kiadása. Készült a Szent Kereszt monostorában kézirat gyanánt 1998. Egyház engedéllyel: 176/1998. szám Dr. Keresztes Szilárd püspök (OROSZ ATANÁZ)
17x 24 cm 835 lap

4. GÖRÖGKATHOLIKUS EGYHÁZI SZERKÖNYV (Euchologion). Az 1879. évben Hajdudorogon készült magyar fordítás második, bővitett kiadása. Nyíregyháza, Jóba Elek könyvnyomdája, 1821-1927.
Méltóságos és főtisztelendő Miklósy István hajdudorogi megyés püspök ur 1571-1927. számu jóváhagyásával kiadta a Hajdudorogegyházmegyei Iroda Nyíregyházán.
23x18,5 cm 252 + 2 sztl. lap

5. KEZDETBEN VOLT AZ IGE… A Húsvét és a húsvéti evangélium a bizánci keresztény egyházban – Összeállította: VERDES SÁNDOR – zöld-S Studio Budapest 1999
Egyházi jóváhagyással (Hajdúdorogi Megyéspüspök) ISBN: 963 03 7082 4
18 x 11,5 cm 48 lap

6. IMÁDKOZZUNK! II. kiadás A Máriapócsi Szentbazilrend Kegytemplomának kiadása 1947.
A hajdúdorogi püspöki főhatóság 474/1947. sz. jóváhagyásával. Nyomatott: Korda R. T. nyomdájában. Budapest, VIII., Csepreghy-u. 2. – (Felelős: Schaff Árpád.) F. k. Dudás B.
11,5 x 7,5 cm 128 lap

7. MÁRIAPÓCSI IMAKÖNYV a görögkatholikus ifjúság számára. Összeállította és kiadta: a Máriapócsi Szent Bazilrendi zárda. Máriapócs 1935. A hajdúdorogi püspöki főhatóság 449-935 számú jóváhagyásával. Kapisztrán-nyomda, Vác. Felelős üzemvezető: Farkas K.
14 x 9,5 cm 192 lap

8. MISSZIÓS-EMLÉK. A hajdudorogi egyházközség hivei részére kiadja Papp János parochus. Korda RT nyomdája, Budapest.
14 x 9 cm 4 lap

9. Melléklet a „Kelethez". A PÜNKÖSTÜNNEPI KATAVÁSZIA czimű ének pályázati forditásai. Ó-szláv és görög nyelvből. Közli: DANILOVICS JÁNOS Hajdu-Dorogi püspöki vikárius. Debreczen, nyomatott a város könyvnyomdájában 1893 – 394.
22 x 15 cm 16 lap

10. IMANYOLCAD január 18-tól 25-ig az Egyháztól elszakadtak visszatéréséért s az igaz hit terjedéséért. Kézirat gyanánt. „Csanád Vezér" nyomda Makó.
16 x 11,5 cm 2 lap

11. KILENCED a máriapócsi könnyező Szűzanya tiszteletére (Az első könnyezésének közeledő 250 éves jubileuma elé.) Írta: P. REGŐS DÉNES O. S. B. M. Máriapócs, 1945 – A máriapócsi kegytemplom kiadása
104/1945. sz. Jóváhagyom. Máriapócs, 1945. VIII. 17. P. Dudás Bertalan OSBM. tartományfőnök. 1062/1945. sz. Az egyházmegyei főhatóság jóváhagyásával és áldásával. Nyíregyháza, 1945. VIII. 24. Miklós püspök – Venkovits K. Lajos könyvnyomdai műintézete – Nyíregyháza – 1945.
Venkovits K. Lajos könyvnyomdája Nyíregyháza
14,5 x 11 cm 40 lap

12. NEMZEDÉKRŐL NEMZEDÉKRE – Görög katolikus kottás népi énekeskönyv 1996 – Összeállította: dr. Obbágy Lászlóné közreműködésével dr. SOLTÉSZ MIHÁLYNÉ – Kiadta: a Móricz Zsigmond Megyei és Városi Könyvtár – Felelős kiadó: Nagy László igazgató – Műszaki szerkesztő: Erdélyi Tamás – Fotó: Er-

dős Miklós – Készítette: 1500 pld.-ban az Örökségünk Kiadó – 4400 Nyíregyháza, Bercsényi u. 13. – ISBN 963 7281 41X
20 x 14,5 cm 114 + 4 lap

13. GÖRÖGSZERTARTÁSU ÁLTALÁNOS EGYHÁZI ÉNEKKÖNYV a hozzávaló imákkal. A görög-katholikus hivek lelki hasznára. Forditotta DANILOVICS JÁNOS hajdu-dorogi püspöki vikárius. Negyedik kiadás. Budapest, Rózsa K. és neje kiadása. 1899. Minden jog fentartva. Budapest, 1899. Rózsa K. és neje könyvnyomd.
18 x 11,5 cm 556 + 3 lap

14. A GÖRÖG SZERTARTÁSU KATHOLIKUS EGYHÁZ SZENT ÉS ISTENI LITURGIÁJA a legszentebb áldozat bemutatását megelőző imákkal s isteni tiszteletekkel kiegészitve. A hajdudorog-egyházmegyei főhatóság 1235/1920. sz. intézkedésével magánhasználatra engedélyezve. Átjavitva s kibővitve sajtó alá rendezte a hajdudorogi püspöki iroda. Nyiregyházán – Nyomatott Jóba Elek könyvnyomdájában 1723-1920.
24,5 x 20 cm 311 lap

15. DR. DUDÁS MIKLÓS O. S. B. M. HAJDUDOROGI MEGYÉSPÜSPÖK FELSZENTELÉSE emlékére – Máriapócs, 1939. május 14. Nyomatott a Szt. Bazil-rendiek könyvnyomdájában Ungváron.
16 x 10 cm 29 + 2 sztl. lap

16. A Szentségkitétel és a Szentségáldás ájtatossága. 40768. – Budapest, Athanaeum.
13 x 9 cm 2 lap

17. GÖRÖGSZERTARTÁSU ÁLTALÁNOS EGYHÁZI ÉNEKKÖNYV a hozzávaló imákkal. A görög-katholikus hivek lelki hasznára. Forditotta DANILOVICS JÁNOS hajdu-dorogi püspöki vikárius. Tizenkettedik kiadás. Budapest, Rózsa K. és neje kiadása. 1910/VI. Minden jog fentartva. Budapest, 1910/VI. Rózsa K. és neje könyvnyomdája.
18 x 11,5 cm 556 + 3 lap

18. „ÉNEKELJÜNK AZ ÚRNAK!” Gör. Kat. nagybőjti pénteki vecsernyeénekek. Közreadja: id. PAPP JÁNOS kanonok paróchus – Kézirat gyanánt – Hajdúdorog, 1944. Soksz.: Vörösváry Bp. Muzeum krt. 13.
13,5 x 10 cm 16 lap

19. EMELJÜK FÖL SZÍVÜNKET! Görögkatolikus imakönyv – Kiadja a Szent István Társulat, az Apostoli Szentszék könyvkiadója Budapest, 1967 – Szerkesztette a Hajdúdorogi Egyházmegyei Főhatóság által kijelölt bizottság – A Hajdúdorogi Egyházmegyei Főhatóság 1172/1967 számú jóváhagyásával – Minden jog fenntartva, beleértve a bárminemű eljárással való sokszorosítás jogát is – F. k.: Esty Miklós delegált adminisztrátor – 67-3710 Pécsi Szikra Nyomda – F. v.: Melles Rezső
14,5 x 10 cm 384 lap

20. MÉNEA II. november és december hónapokra. Rohály Ferenc kéziratos fordításának átdolgozott kiadása, Nyíregyháza 1998 – Egyház engedéllyel: 177/1998. szám Dr. Keresztes Szilárd püspök (OROSZ ATANÁZ)
24 x 17 cm 679 +4 lap

21. NAGYBŐJTI ÉNEKEK – Nyomatott: Katona Ferenc „Hajduvidéki Nyomdavállalatában” Hajdunánás, 1927.
20 x 12,5 cm 10 lap

22. Roskovics – ÓHITŰ – 2. kiadás.

23. GÖRÖGSZERTARTÁSU ÁLTALÁNOS EGYHÁZI ÉNEKKÖNYV a hozzávaló imákkal. A görög-katholikus hivek lelki hasznára. Forditotta DANILOVICS JÁNOS hajdu-dorogi püspöki vikárius. Kilenczedik kiadás. Budapest, Rózsa K. és neje kiadása 1907. – Minden jog fentartva. Budapest, 1907. Rózsa K. és neje könyvnyomdája.
18 x 11,5 cm 556 + 3 sztl. lap

24. GÖRÖGSZERTARTÁSU ÁLTALÁNOS EGYHÁZI ÉNEKKÖNYV a hozzávaló imákkal. A görög-katholikus hivek lelki hasznára. Forditotta DANILOVICS JÁNOS hajdu-dorogi püspö-

ki vikárius. Tizenegyedik kiadás. Budapest, Rózsa K. és neje kiadása 1908. – Minden jog fentartva. Budapest, 1908. Rózsa Kálmán és neje könyvnyomdája.
18 x 11,5 cm 556 + 3 sztl. lap

25. MINDENNAPI KENYÉR. Imádságos- és énekeskönyv gör. szertartás. katholikusok számára; különös tekintettel a tanulóifjuság lelki szükségleteire Szerkesztette és részben ószlávból forditotta: SZÉMÁN ISTVÁN kir. kath. főgimn. r. tanár, em. s. tanfelügyelő. Az eperjesi ff. egyházmegyei hatóságnak 2581/1909. sz. kegyes jóváhagyásával. Ungvár, 1909. Földesi Gyula könyvnyomdája.
12 x 9 cm 206? lap

26. LEGSZENTEBB IMAKÖNYV – Aranyszájú Szent János egyházatya szent és isteni liturgiája – A görög szertartású katolikus egyház miséi: 14 képpel, részletes magyarázatokkal, alkalmi imákkal és énekekkel. Szerkesztette Dr KISS ANDOR hajdúdorogi e. m. áldozópap, szfőv. hittanár. Petrasovszky E. festőművész rajzaival. Budapest Stephaneum Nyomda R. T. Ára 86 fillér. – Nagyméltóságú és főtisztelendő Miklósy István hajdúdorogi megyéspüspök úr 1204/1935. számú jóváhagyásával. A tanulóifjúság használatára elrendelve. A képek bárminő felhasználására minden jogot fenntart a szerző. A kiadásért felelős: Dr. Kiss Andor. A Stephaneum nyomdáért felel: ifj. Kohl Ferenc.
14 x 8,5 cm 226 lap

27. A DICSÉRET ÁLDOZATA. Görög szertartásu Katholikus vagyis: óhitű imakönyv. Forditotta és összeállitotta: MELLES EMIL. Második javitott és tetemesen bővitett kiadás. Ungvár, 1890. Lévai Mór kiadása.
Méltóságos és Főtisztelendő Pásztelyi K. János munkácsegyházmegyei megyés püspök, Pápai Trónálló, Ő Szentsége Házi Főpapja, Római Gróf, a Jeruzsálemi Szentsir-rend Nagykeresztese, Sz. Péter és Pál Apostolokról nevezett Tapolczai Apát, stb. stb. áldása és jóváhagyásával.
„Kelet” könyvnyomda Ungvárt.
17 x 12 cm 390 + 5 sztl. lap.

28. OLTÁREGYESÜLETI ÁJTATOSSÁG a gör. kath. egyház szertartásához alkalmazva. A hajdudorogi e. m. főhatóság jóváhagyásával. Jóba Elek könyvnyomdája Nyíregyháza, 2097-925.
15 x 11 cm 58 lap

29. HÁLAADÓ SZENT LITURGIA Dr. Keresztes Szilárd hajdúdorogi megyéspüspök miskolci apostoli kormányzó püspökké szentelésének 25. évfordulóján Máriapócs 2000. február 8. – Kiadja a Hajdúdorogi Püspöki Hivatal Nyíregyháza, Bethlen G. u. 5. Felelős kiadó: Dr. Pregun István – ISBN 963 00 2450 0
20,5 x 14,5 cm 30 lap

30. IMA a máriapócsi csodatevő Szűzanyához. 507-936. Jóváhagyom: István püspök. Máriapócsi Monostor kiadása.
10 x 6 cm 1 lap

31. IMA a máriapócsi csodatevő Szűzanyához. 2289/1949. sz. Egyházmegyei jóváhagyással. Máriapócsi Monostor kiadása.
8 x 5,5 cm 1 lap

32. IMA a máriapócsi csodatevő Szűz Máriához. Nr. 507/1936. Jóváhagyom. István hajdudorogi püspök.
10 x 6,5 cm 1 lap

33. IMA (1863-ból). Kiadja: A sajópálfalvai gör. kath. Egyházközség. Utányomás tilos! – Minden jog fenntartva!
13,5 x 9 cm 1 lap

34. Szentföldi jubileumi információs és liturgikus kézikönyv Összeállította: Madari Gyula a Makrovilág igazgatója 2000 – ISBN 963 7979 09 3
19,5 x 12,5 cm 185 lap

35. JERTEK, IMÁDJUK KRISZTUST! Görög szertartásu vagyis ó-hitü ima- és énekeskönyv. Forditotta és összeállitotta: MELLES EMIL… Nagyméltóságu és főtisztelendő Firczák Gyula munkácsegyházmegyei megyés püspök…
12 x 8 cm 322 + 1 sztl. lap

36. IMÁDKOZZUNK – A máriapócsi szent Bazilrendi monostor kiadása, 1938. – A hajdúdorogi püspöki főhatóság 644-0938. sz. jóváhagyásával. Kapisztrán-Nyomda, Vác. Üzemvezető: Farkass Károly.
    11,5 x 7,5 cm 126? lap

37. BÖJTI RENDELET az 1929-30. egyházi évre. – Ezt a rendeletet imakönyvében őrizze meg egész éven át. – 2530/1929. sz. Nyíregyháza, 1929. november 4. püspök.
    14,5 x 9 cm 4 lap

38. OLTÁREGYESÜLETI ÁJTATOSSÁG a gör. kath. egyház szertartásához alkalmazva. A hajdúdorogi e. m. főhatóság 1075/1917. sz. jóváhagyásával. Nyíregyháza 1917. A Hajdúdorogi Püspökség Kiadása. – Borbély-Nyomda. – Bérlő Tóth Nyíregyháza
    15 x 11 cm 69 + 3 sztl. lap

39. OLTÁREGYESÜLETI ÁJTATOSSÁG a gör. kath. egyház szertartásához alkalmazva. A hajdúdorogi e. m. főhatóság jóváhagyásával. Nyíregyháza Nyomatott Jóba Elek könyvnyomdájában 1884-1930
    16 x 10 cm 58 lap

40. MAGASZTALJA AZ ÉN LELKEM AZ URAT – Ima és énekeskönyv a szórványokban élő magyar görögkatolikus hívek számára – Szerkesztette: Dr. PAPP GYÖRGY kanonok, hamiltoni gkat. lelkész – Kiadja a Szent György Missziós Szövetség – Készült a Szent József Nyomdában. St. Joseph's Press, 831 Bloor St. W. Toronto
    15 x 11 cm 95 lap

41. BÉKEÁJTATOSSÁG. Végeztetik az ünnep és vasárnapi parochiális misék után a ft. hajdudorogegyházmegyei püspöki főhatóság 2098/1943. sz. rendeletére. Miskolc, 1943. A gör. kat. lelkészet kiadása. Felelős kiadó: KOZMA JÁNOS – Fekete Pál és társai Felsőmagyarországi Nyomdavállalat Miskolc, Werbőczy-u. 5. Tel. 15-66
    12 x 8,5 cm 15 lap

42. IMAKÖNYV AZ OLTÁREGYLET GÖR. KATH. TAGJAI RÉSZÉRE. A munkácsi e. m. hatóság engedélyével összeállitotta: M. S. Ára kötve 16 fillér. Ungvárott, Nyomatott Jäger Bertalan könyvnyomdájában 1902.
15 x 11 cm 38 +1 lap

43. LELKI KENYÉR Görög katolikus imádságoskönyv Szerkesztette: Dr. KRAJNYÁK GÁBOR Harmadik kiadás. Szent István-Társulat kiadása.
A hajdúdorogi egyházmegyei főhatóság 3783/1948. szám alatt kel engedélyével és jóváhagyásával. Kiadásért felel: Dr. Takáts Ernő. 579. Stephaneum nyomda Budapest, VIII., Szentkirályi-utca 28. Felelős: Ketskés János
12,5 x 8,5 cm 548 lap

44. GÖRÖGSZERTARTÁSU ÁLTALÁNOS EGYHÁZI ÉNEKKÖNYV a hozzávaló imákkal. A görög-katholikus hivek lelki hasznára. Forditotta DANILOVICS JÁNOS hajdu-dorogi püspöki vikárius. Tizennegyedik egyházmegyeileg jóváhagyott kiadás. Kiadja és nyomatja Rózsa K. és neje Könyvkiadó és Könyvnyomda R. T. Budapest, VIII., Szentkirályi-u. 30.
Minden jog fentartva.
18 x 11,5 cm 556 + 2 lap (egy hiányzik)

45. EMELJÜK FÖL SZÍVÜNKET! Görög katolikus imakönyv, Nyíregyháza 2000.
Egyházi engedéllyel. 463/2000. szám Nyíregyháza, 2000. márc. 31. Dr. Keresztes Szilárd püspök Minden jog fenntartva, beleértve a bárminemű eljárással való sokszorosítás jogát is. © Hajdúdorogi Püspöki Hivatal ISBN 963 361 142 3 Kiadja: A Hajdúdorogi Püspöki Hivatal A kiadásért felel: Dudás László
ZENITH Rt. Egyetemi Nyomda 2000. 6676. Budapest Felelős vezető: Ujvárosi Lajos vezérigazgató
14 x 10 cm 397 lap

46. IMA a máriapócsi csodatevő Szűzanyához. Nr. 793/1940. Egyház. jóváhagyási sz.
9,5 x 6 cm 1 lap

47. „ÜDVÖZLÉGY, MÁRIA, PÓCSNAK ÉKES CSILLAGA!” A máriapócsi Istenszülő akathisztoszának bemutatása és szövege, Nyíregyháza 1999.
Kiadja: Ivancsó István Nyíregyháza, Bethlen G. u. 5. ISBN 963 640 347 3
20 x 14, 5 cm 68 lap

48. BEKÖSZÖNTŐ ÉNEK FOGLYAINKÉRT. Az egyházmegyei hatóság jóváhagyásával összeállitotta: KISS JÁNOS Kótaj. Minden jog fenntartva! Utánnyomás tilos. Orosz Károly, Nyíregyháza
14,5 cm x 10,5 cm 8 lap

49. IGEN SZÉP ÉNEK A SZENT OLVASÓRÓL. Kiadja: PALINCSÁR JÁNOS Máriapócs. Fohn Adolf könyvnyomdája, Nyirbátor
14,5 cm x 10,5 cm 8 lap

50. MÁRIA SEGITS. A legujabb jóváhagyott bucsujáró énekek. Összeállitotta: BOLDIZSÁR ENDRE kegyszerész Hajdudorog. Ára 10 fillér. Az egyház által jóváhagyott könyvekből. Katona Ferenc könyvnyomdája, Hajdunánás
14,5 cm x 10,5 cm 8 lap

51. ÜDVÖZLÉGY MÁRIA. A legujabb jóváhagyott bucsujáró énekek. Összeállitotta: BOLDIZSÁR ENDRE kegyszerész Hajdudorog. Ára 10 fillér. Az egyház által jóváhagyott könyvekből. Katona Ferenc könyvnyomdája, Hajdunánás
14,5 cm x 10,5 cm 8 lap

52. IRGALMAZ SZENVEDŐ JÉZUSOM. Az örök boldogság elnyeréséhez. Összeállitotta: BOLDIZSÁR ENDRE kegyszerész Hajdudorog. Ára 10 fillér. Az egyház által jóváhagyott könyvekből. Katona Ferenc könyvnyomdája, Hajdunánás
14,5 cm x 10,5 cm 8 lap

53. ARANY MIATYÁNK Buzgó keresztény bucsujáró hivek lelki használatára. Összeállitotta: GÁRDOS MIHÁLY Máriapócs. Utánnyomás tilos¡ A kiadásért felelős: Gárdos Mihály. Második kiadás. Nyomatott Blau A. könyvnyomdájában, Nyirbátor Piac tér.
14,5 cm x 10,5 cm 4 (?) lap

54. AKATHISTOS. Immacolata concezione della Beata Vergine Maria.
Basilica di Santa Maria Maggiore, 8 dicembre 2000
Tipografia Vaticana
17 x 12 cm 93 lap

Weitere liturgische Ausgaben

Die Rettung der Werte ist eine wichtige Aufgabe. Das gilt besonders für die liturgischen Werke. Sie nützen sich nämlich im alltäglichen Gebrauch ab, und nur wenige von ihnen kommen auf die Nachwelt. Unsere ungarische griechisch-katholiche Kirche ist trotzdem reich an liturgischen Werken (Altarbücher, Gebetbücher, Gesangbücher, Andachtshefte). Der Verfasser dieses Artikels sammelt sie seit dreißig Jahren. Er hat auch zwei Publikationen über diese Bücher geschrieben. In der ersten Publikation wurden 114 liturgische Bücher beschrieben: „Muttersprachige Übersetzungen und Ausgaben der liturgischen Bücher des griechisch-katholischen Ungartums“, in Timkó, I. (Herausgeber), *Das Jubiläumsfestschrift der Byzantinischen Katholischen Diözese von Hajdúdorog 1912-1987,* Nyíregyháza 1987, 158-181. In der zweiten Publikation wurden 42 Werke beschrieben – „Neuere liturgische Ausgaben“, in *Athanasiana* 4 (1997) 28-36. Diese neueste Schrift umfaßt die Beschreibung von 54 liturgischen Ausgaben. Insgesamt liegt damit eine Beschreibung von 210 liturgischen Werken vor.

Der Autor setzt seine Methode auch in dieser Abhandlung fort. Den ersten Platz erhielten die liturgische Werke, die vor der Gründung der Diözese (1912) entstanden sind: Gebetbücher, Gesangbücher und andere Ausgaben. Hierauf die Werke nach der Gründung der Diözese: Gebetbücher, Gesangbücher, Gelegenheitsbücher und andere Ausgaben, abschließend Ausgaben ohne Jahreszahl. Der Artikel wird von einem präzisen Katalog ergänzt, der die Liste der dritten Sammlung der Ausgaben enthält.

Der Autor beabsichtigt die Fortführung seiner Sammlertätigkeit und die Systematisierung seines Fundus, um noch fehlende liturgische Ausgaben in die Sammlung aufnehmen zu können.

ATHANASIANA 13 (2001) 237-242.

SOLTÉSZ JÁNOS

A HALÁLKÖZELI ÉLMÉNYEK VIZSGÁLATA

TARTALOM: 1. A jelenség ténye és néhány történeti mozzanata; 2. A halálközeli állapotok, illetve élmények diagnózisa; 3. A halálközeli élmények pszichológiai szempontból; Összefoglalás

1. A jelenség ténye és néhány történeti mozzanata

Napjainkban egyre többet találkozunk egy viszonylag újnak mondható kutatási területtel az élet határáról: ez a halálközeli élmények vizsgálata a klinikai halál állapota kapcsán.[1] Új tudományterület, melynek elindítója a köztudatban leginkább a Las Vegasi Egyetem professzorának, dr. Raymond Moody pszichiáternek sokmillió példányszámban megjelent „Élet az élet után" című könyve, amit Magyarországon is többször kiadtak.[2] Ő a 60-as évek közepén kezdett behatóan foglalkozni a halálközeli élményekkel. A 70-es években kapott nagyobb nyilvánosságot a téma, s Moody mellett Elisabeth Kübler-Ross és George Ritchi nevét ismerte meg ennek kapcsán a világ.

A téma Magyarországon eddig még nem kapta meg azt a nyilvánosságot, ami megillethetné, bár hazánkban is több pszichiáter foglalkozik vele. Ennek bizonyára az az oka, hogy különösen nagy tudományos bizonyosságot vár mindenki az állítások igazolásához, de emiatt általában félve is nyúlnak hozzá mind a tudományok, mind a vallások képviselői. Valóban igaz, hogy a téma rendkívül komplex és komoly vallási kihatásával is számolni kell.

---

[1] „A halálközeli állapotokról – sokoldalúan" címmel tudományos konferencia volt Budapesten, 2001 márciusában a Semmelweis Egyetemen. Neves hazai és külföldi szakemberek között kiemelt előadó volt a téma egyik legfontosabb szakértője, a hazánkba látogató R. Moody amerikai pszichiáter. A jelen tanulmányban leginkább a konferencia anyagát tartalmazó *A klinikai halál állapotáról sokoldalúan,* Budapest 2001, című kiadványra támaszkodtam.

[2] MOODY, R. A., *Élet az élet után,* Budapest [2]1987. – a könyv második része tartalmazza RITCHI, G. G., „Visszatérés a holnapból" című művét, mely saját halálközeli élményének beszámolóját tartalmazza: 285-411.

A halálközeli élmény aránylag egészen sok embert érint. Ha az USA és Németország statisztikai adatait vesszük alapul, akkor legalább a lakosság 1-2%-ával kell számolnunk, akik átélhették ezt a titokzatos élményt. Hazánkban ez a százalék 100-200 ezer embert jelent. Nehézség tehát, hogy nem mindenki éli át, s nem is mindig olyan szinten, hogy megbeszélést, feldolgozást igényelne. Ugyanakkor ez az élmény egyike a legerőteljesebb érzelmi és pszichológiai kihatással bíró eseményeknek. Akár egyszerűek, akár részleteikben gazdagok, általában jelentősen megváltoztatják az ember értékrendjét az élet hétköznapi és nagybetűs dolgairól.[3] Ezek az élmények önmagukban nem újkeletűek, csak sokkal nagyobb számban fordulnak elő az újraélesztés lehetőségének korában. Számtalan kultúrában, és minden évszázadban előfordultak, hatottak a társadalomra, a történelemre, a vallásokra. Tényszerűségüket tagadni értelmetlen dolog lenne, előfordulásuk annyira vitathatatlan. Mértékadónak tartom Papp Lajos kardiológus professzor[4] egy interjúban elhangzott megállapítását: „Mivel minden nap az élet és a halál mezsgyéjén járok, nemcsak vélem, hiszem, hanem tudom, hogy ilyen élmények vannak…" Egy logikai nyelvezetet használó filozófussal ehhez hozzátehetjük, hogy ténynek kell elfogadni azt, aminek a következménye is tény. Számos „visszajött", vagy „visszahozott" ember nagyon pozitívan tudja feldolgozni élményét, s azon túl, hogy életüket megváltoztatják, s előtérbe kerülnek náluk a humánus és etikai értékek, sokan szociális foglalkozásokat választanak, és előadásokat tartanak arról a rendkívüli szeretetérzésről, amit élményükben megtapasztaltak, s esetleg csak évek múlva, de küldetésüknek érezhetik, hogy erről beszéljenek. Mindazonáltal egy jelenségtől, annak pontos megértéséig olykor évszázadoknak kell eltelnie. Emlékszünk rá, hogy az elektromosságot és a „láthatatlan hullámokat" kinevették annak idején. Hasonlóan gyerekcipőben jár az emberről való tudásunk – fogalmazhatunk Einstein nyomán. Hieronymus Bosch,[5] a kísérteties ábrázolásairól híres, korára igen nagy hatást gyakorló németalföldi festő pedig már kb. négy évszázaddal ezelőtt megfestette a klinikai halálba kerültek „alagútélményét". Bármi legyen is hát a halálközeli élmény, csupán azért nem lehet elvetni, mert nincs rá megfe-

[3] *Op. cit.,* lásd 1. 2-4.

[4] Papp Lajos véleménye számunkra azért is különösen sokatmondó, mert országos hírű, rendkívül lelkiismeretes, és vallásos orvosprofesszort tisztelhetünk benne. Felelősségérzetét mi sem bizonyítja jobban, minthogy munkája során naponta állít meg s indít újra emberi szíveket.

[5] *Révai Nagy Lexikona,* Budapest 1990, III. köt., 590.

lelő magyarázatunk, s biztos, hogy nem újkeletű és – statisztikailag bizonyíthatóan – egyre gyakoribb jelenséggel állunk szemben. Az élményt átélt emberek számára rendkívül fontos lehet az utókezelés, sőt, része lehet az élet teljes megmentésének. Vannak, akik nem tudják feldolgozni, megbeszélni valakivel élményüket. Szükség van tehát arra, hogy a halálközeli élmények fája, mely általában dominálóan egészséges, jó minőségű gyümölcsöt terem, néha emberi segítséget is felhasználva teremjen jobb gyümölcsöt. Ez az igény indokolja a Halálközeli Állapotokat Kutató Nemzetközi Szövetség (IANDS) 1978-ban történő megalapítását és 1981-es bejegyzését, az egyetlen olyan egyesületet a világon, mely a halálközeli és más hasonló élmények kutatásával foglalkozik. A szervezet feladatának tekinti az említett élmények multidiszciplináris bemutatásának elősegítését, az élet, a halál és a lét értelmével kapcsolatos elképzelésekre gyakorolt hatásának bemutatását, de talán legfontosabb céljának az emberi tudat és hatásmechanizmusának jobb megértését tartja. E célok alapvetően nem vallási jellegűek vagy irányúak, inkább a szaktudományos érdeklődés körébe tartoznak, s ennek megfelelő választ kívánnak megfogalmazni, azonban hatásukat tekintve mégis túlmutatnak tartalmuk miatt a szaktudományok keretein.

2. A halálközeli állapotok, illetve élmények diagnózisa

A címben szereplő észleléseket neurológiai szempontból vizsgálva[6] a következő megjegyzéseket tehetjük:

1. Nem fogadható el, hogy ezek külső drogok hatásai lennének, mert azok tompa, zavaros képeket eredményeznek, s belőlük sok speciálisan halálközeli élményre jellemző elem hiányzik. Emellett, a drogok az etikai magatartásra nem hatnak pozitívan, míg a halálközeli élményeknél ez túlnyomó többségben vitathatatlanul kimutatható.

2. Nem lehetnek ezek az endogén halluciogének, pl. az endorfin hatásai, mert azok kábító, nyugtató jellegűek, de színes és éles képeket nem keltenek a páciensben.

3. Nem a skizofrénia termékei, mert annak más tünetei vannak, és nem pszichés betegeknél is előfordul.

4. Az epilepszia felmutat ugyan halálközeli élménnyel kapcsolatos elemeket, de nem annyira rendezett, s nem annyira sokoldalú, hogy

[6] Az elemzés dr. SCHRÖTER-KUNHARDT, „A halálközeli állapotok, illetve élmények differenciál diagnózisa” című, 2000-ben megjelent 20 oldalas tanulmányának öszefoglalását veszi alapul, in *op. cit.,* lásd 1. 59.

forrásaként elfogadható lenne. Ráadásul a halálközeli állapotba kerültek rendszerint ilyen szempontból nem betegek.

5. A toxikus pszichózis, hypoxia vagy hyperkapnia szintén nem elégséges kiváltó oknak, mert a halálközeli élmény ijedtség esetén is előállhat. Tehát csupán az oxigénhiányra nem vezethető vissza, pedig ez a magyarázat nagyon kézenfekvő lenne.

6. Fontos megállapítás, hogy a halálközeli élmény nem lehet csupán az agy terméke, mert 0-vonalú EEG-nél számos tudati észlelést is igazoltak. Ez a szempont különösen alátámasztja az agyhalál megállapítása kapcsán meglévő – eddig elfogadott – időintervallumok felülvizsgálatát.

7. Fölmerül a jobboldali halántéklebeny ingerlésének oksága is, mivel így bizonyos halálközeli élményeket – testenkívüliség, emlékképek – ki lehet váltani, de ezek jóval szűkkörűbbek, mint a halálközeli élmények jellemzői.

8. Logikai-fenomenológiai érv: az altatás után, a klinikai halál állapotában, elvileg öntudatlan állapotban a legbonyolultabb agyi tevékenységet, az analitikus és asszociatív gondolkodást végzik az érintettek (pl. helyeket, személyeket látnak és ismernek fel és összevetik emlékeikkel).

3. A halálközeli élmények pszichológiai szempontból[7]

1. Nem éberálmok, mert nem kapcsolódnak a REM fázishoz, nem szimbolikus, mesés történetek, hanem a megfigyelt képek súlyosabbak, az egyén múltjára mutató tárgyi vagy logikai realitások.

2. Nem résztudatos, esetleg félelemmel teli álmok, mert dominálóan pozitívak.

3. Nem hallucinációk (nem vizuális vagy akusztikai képzelgések), mert a testi érzékek észlelésének megszűnte után a látott tárgyak egy része és a „hallott” beszéd a felélesztés után gyakran igazolható.

4. Nem vizuális képzelgésről (imagináció́ról) van szó, mert az érintettnél ugyan ismeretlen logikájú, de értelmes – más halálközeli élményeseknél is gyakran előforduló – jelenetek, formák, érzések jelentkeznek, noha szokatlan módon.

5. Nem történik deperszonalizáció, mert megmarad a pontos éntudat, bár olykor fizikai vagy épp nem fizikai testet észlel az illető.

[7] *Op. cit.,* lásd 1. 59-60.

6. Az „alagútélménynél” nem a szülés traumája jelenik meg, mert császármetszéssel született embereknek is volt ilyen élménye.

7. Alapja nem csupán valamiféle vallási vágygondolkodás, ami most megvalósulni látszik, mert ebben az esetben sokkal több variációban fordulna elő, ráadásul ateistáknál és gyerekeknél is gyakran előfordul.

8. Nem a halálfélelem reflexszerű elhárítása, mert pl. hirtelen balesetnél, vagy hosszú, előzetes kábultság esetén, illetve könnyebb műtétre való felkészülésnél sincs többnyire halálfélelem. Egyébként az élményt átélők jelzik, hogy nem is gondolták, hogy meghalhatnak, csak később döbbenti meg őket saját távolabb levő testük meglátása, amit nem önlátásként tapasztalnak meg.

9. Ki kell zárni a fantáziálást is, mert gyakran reális, tényszerű – számos egymástól független esettel, vagy utólagos tárgyi azonosítással bizonyítható – információt vesznek fel, és hoznak magukkal az azt megélők.

10. Támadásként fogalmazódik meg, hogy „hipnózissal vagy meditációban is előidézhető”. Válaszunk, hogy az említett megváltozott tudatállapotokban lehetnek hasonló történések, de kevesebb halálközeli állapotra jellemző elem fordul ott elő, és nincs olyan mély személyiség átalakító hatása. Az, hogy hipnózisos indítással, vagy meditációban hasonló jelenségek fordulnak elő, jelzi, hogy a halálközeli élmények beindulásához nem kell akut testi rendellenesség.

11. A haldoklók látomásaihoz képest sokkal több jelenség-elem fordul elő a halálközeli élményekben.

12. A freudi pszichoanalitikus irányzatok szerint a halálközeli élmény egy regresszió, visszaesés, az egó nárcisztikus önistenítése, a preverbális fejlődési szakaszba való visszalépést jelenti. A benne lévő eksztatikus érzések a gyermek szopásélményébe, egységélménye pedig az anyával való egység állapotába való regresszió. Az elhunytakkal való találkozás a gyermeki vágykielégítésnek, a személyiség változás pedig a kielégítetlen deficitek regresszív kiegyenlítésének következménye. Valószínű, hogy ezek az állítások a fentiek fényében túlhaladottnak ítélhetők, mindenesetre a jungi és a transzperszonális pszichológiák másképpen közelítik meg a témát.

A halálközeli élmények témakörét rendkívül érdekessé teszik a gyermekek halálközeli élményei, illetve amire talán nem is gondolnánk, a vakok élményei, amikoris pl. egy vakon született képes volt három percig látni, s habár a színeket nem tudta felismerni, de beszá-

molója megkülönböztethetetlen az egészséges látószervvel rendelkezőkétől.[8]

Összefoglalás

Összefoglalásként elmondhatjuk, hogy a halálközeli állapotok és élmények kutatása rendkívül érdekes terület, s érdemes figyelemmel kísérni, mivel tényszerűségük nagyon egyértelmű, s az emberi segítségnyújtás, a szeretet szolidaritása vonalán megoldandó és megoldható feladatokat jelent a halálközeli állapotba kerülőket körülvevő szakemberek, családtagok, barátok számára. Nem elhanyagolható jelentőségűek a téma vallási vonatkozásai, melyekkel külön tanulmányban kell foglakozni, azért is, hogy világos legyen az evangéliumi szemlélet sarkpontjainak alkalmazása, mégha maradnak is bizonytalanságok, mert rendkívül félremagyarázható és félremagyarázott szempontokkal is találkozhatunk e területen, épp a határterületből fakadó ingoványosság miatt. Az viszont sajnálatos lenne, ha pl. az egyház álláspontjának nem, vagy csak részleges ismerete miatt alakulnának ki téves felfogások, mint annak a mai világban nemegyszer tanúi vagyunk.

[8] Vö. *op. cit.,* lásd 1, 73.

ATHANASIANA 13 (2001) 243-248.

KRÓNIKA

„Teológiai Napok” Máriapócson

Február 9-10. között Máriapócson, a Zarándokházban, a „Teológiai Napok”-at rendezett Hittudományi Főiskolánk papok számára. Ez a tavalyi után immár a második ilyen rendezvény. A kétnapos előadássorozat címe: „A gyakorlati lelkipásztorkodás aktuális kérdései”. Összesen hat előadó felkérése történt meg. A második napra idegen teológiai tanárokat is sikerült meghívni.

Az első nap előadásai a következők voltak:

Dr. Szabó Péter: A házasságkötés formája, különös tekintettel a papi áldás szerepére;

Dr. Kruppa Tamás: Eredeti bűn és eredendő ártatlanság;

Dr. Pregun István: A sátánizmus jelensége.

A második napon a következő előadások hangzottak el:

Dr. Jelenits István (piarista): Újabb szempontok és módszerek az evangéliumok vizsgálatához;

Dr. Várnai Jakab (ferences): Az egyházkép mint fundamentálteológiai kérdés;

Dr. Ivancsó István: Az Istent dicsőítő és az embert megszentelő liturgia.

A lelkigyakorlatos ház recepciójának listája szerint a két napon összesen pontosan ötven személy vett részt a rendezvényen. Ez mindenképpen biztató szám, jelzi, hogy van érdeklődés a papságunkban. Ugyanakkor abból a szempontból is figyelemreméltó, hogy a többször megfogalmazott vélemény, illetve kritika talán módosul, tudniillik az, hogy nagy szakadék van a papság és a teológiai tanárok között. Ezen igyekeztünk már a tavalyi rendezvénnyel is segíteni, valamint azzal, hogy kiadványaink katalógusát az őszszel megküldtük ajándékba minden paptestvérnek. A jubileumi ünnepségek is jól sikerültek, így bizonyára szintén hozzájárultak a kritikus hangulat oldásához, amelyről valójában nem is tehetünk.

A „Teológiai Napok” konferenciájának anyagát nyomtatásban is meg kívánjuk jelentetni, így begyűjtjük az előadások írásos változatát. Reméljük, hamarosan megjelenhet a kötet.

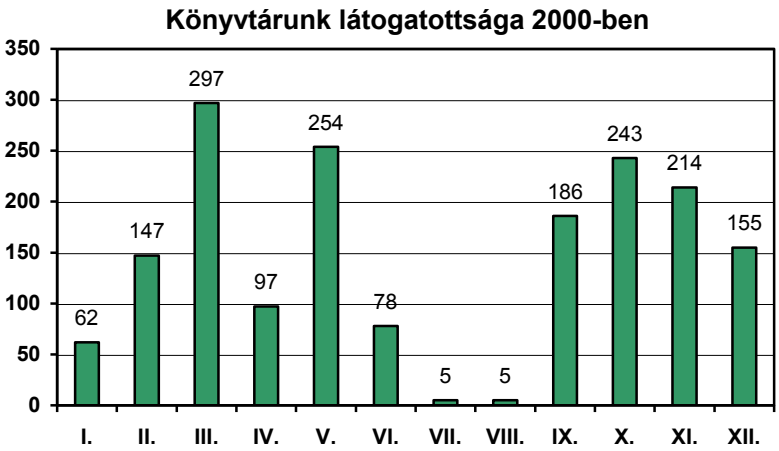

Már hosszabb ideje regisztrálja Hittudományi Főiskolánk könyvtára a látogatóinak számát. Ennek alapján a 2000. esztendőre vonatkozóan a fenti statisztikát lehetett összeállítani. A vízszintes tengely a hónapokat, a függőleges tengely pedig a látogatók számát tünteti fel. A múlt év folyamán összesen 1743 személy kereste fel a könyvtárat. Grafikonunk azt mutatja, hogy a szakdolgozatokra való felkészülés elkezdésének idején (márciusban) különösképpen megnövekszik a látogatottság. Az őszi kimagaslóbb eredmények a szemináriumi munkák elkezdését jelölik. Nyáron (a vakáció és a könyvtár zárva tartásának idején) természetesen kevés volt a látogató, de örvendetes, hogy nem szűnt meg.

Labdarúgó kupa

A március 10. és 11. között megrendezett, szemináriumok közötti labdarúgó-bajnokságot ismét Hittudományi Főiskolánk kispapjai nyerték meg. A körmérkőzések után végül a döntőben legyőzték a budapesti Központi Szeminárium együttesét 2:1-re.

Véradás

Március 29-én, csütörtökön véradás volt intézményünkben a mai napon. Az előzetes szervezés alapján 35 személy jelentkezett, végül kettővel többen, összesen 37-en adtak vért a hallgatóink és munkatársaink közül. Így igen elégedetten távoztak a véradósok.

Janka Ferenc előadása

A fiatal magyar tudományos kutatók és doktoranduszok ötödik találkozójukat rendezték a gödöllői Szent István Egyetemen, 2001. április 20. és 22. között. Ennek címe „Információ és globalizáció a tudományban" volt. Janka Ferenc tanárunk a teológiai szekcióban előadást tartott a következő címmel: „Fides et ratio – globalisatio". – Előadásának írásos változata folyóiratunk jelen számában olvasható.

Konferenciák

2001. március 16-17. között Budapesten a Semmelweis Egyetemen konferencia volt „A halálközeli állapotokról – sokoldalúan" címmel. Hazai és külföldi szakemberek mellett kiemelt vendége és előadója volt a téma világhírű szakértője, a Las Vegas-i Egyetem pszichiátere dr. R. Moody. A konferencián részt vett Soltész János tanárunk is.

Közép-európai Szociáletikai Konferenciát rendeztek Pécsett „A kiengesztelődés útjai a kölcsönös megértés felé a mi régiónkban" címmel 2001. március 15-16. között Elsősorban a kisebbségekkel, és az együttéléssel kapcsolatos előadások hangzottak el, melyeket néha rendkívül érdekes és tanulságos vita követett. A konferencián intézményünket Papp Tibor és Soltész János képviselte.

(Soltész János)

Másod-diplomás képzés

Hittudományi Főiskolánkon másod-diplomás képzést szándékozunk indítani szeptembertől a Levelező Tagozaton belül azoknak, akik pedagógus vagy más felsőfokú diplomával rendelkeznek. A képzés időtartama hat félév, vagyis három év lesz.

Alapkő megáldás

Intézményünk építendő új épülete alapkövének megáldását *Zenon Grocholewski* bíboros, a Katolikus Nevelés Kongregációjának prefektusa végezte *Keresztes Szilárd* püspökkel 2001. május 18-án. Az ünnepségen részt vett *Karl-Joseph Rauber* pápai nuncius, *Héctor Vall* római rektorunk, valamint a Keleti Kongregáció tisztviselője, *Jean-Paul Lieggi* is. *Ignace Daoud* pátriárka, bíboros, a Keleti Kongregáció prefektusa levélben küldött köszöntést. Jelenlétükkel megtisztelték az eseményt a határon túli kispapjaink püspökei: *Szemedi János* és *Milan Chautur*. *Virgill Bercea* püspök a határon való átkelés nehézsége miatt nem tudott megérkezni. Jelen volt még *Bosák Nándor* római katolikus püspök is.

Köszöntést mondott az ünnepségen a megyei közgyűlés elnöke, az Oktatási Minisztérium képviselője, a polgármester-asszony. Az ünnepi beszédet a bíboros úr tartotta.

A tényleges szertartást Keresztes Szilárd püspök úr végezte, mivel annak nyelve természetesen magyar volt. Amikor azonban az alapkő megáldására került sor, azt a bíboros úr után minden jelenlévő püspök megszentelte.

Az ünnep fényét emelte, hogy nem csak a kispapok és a jelenlévők énekeltek, hanem a hajdúdorogi gimnáziumunk énekkara többszólamú énekeket is előadott rajta. Ott voltak általános iskolásaink, sőt óvodásaink is.

Grocholewski bíboros úr programjában szerepelt egy délelőtti találkozás a hallgatókkal, amire meghívtuk a teológus hallgatók mellett a levelező tagozatosokat és a hittanár szakosokat is.

Zenon Grocholewski bíboros úr találkozója a főiskola tanáraival és hallgatóival

Az intézményünk alapkövét megáldó bíboros úr fontosnak tartotta, hogy főiskolánk élő „építőköveivel", a tanárokkal és a hallgatókkal egy baráti hangulatú, kötetlen személyes beszélgetés alkalmával is találkozzon. Erre 2001. május 18-án délelőtt az ünnepség előtti egy óra állt rendelkezésünkre.

A sajtótájékoztatón elfoglalt főpásztor és főigazgató nevében dr. Fodor György a PPKE rektor helyettese, intézményünk tanára köszöntötte a vendéget.

A bíboros úr bemutatkozása után bemutatta a vezetése alatt álló intézményt, a Katolikus Nevelési Kongregációt. Ennek három fő feladatköre van: a katolikus egyetemek és egyházi felsőoktatási intézmények, a papnevelő intézetek (szemináriumok), és a hivatásgondozás.

A papnevelés négy alappillére az emberi érettségre, a tudományos képzettségre, a lelki életre és a pasztorális tevékenységre való felkészítés. Ezek közül a lelki életet tartotta a legfontosabbnak, mert ez alapozza meg és teljesíti be a többieket. A rövid bemutatkozást kérdések követték.

Orosz Atanáz tanár úr kérdésére vonatkozóan a jövő héten kezdődő rendkívüli bíborosi konzisztóriumra utalt, amelyen XXI. század egyházának legsürgetőbb belső és külső feladatait beszélik meg.

Soltész János tanár úr kérdése a Görög Katolikus Egyházak jelenére és jövőjére vonatkozott. Ezzel kapcsolatban szó volt arról, hogy a Keleti Katolikus Egyházak oktatási és nevelési szempontból két különböző kongregáció irányí-

tása alá tartoznak. Az oktatásért a Nevelési Kongregáció, míg a papnevelésért a Keleti Kongregáció felel. A keleti egyházak helyzete egyébként nagyon eltérő. Más a Közel-Keleten, más a Magyar Görög Katolikus Egyház helyzete, más a régió többi egyházának helyzete, amelyeket a kommunista rendszer a katakomba-létbe kényszerített. Megint más az amerikai közösségek helyzete. A prefektus úr örömmel állapította meg, hogy ezek az egyházak eleven közösségekként a növekvő élet jeleit mutatják. „Bízom abban, hogy ezek az egyházak az oktatás és a papnevelés fejlesztésével a szerves és harmonikus fejlődés követelményeinek eleget tudnak tenni". Nyíregyháza helyzetét példaértékűnek tartotta. Kifejezte reményét arra vonatkozóan, hogy az itt megkezdett eredményes munka tovább folytatódik, és az intézmény alkalmassá lesz a magasabb fokozatok kiadására. Ezzel szolgálva a helyi egyház, a régió görög katolikusainak érdekét, és példát mutatva a nehezebb helyzetben lévő testvérek intézményeinek.

Obbágy László tanár úr kérdésére válaszolva az ökumenikus iskolák helyzetét az egyházi felsőoktatás szintjén problematikusnak nevezte. Az ökumenikus párbeszéd alkalmasabb formái a tanácskozások és diszkussziók. Jézus Krisztus köt össze minket. Vele kapcsolatban kell elmondanunk azt az igazságot, amiben hiszünk, és ennek indoklását. Egymást megismerve a megértésben is közeledhetünk. Fontosak továbbá a közös tevékenységek lehetőségének keresése. Héctor Vall rektor úr, hozzászólásával szintén ennek jelentőségét húzta alá.

Az állami egyetemeken működő egyházi karokról szólva elmondta, hogy előnyös, ha a kor tudományával és kultúrájával az egyházi felsőoktatás eleven kapcsolatban van. Biztosítani kell azonban, hogy az egyházi oktatás valóban a katolikus egyház tanítását közvetítse, és a megfelelő tanárok kinevezése és esetleges visszahívása csak az egyház hatáskörébe tartozzon. Lengyelországban már tíz ilyen egyetemi kar van. A karok számának további gyarapítása helyett azonban fontosabb a kellő színvonal biztosítása.

Bodnár Attila papnövendék a jövő papjának legfontosabb karizmája felől érdeklődött. A bíboros úr Keresztes Szent János hasonlatával a hit sötét éjszakájában világító csillagos égboltra utalt. Nappal az ember élesebben lát, de figyelme a közvetlen szükséges dolgokra szűkül. Éjjel távolabb látunk, felragyognak a csillagok. Az igazán hívő ember nem lehet olyan, mint egy mellékesen a keresztény igazságról tudó, és azt

alkalmasint megvédő pogány. Ha a keresztényeknek és különösen a papoknak, lesz elegendő bátorságuk beugrani a hit sodró folyamába, ha életüket a hit értékrendje szerint élik, a jövőben a hit igazi apostolaivá válhatnak.

(Janka Ferenc)

ATHANASIANA 13 (2001) 249-251.

HATÁROZAT
Magyarország első királyának, Istvánnak az Egyház szentjei sorába történő iktatásáról

ΠΡΑΞΙΣ
της κατατάξεως ™ν τJ `Αγιολογίj της 'Εκκλησίας του πρώτου Βασιλέως της ΟØγγαρίας Στεφάνου

'Αριθμ. Πρωτ. 342

Τούς πρότυπον Θερμουρgου πρός τόν Κύριον πίστεως καί εÙσεβείας καί σώφρονος βίον ˜αυτοÚς παρεχομένους, τV δέ ÓλV αÙτîν πολιτείν καί ζîντας καί μετά θάνατον „σχυράν œχοντας τήν ™πίδρασιν ™πί της θρησκεντικης συνειδήσεως τîν πιστîν, διατηρούντων διά τουτο ™σαεί, δι' ¢διακόπου ¢πό γενεας ε„ς γενεάν παραδόσεως, τήν περί της ¡γιότητος αÙτîν ¢νάμνησιν, ε„ς τήν τîν ¢γίων τάσσειν χορείαν, καί πολυειδîς μετά πάσης εÙλαβείας γεραίρειν οιδεν [1] `Αγία του Χριστου Μεγάλη 'Εκκλησία, ™πικαλεισθαί τε τήν πρός τον Πανάγαqον Θεόν εÙπρόσδεκτον τοÚτων μεσιτείαν ε„ς ψνχικήν του χριστωνÚμου πληρώματος ¢φέλειαν.

'Επειδή τοίνυν τοιουτος τόν βίον ¢νεδείχθη καί Ð έν œτει χιλιοστJ τριακοστJ ÑγδόJ πρός

Szokása Krisztus Szent és Nagy Egyházának, hogy azokat, akik az Úrban való lángoló hit, jámborság és bölcs életvezetés példaképeivé váltak, továbbá egész pályájukkal úgy éltükben, mint haláluk után erős hatást gyakoroltak a hívek vallásos öntudatára, és ezért szentségük emléke megszakítás nélkül nemzedékről nemzedékre hagyományozódott, a szentek karába iktatja és minden módon, nagy jámborsággal dicsőíti, kérve közbenjárásukat a Krisztus nevét viselő hívők seregének lelki üdvéért.

Miután pedig életére nézve ilyennek bizonyult a magyar állam megalapítója és első királya, az 1038-ik esztendőben elköltözött István, aki kitűnt szentéletűségével, példát adva erényből, istenfélelemből, mértékletességből és

emberszeretetből, csekélységünk, KÚριον ™κδημήσας ¢είμνηστος πρῖτος ΒασιλεÚς καί ƒδρυτής του ΟØγγρικου Κράτους Στέφανος, ¢γιότητι βίον διακριθείς καί τÚπον καί Øπογραμμόν ¢ρετης, εÙσεβείας πρός τόν Οεόν, σεβασμου πρός τόν Χριστιανισμόν, ¢φοσιώσεως πρός τήν 'Εκκλησίαν, φιλανθρωπίας καί ™γκρατείας ¯αντόν παραστήσας, ¹ Μετριότης ¹μῖν μετά τῖν περί ¹μας `Ιερωτάτων Μητροπολιτῖν καί Øπερτίμων τῖν έν `ΑγίJ ΠνεÚματι ¢γαπητῖν ¹μιν ¢δελφῖν καί συλλειτονργῖν Øπ' Ôψιν λαβόντες τόν ¤γιον βίον καί τήν ¡γίαν τελεντήν του ¢νδρός τοÚτου, περί ων δι' ¢ναφορας πρός τήν 'Εκκλησίαν Øπέβαλε καί ™βεβαιώσατο Ð `Ιερώτατος Μητροπολίτης Aùστρίας καί ¢γαπητός ¹μιν ™ν ΧριστJ ¢δελφός κÚριος Μιχαήλ, ε„ς τήν σÚνεσιν του Ðποίου ™ξαρχικῖς ™μπεπίστενται ¹ ™ν Oøγγαρία Πατριαρχική ¹μῖν 'Εξαρχία, συνυποβάλλων καί περί της οÑ μόνον παρά τJ ÑρθοδόξJ πληρώματι της ΟØγγαρίας, ¢λλά καί εÙρÚτερον ¢διασείστου πλέον ¢ποβάσης πεποιθήσεως καί παρακλήσεως περί κατατάξεως ¢του ™ν τV τῖν `Αγίων χορεία, œγνωμεν, τJ κοινJ της 'Εκκλησίας œθει κατακολουqουντες, τήν προσήκουσαν τοις θείοις ¢νδράσι καί τούτJ ¢πονειμαι τιμήν.

Διό καί θεσπίζομεν Συνοδικῖς καί διοριζόμεθα καί ™ν `ΑγίJ διακελενόμεθα ΠνεÝματι Όπως ¢πό metropolitáinkkal és igen nagyra becsült kedves testvéreinkkel és oltártestvéreinkkel együtt, tekintettel egyrészt e jámbor férfiú szent életére, csakúgy mint szenthez méltó halálára, amelyről bizonyságot adott számunkra őeminenciája Ausztria Metropolitája, a Magyarországi Pátriarchai Exarchátusra exarchai minőségben gondot viselő Mihail úr, másrészt az egész Magyarországon élő jámbor orthodox keresztényeknek e férfiú szentségébe vetett rendíthetetlen meggyőződésére és hitére, valamint egyhangú óhajára és kérésére, hogy a szentek karába felvétessék, úgy láttuk jónak, hogy az egyház bevett szokását követve néki is megadjuk az ilyen istenes életű férfiaknak kijáró tiszteletet.

Ezért zsinatilag elhatározzuk, elrendeljük, és a Szentlélekben megparancsoljuk, hogy mától fogva örök időkre a boldog emlékezetű István király is az Egyház szentjeinek karához számláltassék, őt a hívek minden év augusztus 20-ik napján dicshimnuszokkal tiszteljék és magasztalják.

Ennek jeléül és bizonyságául íratott meg a jelen pátriárkai és zsinati határozat, mely megszerkesztése után bejegyeztetett Krisztus Szent és Nagy Egyházának Szent Kódexébe, és változatlan

formában elküldetett őeminenciája Mihail úr, ausztriai metropolitának, hogy elhelyezze azt a του νυν καί ε„ς τό ˜ξης ε„ς α„ìνα τόν ¤παντα Ð ¢οίδιμος ΒασιλεÚς Στέφανος συναριθμηται τοις `Αγίοις της 'Εκκλησίας, τιμώμενος παρά τîν πιστîν καί Ûμνοις ™γκωμίων γεραιρόμενος κατ' Ÿτος τV κ' του μηνός AÙγοÚστου.

E„ς œνδειξιν δέ τοÚτου καί βεβαίωσιν, ™γένετο καί ¹ παρουσα Πατριαρχική ¹μîν καί Συνοδική Πραξις, καταστρωθεισα μέν καί Øπογραφεισα Ùν τJδε τω `ΙερJ Κώδικι της καθ' ¹μας `Αγίας του Χριστου Μεγάλης 'Εκκλησίας, ™ν ‡σJ δέ καί ¢παραλλάκτJ ¢ποσταλεισα τω `ΙερωτάτJ ΜητροπολίτV AÙστρίας κυρίJ Μιχαήλ πρός κατάθεσιν ™ν τοις ¢ρχείοις της ™ν OÙγγαρίν Πατριαρχικης 'Εξαρχίας.

'Εν œτει σωτηρίJ β, κατά μηνα 'Αττρίλιον (ια') 'Επινεμήσεως Η' magyarországi Pátriárkai Exarchátus irattárába.

A Megváltás 2000-ik évében, árpilis hó 11-én

ATHANASIANA 13 (2001) 252-254.

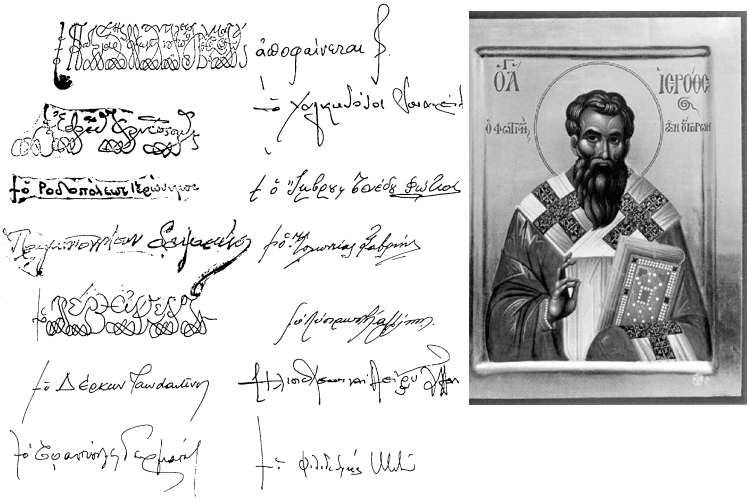

HATÁROZAT
Turkia (Magyarország) püspökének, Hierotheosznak az Orthodox Egyház szentjei sorába történő iktatásáról

ΠΡΑΞΙΣ
κατατάξεως είς τό `Αγιολόγιον της 'Ορθοδόξον 'Εκκλησίας του 'Επισκόπου Τουρκίας (ΟØγγαρ...ας) `Ιεροθέου

'Αριθμ. Πρωτ. 342

ΤοÚς έν τJ παρόντν βίJ σωφρόνως καί δικαίως καί εÚσεβῖς πολιτευσαμένους τε καί διδάξαντας καί μετά τήν εντενθεν ¢ποδημίαν σημείοις καί qαÚμασι παρά Qεου μαρτνρηθέντας, Ûμνοις ™σαεί καί ™γκωμίοις ™ν πάσV εÙλαβείν τιμνν καί γεραίρειν οιδεν [1] `Αγία του Χριστου 'Εκκλησία, καί τήν τοÚτων πρός τόν πανάγαθον Qεόν ™πικαλεισθαι εÙπρόσδεκτον μεσιτείαν Øπέρ ¢φέσεως ¡μαρτιῖν καί „άσεως τῖν ¢σθενούντων.

'Επειδή τοίνυν τοιοντος τόν βίον ¢νεδείχθη καί Ð κατά τόν Ι' a„ῖna ¢κμάσας ¢οίδιμος 'Επ...σκοπος Τουρκ...ας (ΟØγγαρίας) `Ιερόqεος, Όστις διακρινόμενος διά τήν γλωσσομάθειαν, πολυμάθειαν καί διπλωματικήν

εÙστροφίαν αÙτον ε„ς τοÚς διαλόγους, συνέβαλε τά μέγιστα ε„ς τήν διάδοσιν του Χριστιανισμου ™ν ΟØγγαρία,

Azokat, akik e földi életet bölcsességben, igazságosságban és jámborságban járták végig, másokat is ugyanerre tanítván, akik mellett Isten e világból történt távozásuk után jelek és csodák által tanúságot tett, Krisztus Szent Orthodox Egyháza, jámbor szokása szerint, himnuszokkal és dicséretekkel tiszteli és magasztalja, közbenjárásukat kérve az irgalmas Istennél a bűnök bocsánatáért és a betegek gyógyulásáért.

Miután pedig életére nézve ilyennek bizonyult a X. században élt örök emlékezetű Hierotheosz, Turkia (azaz Magyarország) püspöke, aki nyelvtudása, széleskörű műveltsége és a vitákban tanúsított éleselméjűsége révén méltán szerzett hírnevet, óriási mértékben járulván hozzá a kereszténység magyarországi elterjedéséhez, hitkaí ™μερίμνησεν ™ντός τîν πλαισίων τον `Ιεραποστολικον œργου καί περί της διαδόσεως, θεμελίωσεως καί περαιτέρω Ñργανώσεως του 'Ορθοδόξου Μοναχισμου ™ν ÓλV τV ΟØγγαρία, Ðσιότητι μέν καί ¡γιότητι βίου διακριθείς καί τÚπον καί Øπογραμμόν ¢ρετης καί ™γκρατείας καί ¢γαθοεργίας ¯αυτόν παραστήσας καί ζîν δέ καί μετά θάνατον του χαρίσματος της τîν θανμάτων ™νεργείας παρά Qεου ¢ξιωθείς, [1] Μετριότης [1]μών μετά τîν περί [1]μας `Ιερωτάτων Μητροπολιτîν καί Øπερτίμων, τîν ™ν `ΑγίJ ΠνεÚματι ¢γαπητîν [1]μιν ¢δελφîν καί συλλειτονρgîν, Øπ' Ôψιν λαβόντες τόν ¤γιον βίον του Ðσίου τοÚτου ¢νδρός, περί ου δι' ¢ναφορας α¡του πρός τήν 'Εκκλησίαν Øπέβαλε καί ™βεβαιώσατο Ð `Ιερώτατος Μητροπολίτης Α¢στρίας κ. Μιχαήλ, ε„ς τήν σÚνεσιν του Ðποίου ™ξαρχικîς ™μπεπίστευται [1] ™ν ΟØγγαρία Πατριαρχική [1]μών 'Εξαρχία, ¢λλά καί τήν παρά τοις εÙσεβέσιν Ñρθοδόξοις χριστιανοις Ðλοκλήρου της ΟØγγαρίας ¢διάσειστον πλέον ¢ποβασαν πεποίθησιν καί πίστιν περί της ¢γιότητος αÙτου, καί τήν κοινήν δέ ™πιθνμίαν καί παράκλησιν περί κατατάξεως αÙτου έν τη τîν `Αγίων χορείν, œγνωμεν, τJ κοινJ της 'Εκκλησίας œqει κατακολουθουντες, τήν προσήκουσαν τοις Θείοις ¢νδράσι καί τοÚτî ¢πονειμαι τιμήν.

térítőként gondoskodott az orthodox szerzetesség elterjesztéséről egész Magyarországon, valamint kitűnt szentéletűségével, példát adva erényből, mértékletességből és jócselekedetekből, továbbá úgy életében, mint halála után a csodatevés adományára Isten által méltónak találtatott.

Csekélységünk, metropolitáinkkal és igen nagyra becsült kedves testvéreinkkel és oltártestvéreinkkel együtt, tekintettel egyrészt e jámbor férfiú szent életére, amelyről bizonyságot adott számunkra őeminenciája Ausztria Metropolitája, a Magyarországi Pátriarchai Exarchátusra exarchai minőségben gondot viselő Mihail úr, másrészt az egész Magyarországon élő jámbor orthodox keresztényeknek e férfiú szentségébe vetett rendíthetetlen meggyőződésére és hitére, valamint egyhangú óhajára és kérésére, hogy a szentek karába felvétessék, úgy láttuk jónak, hogy az egyház bevett szokását követve néki is megadjuk az ilyen istenes életű férfiaknak kijáró tiszteletet. Ezért zsinatilag elhatározzuk, elrendeljük, és a Szentlélekben megparancsoljuk, hogy mától fogva örök időkre a boldog emlékezetű Hierotheosz főpap is a boldogok és szentek karához számláltassék, őt a hívek minden év augusztus 20-ik napján dicshimnuszokkal tiszteljék és magasztalják.

Διό καί qεσπίζομεν Σvvοδικῖς καί διοριζόμεθα καί έν `AγίJ διακελενόμεθα ΠνεÚματι Όπως ¡πό του νυν καί ε„ς τό ˜ξης ε„ς α„ῖνα τόν ¤παντα Ð ¢οίδιμος `Ιεράρχης `Ιερόθεος συναριθμηται τοις `Οσίοις καί `Αγίοις της 'Εκκλησίας, τιμώμενος παρά τῖν πιστῖν καί Ûμνοις ™γκωμίων γεραιρόμενος κατ' Ÿτος τV κ' του μηνός AÙγοÚστου.

E„ς œνδειξιν δέ τοÚτου καί βεβαίωσιν, ™γένετο καί ¹ παρουσα Πατριαρχική ¹μῖν καί Συνοδική Πραξις, καταστρωθεισα μέν καί Øπογραφεισα Ùν τJδε τω `ΙερJ Κώδικι της καθ' ¹μας `Αγίας του Χριστου Μεγάλης 'Εκκλησίας, ™ν ‡σJ δέ καί ¢παραλλάκτJ ¢ποσταλεισα τω `ΙερωτάτJ ΜητροπολίτV AÙστρίας κυρίJ Μιχαήλ πρός κατάθεσιν ™ν τοις 'Αρχείοις της έν Ογγαρία Πατριαρχικης 'Εξαρχίας.

'Εν œτει σωτηρίJ β, κατά μηνα 'Αττρίλιον (ια') 'Επινεμήσεως Η'

Ennek jeléül és bizonyságául íratott meg a jelen pátriárkai és zsinati határozat, mely megszerkesztése után bejegyeztetett Krisztus Szent és Nagy Egyházának Szent Kódexébe, és változatlan formában elküldetett őeminenciája Mihail úr, ausztriai metropolitának, hogy elhelyezze azt a magyarországi Pátriárkai Exarchátus irattárába.

A Megváltás 2000-ik évében,
április hó 11-én

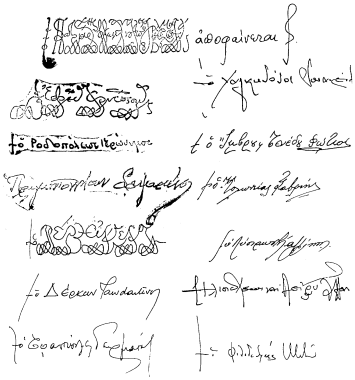

EGÉSZSÉGÜGYI MINISZTÉRIUM (OLASZORSZÁG)

ŐSSEJTEK

A Dulbecco Bizottság következtetései

Az őssejtek terápiás célú felhasználását tanulmányozó Bizottság ezen végső, tavaly december 28-án az egészségügyi miniszter, prof. Umberto Veronesi előtt közzétett beszámolójával befejezte munkáját. A tudományos és erkölcsi szakértők miniszteri Bizottságát a miniszter hozta létre 2000. szeptember 20-án, amelynek vezetője a Nobel díjas prof. Renato Dulbecco. A beszámoló az őssejtek terápiás felhasználásával és az olaszországi kutatás ezen szektorában a fejlődés és alkalmazás feltételeivel kapcsolatos biomedikai és etikai kérdésekről szól. A beszámoló, amely egyedülálló, de nem egységes, tartalmazza a bizottságbeli katolikus képviselők (7 tag a 25-ből) fenntartásait. A közös pontok között található a sejtátültetés új technikája felhasználásának javaslata – nem pedig embrióból történő átültetés – autológ őssejtek előállítására. A Bizottság többsége kizárólag a fölös számú embriókra vonatkozóan

fogadta el az embrióból nyert őssejtek felhasználásának lehetőségét. Lásd: Regno 15 (2000) 467, 471, és 477.

Ez a beszámoló a miniszteri Bizottság őssejtek felhasználásával foglalkozó munkájának az eredménye. Célja az volt, hogy megvizsgálja az őssejtek terápiás célú falhasználásával kapcsolatos problémákat valamint felderítse az olaszországi kutatás ezen szektora fejlődésének és alkalmazhatóságának valós lehetőségét.

A Bizottság 2000. szeptember 20-án ült össze prof. Umberto Veronesi miniszter jelenlétében a 2000. szeptember 6-ai miniszteri dekrétum alapján. A Bizottság ezt követően október 13-án, december 14-én és 19-én ismét összeült prof. Renato Dulbecco elnök vezetésével, hogy tételesen megválaszolja az egészségügyi miniszter által ebben a témában felvetett kérdéseket. A Bizottság munkájának záró aktusa 2000. december 28-án a végső dokumentum közzétételével a Bizottság és a miniszter találkozóján lesz.

Jelen dokumentum három részből tevődik össze, amelyek a bizottság munkáját tükrözik:

1. A téma tudományos aspektusával foglalkozó technikai albizottság beszámolója;
   a) Előszó;
   b) Definíciók és technikai elemek;
   c) Különböző típusú őssejtek;
   d) Sejtmagátültetés autológ őssejtek tenyésztésére (TNSA);
   e) Az őssejtek jelenlegi terápiás felhasználásai;
   f) Lehetséges terápiás kilátások;
   g) Következtetések a tudományos aspektusokról;
2. A technikai albizottság munkája során felmerült etikai kérdések;
3. Vita az etikai aspektusokról;
4. Javaslatok.

Összességében a beszámolót úgy állították össze, hogy konkrét válaszokat adjon az egészségügyi miniszternek a témával kapcsolatban feltett kérdéseire. Ki kell emelni, hogy minden témát közösen megvitattak és az albizottságok munkáját az egész Bizottság rendszeresen átvizsgálta.

1. A technikai albizottság beszámolója

Ez a beszámoló az egészségügyi miniszter, prof. Umberto Veronesi kérésére készült, azzal a céllal, hogy megvizsgálják az őssejtek terápiás célú felhasználásával kapcsolatos problémákat és felderítsék az olaszországi kutatás ezen szektora fejlődésének és alkalmazhatóságának valós lehetőségét.

a) Előszó

Egy szerv szöveti felépítésének elpusztulása, amely együttjár az azt képező sejtek halálával, az iparosodott országok népességét sújtó betegségek többségének alapját képezi. Egy terápiás megoldási lehetőség a megváltozott szövet regenerálását célozza meg új sejtek átültetése révén, amelyek helyettesíthetik a betegség által elpusztított vagy megváltoztatott sejteket. Klinikai szinten ez a terápiás stratégia az esetek többségében cadaver vagy ritkábban élő donor szerveinek átültetésén alapszik. Sajnos ennek az életmentő technológiának két alapvető korlátja van, amelyek kizárják alkalmazását azon betegek többsége esetén, akiknek hasznukra lehetne. Ezek a korlátok: az átültetendő szervek hiánya és a szerv kilökődésének megelőzéséhez szükséges immunsuppressio.

Az őssejtek, akár embriókból, akár magzatokból, akár köldökzsinórból vagy felnőttekből származnak, a károsodott szervek regenerálásának fontos perspektíváját jelentik. Valóban, ezen sejtek igen nagy, ha nem határtalan *in vitro* tenyésztésének lehetősége megoldaná az átültetésre felhasznált biológiai anyag mennyiségének problémáját. A recipiens immunrendszerének kompatibilitási problémáját csak ugyanazon betegből származó őssejtek tudnák teljesen megoldani.

Míg ez az epithelium esetében lehetséges, más esetekben az érintett szerv magában foglalhat a betegség által már érintett őssejteket vagy esetleg nem rendelkezik semmilyen őssejttel (például: jelenleg egyáltalán nem biztos, hogy a szív- és a hasnyálmirigy szövet őssejteket tartalmaz).

Ezekben az esetekben minden elméletileg és gyakorlatilag megvalósítható kísérleti alternatívát fel kell deríteni. Ilyen a különböző szövetek őssejtjeinek átprogramozása – aminek köszönhetően egy szövet sejtjeit át lehet „alakítani” egy másik, akár különböző embrionális eredetű szövet sejtjeivé – vagy az embrionális totipotens őssejtek felhasználása, kezdve a páciens szomatikus sejtmagjának egy magnélküli sejtbe történő átültetésével.

A kísérleti és terápiás célú humán embrionális őssejt felhaszná-

lás angol és amerikai kormány által történő liberalizálásának híre felkeltette a média érdeklődését. Számos vitát és ellenkezést váltott ki. Ez oda vezetett, hogy összekeverték a klónozás fogalmát, a terápiásét is, és az őssejtekét általában. Ezeket a fogalmakat alábbiakban röviden megmagyarázzuk.

b) Definíciók és technikai elemek

Ahhoz, hogy megvilágítsuk a lényegi különbséget a klónozás, a terápiás klónozás és az őssejtek között, be kell vezetnünk néhány alapvető fogalmat.

– *Klón (sejt-):* sejtpopuláció, amely egyetlen sejt sokszorosításából származik.

– *Sejtklónozás*: egy sejtklón létrehozása.

– *Organizmus klónozása:* ivarsejtek egyesülése nélkül olyan új organizmus létrehozása, amely genetikailag azonos a felhasznált sejt donorának organizmusával. A növények esetében ez gyakran spontán bekövetkezik. Azon felsőbb szintű organizmusok esetén, amelyek szexuálisan szaporodnak (mint az emlősök) ez csak azon spontán embrionális osztódásnál következik be, amely (genetikusan azonos) iker monozigóták kialakulásához vezet.

– *Felsőbb szintű organizmus kísérleti klónozása:* felsőbb szintű organizmus klónozását úgy valósíthatjuk meg, ha elválasztjuk egymástól a korai fejlődési stádiumú embriókból (azaz max. 8 sejt) származó egyes sejteket, amelyek aztán önállóan képesek egy egész új organizmust létrehozni. Meg kell jegyezni, hogy nem szükséges ezen cél elérése érdekében „elindítani egy életet, aztán megszüntetni azt”, mivel az ilyen sejteket, elméletileg, anélkül ki lehet venni az embrióból, hogy abban kárt okoznánk. Az emlősök klónozására jelenleg legtöbbet használt technika a szomatikus sejtmag magnélküli petesejtbe történő átültetésén alapszik. Ezt a technikát fel lehet használni sokszorosításra (klónozott felnőtt organizmus létrehozására) vagy autológ embrionális őssejtek nyerésére embrionális állapotú klónozott organizmus létrehozásán keresztül. Totipotens sejteket hasonló szándékkal az embrionális állapoton való áthaladás nélkül is lehet nyerni. A Donaldson beszámoló ezen összefüggésében használt nem megfelelő „terápiás klónozás” kifejezés ellenére ennek az eljárásnak a célja szomatikus sejtek és szövetek létrehozása olyan sejtmag genommal, amely azonos a donoréval. De ez nem felel meg automatikusan az embrióképződésnek, mivel sokkal hamarabb

is megszakadhat a sejtvonalak átalakítása miatt. Részletesebb magyarázatát lásd az 1D paragrafusban: „Sejtmag átültetés autológ őssejtek termelésére (TNSA)”.

– *Őssejt:* az őssejtek olyan differenciálatlan sejtek, amelyek egyidejűleg képesek osztódni őssejtté (azonos az anyasejttel) és egy sejtnemzedék elősejtjévé, amely aztán véglegesen differenciált (érett) sejteket hoz létre. Totipotens őssejtek azok, amelyek minden szövetet, multipotensek (vagy pluripotensek) azok, amelyek néhány szövet vagy sejttípust, és unipotensek azok, amelyek csak egy sejttípust tudnak létrehozni.

c) Különböző típusú őssejtek

– *Magzati őssejtek.* A magzati őssejtek abortuszokból származnak. Cadaver anyagról van szó, aminek felhasználása megegyezik a halottak szerveinek felhasználásával. Biológiai szempontból a magzati őssejtek átmenetet képeznek az embrionális és a felnőtt őssejtek között. Általában pluripotensek és a szövetek perinatális növekedését hivatottak szolgálni. A mostanáig rendelkezésre álló kevés kutatás nem engedi meg, hogy végső következtetést vonjunk le növekedési képességükről, differenciálódásukról és funkcionális integrációjukról a különböző szövetekben. Ezért további kutatásra van szükség, amely célja, hogy feltárja ezen sejtek szaporodási és differenciálódási képességeit.

– *Heterológ embrionális őssejtek.* Az embrionális őssejtek (ES) az embrió belső régiójából (embrioblast vagy *inner cell mass*) származnak a méhfalba való megtapadás előtt. Nagy szaporodási képességükkel az ES sejtekből az organizmusban jelen lévő minden sejttípus létrejöhet, ezért potenciálisan hasznosak lehetnek az emberi betegségek gyógyításában. A hólyagcsírákból el lehet különíteni ezeket a sejteket. Olyan sajátos és drága *in vitro* eljárásokkal, amelyeknek köszönhetően néhány évig változatlanul megtartják plaszticitási és totipotens képességüket, fel lehet nevelni őket (EVANS E KAUFMAN, Nature Medicine 292 [1981] 154-156).

Ezáltal lehetővé válik, hogy néhány sejtből ugyanolyan kezdeti sajátossággal és potencialitással rendelkező több száz millió sejtet nyerjünk. Amikor egy korai embrióhoz kapcsolódnak, beépülhetnek abba. Ezt követően növekedhetnek és az új organizmus minden sejttípusává differenciálódhatnak anélkül, hogy kicsit is zavarnák annak növekedését vagy fejlődését. Sőt, olyan sajátos *in vitro* eljárást fejlesztettek ki, ame-

lyek az ES sejtek differenciálódását sajátos sejttípusok, például nagy mennyiségű neuron (OKABE ET AL., *Mechanism of Development* 59 [1996] 89-102), glia sejtek (BRUSTLE ET AL., *Science* 285 [1999] 754-756), szívizom és hemopoetikus elősejtek létrehozására irányítják (KELLER E SNODGRASS, *Nature e Medicine* 2 [1999] 12-15).

Nemrég emberi őssejteket izoláltak IVF technikával nagyon korai embriókból (amelyek már nem szükségesek az előre rögzített terápiás célokra), amelyeket informált és beleegyező személyek adtak (THOMSON ET AL., *Science* 282 [1998] 1145-1147). A nemzetközi tudományos irodalomban publikált első eredményekből arra következtethetünk, hogy ezeknek a humán embrionális őssejteknek *in vitro* és *in vivo* úgy kellene viselkedniük, mint az egerekének, igen nagy plaszticitással és flexibilitással bírva bármely érett sejttípus létrehozását illetően (SCHULDINER ET AL., *Proceedings of the National Academy of Sciences* 97 [2000] 11307-11312).

Embrionális őssejteket erre a célra olyan fagyasztott embriókból is elő lehet állítani, amelyeket az *in vitro* megtermékenyítés szükségességének tiszteletben tartásával hoztak létre. Angliában a számuk több tízezer. Olaszországban nem létezik ezen embriók regisztere, következésképpen nem ismerjük a pontos számot, mindenesetre hihető, hogy igen nagy. Gyakorlatilag óriási az aránytalanság a létrehozott embriók bősége és azon érdekelt személyek hiánya között, akik beültettetnék azokat saját méhükbe.

Létezik még egy nagyon fontos és egyáltalán fel nem derített biológiai probléma: ezen embriók élettartama. A rágcsálókban a sejtek és embriók lefagyasztása idővel csökkenti azok vitalitását. Ez azt jelenti, hogy néhány év múlva a lefagyasztott embrióknak csak kis százaléka folytatja az embrionális fejlődést nagy abortusz- és torzulásrizikóval. Az emberre vonatkozóan ezek az információk hiányoznak, de feltehető, hogy a jelenség általános az emlősöknél.

Mindenesetre, az így tömegével elnyerhető ES sejtek különösen hasznosak lehetnek azon mechanizmusok tanulmányozására, amelyek annak elterjedését és differenciálódását szabályozzák a különböző szövetekben. Fontos ismeretek megszerzéséhez járulhatnak hozzá. Végül figyelembe kell venni azok közvetett terápiás felhasználását a méhen belüli vagy perinatális gyógymódok azon formáinál, ahol a paciens immunrendszere „megtanulná” felismerni sajátjaiként a beültetett sejteket (tollerancia).

A fölös számú embriók felhasználásának alternatívájaként léte-

zik az a lehetőség, amikor az embrionális sejteket úgy izoláljuk el, hogy nem okozzuk az embrió pusztulását. Ezt a korai fejlődési stádiumban – mint a morula és a hólyagcsíra – korlátozott számú ES sejtek szelektív kiemelésével érhetnénk el, ami tehát nem jelentené ugyanazon embrió elpusztítását. Jóllehet ez technikailag kivitelezhető – hála a standard kiemelési metódusoknak, amelyekhez hasonlót az IVF során a beültetés előtt alkalmaznak – néhány technikai dolgot figyelembe kell venni. Amíg nem lehet kizárni, hogy korlátozott számú esetben a morula-hólyagcsíra nem tartja meg saját kiemelés utáni fejlődési potenciáját, a fő problémát a kiemelésből nyert, korlátozott számú sejtek tenyészetben való szaporítása jelenti, annak érdekében, hogy meglegyen a szükséges sejtmennyiség a terápiás felhasználásra. Jelenleg úgy tűnik, hogy ezen a problémán túlléptek azok az eredmények, amelyeket Michael Amit és társai értek el (*Developmental Biology* 327, 271-278), akik kimutatták: az *in vitro* tenyésztett humán ES sejtek megtartják fenotípusukat és genotípusukat nyolc hónapos tenyésztési időszakon át. Ezekből az egyedi sejtekből nyert sejtvonalak sokáig megtartják a szaporodási képességüket és a pluripotenciájukat a kariotípus és a telomerek megváltoztatása nélkül.

Ez utóbbi kritikus pont, mivel *bona fide* az őssejtek abszolút kiváltsága a funkcionális és fenotípus stabilitás (POTTEN AND LOEFFER, *Development* 110 [1990] 1001-1020), egyáltalán nem biztos, hogy a kivétel minden esetben lehetővé teszi „valódi" ES sejtek izolálását. Valóban, az organizmus a maga összetettségében a hólyagcsírát alkotó kb. 100 sejt közül csak 34-ből származik (lásd: „Clonal expression in allophenic mice", *Symposia of the Society for Cellular Biology* [1970] 9-15 és C. L. MARKERT ÉS R. M. PETTERS, *Science* [1978] 202-256). Nem világos, hogy ez a sejtkisebbség előre meghatározott-e vagy a hólyagcsíra minden sejtje azonos potenciával rendelkezik.

Végül meg kell említeni, hogy az ES sejtek stabil vonalai csak a hólyagcsírák epiblasztjából fejlődnek (F. A. BROOK ÉS R. L. GARDNER, *Proceedings of the National Academy of Sciences* 94 [1997] 5709-5712) és azt is, hogy a kiemelt sejtek kromoszóma állománya nem mindig azonos szükségszerűen a megmaradó morula-hólyagcsíráéval. Hangsúlyozni kell, hogy mostanáig a humán ES sejtek tenyészetét izolált sejtekből nyerték immunomikrochirurgia segítségével az emberi hólyagcsíra (körülbelül a fejlődés 5. napjának megfelelő stádiumot képviseli) belső sejtmasszájából (REUBINOFF ET AL., *Nature Biotechnology* 18 [2000] 399-404). Világos tehát, hogy ez a törekvés olyan kutatásvonalat képvisel, amely a fagyasztott morula-hólyagcsíra felhasználásához kapcsolódó

etikai aspektust eldöntetlenül hagyja.

Létezik végül egy sajátos embrionális őssejt típus: az elsődleges csírasejtek, amelyeket abortált magzatok gonádjából nyernek és *in vitro* alakítják át EG sejtekké (SHAMBLOTT ET AL., *Proceedings of the National Academy of sciences of the USA* 95 [1998] 13726-13731). Jelenleg az EG sejtek alkalmatlanabbnak tűnnek az ES sejteknél klinikai használatra a genetikai *imprinting* problémái miatt (TADA ET AL., *Development Genes and Evolution* 207 [1998] 551-61). Ezen témánál figyelembe kell venni, hogy ha a differenciálatlan ES sejteket önmagukért vagy differenciálódási folyamatnak előzetesen alávetett sejtek szennyező anyagaként fecskendezik be, akkor *in vivo* teratokarcinómát okozhatnak. Szükség van tehát az *in vitro* differenciált őssejtátültetés folyamatához és a differenciálatlan ES sejtek akár minimális állandó jelenlétének azonosításához kapcsolódó biztonsági eljárások elmélyült kutatására.

– *Köldökzsinórból származó őssejtek.* A köldökzsinórból származó őssejtek nagy érdeklődést keltettek, főleg az USA-ban, mivel adott a lehetőség, hogy születésükkor autológ sejtbankot hozzanak létre minden újszülött számára (FASOULIOTIS & SCHENKER, *European Journal of Obstetrics, Gynecology and Reproductive Biology* 90 [2000] 13-25). Ezeket a sejteket akár évtizedekkel később is felhasználhatnák, hogy a felnőtt korban kialakult betegségeket kezeljék. Jelenleg csupán kereskedelmi alkalmazásról van szó, hiszen nagy szervezeti és gazdasági erőfeszítést igényelne ez a kezdeményezés az összlakosság alacsony részvételéhez képest.

Jóllehet a köldökzsinórból származó, különböző természetű sejteket számos betegség kezelésére fel lehet használni, mindmáig a köldökzsinórból származó őssejtek *bona fide* vérsejtek létrehozására tartják képesnek. Ez a hematológiai betegségek kezelésének fontos elemévé teszi az allogén átültetés formájában.

Más szövetek létrehozására való alkalmasságukat nagyrészt máig nem kutatták fel.

– *Felnőtt őssejtek.* A felnőtt őssejtek tartják fenn a szövetek fiziológiás állapotát és javítják ki az azokban keletkezett kárt. Ez a javító képesség nem határtalan, ezt támasztja alá, hogy a betegségek a szervek működését zavarják a helyreállítás kísérletekor. Ezeket a sejteket néhány évvel ezelőttig szövetspecifikusnak tekintették, mivel azt gondolták, hogy azon szövetek tipikus érett sejtjeinek létrehozására specializálódtak, amelyekben találhatóak. Az új kutatások a felnőtt őssejtek váratlan plaszticitását mutatták ki. A legjelentősebb esetet a felnőtt neurális őssejt

hemopoetikus mesodermális sejtté való átdifferenciálása jelenti. (BJORNSON C.R. ET AL., *Science* 283 [1999] 534-537). A különböző embrionális hártyasejtek differenciált „ugrását" felnőtt őssejtek embrionális szövetekbe vagy felnőtt szövetekbe illesztésekor lehet megfigyelni (TAYLOR G. ET AL., *Cell* 102 [2000] 451-461; CLARKE D.L. ET AL., *Science* 288 [2000] 1660-1663; GALLI ET AL., *Nature Neuroscience* 3 [2000] 986-991) ez vonatkozik a csontvelő sejtjeire is, amelyek izmot hozhatnak létre (FERRARI ET AL., *Science*, 1998), a májsejtekre (PETERSEN ET AL., 1999, 2000), és az izomsejtekre, amelyek kolonizálhatják a hemopoetikus rendszert (GUSSONI ET AL., *Nature* 1999). Az imént leírtak alapján néhány lényeges következtetést lehet levonni a szövetspecifikus felnőtt őssejtek terápiás környezetben történő lehetséges felhasználásáról.

Először is, ilyen sejtek felnőtt organizmusokban is léteznek, de azok izolálása és kiterjedt tenyésztése – kivéve a bőr és mesenchymalis őssejteket – jelenleg a rágcsálókra korlátozódik. Nagy beruházások szükségesek tehát a hemopoetikus, ideg, izom és általában a mesodermikus humán sejtek terén.

Másodszor, ezen sejtek klinikai felhasználásának problémája szorosan kapcsolódik azok *in vitro* tenyésztésének gyakorlati lehetőségéhez. Ez ma igencsak nehéz. Ezekben a sejtekben az elöregedés lehetséges jelei ezen törekvés effektív megvalósításának korlátját jelenthetik. Csakugyan, felnőtt őssejtekkel végrehajtott terápiás kísérletek néhány esetben (pl. csontvelő átültetése izom disztrófiában szenvedő egerekbe) klinikailag szerény eredményeket tükröztek (GUSSONI ET AL., *Nature* 1999).

Harmadszor, de nem utolsó sorban, lehetséges, hogy a felnőtt őssejtek saját származási szövetük iránti specificitása nem olyan szoros. Elképzelhető egy olyan terápiás eljárás, amelynek segítségével egy szövet sejtjeit – például a bőrét – tenyészthetik és egy másik szerv sejtjeinek – például az agy sejtjeinek – létrehozására taníthatják, így lehetővé válna az autológ típusú sejtmediált szöveti újjáépítés.

d) Sejtmag átültetés (TNSA)

Ebben az esetben az ES sejteket izolálták az embrioblaszt sejtektől, amelyek a paciens felnőtt szomatikus sejtmagjának magtalanított sejtbe történő átültetéséből származnak. Ezeknek a sejteknek és a szomatikus sejt donorának sejtgenomja azonos. Így klónozott ES sejteknek egy

szervbe történő átültetése esetén nem vetné ki azokat a differenciálódás után. Ezek figyelembevételéből világossá válik, hogy ennek az eljárásnak nagy előnye, hogy immuniológiailag kompatibilis ES sejteket hoz létre az autoátültetéshez. Genetikai betegségek esetén *in vitro* genetikailag „gondozhatnánk" ezeket a sejteket az átültetést megelőzően. Az autológ ES sejtek létrehozási technikájának vizsgálatakor kizárólagos végső célunk a páciensek kezeléséhez szükséges sejtnyerési metódusok kifejlesztése. Röviden, a betegből kiemelt szomatikus sejtmag újraprogramozásáról van szó a petesejt citoplazmájával történő egyesülés segítségével.

A jelenlegi publicisztikában ezt az eljárást terápiás klónozásnak nevezik, tényleg világosan érthető fogalom. Egy szomatikus sejtmag segítségével helyreállított petesejtet klasszikus értelemben valóban nem lehet zigótának tekinteni, mivel nem két ivarsejt egyesüléséből származik. Ezt igazolja, hogy az így helyreállított petesejt nem indít spontán embrionális fejlődést, mivel az csak olyan mesterséges beavatkozás segítségével jöhet létre, amely blasztocitákká alakulását ösztönzi. Ezen blasztociták közül csak kevésnek van effektív képessége arra, hogy embrióvá alakuljon, és így méhbe helyezve magzattá. Meg kell jegyeznünk, hogy a helyreállított petesejtet rá lehet venni arra, hogy szaporodjon és az embrioid szférák (és nem blasztociszta) alakulása felé irányuljon, amelynek differenciálódását sajátos sejttörzsek felé lehet irányítani.

Végső soron a paciens szomatikus sejtmagjával helyreállított petesejt nagyon hasonlít magának a paciensnek aszexuális úton történő potenciális sejtkiterjedési formájára, a már ma is bevett gyakorlathoz hasonlóan, amikor a bőr biopsziás kiemelését kibővítik a „mesterséges bőr" termelésére. Ez a súlyos égési sérültek terápiájában értékes technika.

Valóban az a folyamat, amely során a petesejt citoplazmájában levő szomatikus sejtmag visszaszerzi az őssejt képességeit, nem tér el nagyon azon folyamatoktól, amelyek akkor valósulnak meg, amikor felnőtt paciensek testéből kiemelt normálisan nyugvó sejteket „növekedési faktorokkal" *in vitro* szaporodásra késztetik.

Ezért előrelátható és kívánatos, hogy a nők petesejtjétől való függést helyettesíteni lehessen olyan technikákkal, amelyek más állatfajták citoplazmatikus kivonatainak felhasználását vagy mesterségesen előállított citoplasztok létrehozását célozzák meg, úgy, hogy a szomatikus sejtmagok genetikai újraprogramozása kémcsőben megvalósítható legyen. Megelőzve a női egészségre nehezedő lehetséges nyomást (mint

azt a legújabb európai dokumentum, az *Ethical aspects of human stem cell research and use* állítja) ez a módszer különösen érdekesnek tűnik.

e) Az őssejtek jelenlegi terápiás felhasználása

Az őssejtekről szóló nemzetközi tudományos irodalom kritikai elemzése a mi vizsgálódásunkhoz néhány hasznos kritériumot állapít meg, amelyből a betegségek széles skálájának kezelésére szolgáló hasznos terápiás eljárások nagy fejlődési potencialitása emelkedik ki.

1) Hemopoetikus sejtek átültetése (csontvelőátültetés)

– Hemopoetikus őssejtek autológ átültetésének terápiás alkalmazása

A hemopoetikus őssejtek autológ átültetése megengedi a hemopoézis újraindulását a kemo- és radioterápia csontvelőpusztító dózisának beadása után. Az alábbi táblázatban mutatjuk be a solid tumorok és az olyan hematológiai daganatok klinikai jelölését, amelyek számára elismert a hemopoetikus őssejtek autotransplantációjával kombinált nagy dózisú kemoterápia alkalmazása, a 2001-re Olaszországban előrelátott beavatkozások becsült mértékével.

1. táblázat	
Emlő carcinoma	130
Neuroblastoma	20
Csírasejtes daganatok	15
Ewing sarcoma	10
Microcytoma	10
Petefészek carcinoma	10
Egyéb solid tumorok	20
Hodgkin lymphoma	190
Chronicus lymphoid leukaemia	30
Acut lymphoid leukaemia	70
Chronicus myeloid leukaemia	40
Acut myeloid leukaemia	300
Myelodysplasias syndroma	20
Myeloma multiplex	500
Non – Hodgkin lymphoma	650

Súlyos autoimmun betegségben szenvedőknél – akik az immunsuppressív gyógyszerek hagyományos dózisára nem reagáltak – nemrég vizsgálták immunsupressiv hatású nagy dózisú kemoterápiás szer alkalmazását őssejtek későbbi átültetésével kombinálva, kedvező eredményekkel. Egy nem régi európai *consensus meeting*-en (Basel, 2000. október) több mint 250 paciens I-II. fázisú kísérlete során elért kedvező eredmények alapján SLE-ben, szisztémás szklerózisban, szklerózis multiplexben, reumatoid artritisben, szisztémás vasculitisben, autoimmun citopéniában szenvedő paciensek részére III. fázisú randomizált nemzetközi protokollú felvételének klinikai kritériumát határozták meg. Ezekben a kísérletekben összehasonlítják a jelentős immunsupressio gyógyító hatását a hagyományos kezelésekével ezekben a betegségekben, amelyek a fiatal népességet alig érintik.

– A hemopoetikus őssejtek allogén átültetésének terápiás alkalmazása

Az átültetés feltételrendszerének megfelelően alkalmazott kemo- és radioterápia tumorellenes hatása mellett az allogén őssejtek beadása a donor immunrendszere immunomediált hatásának potenciális gyógyszerét nyújtja a paciens daganataival szemben (az átültetés hatása a leukémia felé, *Graft versus Leukemia effect*). Számos klinikai és gyakorlati megfigyelés arra utal, hogy az allogén átültetések potenciális gyógyszere csakugyan a paciensbe átültetett donori immunrendszer tumorellenes tevékenysége. Az immunológiai komponens allogén átültetés során gyakorolt központi szerepének elismerése lehetővé tette az alacsony (intenzitású) dózisú radioterápia protokolljainak fejlődését, így az idős, betegségükben előrehaladott, és solid tumorral rendelkező betegekre is kiterjeszthetik az eljárást, melynek gyógyító hatása lényegesen jobb a standard terápiáknál.

Az alábbi táblázatban bemutatjuk a solid tumorok és az olyan hematológiai daganatok klinikai jelölését, amelyeknél elismert a hemopoetikus őssejtek allogén átültetésével kombinált nagy dózisú kemoterápia alkalmazása, a 2001-re Olaszországban becsült beavatkozások mértékével.

2. táblázat	
Vese carcinoma	25

Emlő carcinoma	20
Egyéb solid tumorok	30
Hodgkin lymphoma	10
Chronicus lymphoid leukaemia	10
Acut lymphoid leukaemia	200
Chronicus myeloid leukaemia	150
Acut myeloid leukaemia	400
Myelodysplasias syndroma	50
Myeloma multiplex	50
Aplasticus anaemia	20
Thalassaemia	110
Non – Hodgkin lymphoma	70
Egyéb hematológiai tumorok	30

– Köldökzsinór véréből nyert hemopoetikus őssejtek allogén átültetésének terápiás alkalmazása

A csontvelőből és a perifériás vérből származó őssejtek alternatívájaként a köldökzsinórból születéskor nyert vért használják jelenleg az allogén hemopoetikus őssejtek forrásaként. A köldökzsinór sejtjei immunológiai éretlenségük, az immunológiai és a csontvelői újranépesítés igen magas potenciája miatt néhány technikai előnnyel rendelkeznek a felnőtt csontvelőből és periferiás vérből származó sejtekkel szemben. Elsődleges korlát az egy egységében jelenlévő őssejtek korlátozott mennyisége, amely befolyásolja alkalmazását a nagy testsúlyú felnőtt népességnél. A köldökzsinórból származó allogén sejtek átültetése az utóbbi években jelentősen növekedett s elérte a világon a 2000 átültetést. A klinikai előrejelzések szerint felülmúlhatják a más forrásból származó őssejtek átültetését.

2) A bőr őssejtjeinek átültetése (epidermis átültetése)

Az autológ epithelium őssejtjeit *in vitro* tenyészthetik, szaporíthatják (JONES AND WATT, *Cell* 73, 713-724) és felhasználhatják a bőr és a nyálkahártya kiterjedt sérülésének állandó fedésére (PELLEGRINI ET AL., *Transplantation* 68 [1999] 868-879). Jóllehet ezt az eljárást ma még csak égési sérüléseknél, diabeteses fekélynél és hólyagos epidermolisisnél alkalmazzák (DELLAMBRA ET AL., *Human Gene Therapy* 9 [1998] 1359-1370). Előreláthatólag a bőrbetegségek más típusainál is – mint

génterápia a daganatoknál – és a bőrgyulladásokban (GARLICK AND FENJVES, *Critical Reviews in Oral Biology and Medicine* 7 [1996] 204-221), szomatikus és funkcionális mozaikokban.

Ezt a terápiás stratégiát fel lehet majd használni olyan páciensek kezelésére, akiknek epidermális nevusuk – epidermolitikus hiperkeratózisú histológiai képpel – van (OMIM 600648), ami a hólyagos congenitalis ichtiózisos eritroderma mozaikos variánsa. Hasonlóképpen ugyanazt az eljárást lehet majd alkalmazni a piebaldizmusban szenvedő betegeknél (OMIM 172800). Ez egy autoszomális domináns betegség, amely lokalizált, születéskor jelenlevő akromatikus sérülésekben nyilvánul meg, s nincsenek benne melanocyták.

f) Lehetséges terápiás kilátások

Az átültetés ezen típusain kívül még számos betegség létezik, amelyeket ES őssejtek és/vagy *specifikus* szövetek felhasználásával lehet majd gyógyítani. Az alábbiakban néhány példát áttekintünk.

A – Sejtek és szövetek helyreállítása. Mint azt már megtárgyaltuk, az őssejtek leggyakoribb alkalmazása: károsult vagy nem működő sejtek illetve szövetek helyettesítése, így tehát sejt-/szöveti terápia esetén potenciálisan hatásosak, helyettesítik a cadaver szervátültetést.

B – Sejtterápia: – a fizikai trauma által károsult gerincvelő helyreállítására, amely reményt ad a sok paraplégiásnak. Például, a következő lehetőséget már patkányon kikísérletezték, ahol az oligodendrocyták előalakjainak az átalakulását kihasználták olyan sejtekben, amelyek mielint termelnek a gerincvelőben;

– az idegrendszert leépítő betegségekre (Alzheimer, Parkinson kór, Huntington betegség, amiotrofiás laterál szklerózis, környezeti ártalom okozta, poszt-traumás betegségek, gyógyszeres visszaélések, ischémiás károsodás);

– izom-, csontbetegségekre (csont dysplasia, progresszív izületi betegségek, *osteogenesis imperfecta* egyszerű miopátiák);

– szisztémás természetű gyulladásos betegségekre (Sjögren szindróma) a betegek atrófiás nyálmirigy sejtjeinek helyettesítésével;

– a retinát, a corneát és a hallórendszert érintő betegségekre, melyek szövetei genetikai vagy traumás okok következtében károsodtak;

– akut szívizom infarktust követően a szívizom helyreállítására és az erek progresszív betegségeinek – mint az érelmeszesedés és a ma-

gas vérnyomás – kivédésére;

– lisosomális típusú metabolikus betegségekre, amelyeket a katabolikus rendszer speciális blokkja és a nem degradált anyagok lisosomában történő felhalmozódása okoz.

C – Génterápia. Az őssejtek az érett sejteknél sokkal inkább képesek befogadni és tolerálni a génsebészet során kívülről bevitt géneket. Ezen technikák célja a génátültetés révén a hibás vagy megváltozott gének patológiás hatásának kijavítása. Pontosan az ilyen exogén gének későbbiekben is stabil magatartása miatt jelentik az ideális alapot ahhoz, hogy a génterápiában sejtvektorokként működjenek. Így hozzájárulnak néhány jelenleg megoldhatatlan technikai nehézség – érett, felnőtt sejtszövetekbe terápiás céllal behelyezett exogén gének progresszív veszteségének kell tulajdonítani – kiküszöböléséhez.

A gén őssejtbe történő egyedi átültetése a vér, a bőr, a máj, sőt a „kijavított" agy sejtjeit tenné elérhetővé. Tehát az embrionális vagy felnőtt őssejtek a génterápiában optimális megoldást jelenthetnének, pontosan azért, mert képesek a szükséges sejteket nagy mennyiségben termelni.

g) Következtetések a tudományos aspektusokról

A hatás

Előzetesen is meg lehet becsülni, hogy a különböző eredetű őssejtek felhasználása országunk [Olaszország] kb. 30 millió krónikus betegségben szenvedőből – a kardiovaszkuláris eredetű betegségeket beleértve – közel 10 millió paciens kezelésére alkalmas klinikai metódusok kifejlesztéséhez vezethet.

Az őssejtek különböző típusainak felhasználásával kapcsolatos problémák (és a lehetséges eltérések azok terápiás hatásában), az életminőségre kiható nyilvánvaló következmények olyannyira jelentősek, hogy erősen befolyásolják az iparosodott országok nagy részében a kutatás állami finanszírozásának aktuális döntéseit. Világos, hogy ezek a döntések érzékelhetően befolyásolhatják az elkövetkező évtizedek egészségpolitikáját. Ugyanakkor jelentős gazdasági és humán forrás beruházására van szükség az őssejtek biológiai szektorában.

E területen a stratégiai döntések meghozása – az olasz kutatás által mindmáig elfoglalt olyan kulturális elsőbbség figyelembevételével is, amely csökkenne átfogóbb stratégiájú intézményi kezdeményezések

hiányában – a biomedikai szektor élére helyezné országunkat.

A tudományos kérdések

Az őssejtekre vonatkozó nagy mennyiségű rendelkezésre álló adat mostanáig sok fontos kérdésre választ adott és olyan új terápiás eljárásokat helyezett kilátásba, melyeket néhány évvel ezelőtt elképzelhetetlennek tartottak. Valójában ez sokkal több kérdést, mint választ eredményezett, jelezve a témáról szóló munkaprogram bővítésének lehetőségét, ha nem szükségességét, figyelembe véve a lehetséges alkalmazhatóság tudományos fordulatait is az egészségügyben. Mint azt részletesen megtárgyaltuk, az őssejtek felhasználása jelentős terápiás lehetőségeket nyújt, például genetikai, traumás, ischemiás eredetű, vagy gyógyszerek és toxikus anyagok okozta neurodegeneratív betegségek gyógyítása, ugyanazon metabolikus és tumoros betegségek génterápiájára sejtvektorokként való alkalmazásukon kívül.

Jelenlegi ismereteink szerint nincsenek világos összefüggések, amelyek meghatároznák, hogy az itt figyelembe vett két őssejttípus – ES sejtek és sajátos szövetőssejtek – közül melyik lenne alkalmasabb kísérleti vagy klinikai felhasználásra (E. Y. SNYDER, A. L. VESCOVI, *Nature Biotechnology*, 18 [2000] 827a). Amennyire ebből a beszámolóból kiderül, a kutatónak, ahogyan a törvényhozónak is, az ES őssejtek sajátos felnőtt szöveti őssejtek helyetti felhasználásának választása nem tükrözi a valós problémát.

Tényleg szükséges kutatásokat végezni, hogy megtudjuk, a két forrás közül csak az egyik, vagy, mint valószínűbb, mindkettő választ tud adni különböző humán eredetű és gyakran hihetetlenül különböző természetű betegségek terápiájának kérdésére, figyelembe véve azt az etikai kérdést, amely a humán embrionális őssejtek nyerésének néhány módjánál fennáll.

Kívánatos, hogy ezeket a problémákat az újabb felfedezésekkel és ezen kutatási szektor igen fejlett technológiájának tökéletesítésével megoldják, ahol olyan nagy számú kiváló minőségű olasz csoportok dolgoznak, amelyek képesek döntő módon hozzájárulni a szektor ismereteinek bővüléséhez. Ezenkívül számos olyan a sajátos területbe mostanáig közvetlenül be nem vont csoport létezik Olaszországban, amely képes arra, hogy a kutatáshoz utólagosan hozzájáruljon.

Ugyanakkor szükség van az őssejteken végzett kutatás nemzeti programjának elkészítésére. Olyan kutatási területeket kellene kiválasz-

tani – amelyekre legalább kezdetben alapozni lehet a szóban forgó programot –, melyek szilárd tudományos evidenciákon nyugszanak vagy a tudományos közösségnek a meghatározott területen végzett munka alkalmasságára/hasznosságára/kivitelezhetőségére vonatkozólag egyöntetű a véleménye.

A kutatás választásai

Ezen előzmények alapján három privilegizált területet lehet megkülönböztetni, amelyekre – legalább kezdetben – összpontosítani lehet a munkát:

– felnőtt, magzati abortált humán és állati eredetű embrionális szövetspecifikus szomatikus őssejtek;

– szomatikus sejtmag genetikai újraprogramozása állati és humán eredetű mesterséges citoplasztokba történő magbeültetés végett;

– humán betegségek állati modelljei, transzgenikus is, különböző őssejtek *in vitro* és *in vivo* tanulmányozása végett.

Megéri hangsúlyozni, hogy olyan kritikus döntésekkel állunk szemben, amely ténylegesen meg fogja határozni nemcsak az olasz kutatás jövőjét, hanem országunk fejlett orvostudományáét is. Kívánatos, hogy végre forrásokat találjanak, hogy döntő módon beruházzanak ebbe a szektorba, ki kell használni országunk jelenlegi kizárólagos hozzáértését, amely kutatóink máig meg nem fizetett tevékenységének és elkötelezettségének köszönhető. Sajnos aktuális a veszély, hogy az őssejtek szektorában ma élen álló Olaszország ténylegesen kimaradjon abból.

2. A technikai aspektusokból felmerült etikai kérdések

1. A Bizottság megoldhatatlan etikai problémákat ismert el:

– A felnőtt és a köldökzsinórból származó őssejtek felhasználása, kivéve ha a donor tájékoztatás után beleegyezését adta és az egészsége nem kerül veszélybe.

– Abortált anyagból származó őssejtek felhasználása.

– Magátültetésre való őssejtek felhasználása. Ezeket az őssejteket szomatikus sejtmagok humán és állati citoplasztokba való átültetése során a genetikai újraprogramozás révén nyerik, feltéve, hogy nem vezet humán embriók fejlődéséhez (TNSA). Humán citoplasztok esetén kizárólag szövetspecifikus sejttörzsek fejlődését tervezik.

2. A Bizottság az etikai vitára nyitottan hagyta a következő pontokat:

– Fölös számú embriókból származó anyag felhasználása. Figyelembe fogják venni a lefagyasztott, a le nem fagyasztott, de a beültethető számot meghaladó, a morfológiai vagy integritási problémák miatt „beültetésre nem alkalmas”-nak minősített embriók problémáját.

– Blasztocitákból nyert egyedi sejtek felhasználása a mesterséges megtermékenyítés diagnosztikája alatt anélkül, hogy megváltoztatnák az embrionális fejlődés potenciáját.

– Terápiás célokra speciálisan létrehozott embriók felhasználása.

3. Vita az etikai aspektusokról

A Bizottság beszámolójának ezt a részét úgy állították össze, hogy pontosan válaszoljon prof. Umberto Veronesi miniszter Bizottságnak feltett kérdéseire. Megjegyzésüket tizenegy pontban foglalták össze.

1. Tudományos hatékonyság

Ezen dokumentum tudományos részéből kitűnik más nemzeti és nemzetközi intézmények előzetes dokumentumaiban már megállapított adat megerősítése: az őssejteken végzett kutatás terápiás alkalmazásának lehetősége tényleg jelentős érdeklődés tárgya. Olyan igazi és sajátos orvostudományi forradalomhoz vezetne, amely felülmúlná – az emberek egészségére kifejtett hatásokat illetően – az antibiotikumok felfedezését.

Az egészségügyi miniszter Bizottsághoz intézett első kérdésének első részére adott válasz tehát pozitív: van már elég adat (és még gyarapszik) annak megerősítésére, hogy hála ezen kutatásoknak, az egészségügyi rendszerek a degeneratív betegségek egész sorára új és hatásos kezeléseket fognak nyújtani a polgárok számára. Sok esetben helyreállíthatják az egészséget, máskor érezhetően javíthatják az életminőséget.

Az „alapvető” tulajdonsággal szemben, amelyet a jog alkotmányos rendünkben az egészségnek tulajdonít, az ilyen kezelések megvalósítására irányuló közvetlen kutatások előnyben részesítése erkölcsi kötelességgé válik.

2. Óvatosság

Ami a kérdés második részét illeti (az időre és a valószínűségre vonatkozóan), a Bizottság nem tudja elég biztosan megbecsülni, mert az az idő, ami alatt ezeket az eljárásokat klinikai felhasználásra alkalmassá teszik, függ azoktól a döntésektől is, amelyeket ma hoznak a célra felhasználandó intellektuális és financiális források összegéről.

A nemzeti és nemzetközi dokumentumokban a témát illetően mindenesetre a maximális óvatosság kritériumát követik annak megbecsülésékor, hogy ezek a kezelések mikor válnak a klinikai gyakorlat részévé. A Bizottság elfogadja ezt a kritériumot, kiemeli a jelentőségét, hogy ne keltsen alaptalan várakozásokat vagy reményeket.

3. Az átültetések problémája

Az őssejteken végzett kutatás legelső következménye az átültetés terápiás felhasználása lesz. Ki kell emelni azt is, hogy ez a kutatás az emberek egészségének más javára is szolgál, ami követi:

– a sejtvonalak felhasználásának lehetőségét gyógyszerek hatásosságának és toxikusságának tesztelésére;

– a biológiai alapmechanizmusok tanulmányozásának lehetőségét, amelyek bizonyos betegségek fejlődésének élén állnak;

– az őssejtek felhasználásának lehetőségét néhány probléma megoldására, amelyek a génterápia megfelelő elterjedését akadályozzák.

Mindenesetre biztos, hogy – az állatokon végzett kísérletet követően – a legközvetlenebb és legfontosabb felhasználás az átültetésé. Ebben az értelemben a dokumentum tudományos részének elején kijelentik, hogy bármilyen eredetű őssejt meg tudja oldani az átültetés technikájának jelenlegi két alapvető korlátját: a szervek hiányát és a tartós immunsuppressiót. Ebből az őssejtek rutinszerű klinikai felhasználásának két fontos feltétele származik: a mennyiség és a recipienssel való kompatibilitás.

4. A tudományos adatok

Veronesi miniszter a Bizottsághoz intézett második kérdése arra vonatkozik, hogy az öt klasszikus őssejtforrás közül melyik tűnik legmegfelelőbbnek a terápiás kutatáshoz. A tudományos részben kidolgozott „tényállás” nem nyújt egyértelmű választ erre a kérdésre.

Gyorsan fejlődő keretről van szó, mind az embrionális és germinális őssejtek, mind a felnőtt eredetű őssejtek szektorában.

A jelenleg rendelkezésre álló tudományos adatok birtokában mindenesetre ki lehet mondani, hogy az első feltételt (a mennyiség) azok az embrionális eredetű sejtvonalak biztosan kielégítik, amelyekről már bebizonyították – 1981-től állatkísérleteken és nemrég az emberen is – a regeneráció közel határtalan képességét. Olyannyira, hogy valaki azt a hipotézist vetette fel, hogy a már leszármazott kevés sejtvonal elméletben új sejtvonalak kimeríthetetlen forrását képezheti. A sejtvonalak ugyanezen típusa eleget tenne a második feltételnek (a kompatibilitás) azzal a kritériummal, hogy létrehozásukhoz a recipiens szomatikus sejtmagja átültetésének technikáját használják, ahogyan azt a tudományos részben pontosan leírtuk.

5. A kutatás fenntartása

Továbbra is a ma rendelkezésünkre álló adatokra támaszkodva azt mondhatjuk, hogy a felnőtt eredetű őssejtek az első feltételnek nem tesznek eleget, legalábbis nem olyan mértékben, ahogyan az embrionális sejtek teszik. Ellenben eleget tesznek a második feltételnek, amíg a tenyésztésre szánt sejteket elkülönítik magától a recipienstől.

Mindenestre hozzá kell tennünk tekintettel bizonyos gyors lefolyású degeneratív betegségekre és főleg egyes szervek lokalizálására, az elkülönítés és a felnőtt őssejtek transzdifferenciációja (ami teljesen eltér az egyszerű felhasználástól, ami már megtörténik pl. a hemopoetikus őssejtek autotranszfúziójának folyamatával) céljából végrehajtott kezelések folyamata időproblémákat mutat, amely klinikai szinten nehezen megvalósíthatóvá teszi azt minden betegség számára.

Remélhetjük, hogy a kutatás előrehaladtával ezeket a problémákat megoldhatjuk, mint ahogy nagyobb távlatban meghatározhatjuk azokat a biológiai mechanizmusokat, amelyek a már differenciált felnőtt sejtmagok újraprogramozásánál elöljárnak. A klinikai felhasználáshoz nem elég tudni, hogy ez az újraprogramozás ténylegesen bekövetkezik (mint azt az állati klónozás tapasztalatai mutatták). Szükséges azt is tudni, hogyan történik, azért, hogy az újraprogramozás biológiai mechanizmusait reprodukálhatóan uraljuk. Jelenleg ezen mechanizmusok tanulmányozására egyetlen mód a szomatikus sejtátültetés technikája.

Mint az a dokumentum tudományos részének végéből is jól látszik, előtérbe kerül annak a szüksége, hogy előítéletek miatt egyik kutatási szektort se zárják ki. Ez nagy (ha nem is egyöntetű) visszhangot keltett a nemzetközi tudományos közösségben.

Maga a lehetőség, hogy tudományos összehasonlítást készítsenek a sejtvonalak különböző forrásai között a jövőbeli terápiás hatékonyság szempontjából, megköveteli, hogy a kutatás közvetett, illetve közvetlen (például a finanszírozási politikán keresztül) előítélettel teli kizárások nélkül végezzék. Ezt a kérést, ami a dokumentum tudományos részében tényként jelentkezik, mindenesetre mérlegelni kell – állandóan a miniszter által megfogalmazott kérdéseket követve – etikai szempontból is.

6. A terápiás célok

Az őssejteken végzett kutatás etikai megítélésekor ez a Bizottság hangsúlyozni kívánja, hogy azt semmiképpen sem lehet a tudományos kutatás szabadsága általános alapelvének vitába bocsátásaként értelmezni, ami Olaszországban alkotmányosan védett alapelv. Az az etikai értékelés, amelyet el akarnak készíteni, a kutatás egy sajátos típusának céljaira és módjaira irányul, annak a ténynek megfelelően, hogy ez a kutatás komoly erkölcsi egyet nem értéssel párosul.

Valójában, esetünkben ez az egyet nem értés nem vonatkozik a célra, mivel – mint azt már megfigyeltük – az őssejteken végezett kutatás céljainak előnyös vonását közmegegyezés kíséri. Ezek olyan célok, amelyek egybeesnek az orvostudomány alapvető céljainak egyikével: meggyógyítani az embereket a lehető leghatásosabb módon. Az egyet nem értés néhány sejtvonal embrionális származására és az eredet bizonyos metodológiai aspektusaira vonatkozik. A kutatás ezen típusának célját meg kellett említeni, mert a várt haszon kiemelkedő fontossága lehet a legalkalmasabb az erkölcsi egyet nem értés csökkentésére.

7. A kísérletezés törvényessége

A felnőtt szövetből vagy köldökzsinórból illetve spontán vagy önkéntesen (ez utóbbi esetben egy olyan szabályozás alapján, amely képes kizárni minden véletlen lehetőséget sejtek vagy szövetek kiemelése és az abortusz között) abortált magzatból nyert őssejtek kutatása semmilyen áthatolhatatlan erkölcsi problémát nem okoz. A Bizottságon belül egyhangúan egyetértenek. Az őssejteken végzett kutatásokkal kapcsolatos egyet nem értés lényege az emberi embriókon végzett kísérletek törvényessége körül forog. Ez a téma már a jövőbeli terápiás alkalmazás előtt, az embrionális vagy felnőtt eredetű őssejteken végzett kutatás fent említett és tudományos magyarázatokkal jól körülvonalazott kérésének

aktív fenntartásakor felmerül.

Jó, ha pontosítjuk, hogy itt a kutatást megelőző fázisról beszélünk, amelynek célja az őssejtek tulajdonságainak tanulmányozása és a különböző sejtláncok vagy átültetésre felhasználható szövetek termelése felé irányítás lehetőségének a bebizonyítása. Sokan azt remélik, hogy amikor elérkeznek a klinikai kísérletezés igazi és tényleges fázisához többé már nem lesz szükség a humán embriók blasztocisztájának sejtszármazékára. Akkor is, ha nem könnyű előre felmérni, hogy ez a remény mikor válik valósággá. Mindenesetre biztos, hogy sokak számára szükségesnek tűnik a humán embriókból származó őssejteken végzett kísérletek kutatási programja.

8. A különböző magyarázatok

Közismert, hogy a humán embriókon végzett kísérletek erkölcsi törvényességét illetően jelentős nézeteltérés van, amelynek alapja filozófiailag és/vagy teológiailag megalapozott etikai fogalmak, amelyek mindegyikének teljes törvényességét elismeri ez a Bizottság. Itt nem lehetséges megpróbálni a szóban forgó vita lényegét összefoglalni.

De, hogy legalább a fogalmakat megvilágítsuk, megéri kifejteni, hogy a nézeteltérést nem lehet leszűkíteni a világi és a vallásos gondolkodás ellentétére. Valószínű, hogy a felhasznált érvelések különbözőek, de a pártolók és az ellenzők mindkettőben jelen vannak.

Például, a *National Bioethics Advisory Commission*-nál az Egyesült Államok legelterjedtebb vallásainak képviselői által tett tanúságok a vélemények széles skáláját mutatják. A katolikus és az ortodox egyház (ez utóbbi képviselője támogatta a fölös számú embriókon végzett kísérleteket) ellentétes véleményétől eljutnak – némi különbséggel – a protestáns vallású, a két fő iszlám tradíció és a zsidóság képviselői által kinyilvánított támogató véleményig. Ezek a képviselők kiemelték az embrionális sejteken végzett kutatások „szükséges” jellegét a várt terápiás haszon kedvéért. Lehetséges, hogy ugyanezt a széles véleményskálát kapnánk a világi etika vizsgálatánál.

9. Az emberi élet tisztelete

A humán embriókon végzett kísérlet nézeteltérésének megoldása az embriókérdésről alkotott vélemény szerint változik. Néhányan azt állítják, hogy a humán embrió emberi lény a megtermékenyítés pillanatá-

tól. Mások megjegyzik, hogy a központi problémára, azaz, hogy az embrió, fejlődésének első fázisában személy-e vagy sem, a válasz nemleges. Végül, ismét mások úgy gondolják, hogy nem lehet eldönteni a szóban forgó nézeteltérést, de úgy vélik, hogy a humán embrió nem csupán egy tetszés szerint felhasználható „valami", a fejlődésével arányos védelem illeti meg.

Világos, hogy ilyen széles körű és gyökeres nézeteltérés mellett ez a Bizottság (vagy bármelyik másik Bizottság) nem vállalhatja azt a feladatot, hogy megoldjon egy olyan nézeteltérést, amely filozófiailag és/vagy vallásosan megalapozott antropológiai meggyőződésekre épít. Mindegyik álláspontnak vannak támogatói, és a Bizottság jól tudja, ha egy adott megoldás több támogatót gyűjt, az nem teszi azt a többinél „helyesebbé", se nem jelenti a többi vélemény törvénytelenítését.

A Bizottság tudomásul veszi, hogy létezik az imént említett minden állásfoglalás által egyhangúan elfogadott érték: az emberi életet megillető tisztelet. Nincs olyan, aki ne fogadná el ezt az alapelvet, akkor, ha az élet reális körülményei között ezen tisztelet megnyilvánulásának konkrét módját illetően eltérnek a vélemények.

10. Kisebbségi megoldás

A Bizottság néhány tagja (Ersilio Tonini bíboros, Adriano Bompiani, Bruno Dallapiccola, Domenico Di Virgilio, Enrico Garaci, Luigi Lorenzetti, Girolamo Sirchia), anélkül, hogy az embrióval kapcsolatos filozófiai és tudományos vitába beleszólna, azt állítják, hogy két meghatározás döntő jelentőségű az etikai magatartásban: az embrió fejlődési képességgel rendelkező lény (és nem potenciális emberi lény); az embriónak, mint minden emberi lénynek, joga van az életre. Hogy jól értsük, nem arról van szó, hogy az embrióba vetítsük a kész és befejezett személy eszméjét, sem arról, hogy olyan személyi eszmét ápoljunk, amely eltekinthet ettől a kezdettől. Az embrió és a személy közötti kapcsolatot úgy kell tekinteni, mint egységes, dinamikus és állandó folyamatot.

A két pólus (embrió és személy) közötti belső feszültség legjobb megfogalmazása: „az embriót személyként kell tisztelni". Más szóval, a személynek kijáró tisztelet a személy tisztelete annak különböző fázisaiban, a kezdetitől kiindulva.

Az emberi élet és méltóság nem több egyes fázisokban és kevesebb másokban. Ebből a szempontból a fölös számú embriókon végzett

kísérleteket támogató érvelések (ezen embriók feláldozása arányban van a remélt előnyökkel; kevésbé rossz, mint az elpusztításuk; ezen embriónak az élethez való joga és a beteg gyógyuláshoz való joga közötti konfliktus helyes megoldása) a humán embrió eszközként való felhasználására épülnek. A humán embriónak nem ismerik el az alany címet és ezért egy alany érdekében, ami már az, ahogyan állítják, elpusztítható.

Ezenkívül, megjegyzik, hogy „az embriót vagy felhasználják vagy megölik" dilemma az etika szempontjából elfogadhatatlan „megölni" és „meghalni hagyni" azonosításának elfogadását jelenti. Röviden, azok az érvelések, amelyek tiltják az embriók kísérleti célú létrehozását, érvényesek a már létezők felhasználásának tiltására is.

Mind az egyik, mind a másik esetben megjelenik az embrió emberi alanyként való hiányos elismerése és lehetséges eszközzé válása, legalábbis létének első fázisában.

11. Többségi megoldás

A Bizottság másik tizennyolc tagja ellenben arra a tényre összpontosította a figyelmét, hogy Olaszország különböző laboratóriumaiban, ahol *in vitro* megtermékenyítést végeznek, fölös számú embriók nagy mennyisége található, amelyeket megtermékenyítési terv keretén belül hoztak létre, de különböző okok miatt már nem kerülnek beültetésre. Az a döntés, hogy ezen embriók egy részét olyan kutatásokra szánják, amelyekből jelentős haszon származhat az emberiség számára, nem tartalmazza az embrió eszközként való felhasználását, se nem képezi a tisztelet hiányát az emberi élettel szemben, különösen, ha figyelembe vesszük, hogy az alternatíva az, hogy hagyjuk ezeket az embriókat, amelyek számára már nem létezik az a cél, amelyért létrehozták őket, elveszni. Amikor dilemmás helyzetekkel találkozunk, a legjobb, amit tenni lehet – ha kizárjuk a tétlenséget, ami mindenesetre maga is egy döntés – az, hogy mérlegeljük az itt levő értékeket.

Esetünkben a fagyasztott és többé már nem beültethető embriók egy részének kikerülhetetlen sorsával szemben a Bizottság úgy véli, hogy a mérleg nyelve az ilyen embriók emberi lények milliói életének megmentésére alkalmas kutatás célja felé hajlik. Fenntartja, hogy az ilyen cél – a fent leírt helyzetben – tiszteletet nyilvánít az emberi élet iránt, ami jócskán felülmúlja az egyszerű „meghalni hagyni"-t. A fenti-

ekben körvonalazott megoldás a számos nemzeti és nemzetközi intézmény és bizottság értékelésének legnagyobb összhangját teremtette meg.

Ezt a megoldást a kutatás kiterjesztésének logikája sugallta. Hozzájárulhat ahhoz, hogy – a leszűkített logikákhoz képest rövidebb idő alatt – eljussunk az alapvető tudományos ismeretekhez, amelyek megengedik a klinikai kísérletek fázisába való átlépést. Az alapelvek szintjén a jótékonyság princípiumában talál támaszt, amely, bár különböző mértékben, közös eleme a fő erkölcsi tanításoknak, a biomedikai kutatás etikáját ihleti és a felelősség kötelességeinek forrása, amellyel a szenvedők felé tartozunk.

Ennek alapján, ez a megoldás megtestesíti a következő generációk iránti felelősségünket, amelyekben kétségtelenül meg fog látszani azon erőfeszítések haszna, amelyeket ma teszünk a betegségek és a szenvedés elleni harcban. Nem szabad elfelejtenünk, hogy ezt az állásfoglalást az együttműködő és türelmes magatartás sugallta, amely arra törekszik, hogy a legnagyobb mértékben elkerülje az összeütközéseket és figyel arra, hogy e téren maximálisan tisztelje a különböző meggyőződéseket.

4. Javaslatok

– Az őssejtek kutatásától várt jelentős haszon figyelembevételével a Bizottság egy része úgy véli, hogy társadalmunk kötelessége támogatni és fenntartani a legalkalmasabb módokon az őssejtek minden (olyan) forrásán végzett kutatást, amelyeket a jelen dokumentum tudományos részének záró megjegyzéseinél megemlítettünk. Változatlan a kutatók és a kutatócsoportok szabadsága, hogy kutatásaikat arra a forrásra irányítsák, amely leginkább megfelel saját tudományos és/vagy etikai értékelésüknek, az anyagiakhoz jutás előítélete nélkül.

– Az autológ őssejtek (TNSA) létrehozását szolgáló sejtmagátültetés új technikáját ajánlják. Ez azt a kilátást nyújtja, hogy megoldja a mennyiség illetve az immunológiai kompatibilitás problémáját. A Bizottság elismerte, hogy ez a technika – mivel képes arra, hogy elkerülje az embrió kialakulásának kezdetét – etikai problémáktól mentesnek tűnik.

– Mindenesetre, az embriókból való őssejtek származását illetően a Bizottság azt javasolja, hogy kizárólag csak fölös számú embriókból engedjék azt meg.

– A Bizottság a fölös számú embriók felhasználását támogató része azt javasolja, hogy a lehető leghamarabb indítsanak vizsgálatot a

fölös számú, beültetésre már nem szánt embriók számával és helyével kapcsolatban. Szükséges lesz az olyan párok informálás utáni beleegyezésének elnyeréséhez szükséges eljárások kidolgozása is, akik hozzájárultak a fagyasztáshoz, de már nem szándékoznak beadványt adni az embrió átültetéséhez. Ezen eljárásoknak kifejezetten ki kell zárniuk a térítés minden formáját az ajándékozásért és mindenféle fenntartást a majd esetlegesen létrehozott sejtvonalak céljával kapcsolatban. A jövőben a kutatás céljára szolgáló ajándékozás kérelmével, megfelelő előzetes információt követően, az embriók megtermékenyítés céljából való felhasználásának kifejezett lemondása után, a párhoz kell fordulni.

– Az őssejtek kutatása nyilvános ellenőrzésének biztosítása végett – és a *European Group on Ethics in science and New Technologies* véleményének 2.6 pontjában megfogalmazott felhíváshoz csatlakozva – a Bizottság javasolja, hogy derítsék fel az őssejteken végzett kutatás nemzeti terve létrehozásának lehetőségét a központi koordinálás technikai szervével ellátva, a következő feladatokkal:

– a kutatás protokolljainak szerkesztéséhez mind tudományos, mind etikai szempontú, idevaló irányvonalak kidolgozása, ott, ahol lehetséges az olyan nemzeti és nemzetközi normatívákra való hivatkozással is, amelyek irányítják a biomedikai kutatást;

– a kutatás menetének felmérése, nemzetközi szinten elért eredmények összehasonlításával is, hogy meghatározzák a klinikai kísérletezés fázisába való áttérés idejét és módját;

– alkalomadtán a koordinálás szükséges formáinak felkutatása azon szervek segítségével, amelyek a klinikai kísérletezés protokolljának értékelését és jóváhagyását hivatottak végezni.

– Az Olaszország által már aláírt Európa Tanács emberi jogokról és a biomedicináról szóló megegyezése megerősítésének záradékában a Bizottság azt javasolja az egészségügyi miniszternek, prof. Umberto Veronesi-nek, hogy készítse elő a megfelelő normatívákat, amelyek hozzájárulnak a kutatáshoz, ahogy azt az 1. javaslat jelöli. Ugyanakkor képesek eleget tenni a fent nevezett megegyezés 18. cikkelyében leírtaknak, amely kötelezi a tagországokat, hogy létrehozzák az embriókísérleteknél az embriók megfelelő védelmének biztosítására alkalmas törvényeket.

Róma, 2000. december 28.

(Fordította: Gánicz Endre)

PAPI ÖNARCKÉPCSARNOKUNK 2.

Főiskolánk fennállásának jubileumi, ötvenedik esztendejében új rovatot indítottunk a folyóiratban. Az itt végzett (vagy legalább tanulmányokat folytató) papok mutatkozhatnak be írásukkal.
A terv szerint sorban, mindenki lehetőséget fog kapni, hogy bemutassa papi munkáját és elmondja az utókor számára üzenetét, megfogalmazva papi életének vezérelveit.
Hogy teljes legyen a képünk a Főiskoláról, azokról, akik nem küldenek írást, a Sematizmusban *megjelent adatokat közöljük.*
A Görög Katolikus Hittudományi Főiskolánkon tanulmányukat végző egykori növendékek közül most az 1956-ban, 1957-ben és 1958-ban szentelt papok mutatkoznak be.
Nem titkolt célunk ezzel az is, hogy folyóiratunk népszerűségét növelhessük a bemutatkozások által.

ÁDÁM PÉTER
A Sematizmus adatai

Született: Napkor, 1932. február 11.
Pappá szentelődött: Nyíregyháza, 1956. szeptember 2.
Nős.
Szervezőlelkész Tiszaadonyban 1956-1958. Paróchus Nyírpazonyban 1958-1999.
Nyugdíjas 1999-től.

VIRÁNYI GYÖRGY
45 év az Úr szőlőjében

Nyíregyházán, görög katolikus családban születtem 1932-ben. Édesapám fényképész, édesanyám varrónő volt. Szüleim vallásos emberek voltak, naponta a hajnali misére jártak, anyám az oltárokat díszítette.

Iskoláimat az elemitől a főiskoláig Nyíregyházán végeztem. Hivatásom gondozásában döntő szerep jutott hittanáromnak, Kovács Gyulának, „Tiszi bácsinak", akinek 10 éven át, elemista koromtól ministránsa voltam minden reggel a negyed 8-kor kezdődő szentmisén.

Ma is büszke vagyok rá, hogy a Nyíregyházán 1950-ben induló Hittudományi Főiskola legelső első évfolyamának tagja lehettem. Tizen kezdtük ezt az évfolyamot, négy szerzetes növendék is volt köztünk: Árkossy Miklós, Borsi Ferenc, Skinta József és Tóth Ferenc, akiket az állami hatóság 1952-ben eltávolított a Főiskoláról.

Hogy a Főiskola és a Szeminárium megkezdhesse működését, az első hetekben keményen kellett dolgoznunk. Mi alakítottuk ki és rendeztük be, zömmel a volt nyíregyházi Szent Jozafát Internátus bútoraival a püspöki lakosztály e célra átadott szobáit. A berendezkedés után megkezdődött a szemináriumi élet. Akkor még a gimnáziumban is katonás fegyelem volt, ehhez hozzá is szoktunk, de a szeminárium fegyelme, rendje ismeretlen volt még számunkra, amit akkor keménynek tartottunk. Azóta rájöttünk arra, hogy mennyire kellett és milyen jó is volt az. Ma már szívesen gondolok vissza a hajnali csuklókra, a szalmazsáktömésekre, a stúdiumokra, órákra, vizsgákra. Úgy érzem, hogy ez az öt év megtanított bennünket olyan dolgokra, melyek segítségével könnyebben vettük az élet buktatóit, akadályait.

Örökre emlékezetes marad Dudás püspök úr atyai, aggódó szeretete, Liki atya, Rojkovich Pista bácsi, Cselényi, Bacsóka tanár urak és a többiek. Kedves emlék marad a házban lakó Bányai nagyprépost úr „tornagyakorlata" a porolón, Melles, Mihalovics, Antalóczi és Karosi kanonok urak egyénisége. Ugyancsak szeretettel emlékszem vissza a tisztelendő nővérekre: Andrea, Magdolna és Augusztina nővérek és Marika néni kedvességére. Olyan kedves, családias légkört tudtak teremteni a számunkra, hogy bezártságunk ellenére is otthon érezhettük magunkat.

Az ötödik év végén én kiestem a kezdő csapatból. Tekintettel arra, hogy egy évet pauzáltam, Püspök atya az Egyházmegyei Irodába osztott be irodistának. Ez volt délelőtt, délután pedig hitoktatni jártam a városba és a tanyákra. Így 1956-ban kötöttem házasságot és szeptember 2-án szentelt pappá püspök atya Ádám Páterrel és Kalotai Lászlóval. Feleségem Miklósvölgyi Mária, Miklósvölgyi József nagylétai parócshus lánya. Esküvőnk is Nagylétán volt.

Rövidesen megkaptam az első dispozíciót. Egyházmegyénk legnagyobb templomában, Hajdúböszörményben lehettem káplán. Itt a

hívek kedvességére, szeretetére emlékszem vissza, amivel körülvettek bennünket. Szükséglakásban, mostoha körülmények között laktunk, mert a káplánlakást elvette, államosította a város. A papi munka szép volt, sok hittanórát kaptam, az elsőáldozók száma akkor 50 körül volt. Itt ért bennünket a forradalom, a toronyból fgyeltük a városba érkező szovjet tankokat.

Másfél éves káplánság után, a Bodrogköz kis falujába, Lácacsékére kerültem. Cséke három család kivételével katolikus, Láca református település. Csékén akkor összesen, 118-an laktunk. Egy alsó tagozatos iskola működött a faluban, a felsősök Lácára jártak. Három filiába jártam misézni hitoktatni. Itt tapasztalhattam meg a papi kollegialitás szépségét. Nélküle nagyon sivár lett volna az ottani életünk. A görög, római és református lelkészekkel igazi, testvéri kapcsolat volt. Nem volt olyan hét, hogy ne találkoztunk volna. Húsvét, Karácsony és a búcsúk előtt összejöttünk, és közösen készítettük fel a híveket az ünnepre, gyóntattuk őket. Két évig csak kerékpárunk volt. 1960-ban sikerült motorkerékpárhoz jutnom, akkor „megnyílt előttünk a világ”!

A fiatalok, ha elérték azt a kort, otthagyták ezt a kis eldugott falut, és elmentek munkát keresni. A faluban maradt idősebb emberek szerették templomukat, valamennyien jártak misére.

Lácacsékén kilenc évig voltunk. Innen, az ország északi határától a déli határ mellé, Nagylétára kerültünk. (Később Létavértes lett.) Itt két parókia van, aminek valamikor nemzetiségi oka volt. A nagy templom a román, a kis templom az orosz templom volt. A nagy egyház káplános hely volt. Püspök atya úgy helyezett a kis egyházhoz, hogy el kell látnom a nagy egyház kápláni teendőit is. A papi szolgálat ellátásában nagy segítséget jelentett, hogy a nagy egyháznál apósom volt a paróchus. Két filiába jártam misézni. Aránylag sok gyermek volt beíratva hitoktatásra. Élményt jelentettek a házszentelések. Olyan felkészülten és nagy szeretettel várták a hívek a házszentelésre érkező papjukat.

Apósom halála után, 1976-ban Nyírgelsére kerültem. Ez már nagyobb egyházközségnek számított, ahol a filiában, Nyírmihálydiban is volt templomunk, ahová vasárnap és ünnepnap rendszeresen jártam misézni. Gelsén a római katolikus híveket is mi láttuk el. Az itteni hívek is szépen jártak az istentiszteletekre. Szerették templomukat, mindkét helyen komoly áldozatot is hoztak templomuk külső felújításáért. Gelsén és a filiában is iskolai hitoktatás folyt. Minden évben voltak elsőáldozó gyermekek is.

1987-ben kaptam paróchusi kinevezést a Budapest, Rózsák terei egyházközséghez. Megilletődve jöttem ide a fővárosba, de csakhamar láttam, hogy milyen sok ismerősöm van itt is! Hajdúböszörményből, Lácacsékéről, Létavértesről, Nyírgelséről. Hiszen itteni híveink nagyobbik része az ország keleti részéből származik, akik ma is nagy áldozatok árán, saját rítusukhoz ragaszkodva nagy utat tesznek meg azért, hogy templomunkban vegyenek részt az istentiszteleteken. A lelkipásztori munkában itt segédlelkészek segítenek. A parókiához Budapest hét kerülete tartozik, területe: 58 km^2. Iskolákba nem tudunk hitoktatni, ezt itt, a parókián oldjuk meg, óvodás korúaktól egyetemistákig. Híveinkkel családlátogatások alkalmával és az istentiszteletek után a templom előtt találkozunk. Állandó, pontos irodai szolgálatot tartunk, amiről híveink is tudnak, és sokan itt keresnek fel bennünket. Templomunk belső felújításának egy részét már elvégeztük, de ezt a munkát most folytatni szeretnénk. Nagy örömünkre szolgál, hogy egyre több fiatalt látunk templomunkban az istentiszteleteken. Templomi szertartásaink szebbé tételéhez hozzájárulnak a Pázmány Péter Hittudományi Egyetemen tanuló papnövendékeink is. A szomszéd épület pincéjében van egy közösségi termünk, ahol alkalmi rendezvényeket, összejöveteleket tudunk lebonyolítani.

Családomról valamit: három lányunk van; foglalkozásuk: orvos, gyógypedagógus és tanár. Két lányunk itt Budapesten, a harmadik Pécsen dolgozik. Közülük ketten férjhez mentek. Feleségem még Lácacsékén munkát vállalt, és azóta folyamatosan dolgozik.

Negyvenöt éve szentelt pappá Dudás Miklós püspök atya. Azóta Isten segítségével igyekszem tőlem telhetően papi munkámat pontosan ellátni, igyekszem a rám bízott feladatokat teljesíteni, ahogy azt primíciás szentképemre írtam annak idején: „Itt jövök, Istenem, hogy akaratodat megtegyem”. Az elmúlt rendszer idején nekem is sokszor jelentett gondot a megkötöttség. Talán ezekben a kisebb falvakban könnyebb volt, mint másoknak, de itt is szemmel tartottak bennünket is, amit nem egyszer a tudomásunkra is hoztak. Isten segítségével ezt is túléltük.

A negyvenöt esztendő alatt nyilván sok gyarlóság, gyengeség volt az én életemben is, de az Isten kegyelme lehajolt hozzám és megsegített. Most, a vég felé is, arra kérem Őt, adjon nekem erőt ahhoz, hogy az Ő akaratát tudjam teljesíteni papi életem hátralévő idejében is, addig, amíg Ő akarja.

KISFALUSI JÁNOS
Életem

Viszlón, 1920. március 24-én születtem. Elemi iskoláimat is itt végeztem. Katonaságig a szüleimmel gazdálkodtam. A katonaságnál kezdtem meg középiskolai tanulmányaimat. A második világháború alatt öt évig voltam katona. Leszerelés után Edelénybe, ügyvédi irodában dolgoztam. Innét végeztem tanulmányaimat magánúton. Érettségi után Nyíregyházán végeztem a teológiát a Hittudományi Főiskolán. Alig 33 éves voltam, amikor ezt elkezdtem, és amikor a 37. évemet betöltöttem, már fel is szentelt dr. Dudás Miklós püspök úr.

1957-ben Szuhakállóban kezdtem a szolgálatot. 1958-ban Rakacára helyezett a püspök úr, kisegítő lelkésznek. 1964-től rakacai paróchus voltam.

Már kisegítő koromban elkezdtek üldözni, mert „túlfejlesztettem" Rakacát. Bartha Elek egyik könyvében ezt le is írta. Az Államegyházügyi Hivatal és a rendőrség állandó zaklatásainak céltáblája voltam. Győri Vilmos pesti kommunistát küldték ki falubizalminak, mert veszélyes ellenségnek tartottak.

Rakacán a hívek lelki életét tekintve jó alapot kaptam. Bobák János kanonok úrnak öt papfia volt. Mind az öten híres külföldi egyetemeken végeztek. Hozták haza az új dolgokat, és az édesapjuk ezt igyekezett megvalósítani. Én erre az alapra tovább építettem. Már a kanonok úrtól is mentek a papi hivatások. Nem is csak tovább kellett folytatni.

Hála Istennek, majdnem minden évben volt kispapunk. Rakacán a pap nem volt a nép peremére kiszorítva, és ezért is vonzó volt a hivatás. Jól működő papok lettek, akik innét elkerültek.

1991-ben nyugdíjba jöttem Viszlóra, a szülőfalumba. 1996-ban meghalt Fedor János főesperes úr, aki 64 évig volt viszlói paróchus. A hívek kérték, hogy bízza rám a püspök úr a viszlói paróchis vezetését. Így 1996-tól látom el itt a hívek szolgálatát. Az anyaegyházközségben 96 lélek van. A filiák is kihaltak.

Nyugdíjas éveim alatt sok csoportot vezettem külföldre is. Sokan megismertek. Fallóskúton is sokat segítettem a búcsúkon.

Ma is szívesen teszek eleget minden meghívásnak, és amíg bírok, minden papi munkát elvállalok. A Mária-tisztelet lelkesít még ma is. Egy pár könyvet is írtam. Sok néprajzi pályázaton is részt vettem. A néprajz tudományos fokozatát is megkaptam. A falu kultúrájáért végzett

munkámért a „Kultúra lovagja” kitüntetést kaptam.

Mindenért legyen a Gondviselőnek örökös hála. Az Istenszülő oltalma alatt még szeretnék munkálkodni. Biztos vagyok benne, hogy ő soha nem fog elhagyni.

SZABÓ SÁNDOR
Papi életem

1933. augusztus 15-én születtem Nyíregyházán a Debreceni utcában. Este fél nyolc óra volt. A Máriapócsról jövő gyalogos zarándokok éppen akkor vonultak be a görög katolikus templomba.

Édesapám hajdúdorogi származású cipészmester volt. Édesanyám a híres Zatureczky család egyik deklasszált ágából származott.

A mennyekbe fölvitt égi Édesanya sok éven át valóságosan egyetlen édesanyám lett. Alig múltam három éves, amikor édesanyám tüdőgyulladásban meghalt. Tíz éves koromban édes-mostohát kaptam. Csak egy évre. 1944. október 25-én, a harcok alatt pincében tartózkodó családok szeme láttára egy orosz katona agyonlőtte őt. Előzőleg kiszakította öléből négyhónapos kistestvéremet és a matracra dobta. Marika testvérem a most Rómában tanuló kispapnak, Lukács Imrének az édesanyja. Néhány évig újra árva lettem. Édesapám harmadszor is megnősült, de már akkor nagyobb gimnazista voltam.

Sok somurúság, fájdalom, kudarc és szenvedés ért egész életemben. Az égvilágon minden nagyon nehezen sikerült. De sikerült! Akár tudatos volt bennem, akár nem, engem mindig megsegített az égi Édesanya és segítettek Istenhez költözött anyácskáim is.

Mindig szegénységben éltünk. A háború után is osztoztunk a szegény ország szegény polgárainak sorsában. Még az érettségi előtt is kölcsön ruhában ballagtam. Négy elemit a görög katolikus iskolában jártam. Utána a Királyi Katolikus Gimnázium tanulója lettem. Államosítás után Vasvári Pál gimnáziumnak hívták. Itt érettségiztem 1951-ben.

Érettségi előtt, Karácsonykor az éjféli istentiszteletre indultam. Akkor a Bocskai utcában laktunk. Amikor a bíróság épülete előtt jártam, valami megmagyarázhatatlan öröm töltötte el a szívemet. Szinte hangos ujjongásba törve mondtam ki: én biztosan pap leszek!

Az lettem. De nem könnyen. Jelentkeztem Dudás püspök úrnál. A felvételi sikerült. Csak az éneklés ment gyengén. Izgatottan vártam az eredményhirdetést. Két volt osztálytársamat értesítették. Engem nem.

Bevonulás előtt néhány nappal Mihalovich kanonok úr egy reverenda anyagot adott ajándékba, hogy varrassam meg. Így tudtam meg, hogy felvettek.

Elsőéves kispapként elég félénk és gyámoltalan voltam. De minden évben bátrabb és sikeresebb lettem. 1956-ban befejeztem tanulmányaimat. Sok keresgélés után megtaláltam életem párját. Házasságkötésünk a forradalom utáni nehéz időben, 1957. jan. 20-án történt.

Feleségem néhai Gebri Mihály tanító úr leánya, Margit lett. Tizenegy élő gyermeke közül nyolc volt a leány. – Most el kell mondani egy humoros történetet: 57 márciusában a kórház egyik helyiségében voltam gyógykezelésen. Mellettem az öreg Valent doktor bácsi szórakoztatta a páciensét. Tudja maga, ki a legboldogabb ember a világon? – kérdezte. Nem tudta. Erre ő megmondta: akinek nyolc lánya van, mert az már nem kíván többet. Jót nevettek. Én is. De tudom, hogy az én apósomék boldogságának más volt a titka: az istenszeretet és a család szeretete. Talán két történet igazolja ezt.

Apósom édesapja falusi ácsmester volt. Nagyon vallásos. Amikor magán imájában elmerülve a názáreti ács Fiával társalkodott, nem volt szabad őt megzavarni. Egy alkalommal az uraság intézője hívatta. Ő nem ment. Másnap az intéző szemére vetette: „János, miért nem jöttél?” Ő ezt válaszolta: „Azért, intéző úr, mert én akkor nagyobb úrral beszélgettem”.

A másik apósommal történt. Az elmúlt rendszerben komoly vallásüldözés folyt. Azt is megfigyelték, ki jár templomba. Figyelmeztették apósomat is. De ő továbbra is ment. Az igazgató hívatta: „Megint voltál templomban?” – kérdezte. „Igen” – válaszolta. „Ha még egyszer mégy és megtudom, el vagy bocsátva”. – Mit tegyen? Egy kereső. Tizenegy gyerek. Élni kell. Következett a vasárnap. Ő pedig ment. A ferencesek kápolnájába. Hétfőn az igazgató: „Voltál templomban?” A válasz: „Templomban nem voltam”.

Pappá szentelésem 1957. március 31-én történt. Az első szentmisémet április hetedikén mutattam be. A primicia utáni ebéden majdnem tragikus esemény történt. Mihalovich kanonok úr testvére, Margit néni, ebéd közben kiment az asztaltól. Ekkor a mennyezeti gipszdíszítésből egy hatalmas darab lezuhant és az üres széket átlyukasztotta. Mindnyájan nagyon hálásak voltunk a Gondviselésnek!

Szentelés előtt és után az egyházmegyei irodában voltam írnok. Ugyanakkor önálló hitoktató is. Az irodai munkáért nem kaptam díjazást, de Melles kanonok úr egyszer megdicsért, hogy nagyon szép az

írásom.

Sok hittanórát tartottam. Egy városi iskolában és kilenc helyen a várost környező bokrokban és tanyákon. Több külteleki helyen vasárnapi liturgiát is végeztem.

Emlékezetes marad az első Karácsony. Előtte született első gyermekünk. Ők a kórházban ünnepeltek. Én pedig a Ferenc-tanyán végeztem az éjféli szertartást. A tanya mellett egy kicsiny kis kápolnában sok-sok szegény tanyasi emberrel együtt. Igazi betlehemi hangulatban ünnepeltünk!

Legtöbb helyre kerékpárral jártam. Két helyre vonattal. A Gyula tanyára kombinálva: vonattal és kerékpárral. A „szolgálati kerékpárt" nem tarthattam magamnál. Akármilyen későn érkeztem haza, be kellett vinni a paróchia előterébe – a jelenlegi egyházmegyei iroda kis folyosójába –, nehogy véletlenül magáncélra használjam azt.

1958. március elsejével Nyírturára helyezett a püspök úr. A szervezés úttörő munkájának legnehezebb részét már elvégezte elődöm, Ivancsó Tibor atya.

De így sem volt rózsás a helyzet. Komfort nélküli lakás: villany, víz, gáz sehol. Vizet a harmadik szomszédból hoztunk. Mindent fel kellett hordani az emeletre; mindent le kellett hordani az emeletről. A villanyt 58 karácsonyára vezették be a faluba és szerelték be nálunk is. 1960-ban már három gyermekünk volt. Feleségem két operáció után nem bírta a lépcsőjárást. Ezért – bár nagyon szerettem a turaiakat és a három filia híveit – kértem a püspök úrtól áthelyezésemet, bárhová.

Ő Pátyodra küldött. 1960 augusztus végén költöztünk. 1980-ig maradtunk. Boldog idők voltak. Csendes kis falu, nagyon jó hívekkel. Itt született még négy fiú a kislányhoz és a két nagyobb fiúhoz. Egy tizenkétgyermekes néni egy alkalommal így bátorított a faluban: „Ne tessék félni; ha a jó Isten nyulakat teremt, bokrot is ad hozzá". Nem féltünk, nem búsultunk. Dolgoztunk. Takarékosan, túlzott igények nélkül, boldogan neveltük gyermekeinket. Ők is dolgoztak. A kertben is, a csirkék nevelésében is, a házi munkában is. Egy szem lány mellett bizony a fiúknak is kellett mosogatni. Egy vasárnap ebéd utáni mosogatásnál a kis elsős fiam így szólalt meg: „Édesanya, én úgyis római pap leszek". „Miért, te kis okos?" – kérdeztük. „Hát azért, mert annak csak egy tányért és egy kanalat kell elmosogatni". Ő ugyan nem lett se római, se görög pap, de az esztergomi ferenceseknél érettségizett hat fiú (eddig ez volt a rekord Esztergomban) közül kettő görög katolikus pap lett. Sok alkalommal – nehéz, vagy örömteli órákban – boldog érzés fogott el: ha

különböző helyeken is, de hárman együtt mutatjuk be naponta az isteni Liturgiát egymásért, mindenkiért és mindenekért.

Amikor utódom vagy tizenöt év után meghívott a búcsúra, egyik fiatal édesapa – akinek a fiacskája ministrált a Liturgián – boldogan mondta: „Tetszik látni, beérett a tisztelendő úr munkájának a gyümölcse". Igen, beérett, de nem csak az én munkámnak, hanem kedves és buzgó utódom munkájának a gyümölcse is. Talán egy kicsi részem nekem is van abban, hogy jelenleg két fiatal pátyodi papnövendéke van az egyházmegyének.

A csengeri kerület papsága annak idején fiatal, lelkes és összetartó volt. 1970 és 1992 között szinte minden szerdán összejöttünk a „Szentírás-Körbe". Még akkor is, amikor már egyre többen más kerületben szolgáltunk.

1980 virágvasárnapján már Nyírgyulajban folytatódott papi életem. Költözködni csak május végén tudtunk. Oly nehéz volt lakhatóvá tenni a régi paróchiát. Életemben kétszer pályáztam volna. Nem kellett pályázatot írni. Előre tudtuk, kik a szerencsések. Nyírgyulajt sem pályáztam. Csak hogy békességünk legyen, azért fogadtam el Timkó püspök úrtól a kinevezést.

Néhány hónap híjával itt is 20 évet töltöttem el. Az első években és az utolsó egy-két esztendőben nagyon rosszul éreztem magamat. Szerencsére közben voltak elfogadható évek is.

Sok energiát vettek el az építkezések. Még a diktatúra idejében, 1983-ban templomépítési engedélyt csikartam ki az Egyházügyi Hivataltól. Ófehértón 1985-re felépítettünk egy egyszerű, de kedves kis templomot. Valóban a hívek szeretetéből és verejtékéből. Leglelkesebb testvérünk Maroda János volt. Mestereket megszégyenítő szakértelemmel a kezdettől a befejezésig minden munkában részt vett és irányított. Ő volt az igazi építőmester. Akkori árak mellett is hihetetlenül olcsó volt az építkezés. Csak 605 ezer forintba került.

A templommal párhuzamosan építettük a nyírgyulaji paróchiát is, amely 1986-ban lett kész. Itt bizony minden nehezebben ment. Nagyon sokat dolgoztak – a templomnál is – a mi felnőtt fiaink.

1990-től nagyon megromlott a látásom. Hat műtéten estem át. Volt olyan esztendő, amikor minden szertartást könyv nélkül végeztem. (Mindent megtanultam magnetofonról.) Mégis ezekben az években szereztük vissza az egyházközség minden államosított épületét. Három épületet öt tanteremmel és egy tanítói lakást. Nem volt könnyű. Nagy küzdelmet kellett folytatni a rendszert változtatni nem akaró „új" vezető-

séggel és a nép között is bőven megtalálható – velük egy húron pendülő – visszahúzó erőkkel. Józan logikával teljesen érthetetlen magatartásukra utal, hogy a polgármester 1993-ban feljelentett az egyházmegyei hatóságnál, hogy a rendszer ellen beszélek. Bár ellenséges magatartásukkal mindenben akadályozták egyházközségünk fejlődését, mégis ebben az évben sikerült a Mária Oltalma Szeretetotthont felszentelni, s benne huszonkét idős néninek szeretetteljes közösséget kialakítani. Állandóan fejlődött az egyházközség, fejlődött az otthon is, amit az én talpraesett utódom lelkesedéssel és hozzáértéssel fejleszt tovább ezekben a napokban is.

Erőmhöz mérten mindig igyekeztem a hívek lelki gondozását is becsülettel ellátni. A szertartásokat mindig pontosan végeztem. A hittanórákat még a kilencvenes évek elején is – bár alig láttam – magam tartottam meg. Az egyházmegyében még sehol, de Nyírgyulajban már 1982-ben (a rendszerváltozás előtt nyolc évvel) több egyházközség részvételével hittanversenyt rendeztünk. 85-ben ugyancsak újabb verseny volt az ófehértói templomban.

Egy öreg pap mondta egyszer a híveinek, akik szerették volna már, hogy egy fiatalabb váltsa fel a plébánián: „Megettétek a húsomat, most már egyétek meg a csontomat is!” És maradt tovább, egészen haláláig.

Én bizony nem maradtam. Mivel néhányan nem tudtak kellő megértést tanúsítani betegségem iránt, önként félreálltam és átadtam helyemet fiatalabb testvéremnek. Remélem, ő bátrabb, sikeresebb pásztora lesz a rábízottaknak.

Elhatározásomat erősítette, hogy feleségem – mindenben hűséges segítőtársam, aki önzetlenül, anyagi és erkölcsi elismerés nélkül szervezett, irányított, szolgálta a templomot, a híveket, az időseket az otthonban – méginkább belerokkant a hosszú, küzdelmes munkába.

Még szeretnék valamit kérni az utánunk következő nemzedéktől: megértést, tiszteletet, esetleg egy kis elismerést is. Egy idősebb paptestvérünk a hatvanas évek elején paróchiát épített. Szinte úgy, mint ahogy a fecske rakja a fészkét. Minden szűkösen volt. Pénz is, építőanyag is. Maga végezte a legnehezebb munkákat. Aztán öreg lett, fáradt és beteg. Megkopott az egyházközség is, a ház is, ő maga is. Ifjú titánok pedig – egyik-másik közel a tűzhöz – érdemtelenül gúnyos kritikával ócsárolták az illetőt: „Nem csinált az semmit, hagyott mindent tönkremenni; hogy néz ki az a paróchia, hogy néz ki az a templom!” – Jó lenne, ha az ilyen fiatalok arra gondolnának, hogy ahogyan ők viselkednek az

idősekkel szemben, úgy bánnak majd velük is, ha öregek lesznek.

Mi pedig nyugdíjasok a nehéz gondoktól, terhektől és nyomasztó felelősségtől megszabadulva, maradék erőnkkel és imáinkkal mindig készek vagyunk segíteni a híveket, paptestvéreinket, görög katolikus egyházunkat.

GULYÁS ATTILA MIHÁLY
„Adjátok testeteket élő, szent Istennek tetsző áldozatul" (Róm 12,2)

Gulyás Attila Mihály görög katolikus vallású, Hajdúnánáson születtem 1933. december 5-én. Hajdúdorogon nevelkedtem, itt végeztem elemi és középiskolai tanulmányaimat, 1952-ben érettségiztem, de már Hajdúböszörményben, mert időközben a hajdúdorogi gimnáziumot megszüntették.

Édesapám: Gulyás Mihály görög katolikus, édesanyám: Molnár Ilona görög katolikus.

A vallásos hitet a családi hajlékban kaptam. Különösen dédnagymamám volt nagy hatással rám, tanított imádkozni és a templombajárást szeretette meg velem. Édesanyámmal a Máriapócsra való zarándoklás felejthetetlen élmény maradt számomra, már egészen kicsiny gyermekkoromban.

Középiskolás voltam, amikor a papi hivatás felébredt a lelkemben. Azt hiszem éppen úgy megdöbbentem, mint a próféták, amikor meghallották Isten hívó szavát. Megdöbbenésemet, bizonytalanságomat önmagam iránt érzett kételyeimet a hajdúdorogi, áldott lelkű lelki atyám és tanáraim oszlatták el. Ők segítettek abban, hogy felismerjem: nem én választottam a papi hivatást, hanem Isten választott ki engem, hogy az Ő igéjét hirdessem és az Ő kegyelmét közvetítsem embertársaimnak.

Teológiai tanulmányaimat a nyíregyházi Hittudományi Főiskolán végeztem 1952-57 között. Igen jól be tudtam illeszkedni a kispapi közösségbe. Igyekeztem elöljáróim felé a legnagyobb tisztelettel, megbecsüléssel lenni. Mindig szeretettel és hálás szívvel gondolok rájuk.

Igyekeztem kispap testvéreim bizalmát, megbecsülését kölcsönösen élni – egyszóval jó veletek lenni. A papi szolgálatra való felkészülés a teológiai tanulmányok sokrétű aszketikus gyakorlatok megvalósítását is megköveteli. Mindez személyiségem formálását segítette elő. Felismertem, hogy az igazi istenszeretet, az emberhez kisugárzott szeretettel párosul. Ahogy József Attila írja: „Kettős teher és kettős kincs, hogy

szeretni kell”.

A szeretet igénye és a szeretetnek embertársaim felé irányuló kiárasztása meghatározó vonása személyiségemnek.

Kedélyvilágom éltető igénye és vonása: szeretet adni, és szeretet kapni. Minél jobban odaadom magam Istennek és vele embertársaimnak, annál gazdagabb leszek a szeretetben. Mindabban, amit át kellett élnem és a külvilágból érkező benyomásokban felismertem Istennek mérhetetlen szeretetét és irányomban megnyilvánuló jóságát.

1957-ben, november 10-én házasságot kötöttem Koncsik Eleonórával Budapesten. Házasságunkból öt gyermek született. Közülük egy 2 és fél éves korában meghalt, Debrecenben temettük el.

Négy gyermekünk felnevelkedett, fiam nős, 3 gyermeke van, 3 lányom férjezett, mindegyiknek van egy-egy gyermeke.

1957-ben dr. Dudás Miklós, az akkori megyéspüspök úr Svájcban tartózkodott gyógykezelésen, papi felszentelésemre csak 1958. május 4-én került sor.

Szolgálati helyeim: Hajdúdorog 1957-59-ig, hitoktató. Nagy örömmel végeztem a munkámat, mivel szeretettel fogadtak el a gyermekek.

Berzéken 1959-1960-ig lelkész voltam. Kis lélekszámú falu, buzgó hívek áldozatkészségével, bővítettük a parókiát.

Hosszúpályiban 1960-66-ig voltam. Itt a görög katolikusok száma akkor mintegy 195 lélek volt, a 4000 lelkes református és római katolikus nagyközségben. Itt is feltaláltam magamat, templomot renováltuk, és harangot öntettünk.

Nagydoboson 1966-1973-ig voltam. A templom és a parókia felújítását végeztük el.

Szegeden 1973-78-ig voltam. Nagyon örültem, hogy ide helyezett a püspök úr, bár itt volt sok megpróbáltatásom, de mindebből lelkileg is felemelkedtem.

Baktalórántháza: 1978-1993 között. A hozzátartozó négy filiát is elláttam.

E hosszú idő alatt sok lelki élményben volt részem, és tapasztalatra is szert tettem; a hívek jóságát, áldozatkészségét rajtam való segítségüket is éreztem.

Debrecen következett, 1993 és 1995 között. Hálás vagyok, hogy püspök atya ide helyezett. Sokat tanultam a paptestvéreimtől. De mindig szeretettel gondolok híveimre is, akiket Hajdúsámsonban és Téglaskertben láttam el. Szívesen mentem a debreceni Klinikára betege-

imhez.

Hajdúdorog: Visszakerültem, a szülői falumba, ahol nagy szeretettel fogadtak a hívek, és koromnál fogva is lelkesen végzem papi szolgálataimat. A gyermekek szeretete, bizalma csak erősíti hitemet.

KRISKÓ MIKLÓS
Önéletrajz

Kállósemjénben születtem 1931. december 21-én Kriskó Elek lelkész és Kutka Olga ötödik gyermekeként. Édesapám egyedüli túlélője volt a debreceni püspökség elleni bombamerényletnek. A detonáció a közfalat lerombolva a másik szobába dobta, reverendája, cipője darabokban maradt meg, ő maga látás- és hallás-sérült lett.

Három nővérem és egy bátyám volt, aki katonaiskolát végzett. Mint zászlós 18 évesen Budapest védelmében halt hősi halált. Édesapám mondta: „Egyik fiamat a hazának, másikat Istennek adom". Elemi iskolámat Kállósemjénben végeztem, ez idő alatt csatolták vissza Erdély, Felvidék, Délvidék egy részét. Községünkben mindig katonák tartózkodtak, a parókia udvarán volt a konyha, tiszti étkezde. Így gyermekként ez élmény volt számomra.

1942-ben kerültem el a szülői háztól Budapestre. A Madách Imre gimnáziumban végeztem középiskolai tanulmányaimat. Háború volt, a II. gimnáziumi osztályban – a bombatámadások miatt – a tanév már márciusban befejeződött. Hazajöttem hosszú szünetre, édesapámnak segítettem a gazdálkodásban. 1944 nyarától katonaság, menekültek vonultak a főutcán. Mint gyermekek sajnálkozva néztük őket a templomudvarról. Közeledett a front, ezért a község vezetősége és mások is elmenekültek, csak szüleim és a róm. kat. kántortanító maradt a községben a vezetők közül. Október 23-án váratlanul bejöttek az oroszok, Debrecennél áttörve a frontot. Tankok vonultak a főutcán, letiporva az ott haladó katonai és menekült járműveket. Borzasztó látvány volt! Másnap özönlöttek a kozák lovasok, még aznap agyonlőtték a kántortanítót és sógorát. Orosz katonákat temettünk a templom udvarára. A vezérkar a parókiára jött, édesapám tudott velük beszélni, így tudta meg, hogy itt nagy harcok lesznek, el kell menni a községből. A másnap visszajövő magyar és német katonákkal Budapestre menekültünk a nagy harcok elől, Mosonyi László sógoromhoz, aki a Rózsák terén volt káplán. Bizony a népes család sokat éhezett és nagy borzalmaknak voltunk tanúi.

Sógoromat fogolytáborba hurcolták, bátyám a közelben halt hősi halált és még csak megnézni sem tudtuk.

1945 márciusában jöttünk vissza, a parókiát több ágyúgolyó, aknatalálat érte, ki tudja, ha itt maradunk, tudnám-e írni e sorokat!

Tanulmányaimat a nagykállói gimnáziumban folytattam, III-IV. osztályban magántanulóként, érettségiig pedig bejártam gyalog vagy kerékpárral. Hetedik gimnáziumban elhanyagolt vakbélgyulladásból hashártyagyulladást kaptam, az életemről már lemorldtak. A kórházi apácák édesanyámmal ostromolták az eget, imáik meghallgatást nyertek. Két hónapi kórház után életre kaptam. Istennek még tervei voltak velem.

1950-ben érettségiztem, ami után szinte erővel vittek továbbtanulni. A Budapesti Jogtudományi Egyetemre kerültem, ahol két évet végeztem. Utána jelentkeztem kispapnak. A szeminárium kezdete nagyon nehéz volt számra. Nehezen bírtam a bezártságot, a csak évi egyszeri hazaengedést.

Szerencsém volt, hogy sokszor hívtak a katonasághoz és a jó rektor atya, dr. Liki Imre erre egy nap szabadságot adott, amiből egy kis hazaugrásra is futotta. A szeminárium utolsó éve hamar lepergett, az első félévben az 1956-os forradalom volt, izgulva és titokban hallgattuk Rojkovich helynök úr szobájából a falon áthallatszó Róka-adót. Mint infirmárius a városban többször járva értesültem az eseményekről, és mint bidellus Bacsóka Béla tanár úrral kiértékeltük a történteket. A forradalom leverése után a külföldi segélyeket szortíroztuk és segítettünk a kiosztásban. A szemináriumi évekből sok kedves emlék maradt meg bennem, amit felsorolni, hosszú lenne. Például a korai ébresztő hangjára néha leestünk az ágyról. Volt, aki elaludt az ágy mellett térdelve. A reggeli tornák, a hangulatos disznófogások, a városi kispapok biciklizésre tanítása, ami a WC-nek ütközéssel végződött. A hangulatos Mikulásműsorok. Amikor postásnak öltözve hamis szerelmes leveleket vittem a többieknek, Dudás püspök úr nem ismert meg, azt hitte, igazi postás vagyok és utasította helynök urat, hogy vegye át tőlem a leveleket, azt hitte, neki érkeztek névnapi gratulációk. Tanáraimra nagy-nagy szeretettel emlékszem vissza: pl. a jóságoa Cselényi Pista bácsira, akihez minden évben elmentünk a zongorát átvinni a fűtetlen szobából, amikoris nagy ellátásban volt részünk. Ami akkor nagy dolog volt a szemináriumi szerény koszt után! Vagy püspök úr tapintatára: hogy ne zavarjon jelenléte, utólag tudtuk meg, hogy az ajtó mögött hallgatta vizsgáinkat.

1957 nyarán végeztem teológiai tanulmányaimat. Pappá szentelésem csak a következő év május 14-én volt, mivel püspök úr Svájcban

volt gyógykezelésen. 1958. január 1-től Kállósemjénbe lettem kinevezve hitoktatónak, majd szentelésem után segédlelkésznek, édesapámnak a merénylet következtében megromlott egészségi állapota miatt.

1958. január 8-án kötöttem házasságot Kádár Iringóval, a. kiben mindenben segítő társra találtam. Felújítottuk az egyházi ruhákat, a templom és parókia környékét. Lelkesen végeztük együtt a szertartásokat, aminek szépségét még vonzóbbá tette harmóniumozásával, énekléseivei. Ennek lett eredménye, hogy a reggeli szentmise sokkal látogatottabb lett.

Négy gyermekünk született. Lányaink a Svetits-be jártak; fiunk Pannonhalmára. Első gyermekem, Iringó lányom, egészségügyi főiskola és a KATTA elvégzése után Pomázon 6 község karitász-vezetője lett, közösségi házat és hatalmas kápolnát épített, szegény ott lelte halálát a befejezés előtt, az. emeletről lezuhanva. Három árvát hagyott, és életem legnagyobb fájdalmát. Buzgósága nem ismert határt: összeírta a görög katolikusokat, vitte a szertartásokra az imakönyveket kiosztani, mindenerejét latba vetette a görögség ügyében. – Ildikó lányom Pénzügyi Számviteli Főiskolát végzett, most négy gyermek példamutató édesanyja. – Miklós fiam orvos a debreceni megyei kórházban. A psyhiáter szakot választotta, hogy a lelkek gyógyítója is legyen. – Emese lányunk angol, német nyelvű idegenvezető két gyermek édesanyja. 12 unokánk van, ebből Miklós fiamnak 3 fia, így a Kriskó név biztosítva van.

Örömmel és büszkeséggel tölt el, hogy gyermekeinknek a hitet úgy tudtuk átadni, hogy családjukkal együtt igazán példamutató keresztény emberek.

43 éve működök egy helyen, 1160 hívünket temettem el, 415 házasságot áldottam meg és 1720 gyermeket kereszteltem meg. Három tanyára jártam szentmisét végezni, először még szekérrel. Öröm volt számomra a tanyai szolgálat, mindig szeretettel vártak, megosztották velem örömeiket, gondjaikat. Újfaluréten kezdetben iskolában, Péterhalmon, Újszőlőben magánházakban volt a szentmise, alig fértek, annyian voltak. Hittanra a községén kívül négy helyre jártam, felváltva gyalog és kerékpárral. Abban az időben egy élmény volt a hitoktatás, ma már nehezebb, mert a fegyelmezés és a közömbösség megrontja a tanítás örömét. Újfalurét 9 km-re van, egy fél napba tellett megjárni. Lovas szekérrel is 4-5 óra volt az út. A szentmisén szinte mindenki ott volt, utána meglátogattam egy-egy családot, volt úgy, hogy én hajtottam haza a lovakat, mivel a kocsis berúgott. 1970-től már gépkocsival jártam a tanyákat, mivel nem volt kövesútja, a nagy sárban elakadtam, két km-ről

kellett segítséget hoznom. Újfaluréten, ahol a legtöbb hívem volt, már csak üres és romos házak jelzik az egykori települést. A másik két tanyán a körzetesítés miatt megszűnt iskolákban tartjuk a szertartásokat. Hitoktatások még a legnehezebb kommunista időkben is rendszeresen voltak. Jelenleg az iskolában hitoktatunk, az alsó osztályoknál óraközben, a felsősöknél utolsó órákban. Szerintem a pasztorációban a legnagyobb súlyt az ifjúságra kell fektetni, mert ezen áll vagy bukik a jövő egyháza. A szertartások minél vonzóbbá tételével pedig megnyerni a ma híveit. – Mindig szívvel-lélekkel végeztem papi szolgálataimat, különösen igyekeztem a templomot és parókiát állandóan fejleszteni, szépíteni. A templomot belülről 1960-ban festettük ki, kívülről 1970-ben kőporoztattuk. 1962-ben új haranggal gazdagodott egyházunk. 1880-ban épült az új parókia. 1997-ben ünnepeltük templomunk 100, szentélyének 700 éves évfordulóját. Ebből az alkalomból szentelte meg Keresztes Szilárd püspök úr a község zászlóját.

A 2000 évi jubileumot méltóan megünnepeltük, hisz keveseknek adatik meg, hogy ilyen ritka évfordulót megéljen. Templomunkba új csillárt vettünk, a régit felújítottuk, miseruhát csináltattunk koronás magyar címerrel. Emlékművet állíttattunk templomunk elé: márvány kettős kereszt nő ki a földhalomból és koronából. Rajta a felírás: „Múltunk a reményünk, Krisztus a jövőnk”. Azt szeretnénk, hogy ez az emlékmű segítse az utókórt' nagyobb hűségre Isten és a magyar haza iránt.

Különös kegyelem az Úristentől, hogy 43 éve teljesítek papi szolgálatot szülőfalumban. Ez sok mindenben megkönnyítette helyzetemet, de nagyon kellett igyekeznem, hogy meg ne unjanak, és a hívek szeretetét megtartsam. Előttem áll édesapám példája, aki 52 évig volt Kállósemjén papja. 80 éves korában is tudott újszerűen prédikálni, segíteni a híveket jogi, orvosi tanácsokkal. – A gondviselő Isten megengedte, hogy átlépjek a harmadik évezredbe. Vágyam, hogy szülőfalumban, híveim körében tudjam megünnepelni pappá szentelésem 50. évfordulóját. Mindig szemem előtt tartom a Szentírás szavait: „Boldog az a szolga, kit mikor eljön az Ura, cselekedve talál”. Örömmel tölt el, hogy papi szolgálatom alatt 3 papi hivatást segítettem oltárhoz.

Bár egészségem nem a régi, ötször operáltak, gyermekem elvesztése óta a szívem is gyengébb lett, de papi szolgálataim, amiket nagyon szeretek végezni, éltetnek, erőt adnak, hogy továbbra is hűséggel tudjam szolgálni Istent és híveimet.

TÓTH ELEK
Emlékezéseim

Mondják, ötven év már történelem. Ezt régen betöltöttem. Így már van miről írnom.

1931. március 9-én jegyeztek be az állami anyakönyvbe és így vonult be születési dátumom minden okmányomba. Pedig valójában én egy nappal korábban születtem, ahogy az egyházi anyakönyvi kivonat is jelzi. Az eltérés oka az, hogy ez a nap 1931-ben vasárnap volt. Szüleim félelmére való tekintettel születésem után néhány órával már meg is kereszteltettek Karosi Ferenc segédlelkésszel. Szüleim azért kereszteltettek meg ilyen gyorsan, mert előttem már három testvérem meghalt, és féltek, hogy engem is elveszítenek.

Édesapám 1900. november 19-én, Erzsébet napkor született. Szép derék ember volt. Négyen voltak testvérek. Ő, Ferus bátyám, Mariska néném, Jolánka néném. Nagyon összetartottak. Próbálta volna csak valaki bármelyiküket megbántani! Egymás védelmére keltek.

Minden nevezetes eseményt együtt ünnepeltek meg. Karácsony első napján mindig a szülői háznál volt az ebéd. Délután együtt mentek el a papjukat megkántálni, utána egymást. Együtt voltak a disznóölések, sorban. Most édesapánk öl, majd Ferus, Maris, Jolán, majd mi. Mi mindig utoljára maradtunk, mert édesapám azt szerette, ha már közel van a Karácsony, hogy friss legyen az ünnepre a hurka, a kolbász és a hús.

Édesapám nagyon szorgalmas, dolgos, törekvő paraszt ember volt. Minden évben vett egy hold földet a jövedelmeiből. Örökölt édesapjától 12 hold földet és lett belőle 52 hold, amit 1952-ben Rákosiék elvettek tőle.

Édesanyám szolid, mindenkin segítő imádságos lelkületű asszony volt. A három első gyermekét elveszítette. Az elsőt, Eleket, hathetes korában tüdőgyulladásban. A második fiútestvérem, Ferenc, nyolchónapos korában halt meg diftériában. A harmadik testvérem, Mariska, agyhártyagyulladásban halt meg öt éves korában.

A sorban a negyediknek én következtem, és utánam egy évre született meg a húgom. Édesanyám elbeszélése szerint, amikor én három éves voltam és a húgom kettő, elvitt minket október 1-jén Máriapócsra, és felajánlott a Szűz Anya oltalmába és megfogadta, hogy minden évben október 1-jén elvisz bennünket oda, és ezt mindvégig be is tartotta. Meghagyta nekünk, hogy mi is tartsuk be a Szűz Anyának tett fogadalmát.

Elemi iskolámat Fábiánházán kezdtem el. Fábiánháza az én számomra a mindent jelentette gyönyörű templomával, öt és nyolcmázsás harangjával. Ó, azok a szép harangok! Édesapám mindig mondta, hogy a nyolc és fél mázsásban nekünk 25 kg zeng mindennap. Ugyanis a harangot a hívek kilogrammonként ajánlották fel adományként. Ezt a harangot akkor vették, amikor én elsős voltam. Az ecsedi vasútállomásról négyökrös fogattal hozták haza templomunk elé. Mi, iskolások néztük az iskolaudvarról a szállítását. Az első világháború elvitte mindkét harangunkat. Ledobták a toronyból, pedig azok még nagyobbak voltak, mint a maiak. Az elvitt harangok egyikét a húszas években pótolták. 1936-ban az esperes úr képviselőtestületi gyűlést hívott össze. A napirend ez volt: új harang megrendelése. Az esperes úr vázolta a tényeket. Azért lenne szükség egy új harangocskára, hogy tudják a hívek, mikor van a beharangozás. Édesapám megkérdezte: „Esperes úr, milyen kis harangocskára gondol?" – „Hát, kedves kántor úr, legalább egy 25-30 kilogrammosra." Erre Édesapám válasza ez volt: „Magam megveszek ennyit egy új harangból". Utána megindultak a többiek és lett belőle 8 és fél mázsás harang.

Elemi iskolában kitűnő néptanítónk volt, aki nemcsak írni, olvasni és számolni tanított bennünket, hanem belénk nevelt egy öntudatos hazafias érzést. Utána a nagykárolyi piarista gimnáziumba kerültem. Régen a tanulás, sajnos, nem volt olyan általános jelenség, mint napjainkban. A régi munkás és paraszt szülők nehezen szánták rá magukat arra, hogy gyermeküket taníttassák. S miért volt ez? – A taníttatás sokba került. A szülők azon voltak, hogy fiukból legyen jó munkás, jó szakember vagy jó földműves, bármilyen jó eszű gyerekről is volt szó. Jó földművesnek abban az időben azt az embert tartották, ha valaki úgy gazdálkodott, hogy az „egyik hold szülte a másikat". Az én apám is ezt szerette volna bennem látni. (Ennek „csak" az lett az eredménye, hogy nagyon sok szakmai dolgot megtanultam tőle a mezőgazdaságból. Soha nem hittem volna, hogy ennek, mint pap, még hasznát veszem!) – Az állandó ministráláson keresztül felfigyelt rám hitoktatóm, a falu segédlelkésze. Határozottan kérte Édesapámat, hogy taníttasson engem. Milyen volt a falusi ember abban az időben? A rang, az mégiscsak rang! Elment édesapám édesanyámmal az esperes-paróchushoz. Kíváncsian vártam őket haza, vajon mi lesz. Megyek-e tanulni? Hát, az eredmény az lett, hogy ezt a választ kapták: „A taníttatás bizony nagyon meggondolandó dolog, sokba kerül, és ha taníttat, úgy készüljön, az érettségiig annyi pénz kell, hogy abból 10 hold földet lehet venni". – Ilyen tanács után vesztegettem

el egy évet az elemi iskolában, mert negyedik elemiből nem mentem el középiskolába, mint az akkor szokás volt, hanem ötödikből, amikor végül is győzött a józan ész!

A gimnáziumban elkezdődött az új élet, és adva volt egy új környezet. Én úgy mentem be, hogy tanulni akarok. Senki nem kényszerített, hogy ott legyek. És felfigyeltek rám, különösen az osztályfőnököm, akivel haláláig bensőséges jó kapcsolatom volt. Felfigyelt hittanárom is. Természetesen római katolikus hittanra jártunk, mert a Piarista Gimnázium 650 növendéke között az a 20-30 magyar görög katolikus csepp volt a tengerben. Nem így a román görög katolikusok. Itt jön számunkra a tanulság! Nekik nagyon képzett, Rómában végzett hittanáruk volt. Bizony, mi nem mindig tartottuk fontosnak az ilyen feladatokat, és ezt jó néven vették tőlünk mindig. Károlyban is örültek, hogy mi római katolikus hittanra jártunk. Év elején a görög katolikusoknak be kellett írniuk az ellenőrzőbe: „Fiam! Görög katolikus magyar vagy!" vagy „Fiam! Görög katolikus román vagy!" – s ezt alá kellett íratni a szülőkkel. Aki magyar görög katolikus volt, azt nyomban úgy kezelték, mint római katolikust, „egyek vagyunk" jelszó alatt. Így kerültünk mi is bele az akkor igen tevékenyen működő Mária-kongregációba. Ott szerepeltünk, tevékenykedtünk, és most bevallom, ez nekünk is imponált. Megbecsültek voltunk, és főleg annak örültünk, hogy nem vettek bennünket egy kalap alá a románokkal és reformátusokkal.

Másodikos gimnazista koromban (akkor 8 gimnáziumi év volt) már mindent úgy képzeltem el, hogy piarista paptanár leszek, mégpedig latin és magyar szakos. Ez csak természetes, mert osztályfőnököm is az volt! S ezt otthon is elmondtam, és ahogy visszaemlékszem, sem káplánunk, sem paróchusunk egyetlen megjegyzést sem tett, sőt örömmel könyvelték: „Ez igen!" És most felteszem a kérdést: Csodálkozunk-e azon, hogy a szórványban még mindig vannak görög katolikusok, akik szégyellik rítusukat?! Bizony, az öntudat kialakítása terén komoly mulasztásaink voltak.

1945-ben újra lezárták az erdélyi határt. S ekkor én a budapesti piaristákhoz iratkoztam be, csakhogy álmom megvalósulhasson. S most már látom, hogy ez lett nyereségem, két vonalon is. – A latin és német nyelvtant úgy belénk sulykolták, hogy a gimnázium felső éveiben abból meg lehetett élni. – A piarista gimnáziumban mindössze két görög katolikus volt velem együtt. Ott is járni kellett még római katolikus hittanra, de ott a hitoktatás már görög részről is szervezett volt. Boldog emlékű hittanárunk, dr. Ruttkay Miklós összeszedett bennünket. Ő két gyerekért

is kész volt fáradni!

Budapesten sokat éheztem, hiszen az ostrom utáni Pesten éltem és szüleimtől nagy távolságra. Megunták a sok batyuzást, s így ötödévre a nyíregyházi volt Kir. Kat. Gimnáziumba kerültem. Ami itt volt, az számomra minden lett! Görög katolikus papi hivatásom alapjait itt rakták le. Önálló hittanárunk volt, Kovács Gyula, akit mi csak „tiszi bácsinak" hívtunk. Nyíregyházán már állandó jelleggel a görög katolikus templomba jártunk. Hittanárunk remek ember volt. A diákokkal kitűnően tudott bánni. A tűzbe mentünk volna érte. Szájtátva hallgattuk óráit. És mit tanított? Az ÉLETET. Nem az anyag bemagolásán volt a fő hangsúly, hanem az életre nevelésen. A görög katolikus öntudatot olyan ügyesen beleégette a lelkünkbe, hogy nem is tudtunk volna mások lenni, csak görög katolikusok.

Érettségi után nem a teológiára jelentkeztem, hanem a Számviteli és Pénzügyi Főiskolára, annak ellenére, hogy hetedikes koromig mindig papnak készültem. A főiskola elvégzése után egy évig minisztériumban (mezőgazdasági) dolgoztam. A hivatás heve itt kapott el újra. „A Lélek ott fú, ahol akar". Otthagytam állásomat, és jelentkeztem a szemináriumba. Felvettek.

Itt mutatnék még rá arra, mit jelent, ha egy jó pappal összeforr az ember. Egyetlen támaszom a kiesett évek alatt a volt hittanárom, Kovács Gyula volt. A tanulság: egy jó papnak, egy jó hitoktatónak mindig szemmel kell kísérni azokat, akiket tanított! – Így kerültem be 1953-ban a Nyíregyházi Hittudományi Főiskolára. Azonban ez nem ment olyan simán.

Levelet írtam volt hittanáromnak: Elhagyom állásomat, és pap leszek. Ő összehozott egy kihallgatást a püspök úrral. Dudás püspök úr a Központiban fogadott. Elmondtam, miért akarok pap lenni. Az egyházat és a híveket akarom szolgálni. Beszélgetésünk tetszett neki. Azonban feltett egy kérdést: „Mit teszel, ha kényszerítenek bennünket az ortodoxiára?" Azt válaszoltam, hogy akkor elmegyek latin papnak. A beszélgetés azzal fejeződött be, hogy 1953. június 30-án vár a felvételire.

A Minisztériumban bementem a főosztályvezetőhöz, hogy ki akarok lépni. Igen ám, de ez nem ment olyan könnyen! Mondta, hogy nagyon meg van velem elégedve, miért akarok elmenni? Mondtam: szüleim megöregedtek, és közel akarok lenni hozzájuk, a közelükben akarok elhelyezkedni. Hat hét kellett ahhoz, hogy megkapjam a munkakönyvemet. A munkaviszonyom július 20-án szűnt meg. Ebbe még belefért 3 hét ki nem vett szabadságom, így június 30-án ott voltam a konkurzuson.

Kovács Gyula elmondta, mielőtt bementem volna, hogy legyek óvatos, csak arra feleljek, amit kérdeznek, mert tudomása szerint a püspök úr már Pesten eldöntötte, hogy felvesz, de a felvételin sajnos ott lesz az Állami Egyházügyi Hivatal megyei vezetője is, Mankovich István. Tavaly is felvett a püspök úr két tanítót és mindkettőt azonnal behívatta katonának. – Hatan vártuk izgalommal a konkurzust. Közben egy fiatal reverendás, cingulusos pap szemlélgetett bennünket. A neve: Bacsóka Pál volt. Boldogan tudtam meg, hogy Mankovich nem jön a felvételire, mert tüdő- és mellhártyagyulladással kórházban van. Ez nagyon megnyugtatott. Akkor is nyugodt voltam, amikor bementem. A püspök úr felolvasta érettségi bizonyítványomat. Utána mindjárt a tárgyra tértek: ének, majd latinból és görögből kellett néhány sort olvasni és lefordítani. Latinból Liki rektor úr kérdezett, majd görögből Cselényi István tanár úr. Mondta a püspök úr, hogy délután még lesz egy orvosi vizsgálat. Az orvosi vizsga után a püspök úr közölte, hogy felvett, és vár szeptemberben a szemináriumban.

Nem lehet leírni azt a boldogságot, amit éreztem. Nem gondoltam, hogy hivatásomért még mennyit kell küzdenem…

Boldogan teltek a júliusi napok. Ebéd után jön hozzánk a kisbíró, hogy menjek föl a Tanácsházára, mert hívatnak. Kérdezem, ki hívat? Erre az volt a válasz, hogy két ember keres Nyíregyházáról. Felmentem. Egy külön teremben voltak. Bemutatkoztam. Mondja egy kis alacsony ember: „Mankovich elvtárs megbízásából jöttem. Baráth Gusztáv a nevem.” A másik is bemutatkozott: „A Szabolcs-Szatmár megyei DISZ titkár vagyok 2. „Halljuk, maga pap akar lenni” – mondta gúnyosan Baráth Gusztáv. Válaszolom: „Igen”. „Elment magának a józan esze. Hát, kinek kell már a pap? Mire maga végez, senki nem fog már templomba járni.” Összehordtak minden zöldséget. Menjek el bármilyen egyetemre, azonnal felvesznek. Látták, hogy másfél órai beszélgetés után semmire sem mennek. Ekkor a DISZ titkár elővett egy papírt. Ráírta a címét. „Erre a címre válaszoljon, nyolc napon belül, hogy melyik egyetemre akar menni. Ha nem, akkor azonnal bevisszük katonának.” Jól emlékszem, ez egy keddi nap volt. Csütörtökön pedig elhangzott a rádióban Nagy Imre miniszterelnök szózata arról, hogy megszűnnek a megszorítások, többek között az egyház felé is.

Közeledett a szeptember. A kapcsolatom Kovács Gyula atyával állandósult. Ő hívta fel a figyelmemet arra, hogy keressem fel Orosz Ágoston atyát, aki fábiánházai segédlelkész. Sokat fog segíteni, mint a Szeminárium volt spirituálisa. Valóban így is lett. Adott Szentírást, olva-

sáshoz könyveket. Elolvastatta velem Nyírő József „Isten igájában” című könyvet.

1953. szeptember 9-én vonultam be a Szemináriumba. 11 óra volt. A kapuban egy kispap, névszerint Ádám Péter III. éves teológus fogadott. Roppant kedves volt. „Kistestvérnek” szólított. Felvezetett Liki Imre atyához. Rektor Atya utasította: „Nos, Ádám, segítsen Tóthnak, és tömjék meg a szalmazsákot!” (Liki Atya mindenkit a vezetéknevén szólított ötödéves koráig.) Órák teltek el, és mire minden a helyére került, csengettek vacsorára. Vacsora után rekreáció volt. Jókat nevettünk. Majd szólt a csengő, és mentünk szentírásolvasásra. Az első és második évfolyam állva olvasta a Szentírást az aszkétaduktor vezetésével. Egy testvérünk olvasta hangosan, a többiek szemmel követték az Írást. Minden este sorban követtük egymást a hangos olvasásban. Ez egy negyed óráig tartott. Nagyon hasznos volt. Aki itt begyakorolta ezt a szokást, az magával vitte az életbe is. A Szentírást követte a punkta. A tanulószobába belépett egy derék, jómegjelenésű, szimpatikus atya, Palatitz Jenő. Ő volt a spirituális. Úgy beszélt, mintha prédikált volna. Nagy hatással volt rám. Jegyzetelni kellett, mert másnap az elmélkedésen az elmondottakról kellett elgondolkozni, elmélkedni.

Másnap reggel 5 órakor szólt a csengő. Nekem nem volt szokatlan időpont. Otthon is mindig a hajnali harangszóra keltünk. Imádkoztunk. Édesapám megetette a jószágokat, édesanyám készítette a früstököt. Mindenki eligazítást nyert, ki, mit fog csinálni. Nekem nyári vakációban mindig a lóvezetés jutott osztályrészül. Előtte mindig gondosan megszámoltam a kukorica vagy napraforgó sorokat, és ebből megtudtam, mennyit kell fordulni az ekekapával. Nekünk nagy tábla földjeink voltak, és bizony, volt úgy, hogy a hosszú sorok között negyvenet-ötvenet is kellett fordulni. Ilyenkor mindig gondoltam, nos, ez is betart a déli szalonnasütésig.

A Szemináriumban természetesen más volt a program. 5 óra után reggeli torna volt, majd mosakodás, borotválkozás, amit minden reggel el is végeztünk, mert ha nem, akkor a rektor atya megjegyzéseket tett. Ez úgy belém lett nevelve, hogy ma sem érzem magam jól, ha nem borotválkozom mindennap.

Ezeket mindig ütemesen, katonásan kellett végezni, mert szólt a csengő elmélkedésre. Ez a kápolnában történt, és egy fél óráig tartott. Majd bejött a rektor atya, és megkezdte a szentmisét. Szentmise után következett a takarítás, ágybevetés. Aztán mentek a naposok teríteni, és reggeli. A reggelizés befejezése után elkezdődtek a tanítási órák. Ez fél

egykor véget ért, ezt követte az exámen, majd ebéd. Kitűnő ebédek voltak. A bazilissza nővérek jól, remekül főztek. Az ételt szervitorok szolgálták fel. Ebéd alatt olvasás volt. Felolvasták a napi szentek történetét, utána valamilyen hasznos könyvből olvastunk. A leves elfogyasztása után az olvasást a fődoktor feloldotta, és lehetett csendesen beszélgetni. Ebéd után rekreáció volt, és röplabdázás következett, hetente kétszer séta. Fél 3-tól stúdium.

Egy hét alatt szépen beilleszkedtem a házirendbe. Egyik este hivat Liki atya: „A sógora van itt". Kimentem a fogadószobába. A vendégem közölte velem, hogy menjek haza vele, mert ha nem ezt teszem, tönkreteszem az életét. (Ugyanis a Minisztérium párttitkára volt.) Két óra hosszáig agitált. Nekem azonban állandóan a fülembe csengett Krisztus szava: „Ha valaki egyszer kezét az ekeszarvára tette…" Végül elment, és búcsúzóul kijelentette, hogy soha többé nem akar találkozni velem. Nem jött el az esküvőmre, sem a primiciámra. Amikor visszamentem, Liki atya látta, hogy nem járt sikerrel a sógorom, csak ennyit mondott: „Mondja meg a sógorának, hogy hagyjon magának békét!"

Közben folyt az élet. Rákapcsoltam nagyon a tanulásra. 1953. október 6-án sorozásra kellett mennünk. Ott a kispapokkal akkor még nem is foglalkoztak. Árnyéknak vettek bennünket, vagy még annak sem.

Vacsora után hívatnak. Megyek a fogadószobába, hát kivel találkozom, mint a minisztérium DISZ titkárával. „Mit keresel te itt?" – „Kocsival vagyok, jössz vissza velem a Minisztériumba! Viszlek vissza Pestre." – „Azt már nem!" – válaszoltam. „Az államnak a te taníttatásod egy-egy év alatt több tízezer forintjába került. Ezt vissza kell adnod – fenyegetett meg – különben mehetsz a börtönbe." És ekkor átvillant előttem a börtön. Hiszen ismertem a kommunisták ABC-jét. A Számviteli Főiskolán heti négy órában volt politikai gazdaságtan, heti négy órában marxizmus-leninizmus. „Az osztályellenséget meg kell semmisíteni!" – tanították.

Ezt a család bőrén is tapasztalhattam. Édesapámat 1949-ben kulákká nyilvánították. Abban az évben a tanyánkon (Balkány község határában) kivágatta a nyárfákat, amelyeket deszkákká és lécekké fűrészeltetett, s helyette akácosítani akart. Ezért egy hónapi börtönbüntetésre ítélték. 1952-ben feljelentették a közellátás veszélyeztetése miatt. Teljesített 20 q marha és sertéshús beadást, 5 nap múlva jött az újabb terhelés 40 q beadásról. Határidőre képtelen volt teljesítésére. Három hónap börtönt kapott. 1953-ban alig jött haza a börtönből Nyíregyházára utazott, és az állomáson saját vásárolt egy péki kenyeret. Volt nála egy zsák, és abba

tette. Mindjárt jött a rendőr, aki jól ismerte és szemmel tartotta. Nyomban feljelentette azzal, hogy „a kulák a dolgozók elől felvásárolja a kenyeret”, és a vád az volt, hogy sertése etetésére vette. Kiszabtak rá újabb öt hónap börtönt, amelyet Sajóbábonyban töltött le. Ingyen dolgoztatták őket.

Ha a Minisztérium DISZ titkára börtönnel fenyeget, könnyen megtörténhet. Kegyetlen éjszakám volt. Egyetlen reményem Krisztus volt. Ezt a belső feszültséget senkivel megosztani nem lehetett, egyedül Liki atya sejtette, hogy milyen nagy dolgokon megyek keresztül.

A mai szemináriummal össze sem lehet hasonlítani azt a Szemináriumot, amelynek bölcsőjénél mi ott álltunk. Bútorzata a hívek által kiselejtezett szekrények, összeszedett székek és asztalok voltak. A hálóban emeletes faágyak is, amelyek a volt görög katolikus internátusból kerültek át hozzánk. A nagyháló fele függönnyel volt elválasztva, mert fele tanulószoba (tanterem) és fele háló volt. Mosakodás céljára mosdótálak voltak; kb. 5-6 db, 25 ember részére. A vizet természetesen mi hordtuk fel az udvar egyetlen kútjából, és az már csak magától értetődik, hogy a téli tüzelő, a fa és szén felhordása és a salakolás is a mi feladatunk volt. Mégis kitűnő volt a hangulat. Mindenki jól érezte magát, és eszünkbe sem jutott az, hogy bármit is kritizáljunk. Ebben a kezdeti názáreti egyszerűségben olyan csodálatos volt! Közben minden apró fejlődésnek rendkívül örültünk. 1954-ben már vaságyak is lettek. 1955-ben új asztalok és egyforma székek. 1956-ban új kápolna létesült. Ekkor lett fürdőszobánk, így nem kellett a városi gőz- és kádfürdőbe járnunk. Ez nekünk mind-mind öröm volt. Vakáció csak nyáron volt, mégis kibírtuk. 1956-ban dúlt a forradalom. Nyíregyházán egyetlen hely volt, a mi Szemináriumunk, ahol nem volt sztrájk, nem volt felfordulás. Az utcán száguldoztak a tankok, és itt folytak az órák. Órarend szerint délután szólt a csengő, kezdődött a stúdium. Mintha egy kis sziget lett volna a Szeminárium a Mennyországból. – És még most, hogy visszaemlékezem, belátom, igaz a latin közmondás: *Serva ordinem et ordo servabit te!*

Mi tudtuk azt, hogy a Szeminárium megszentelődésünk helye kell, hogy legyen. Szentekké kell lennünk, ha Krisztus apostolai, prófétái akarunk lenni. Az egyház vár bennünket. Ezt erősítgették bennünk az évi kispapi lelkigyakorlatok. Ezek mindig nagy hatással voltak lelki fejlődésemre.

Az első lelkigyakorlatomat Árkosy kanonok úr, debreceni paróchus atya tartotta. Ez nekem nagyon jó alapozási lelkigyakorlat volt. Szent Ignác módszere szerint volt felépítve. Természetesen a harminc

nap elmélkedései nyolc napra lettek feldolgozva. Kitűnő volt. Lerakta életem lelki alapjait: „Istentől jöttünk, Isten a mi Atyánk, és nyugtalan a mi szívünk, míg meg nem nyugszik Őbenne!”

A másodikat Sík Sándor atya tartotta. Ez már a gyakorlati keresztény életet rögzítette bennem. Különös hatással volt rám a katolikus sajtó fontosságára utaló felhívása. A harmadikat dr. Cselényi István tanár úr tartotta. Ez is csodálatos elmélkedési anyag volt. A negyedik lelkigyakorlatunkat dr. liki atya tartotta, az ötödiket dr. Hollós János atya. Ezeket mind ráépítettem az elsőben lerakott alapokra.

Harmadikos koromban döntöttem el, hogy az uxorátust választom. Előtte a cölibátus is foglalkoztatott. Negyedikes koromban megismertem jelöltemet, Oláh Zsófiát, akivel 1958. július 20-án, Szent Illés próféta ünnepén kötöttünk szentségi házasságot a hajdúdorogi székesegyházban. Házasságunkból az Isten ajándékaként hét fiúgyermekünk született. Végtelen boldogság lett ez mindkettőnk részére.

Gyermekeinket mind katolikus középiskolába járattuk. Volt olyan pap, sőt papok, akik azt mondták: „Elment az eszed! Egyet sem fognak felvenni egyetemre”. Hiszen tudták, hogy milyen volt akkor a politikai helyzet. Mind a hét fiú a bencéseknél érettségizett, és mindegyiket felvették…

István bencés szerzetes, matematika, fizika és filozófia szakos tanár. László egy külföldi vállalatnál logisztikus és angol tolmács. Két gyermeke van. Tamás matematika, fizika és számítástechnika szakos tanár. Három gyermek édesapja. Elek demecseri paróchus, hat gyermekük van. András rakacaszendi parókus, náluk szintén hat gyermek van. Márton kémia, biológia szakos tanár. Három gyermek atyja. Péter Pál magyar szakos tanár Piliscsabán. Szintén három gyermekük van.

Visszatérve 1958-ra. Főiskolai tanulmányaimat június 30-án befejeztem. Augusztus 10-én, Szent Lőrinc vértanú napján szenteltek áldozópappá. Jelmondatom: „Örömest hozok áldozatot, sőt magamat is teljesen feláldozom lelketekért” (2Kor 12,15).

Első szentmisémet Fábiánházán mutattam be az Úrnak. Abban a templomban, ahol kereszteltek. Szentelés után izgatottan vártam a kinevezésemet. 1958. szeptember 1-jével Tiszaadonyba kerültem. Tény az, hogy nem káplán lettem valamelyik nagy parókián, hanem az egyházmegye egyik legkisebb, legeldugottabb parókiáján kihelyezett, szervező lelkész. Gyakorlatilag ez függetlenséget jelentett, nem voltam egyetlen paróchiának sem alárendelve.

Kicsiny templomocska várt. Kívül kopott, belül szépen kifestve.

Felszereltsége, mint egy szervező helyen: szegényes. Először imádkozni tértem be fiatal feleségemmel. Jól esett tudnom, hogy ez a „munkahelyem", itt kell szolgálnom az Úr Jézust teljesen, egészen. Október 1-jén foglalhattam el első állomáshelyemet. Nagyon szép napon, Mária oltalma alatt indultam el. Megérkeztünk az autóval ünnep délelőttjén, este mutatkoztam be a hívek előtt első szentmisémben. Láttuk, tavasszal a lakást rendbe kell hoznunk. Honnan lesz a pénz? – Felnőttekből betlehemes csapatot szerveztünk. A kurátor, a pénztáros, a kántor mind szerepelt. A feleségem és én pedig két csapat élén a falut kántáltuk meg, és az egyház javára gyűjtöttünk.

Paróchiánk közös otthon lett. Esténként tanultuk az Előszenteltek Liturgiáját. És a böjtben már végeztük. Végeztünk mi minden szertartást úgy, ahogy az elő van írva. Húsvét után az újjáépült paróchián megszerveztem az első búcsút is. Szépen összeszedtem a gyerekeket, és év végére hittanversenyt írtam ki. A hittanvizsga a templomban volt. Természetesen a szülőket is meghívtam. A legjobbakat imakönyvvel, hittankönyvvel és szentképekkel jutalmaztam, de arra ügyeltem, hogy mindenkiből kihozzak legalább egy szentképre valót.

Ezek után már gondolhattam a filiák szervezésére is, mert kerékpárom is lett. (Ez nagy szó volt számomra, életem első kerékpárja!)

A szépen beindult élet virágba borult, és ekkor, mint egy hirtelen májusi lehűlés, jött a kinevezésem Rozsályba. Azt sem tudtam, hol van. Fájó szívvel hagytam ott első állomáshelyemet.

Rozsályban új helyzet, új körülmények vártak bennünket. A máternak hét filiája van. A hívek itt is nagy szeretettel fogadtak. Itt valamivel könnyebb volt az indulás. Egy évig nem csináltam semmi újítást. Minden úgy végeztem, ahogyan elődöm. A híveket fokozatosan készítettem fel egy-egy liturgikus változásra. Első nagyobb vállalkozásom a templom kifestése volt. Két éven át gyűjtöttük az erőt ehhez. Komoly festőről gondoskodtam. A komoly szakemberre és művészre azonban mindig várni kell. Festőnk azt ígérte, hogy csak két év múlva tud jönni. Azonban, milyenek a hívek… „Mi lesz a pénzünkkel?" „Biztosan már el is költötték, azért nem csinálják!" Sokan azt hiszik, hogy a templom kifestése olyan, mint az otthoni meszelés. Közben azt vettem észre, hogy a kurátorom is a zúgolódók oldalán van. Az történt ugyanis, hogy a faluban jártak valamilyen képárusok, és volt közöttük egy, akinek elmondták bajukat, hogy mi is akarjuk festetni a templomunkat, de nincs, aki csinálja. Ő természetesen vállalkozott erre! A kurátorral még az árban és az időben is megállapodtak a hátam mögött. – Másnap jött a kurátor, hogy

adjak neki pénzt előlegre. Ilyen esetben nincs helye meghátrálásnak. Azonban ekkor sem lehet durván intézni a dolgokat. Így kezdtem a beszélgetést: „Van-e ehhez képviselőtestületi határozat? Jóváhagyta a püspök úr? Nos látja, János bácsi, milyen hibát tetszett elkövetni. Mit fog most mondani János bácsiról a Főpásztor, hogy túl tetszett lépni a kurátori hatáskört?" – „Jaj, csak ezt ne tessék megmondani neki!" – és bocsánatot kért tőlem. Még azon a nyárom megjött a festőnk.

Egyházközségem temploma filiális templom volt évtizedeken át. 1927-ben épült, és csak 1941-ben kapott papot. Egy ilyen templomban minden van, minden bekerül oda, csak az nem, ami kellene. Volt benne három oltár is, amelyet egymással versengve akkor készítettek, amikor papjuk még egy sem volt. Aztán mindenben utánozták a szomszédos zajtai római katolikus templomot. Ott volt Jézus szíve szobor, Rozsály második papja megvette a templom számára itt is. Ott volt lourdesi Mária szobor, elődöm, a harmadik pap, gyűjtést rendelt el, s megvették azt is. Zajtán volt úrnapi sátor, s azért hogy a hívek ne menjenek oda, bevezették a sátorozást és a szentséges körmenetet Rozsályban is Jézus Szíve napján. – A sátorozást úgy szüntettem meg az első év után, hogy átmentem mindig Zajtára az úrnapi körmenetre, ahol prédikáltam is, s híveim közül is sokan átjöttek. Így meglett a jó kapcsolat a két rítus között, s Rozsályban elhagytam az Úrnapját utánzó sátorozást.

Visszatérve a festési előkészületre. A hívek jártak Pócsra. Onnan haza-hazatértek egy-egy kis szobrocskával és falra akasztható képpel. Természetesen ez is mind bekerült a templomba. Előttem 1950-ben villamosították a templomot. Az elődöm arra volt büszke, hogy 365 körte ég a templomban. A Jézus szíve szobor és a lourdesi szobor köré glóriát csináltatott. Az egyiknél piros karácsonyi körték égtek a glóriában, a másiknál kékek. Az oltárkép pedig sárga égőkkel lett körülvéve. Nem is kell mondanom, hogy ez mennyire tetszett a híveknek.

És jött a templomfestés 1964-ben. Mi lesz itt? II. Vatikáni Zsinat még nem volt! A közfelfogás ebben a korban az volt, hogy római, görög egy! Elődeim liturgikus díszítményei után nekem kellett a templomfestést felvállalni. Itt nagy megfontoltságra volt szükség, mert olyan csata előtt álltunk, amit könnyen el lehet veszíteni. A festés előtt a stratégiám már meg volt. Egy stílustalan templomnak a festésben kell stílust adni. Minden templomban lévő dolgot a paróchiára hordattam, szobrokat, képeket is. Majd, amikor elkészült a festés, semmit sem vittünk vissza, ami nem odavaló. A szobrokat elajándékoztam időben, még festés alatt latin kápolnáknak, az arravaló képekből vittem ki a filiákba, így

nem volt mit visszavinni. A festés után szépen megmagyaráztam a híveknek, hogy görög templomba szobor nem való. Természetesen ezt csak úgy tudták elfogadni, hogy a festés elnyerte a hívek tetszését. 1973-ban már az új ikonosztáziont is felszentelte a püspök úr. S erre a csodálatos kis templomra most már ők lettek a legbüszkébbek. – Szép szóval, türelemmel mindent meg lehet oldani!

Elvem mindig az volt, hogy a templom legyen a falu legszebb háza. Rózsát is azért ültettem a parókia udvarára, hogy az oltáron mindig legyen friss virág. Azon voltam, hogy legyen szép a paróchia is. A pap ne lakjon gondozatlan házban, az udvar ne legyen szemétdomb.

Tisztaberek volt az egyik kedvenc filiám. Elődeim idejében megvettek egy kis falusi házat kápolna céljára. Bement elődöm és még vagy két férfi Buchalához, az ÁEH akkori vezetőjéhez, hogy engedélyezze kápolna céljára a megvásárlást. Ő azt válaszolta: „Szó sem lehet róla, Felejtsék el!” A parókiát már átvettem, mikor elődöm azt mondta, hogy a pénzt adjuk vissza a híveknek. Én nem tettem. Fehérgyarmaton elintéztem egy ügyvéddel, hogy a telek és a ház a nevünkre kerüljön. Jelentettem Miklós püspök úrnak, aki azt mondta, hogy ha ezt Buchala megtudja számíthatok rá, hogy az egyházmegye legkisebb helyére, Kokadra azonnal elhelyez. Megkérdezte: „Vállalod?” Válaszom ennyi volt: „Vállalom!” Ekkor a püspök felállt odajött hozzám, megölelt és azt mondta: „Köszönöm”.

Tizenhét évi fáradságos munka után rádöbbentem arra, hogy a hét filia és a máter ellátása már kezd nehéz lenni számomra. Egyre nehezebb a kert művelése is. Saját magam műveltem a kertet, magam permeteztem s kapáltam a kertben lévő negyven almafát. Aztán a gyümölcsök szüretelése sem volt egyszerű munka. 1000-1200 láda gyümölcs értékesítése sem. Erre pedig nagy szüksége volt a családnak, mert ebből éltünk. Mindezt úgy kellett elvégezni, hogy a pasztoráció kárt ne szenvedjen. Aztán igaznak tartottam azt is, amit egykor dr. Bacsóka Béla kanonok úr mondott a főiskolai pasztoráció órán: „Egy pap 10-15 évnél hosszabb ideig egy helyen ne legyen, mert új vérkeringésre van szüksége az egyházközségnek!”

Így a jogilag és ténylegesen megüresedett Nyírcsaholyt megpályáztam. Szülőfalum szomszédságában van. Elmentem megnézni. Az elődd nagy szeretettel fogadott és örült. Elmondta, ő azért adta be a nyugdíjazását, mert cukorbeteg, és a látása is megromlott. Negyven évig dolgozott itt. Ő mindhalálig pap, de ami nem megy, nem szabad erőltetni soha. Ő itt nagyon eredményes pasztorációt végzett, de rombolni nem

akar. Amit felépített lelkileg, azt oktalan ragaszkodással nem szabad tönkretenni. Nagyon örül, hogy jövök, hiszen Rozsályt is fölhoztam, s reméli, hogy Nyírcsaholyban is ez fog történni.

1977. november 19-én, Erzsébet napkor költöztünk. Itt igen sok mise volt. Minden nap előre le volt foglalva már három hónappal. Lelkes, buzgó, vallásos népet hagyott rám elődöm. Aranymiséjét megszerveztem, és családjával együtt meghívtam. A hívek is jó néven vették, hogy elődömet meghívtam és megbecsülöm. Tavasszal beindult az élet külsőleg is. A kertből kiszedtem minden öreg 30-40 éves gyümölcsfát. Aztán betelepítettem meggyel, szőlővel. A kertet úgy rendeztem be, hogy tavasztól késő őszig mindig legyen a családnak friss gyümölcs. Kezdődött a földieperrel, és véget ért az őszi körtével. Három év eltelte után már megtermett a miseborom is.

Az újjáépítést a parókiával kezdtük, mert eléggé lekopott a melléképületekkel együtt. Az elődöm mindig azt mondta, amikor a hívek mondták, hogy jó lenne ezt is, azt is megcsinálni: „Majd az utód!” Rövid idő után a falu közepén gyönyörűen mutatott a parókia, annak udvara és kertje.

Ezután a templom jött sorra. Először a tető lefestése, majd az ablakok. Mindegyikbe Mohay Attila által készített ikon-ablak került. A hívek önként vállalták egy-egy ablak elkészíttetését. Ezt követte a templomfestés, amelyet Pásztor Miklós festőművész végzett el. Új ikonosztázion is készült, a templom padlózata márványborítást kapott. Timkó püspök úr szentelte fel. A környék egyik legszebb temploma lett. A pénzt mind a hívek adták össze. Az első adakozó azonban mindig a családom volt.

Nagy gondot fordítottam az iskolásokra. 14 diákot küldtem egyházi iskolákba, ezek közül négy pap lett.

Családi életünkben is igyekeztünk példát adni. Tudtam azt, hogy a parókia egy üveg ház, az ember minden lépése látható. Feleségem szüleit is magunkhoz vettük, mert öregek és betegek lettek. 19 évet töltöttünk együtt.

Ezüstmisém jelmondata ez volt: „Szeretlek téged, Úristen, az Úr az én erősségem és oltalmam”.

Amikor Nyírcsaholyba kerültem, vasárnap és ünnepnapokon reggel csendes szentmise, délelőtt 10 órakor énekes liturgia, délután vecsernye volt. Ez így ment két évig. Ennek részben az volt az oka, hogy nem volt kántor. Egy fiatal, jó hangú fiú vezette az éneket a szentmiséken, a vecsernyét pedig a hívek is tudták. – Kérdeztem, hogy

mi az oka, hogy nincs kántor? Volt itt egy nagyon jó hangú és hallású férfi, de lemondott, mert megsértődött nagyon. Húsvét volt. Ilyenkor 500-600 áldozó volt. Az áldozás alatt már többször ismételte a kántor a húsvéti kánont és elkezdett egy éneket az Oltáriszentségről. Az esperes-paróchus atya ekkor nagy hangon felkiáltott a kórusra, hogy „Feltámadt Krisztus!". A kántort annyira megszégyenítve érezte magát, hogy lemondott. Én vettem a bátorságot, és egy este felkerestem a volt kántort, kértem, hogy álljon vissza. Gondolkodási időt kért, és másnap reggel már ott volt a templomban. Így lett újra kántorom. Neki köszönhettem, hogy vissza tudtuk állítani az utrenyét, amit ismertek jól, de nem volt, aki vezesse. Ezt Húsvét előtt, a nagyböjtben vezettem be. Ez volt a Húsvét előtti „jóföltétele" az egyházközségnek. Ugyancsak így vezettük be az Előreszenteltek Liturgiáját. Egy jó hangú pappal (Sarkadi György) kazettára énekeltettem. A kántor erről megtanulta. Ezzel a módszerrel tanultuk Rozsályban is. A szombati és ünnep előtti vecsernye is visszaállt.

A katolikus sajtóval is sikerült az elképzelésem. Erre még a Sík Sándor által tartott kispapi lelkigyakorlat inspirált. Ő mondta, hogy a katolikus sajtó milyen fontos. Ablak a keresztény világra. Amikor odakerültem Csaholyba, egyetlen Új Ember sem járt senkinek. Buzdításomra kilencvenöten rendelték meg. A templomba készíttettem egy nagy táblát „Új Ember" címmel. Abba raktam be megszámozva kinek-kinek a lapját. Vasárnap jöttek, és kivették a lapjukat. De volt az előcsarnokban egy másik tabló is. Ennek címe: „Egyházi Krónika" volt. Ezen minden héten négy cikk jelent meg. 1. A heti miserend kiírása: kinek mikor van a miséje. 2. A soros evangélium rövid tanulsága. 3. Egy aktuális cikk a böjtről, ünnepről vagy valami másról. 4. A katekizmusról. – Sok szombat estémbe került eme cikkek megírása, mert mindig új és új cikkek íródtak. Végül a hittanos gyerekek is kaptak egy-egy helyet.

Tíz év után szólt a Főpásztor: be kellett költöznöm Nyíregyházára, ahol 5 évig voltam paróchus, majd ökonómus. Mellette a kispapoknak is tanítottam az egyházi közigazgatástant, sőt jegyzetet is írtam nekik, amit magukkal vihettek a pasztorációba.

A püspök úr megkért a kórház ellátására is. Elvállaltam szívesen. A kórházi kápolnában minden vasárnap, ünnepnap és elsőpénteken volt szentmise. Ide egyre többen jártak a kórházon kívülről is.

Közben jött az infarktus. Ekkor éreztem meg, mit jelent a halál torkában lenni. Betegágyamon mindig gondolatban az 50. zsoltár mondatai jöttek az ajkamra, és a hitvallás. E betegség után még tíz évig dol-

goztam. Ekkor jöttek az egyéb érrendszeri betegségek. Beadtam a nyugdíjazási kérelmemet. A püspök úr szép levélben köszönte meg munkámat. Többek között ezt írta:

„Amikor elfogadom Ökonómus Úr felmentési kérését, szeretném szívből kifejezni köszönetemet azért az áldozatos és szakszerű munkáért, amellyel példás felelősség mellett intézte az Egyházmegye gazdasági ügyeit. Mint püspök köszönöm a bizalmas és mindig hűséges munkatárs szorgalmát. Mindig nagy segítség és könnyebbség volt számomra, hogy Ökonómus Úr becsületességére és áldozatos munkájára mindig számíthatok. Egyházmegyénk fejlesztésének nehéz és mozgalmas időszakában, a nyíregyházi püspöki székház átépítése, a hajdúdorogi oktatási intézmények kialakítása és kezdeti nehézségei, a hajdúdorogi és máriapócsi egyházmegyei építkezés sokszor akadozó folyamatában Ökonómus Úr mindig készséggel intézte az olykor igen bonyolult ügyeket. A Magyar Püspöki Kar gazdasági tanácskozásain tiszteletet érdemelve képviselte egyházunk érdekeit, és készséggel állt a paptestvérek rendelkezésére az állandóan változó rendelkezések és hivatali tennivalók ismertetésében.

Egyházmegyénk papsága a főpásztorral együtt hálásan tartja nyilván azt a sok munkát, amit mintegy másfél évtized alatt Ökonómus Úr végzett. Amikor most ökonómusi teendőitől felmentem, életére és további munkájára szívből kívánom Isten áldását és Máriapócsi Szűzanyánk vigasztalását.”

Utolsó ténykedéseim 1998 augusztusában és szeptemberében voltak. A mátészalkai templom 50 éves felszentelésének búcsúja, ahol prédikáltam, majd primiciai szónok voltam Encsen. Szeptember 14-én Máriapócson beszéltem az irgalmas Istenről…

2001. március 9-én családom teljes létszámmal összegyűlt az ősi fábiánházai házunkban. Szent Liturgiában adtunk hálát közösen a jó Istentől ajándékba kapott 70 évért. Népes családomat megáldottam, és huszonharmadik unokámat megkereszteltük.

Deo gratias!

TELENKÓ MIKLÓS
„Itt jövök, Istenem, hogy akaratodat megtegyem”

Történetem 1933. április 16-án, Húsvét vasárnap hajnalán kezdődött Csobádon, a görög katolikus paróchia szomszédságában. Három óra, megkondulnak a templomi harangok, jelezvén, hogy „Feltámadt Krisztus”. Ebben a pillanatban „oá, oá” – felsír egy kisfiú. A bábaaszszony megfüröszti, leteszi, látja, amint elkékül. „Hagyjuk nyugodni!” Apám kezébe kap, nagyapám gyorsan befogja a lovat – a Bandit – és vágtatva visznek Halmajra a körorvoshoz. Apám kétségbeesetten kér: „Uram, hagyd meg nekünk a gyermeket! Neked adom őt, bízd ránk, hogy köztünk nőjön fel!” Előző két testvérem egy-egy napig élt.

Megmaradtam. A keresztelőn apám nevét, Lajost akarták adni szüleim. „Bízzuk őt csodatevő Szent Miklósra!” – Így lett keresztnevem Miklós.

Alig ötéves voltam, amikor reggelente templomba mentünk anyámmal misére. Az akkor tizennégy éves Hudopkó Teréz ministrált az oltárnál. Magához hívott és tanítgatott. Örömmel tettem, és a papot lestem, mit és hogyan csinál. Az első elemi iskola elvégzése után, amikor már a betűket ismertem, testvéreimmel és játszótársaimmal gyakran játszottunk misézést. Én a papot alakítottam. A következő eset a negyvenes években történt. A községi bíró katonákkal házról-házra járt, adományokat gyűjtött a hadseregnek. Hozzánk is bejöttek. Édesanyám fonta a fonalat, mi, gyermekek pedig misét játszottunk. Az áldozásnál tartottunk, amikor beléptek. A bíró kezdte volna jövetelük célját mondani, amikor a főhadnagy úr rászólt: „Várjon, bíró úr, itt mise folyik”, majd letérdelve kérte, hogy őt is áldoztassam meg. Teljes komolysággal megáldozott. Nagy hatással volt rám. Mint emlék, máig él bennem. Az első szentáldozásom is rendhagyó módon történt. 1940 Karácsony előtt édesanyám szólt, hogy a Főúr azt üzeni, hogy Karácsonyra megáldozhatok, készüljek fel. Édesapám elővette az imakönyvet, megjelölte az imákat, amelyeket kívülről meg kellett tanulni, megtanította, mint jelent a bűnbánat és mi az Oltáriszentség, és hogyan kell gyónni és áldozni. A paróchus úr, bár meglepődött, mikor először letérdeltem, és jeleztem, hogy először jöttem gyónni. Megkérdezte, ki jön hozzám, amikor áldozok. „Jézus” – feleltem. „Hogyan?” – kérdezte. „A kenyér és bor színeiben, ami a misében átváltozik” – feleltem. „Ez mit jelent?” – kérdezte. „Azt, hogy az már nem kenyér és bor, hanem Jézus” – mondtam. „Jöhetsz áldozni” – mondta. Így voltam hétéves koromban elsőáldozó. Hétköznaponként

minden nap ministráltam. Vasárnap, amikor fel is öltöztek a ministránsok, nem tehettem, ekkor a kurátorok unokáit öltöztették be. Pedig úgy szerettem volna legalább egyszer beöltözni a ministráns ruhába!

Érettségi után jelentkeztem kispapnak. Felvettek. A szemináriumban kezdettől otthon éreztem magam. Az ötödév után Dudás Miklós püspök atya svájci gyógykezelése miatt várni kellett a szentelésünkkel. Rojkovich helynök úr kért, jöjjek be az aulába írnoknak arra az időre, amíg püspök atya hazajön. Elvállaltam. Így kerültem az aulába Bacsóka Pali bácsi mellé, és tizennyolc hónapig a szeminárium lakójaként maradtam Nyíregyházán.

Szentelés előtt feleségül vettem Gebri Terézia képesített könyvelőt, Gebri Mihály és Takács Margit hajadon leányát. Az esküvőnk 1958. április 24-én volt a nyíregyházi görög katolikus templomban. A szentelési lelkigyakorlatot dr. Bacsóka Pál vezette.

1958. május 4-én szentelt áldozópappá Dudás Miklós püspök atya. Ugyanez év júniusában Szántay-Szémán István prelátus úr Mogyoróskára küldött Mihályi Bertalan paróchus helyettesítésére, majd augusztus 1-jével Múcsonyba segédlelkésznek. Azzal a külön megbízással, hogy szervezzem meg Edelényben az egyházközséget. Nagy buzgalommal kezdtem a munkához, százötvennél több családot látogattam meg és írtam össze az adataikat, anélkül, hogy észrevették volna akár azok is, akiknek az adatait begyűjtöttem. Módszerem a következő volt: mindig volt nálam egy újság és egy ceruza, és beszélgetés közben jegyezgettem az adatokat: Mióta laknak Edelényben, honnan költöztek ide… Egy fél év alatt elértük, hogy a már előbb Kisfalusi János által ajánlott és lakókkal megvett épületben az első lakók kiköltözése után kialakíthattuk a görög kápolnát egy nyugdíjas bányász, Szabados András bácsi segítségével. A bácsi a közfalbontástól a mészoltáson át a munkafolyamat szinte minden fázisában segítségemre volt. Az 1959. évi Karácsonyt már az új görög kápolnában ünnepeltük. A káplánévek alatt dr. Gulovics Andor főesperes úrtól sok-sok gyakorlati tapasztalatot vehettem át: hitoktatás, jegyesoktatás, temetések, halotti búcsúztatás gyakorlata, a szertartások végzésével kapcsolatos gyakorlat. Az edelényi egyházközség megszervezése és kápolnakialakítás sikerélménye mellett a gyakorlati pasztorációra kaptam a káplánévekben használható útmutatást.

1959. március 21-én megszületett Teréz lányunk a sajószentpéteri szülőotthonban. Edelényben újabb lakó költözött ki az egyházi lakásból. Reménykedtünk, hogy hamarosan átköltözhetünk Múcsonyból Edelénybe. Nem ez történt.

1960 júniusában Filkeházára kaptam kinevezést, ahol tizenkilenc filia ellátásáról kellett gondoskodnom. Egy fél évig tartott, míg a területen lévő öt római plébánossal sikerült egyeztetnem a görög misék időpontját. Az egyezkedés eredményes voltát jelzi, hogy máig is ugyanaz a gyakorlat él a területen.

A hívek megismerése és lelkipásztori ellátása mellett a paróchia épületének állagmegóvó tatarozása (támfalak megépítése) adott munkát. 1962-ben megvonták a hitoktatási engedélyemet. 1963-ban a kongruámat is betiltotta az ÁEH. 1961. április 12-én megszületett Miklós fiunk a sátoraljaújhelyi kórházban. 1963. február 12-én János fiunk is megérkezett. Az ÁEH vezetői újabb szankciót helyeztek kilátásba ellenem. Amint később tudomásomra jutott, egy alaposan megfogalmazott, tévesen nekem tulajdonított levél volt az oka. Valójában egy ügyvéd fogalmazta az iskolatatarozási ügyben, az igazgató, a tanácselnök és a KISZ-titkár közötti konfliktusban. A gondolatment a következő volt: – Az említett levelet egyetemet végzett ember írta. – Ki van olyan Filkeházán, aki egyetemet végzett? – A pap. – Tehát ő írta.

Egyházmegyei érdekből püspök atyánk 1964-ben áthelyezett Baskóra. Itt négy évig működtem. A hívek szívesen fogadtak, és segítették a munkámat. A paróchia épületét kívül-belül felújítottuk, a tetőzettel együtt. A paróchia rendbetétele után a templom következett, amit előbb kívül újra vakoltattunk, majd belülről is kifestettünk. A hívekkel jó kapcsolatot sikerült kialakítani, a szokásos vallásosság gyakorlatát a tudatos vallásosság irányába formálni – ez volt a célom, törekvésem. Az ebben való előrehaladást mutatja az a tény, hogy a Baskóról elköltözött fiatalok az új lakóhelyeiken (Miskolc, Abaújszántó, Encs) aktívan bekapcsolódtak a közösségek életébe.

1968-ban saját kérésemre – elsősorban gyermekeim iskoláztatása céljából – kerültem Abaújszántóra. Lelkipásztori szempontból új kihívást jelentett, mert a falusi úgynevezett szokás vallásosság már nem, a városi tudatos vallásosság még nem volt jelen. Ebben a jellegzetes közösségben kellett a közömbösség állóvizét felpezsdíteni. Itt is az egyházi épületek leromlott állapotát találtam. A paróchia és a templom épülete kellett felújítani.

A hívekkel itt is sikerült megtalálni az együttműködéshez szükséges összhangot. Húsz évig maradtunk Abaújszántón (1968-tól 1988-ig).

1979-ben helyettes esperesi, 1980 decemberében kerületi esperesi kinevezést kaptam. Az esperesi feladatokkal összekapcsolódtak az

abaújszántói esperesi kerületben lévő egyházi épületek újjáépítési és felújítási gondjai. A boldogkőváraljai templom felújítása után a vizsolyi templom válságos állapotának megoldása – amit Drobni József tervei alapján körbevasaltattunk és oldalról támfalakkal megerősítettünk. Ezt követte a boldogkőváraljai paróchia felújítása. Két év múlva, 1983-ban, a mogyoróskai egyházközség oldallagos ellátásával együttjárt a paróchiális épület korszerűsítése, belülről való átépítése. Ugyanekkor a templom színes ablakainak kijavíttatása és templom belső festésének levezetése is munkáim közé tartoztak.

Abaújszántóhoz kapcsolódik a kerület papjainak havonkénti együttimádkozásra való összejövetelének megszervezése, valamint a papcsaládok találkozóinak újjászervezése. Az elsőt 1966-ban tartottuk az Aranyosvölgyben. Sikeres volt. Az elmélkedést Mincsik Pali bátyánk, főesperes úr tartotta, a természet csodás templomában. Ezt az elsőt sok más követte, más-más helyén az országnak. Hagyomány lett belőle, mindmáig él. Teréz lányunk az óvónői diplomáját is az abaújszántói években szerezte Tokajban, illetve Sárospatakon. Férjhez ment; két unokánk, Döniz és Csaba Gergely Nyíregyházán születtek. Édesanyjuk Nyíregyházán óvónő, a két unoka a hajdúdorogi görög katolikus gimnázium tanulója.

1988-ban püspök atya a megüresedett homrogdi paróchiára Csiszárik János főesperes urat nevezte ki. A főesperes úr rövid gondolkodás után a megbízást korára való tekintettel visszamondta. Timkó püspök atya jelezte, hogy Homrogd betöltésénél rám gondolt. Feleségemnek még egy éve van a nyugdíjig. Margit lányom nyolcadikos az általános iskolában. Ez gondot jelentett nekem. Ha van más jelölt Homrogdra, örülnék, ha maradhatnék. Ma ezzel együtt kell vállalnom Homrogdot.

Timkó püspök atya halála után Szilárd püspök úr is jelezte, hogy Homrogd betöltésénél rám gondolt. A fentebb leírtak elmondásával vállaltam Homrogdot, és 1988 augusztusában odaköltöztünk.

Itt hűvös fogadtatásban volt részem. Nem engem vártak. Ezt éreztették is. Az első megbeszélésre öten jöttek el a képviselők közül. Az egyházközségi épületeken, a paróchián és a templomon a második világháború nyomai – befoltozottan – megvoltak.

„Itt nem lehet várni, azonnal tenni kell” – mondtam, amikor az öt emberrel megnéztük a paróchia tetőzetét a padláson. „Van-e itt a faluban ács?” – kérdeztem. „Nincs” – volt a válasz. „Monajon van egy” – mondták. „Akkor máris induljunk hozzá!” – így én. Orosz Feri bácsit, a

gondnokot beültettem az autóba, és elindultunk a monaji ácshoz. Az ács ismerte a paróchia tetőzetét, mert ő szokta kétévente javítgatni. „Mester, most nem javítani kellene, hanem megcsinálni. Vállalja?" „Mikor?" – kérdezett vissza. „Holnap kezdheti" – volt a válasz. „Van egy egynapos postai munkám. De holnapután ott leszünk." Így kezdődött. Hála Istennek, jól folytatódott, mert a paróchia tetőzetének kijavítása után a belső felújítási munkák (parkettázás, belső festés) rövid idő alatt elkészültek. A templom tetőzetének teljes felújítása, az oldalfalak újrakőporozása következett. Majd a belső újrafestés, ikonosztázion-aranyozás 1990 végére, mintegy hatmillió forint ráfordítással, elkészült. A homrogdi hívek átérezték azt, hogy a sürgető munkálatok elvégzésére mielőbb szükség van. Minden külső segítség nélkül összeadták a szükséges költségek összegét.

A homrogdi egyházközség híveinek örömére és megelégedésére készült el az épületek felújítása. Az Amerikából hazalátogató homrogdiak anyagi segítségével a templomunk homlokzatára csempére égetett ikonképekkel is gazdagíthattuk templomunkat 1995-ben. 1997-ben központi gázfűtést vezethettünk a paróchiára, iskolakápolnába és a visszakapott kántorház épületébe.

Az eltelt időben Miklós fiunk elvégezte a teológiát. Mint tanulmányvégzett papnövendék a budapesti Rózsák terei, majd két után a hajdúdorogi paróchiára kapott hitoktatói kinevezést. 1990-ben Szilárd püspök atya Nyíregyházán áldozópappá szentelte. Szentelése előtt feleségül vette Szabó Irén magyar-történelem szakos tanárnőt. Szentelése után Mikóházára kapott kinevezést Szilárd püspök atyától. Az eperjesi püspök atya pedig három határmenti szlovák faluban bízta meg a hívek gondozásával. Egy félévnyi eredményes munkája után súlyos balesetet szenvedett, ennek következtében teljesen megbénult. Közel kétévi rehabilitáció – részben Németországban – után jelenleg Sárospatakon tolószékhez kötötten dolgozik mint az általa szervezett, részben építtetett főiskolai kollégium igazgatója és a kispataki hívek papja. A kollégium épületéhez bizánci stílusú kápolnát építtetett a lelki élet gyakorlásához a kollégisták és a kispataki hívek s az évek folyamán oda látogató kirándulóló turisták számára.

János fiunk fagottművész tanár lett. A Miskolci Filharmonikus Zenekar tagja. Öt fiúunokánk: Dávid, Ábel, Kristóf, András és Zsombor édesapja.

Bazil fiunk a Debreceni Egyetem naprajz szakán végzett. Jelenleg a doktori képzésen vesz részt, és a tanszéken tanít.

Margit lányunk a hittanár-tanító szakon szerzett diplomát. Jelenleg Nyíregyházán a gyakorló iskolában nevelőtanár.

Befejezésül továbbra is a primíciás jelmondatomat idézem: „Itt jövök, Istenem, hogy akaratodat megtegyem”. Amíg az erőt tőled megkapom hozzá.

KÖNYVISMERTETÉSEK

ŠPIDLÍK, T., *Hogyan imádkozunk (150 kérdés és felelet),* (Nagy Szent Bazil Rendi Nővérek Kiadványai 3), Máriapócs 2000, 64 p. Fűzve. ISBN 963 00 5183 4 ISSN 1416 8972

Érdekes a könyv címe. Elsősorban nyelvtani szempontból. Óhatatlanul fölmerül az emberben a kérdés, hogy nem nyelvtani hibáról van-e szó, amikor ezt olvassa a címlapon: „Hogyan imádkozunk", nem pedig azt: „Hogyan imádkozzunk". El kell olvasni ahhoz a könyvet, hogy rájöjjön az ember: tényleg nincs nyelvtani hiba a címben. Ugyanis a szerző sokkal inkább bemutatni akar, semmint parancsolni. Százötven kérdésre adott feleletben mutatja be a keleti egyháznak azt a mérhetetlen gazdagságát, amellyel a benne élő hívek megélhetik Istennel való kapcsolatukat. Mielőtt azonban abba a hibába esnénk, hogy csak a gyakorló keleti keresztények számára ajánlanánk a könyvet, gyorsan le kell szögezni, hogy egyszerű megfogalmazása révén mindenkinek szól. Nyolc nagy témakörben – Mi az imádság? Kihez imádkozunk? Szükséges-e, hogy külső megnyilvánulásai is legyenek az imának? A szóbeli ima és annak változata; Mit kérjünk az Úristentől? Mi az elmélkedés? Ki szemlélődik? Lehet-e szüntelenül imádkozni? – megadja a legszükségesebb szempontokat az imádsághoz. Alapkoncepcióként a keleti atyák tanítását lehet felfedezni benne: „Az ima az értelem felemelése Istenhez". S ugyancsak jelen van benne a másik nagy alapelv: „Az imádság az Atyához szól a Fiú által a Szentlélekben" – s ennek következtében Isten kegyelmi ajándéki ugyanígy érkezik az ember felé: „Az Atyától, a Fiú által a Szentlélekben".

A százötven kérdés megfogalmazásával a szerzőnek sikerült felvetnie azokat a legfontosabb témákat, amelyek a legegyszerűbb emberek számára is fontosak – sőt a keresők lelkében is ott visszhangzanak. Tehát ebből a szempontból is nagyon hasznos a könyv. De talán éppen ezzel lehet magyarázni, hogy Špidlík atya – a keleti lelkiség nagy ismerője és oktatója, akinek ezt a művét is ez a lelkiség hatja át – nem szentelt külön fejezetet a liturgikus imádságnak. Mindenesetre több mint érdekes, hogy a jelen, ukrán nyelven megjelent kötetet követő bővebb

olasz változatban *Pregare nel cuore. Iniziazione alla preghiera,* Roma 1996, [2]1997, [3]1997) már van egy fejezet a liturgikus imáról is. Teljesen elfogadva, csak megerősíteni tudjuk azt, amit az olasz kiadó írt a könyv bemutatására: „Az imádság olyan, mint az élet. S valójában az imádságot nem meghatározni, hanem élni kell. Bizonyos módon azonban meg kell kísérelni olyan szempontok alapján leírni, amelyek megadják, hogy ténylegesen mit is jelent az ima. Ebben a kis kötetben Špidlík atya lényegi és felfogható összképben vezet be az imádság alapvető témáiba”.

(Ivancsó István)

NAGYMIHÁLYI, G., *A Nagyböjt szakrális kultúrája a keresztény keleten,* Hajdúböszörmény 2001, 103 p. Kötve. ISBN 963 440 080 9

Rövid idő alatt újabb könyvvel ajándékozta meg a szerző azokat az olvasókat, akik a bizánci művészet és a bizánci liturgia iránt érdeklődnek. Az 1999-ben megjelent *Eszkatológia és misztika a keresztény keleten. Művészettörténeti tanulmányok* című kötetének metódusát folytatva, az általa többszörösen hangsúlyozott „Gesamtkunstwerk” együttesében szemléli és szemlélteti az ikonfestészetet, a szakrális építészetet és a liturgikus költészetet ebben az új könyvében is. Itt azonban – a címnek megfelelően – a Nagyböjtre koncentrál a vizsgálódásában.

A könyv gyakorlatilag öt nagy témakört tartalmaz. A bevezetés után egy alapos áttekintést nyújt a „lelkiség, aszkézis, böjt” hármas fogalmáról, melyek a liturgiában gyökereznek, s belőle táplálkoznak. Ennek szellemében különösen szimpatikus a szerző összegzése: „Lényegében nincs is magán ájtatosság, mert az egész emberi élet liturgia, a személyes sors a liturgia napi, heti és éves, benne a legfontosabb nagyböjti és húsvéti ritmusához igazodik” (18. lap). A következő rész az „Aszkézis és liturgia” címet viseli. A szerző ebben az aszkézis történetének kiemelkedő egyéniségeire irányítja a figyelmet, mert a népszerűségük együtt jár a liturgikus szövegeik bőségével és ikonográfiájuk jelentőségével. Így követi egymást Illés próféta, Keresztelő Szent János, Oszlopos Szent Simeon, Egyiptomi Mária, a pusztai atyák, szentéletűek, remeték bemutatása. Egy újabb rövid rész „A nagyböjt: dráma, eszmeiség, kultúra” témáját öleli fel. Ugyancsak egy rövid rész foglalkozik „A nagyböjt közvetlen előzményei” leírásával, majd „A nagyböjt jeles napjai” következnek, s ebben a részben helyet kapnak a „Különleges böjti szertartások” és „A nagyhét első három napja” (itt elírás történt, ugyanis

a címben is, a szövegben is a nagyböjt első három napjáról ír a szerző), majd a többi nap is. Közben – a Nagypéntekkel kapcsolatban – ismételten is szerepel a Szent Kereszt tiszteletének bemutatása, mint már a Keresztháódoló vasárnapnál történt, így a kettő alapján erről teljes összképet kaphatunk.

A könyvet színes képmelléklet gazdagítja; a szövegközti fametszetek – melyek egy 1738-ból származó lembergi *Anthologionból* valók – szintén emelik az értékét, mint ahogy a függelékként közölt liturgikus szövegek is. A könyv végén angol és német nyelvű összefoglaló található. (A képek jegyzéke csak a tartalomban szerepel, mégpedig címként, így az oldalszámok csúsznak.)

Nem puszta illusztráció – annál sokkal több – az a sok, gazdag tartalmú és gyönyörű liturgikus szöveg, amit a szerző jó érzékkel megválogatva idéz. Igaz, hogy ennek ellenére is többször – összesen ötször: a 30., 32., 37., 74. és a 97. lapon – hivatkozik arra, hogy a nagyböjti liturgikus szövegeknek nincs meg a magyar fordítása, illetve nem hozzáférhető, pedig már két éve megjelent Orosz Atanáz fordításában a *Triódion* (B/5-ös méretben, 835 lapos terjedelemben): *Nagyböjti énektár, vagyis a három ódás bűnbánati énekek könyve, amely a szent nagyböjtben végzendő összes szent szolgálatot tartartalmazza,* Nyíregyháza 1998. Sőt, recenziót is készített róla a jelen sorok szerzője magyarul: *Athanasiana* 7 (1998) 156; olaszul: *ibid.*, 160-161.

A kötet végén található angol és német nyelvű összefoglaló a nem magyar olvasó számára is bepillantást enged az értékes könyv tartalmába.

A könyvhöz dr. Szilárdfy Zoltán művészettörténész, áldozópap, egyetemi oktató írt kedves, meleg hangú előszót, amely szintén a könyv értékes mivoltát igazolja. *(Ivancsó István)*

IVANCSÓ, I., *Moisej Ugrin – nello specchio del suo culto liturgico,* (Bibliotheca Athanasiana 1), Nyíregyháza 1997, 104 p. Rilegato ISBN 963 04 8729 2

Dr. Ivancsó István görög katolikus pap és teológiai tanár a Nyíregyházi Szent Atanáz Görög Katolikus Hittudományi Főiskolán. Nyolc könyv és több cikk szerzője, melyek elsősorban a bizánci liturgia és a magyar görög katolikus liturgia témájában születtek. 1997-ben Nyíregyházán megjelentette olasz nyelven Magyar Mózes szerzetes életének és tiszteletének szentelt művét.

Magyarországon kb. 300 ezer görög katolikus magyar él, akik nagyobbrészt ruszin származásúak. Saját görög katolikus püspökségük van Nyíregyházán, sok parókiájuk, papjuk, papi szemináriumuk és teológiai főiskolájuk van. Több kiadványt is megjelentettek. Ezért jó lenne, ha görög katolikus közösségünk részletesebben is megismerne ezt a magyarországi görög katolikus közösséget.

A könyv Magyar Mózes életéről és tiszteletéről szól (született 990 körül és elhunyt 1043-ban), aki szerzetes volt, és a középkori Magyarországról származott, és aki szerzetesként a Kijevi Barlangkolostorban élt és hunyt el. Amint a szerző kiemeli, Magyar Mózes élete és tisztelete elég kevéssé ismert nemcsak Magyarországon, de magyarországi görög katolikusok között is. (Azóta megjelent magyarul is a könyv, de a recenzió szerzője még nem tud róla – *A ford. megj.*). Jó lenne, ha megjelenne oroszul és ukránul is, hogy a keleti szertartású keresztények mind görög katolikusok, mind ortodoxok megismerhessék a Kijevi Barlangkolostor egyik első szentjének életét és tiszteletét. Mivel olasz nyelven jelent meg a könyv, sok információval szolgálhat Olaszország katolikusai számára a keleti egyház egyik szentéletű szerzeteséről és tiszteletéről.

A könyv legfőbb célja bemutatni Magyar Mózesnek, egy XI. századi szentnek az életét, mert elég kevés adat található róla a régebbi és a mai egyházi irodalomban is. A szerző hangsúlyozza, hogy a szent személye olyan példává lehet, amelyet követni és tisztelni lehet a mai korban is. Ezt támasztják alá életének erényei: hit és hűség, szerzetesi tisztaság és segítség szerzetestársainak. Ha a könyv nem olasz nyelven jelent volna meg, biztosan többen kedvet kaptak volna az elolvasására egyházmegyénk területén is.

(Janko Ramacs – Ford.: Kapcsai Viktor)

ІВАНЧО, І., *Різдво,* (Ікона і Лімургія 2), Львів 2000, 58 p. Fűzve. ISBN 966-561-207-7

Az elmúlt évben Lvovban a sztudita szerzetesek „Szviscsádo” nevű kiadója megjelentette dr. Ivancsó István magyarországi görög katolikus pap „Karácsony” című érdekes könyvét. A könyvet magyarból ukrán nyelvre Puskás László atya ültette át, aki előttünk úgy ismert, mint az újvidéki görög katolikus templom mozaikjainak megalkotója.

A szerző, Ivancsó István atya egy sorozat, egy 20 kötetből álló könyvtár megjelentetését tervezi „Ikon és liturgia” címmel, azzal a céllal, hogy minél több hívőnek elmagyarázhassa az ikon, liturgia és imádság

jelentőségét és a köztük lévő kapcsolatot. Ez azt jelenti, hogy szóba kerül: hogyan festik az ikonokat, hogyan ábrázolják a keleti egyházban az egyes szenteket, milyen szimbólumok vannak, mi a jelentésük és ezekhez hasonlók. Egyszóval a szerző szándéka az, hogy elmagyarázza nekünk azt, amit az ikonokon gyakran látunk, de nem teljesen értünk. Ő tudatában van annak, hogy a modern ember szereti tudni, mi miért és hogyan van – nem csak a szépen megfestett ikont akarja látni, de meg is akarja érteni azt, amit lát. A mai embernek nem elég csak mondani az imádságokat, a liturgia részeit, ő ezeket meg akarja érteni, mert csak ha megérti azt, amit kimond, amit az ikonokon lát, lesz képes arra, hogy mélyebben átélje a liturgiát és az ikonok mondanivalóját.

A tervezett könyvek témája: Az ünnepek és megjelenítésük az ikonokon. Íme, a kötet szerkezete: az első fejezet a „Teológiai háttér", ahol az ikon értelme és jelentése van elmagyarázva.

A következő fejezetben az kerül szóba, hogy Krisztus születésének ikonján hogyan és miért szerepelnek a hegyekés csillagok, a barlang, az Istenszülő, a Gyermek, Szent József, a pásztorok és a természet, a Gyermek fürdetése és pólyába fektetése, a három király.

A végén a karácsonyi konták – egy 24 strófából álló karácsonyi himnusz szerepel.

A könyv könnyen érthető nyelven lett megírva az olvasók szélesebb körének igényeit figyelembe véve. Biztos vagyok abban, hogy az ilyen és hasonló könyvek érdekelnék egyházközségeink híveit is, különösen a fiatalokat, akik nem elégszenek meg azzal, amit látnak és kimondanak, hanem érteni akarják azt, amit hallanak, látnak vagy mondanak, mert csak így tudják igazán mélyen átélni mindezeket.

(Janko Ramacs – Ford.: Kapcsai Viktor)

Лелекачъ, Н. – Гарайда, И. (зл.), *Загальна Библіографія Подкарпатя,* (Литературно-Наукова Библіотека 30), Унгварь 1944, I. часть. – Lelekács, M. – Harajda J. (szerk.), *Kárpátalja Általános Bibliográfiája,* (Irodalmi és Tudományos Könyvtár 30), Ungvár 1944. I. rész – Fakszimile: Ужгород 2000, 212 p. Kötve. ISBN 966-7838-10-2

Ma már könnyű lenne megbírálni ezt a fakszimile kiadásban megjelentetett bibliográfiát – különösen egy-egy szakterületre vonatkozóan –, hiszen nagyobb rálátásunk lehet az akkor heroikus munkával összegyűjtött anyagra; a módszerek is fejlődtek azóta; s nem utolsósor-

ban rendelkezésre állnak azok a feldolgozást segítő technikai lehetőségek is, amelyek akkor még teljességgel ismeretlenek voltak. S akkor még nem is szóltunk az akkori háborús körülményekről. Most, egy fél évszázad múltán, talán még nagyobb jelentősége van ennek a műnek, mint a létrejötte idején.

Nekünk, görög katolikus magyaroknak is fontos a bibliográfia megjelentetése, illetve annak fakszimile kiadása. Ugyanis a két összeállító – a háborús körülmények között is – a teljességre törekedve igyekezett elkészíteni a bibliográfiát, s így a magyar nyelvű műveket, illetve a magyar szerzők ruszin műveit is belevették a gyűjteménybe az összesen bibliográfiai 2799 tétel közé. Olyan művek ezek, amelyeknek Kárpátaljával van kapcsolatuk. Az „Előszó" világos kategorizálást ad erre vonatkozóan (10. lap). Ezek szerint a szerzők gondot fordítottak „a) valamennyi kiadvány följegyzésére, amely a századok folyamán Kárpátalja területén ruszinul, vagy cirill betűvel megjelent; b) valamennyi munkára, amelyet ruszinok ruszinul, vagy bármely más nyelven megírtak; c) minden, bármely nyelven írt munkára, amely ruszinokra, vagy Kárpátalja területére vonatkozásokkal bír". – Így tehát eme kritériumaikkal megfelelőképpen alátámasztották a cím által felállított követelményt: „általános" bibliográfiáról van szó.

Viszont mindenképpen kritikusan kell szemlélnünk – a bibliográfia részletes áttanulmányozása után – azt a tényt, hogy az összeállítók sok esetben ruszinként kezeltek egyes színmagyar szerzőket vagy műveket. Ez különösen a liturgia szakterülete esetében van így, ahol pedig a nemzeti és egyházi identitás is kifejezésre jut. Így tehát ezeknek a magyar nyelvű liturgikus műveknek a szerepeltetése nehezen értelmezhető abban a bibliográfiában, melynek szerkesztéséhez a szerzők világos alapelveket fogalmaztak meg, amint fentebb már idéztük. A legszembetűnőbb, hogy az 1879-es hajdúdorogi liturgikus fordító bizottság munkálkodása nyomán megjelent műveket is felsorolja (894, 943, 979, 1198. szám alatt). Pedig azokat sem nem Kárpátalján készítették (a), sem nem ruszinul írták (b), de még csak nem is a ruszinokra vonatkozik (c), hiszen éppen azoknak a híveknek és papoknak a lelki igénye szülte őket, akik magyar anyanyelvükön kívánták végezni a szent szertartásokat, és ezért évszázados küzdelmet folytattak. A könyvek fordítása Hajdúdorogon történt, vagy legalábbis hozzá kötődik, a nyomtatás pedig Debrecenben, amint jelzi is a bibliográfia. – Ugyancsak ezt lehet mondani Roskovics Ignác magyar nyelvű görög katolikus imakönyvéről (1176. tétel), amit Hajdúböszörményben készített, s szintén Debrecenben adatott ki. – A

Melles Emil által összeállított liturgikus *Anthologion* szintén bekerült a bibliográfiába (1078. tétel), holott ő a budapesti görög katolikus egyháztanács megbízásából készítette, és Szatmárnémetiben adta ki ezt a könyvet.

A szerzők javításokat kértek az érdeklődőktől, és a nyomdaköltségeket is csökkenteni óhajtották, így 1942-től a „Literaturna Negyilya" és a „Zorja" című folyóiratokban elkezdték publikálni a bibliográfia részleteit. Ez egyben figyelemfelkeltésül is szolgált. Ugyanakkor a szerzők tisztában voltak a mű jellegéből adódóan azzal, hogy „a könyv, bár széles érdeklődésre tarthat számot, nem számíthat nagy elterjedésre" (145. lap). Lehet, hogy a fakszimile kiadásra is ugyanez vonatkozik, ám az is igaz, hogy ha nem is széles, de annál élénkebb érdeklődésre számíthat a szakterület berkeiben. *(Ivancsó István)*

RECENSIONES

ŠPIDLÍK, T., ***Hogyan imádkozunk (150 kérdés és felelet),*** **(Nagy Szent Bazil Rendi Nővérek Kiadványai 3) [*Come pregare (Centocinquanta domande e risposte),* (Edizioni delle Suore Basiliane di Máriapócs 3)], Máriapócs 2000, 64 p. Rilegato. ISBN 963 00 5183 4 ISSN 1416 8972**

Il titolo del libro è interessante. Soprattutto dal punto di vista grammaticale. Inevitabilmente ci si potrebbe chiedere se non si tratti di uno sbaglio grammaticale, leggendo sul frontespizio: "Come pregare", e non: "Come si deve pregare". È necessario leggere il piccolo libro per comprendere che non c'è affatto sbaglio grammaticale nel titolo. L'autore, infatti, vuole più presentare che ordinare qualcosa. Nelle risposte date alle centocinquanta domande, egli presenta la ricchezza incommensurabile della Chiesa orientale attraverso la quale i propri fedeli possono attuare il loro rapporto con Dio. Prima di cadere nell'errore di raccomandare il libro solo ai fedeli praticanti (e solo agli orientali), bisogna subito assodare che il libro è per tutti, grazie al suo semplice linguaggio e trattazione. Sono esposti in otto grandi temi gli aspetti della preghiera: Che cosa è la preghiera; A chi si rivolge la preghiera; Sono importanti le circostanze esterne nella preghiera; La preghiera verbale e le sue varianti; Che cosa possiamo chiedere a Dio; Che cosa è la meditazione; Chi contempla; Si può pregare incessantemente? – Possiamo acquisire dal libro, come concetto fondamentale, la dottrina dei Padri orientali: "La preghiera è l'elevazione della mente verso Dio". Ed è presente anche l'altro grande concetto: "La preghiera è diretta al Padre tramite il Figlio nello Spirito", e in conseguenza di ciò scende, in modo simile, si effonde il dono della grazia di Dio verso l'uomo: "Dal Padre tramite il Figlio nello Spirito".

Ponendo le centocinquanta questioni l'autore è riuscito nel tentativo di trattare temi importanti che lo sono anche per gli uomini più semplici, anzi vi riecheggiano nelle anime dei cercatori; il libro è, dunque, molto utile anche da questo punto di vista. Forse si può spiegare con questo il fatto che padre Špidlík – conoscitore e insegnante della

spiritualità orientale, di cui il libro è profondamente impregnato – non dedica un capitolo particolare alla preghiera liturgica. In ogni caso è molto interessante che nelle versioni più ampie del libro scritte in italiano (*Pregare nel cuore. Iniziazione alla preghiera,* Roma 1996, [2]1997, [3]1997), apparse dopo il presente, scritto in ucraino, vi è presente anche un capitolo sulla preghiera liturgica. Pienamente d'accordo, possiamo confermare che l'editore italiano ha scritto nella presentazione del libro: "La preghiera è come la vita. E la vita infatti non si definisce, si vive. Ma in un certo modo si cerca di descriverla sotto quegli aspetti che più rendano ragione di quello che è. In questo volumetto p. Špidlík, in una sintesi esistenziale e accessibile, introduce ai temi fondamentali della preghiera." *(István Ivancsó)*

NAGYMIHÁLYI, G., *A Nagyböjt szakrális kultúrája a keresztény keleten [Die sakrale Kultur der großen Fastenzeit des christlichen Ostens],* Hajdúböszörmény 2001, 103 S. Gebunden. ISBN 963 440 080 9

Der Autor hat nach der Veröffentlichung seines Buches *Eschatologie und Mystik im christlichen Osten. Kunstgeschichtliche Studien* (Hajdúböszörmény 1999) die Leser, die regen Anteil an der byzantinischen Kunst und der byzantinischen Liturgie nehmen, mit einem neuen Werk beschenkt. Indem er die Methode des obengenannten Werkes fortführt, betrachtet er auch in diesem neuen Band die Ikonmalerei, die sakrale Baukunst und die liturgische Dichtung im Zusammenhang der von ihm mehrmals betonten Konzeption des „Gesamtkunstwerkes". Jetzt aber steht die große Fastenzeit – entsprechend dem Titel – im Zentrum seiner Forschung.

Das Buch hat fünf große Themenkreise. Nach der Einführung leistet es einen wohlbegründeten Durchblick über die drei Begriffe „Spiritualität, Askese und Fasten", die in der Liturgie wurzeln, und sich von ihr nähren. In diesem Sinn ist besonders die Zusammenfassung des Autors sympathisch: „Dem Wesen nach existiert keine Privatandacht, weil das gesamte Leben eine Liturgie ist; das persönliche Schicksal ist auf den täglichen, wöchentlichen und jährlichen – und vor allem auf den fastenzeitlichen und österlichen – liturgischen Rhythmus ausgerichtet" (S. 18). Der folgender Teil hat den Titel: „Askese und Liturgie". Der Autor richtet nun die Aufmerksamkeit auf die hervorragenden Persön-

lichkeiten der Geschichte der Askese, weil ihre Popularität mit dem Reichtum der liturgischen Texte ihres jeweiligen Festtages und der Bedeutung ihrer Ikonographie verbunden ist. Nun folgen die Darstellungen des Propheten Elias, Johannes des Täufers, Simeon Stilites', Maria von Ägypten, der Wüstenväter, derer, die ein heiligmäßiges Leben geführt haben und der Eremiten. Ein anderer Teil umfaßt das folgende Thema: „Die große Fastenzeit: Drama, Ideal, Kultur". Ein weiterer kurzer Teil beschäftigt sich mit der Beschreibung der unmittelbaren Voraussetzungen der großen Fastenzeit. Darauf folgt das Kapitel über „Die Tage der großen Fastenzeit". Hier werden auch die besonderen fastenzeitlichen Gottesdienste und „Die ersten drei Tage der Karwoche" behandelt, später dann die weiteren Tage. Hier unterläuft dem Autor ein Fehler, da er weder im Titel noch im Text über die ersten drei Tage der großen Fastenzeit schreibt. Indem die Vorstellung von der Verehrung des Hl. Kreuzes am Karfreitag mit der Vorstellung vom Fest der Kreuzerhöhung (14 September) verbunden wird, gelangt der Autor zu einer ganzheitlichen Synthese.

Das Buch ist durch zahlreiche Farbbilder, Holzschnitte (aus einer *Anthologie* von Lemberg des Jahres 1738), wie auch durch die liturgischen Texte im Anhang deutlich bereichert. Am Ende des Buches befinden sich Zusammenfassungen in englischer und in deutscher Sprache. Dabei fügt der Autor das Bildverzeichnis in das Inhaltsverzeichnis ein, so daß sich die Seiten verändern.

Eigens zu erwähnen sind die vielen, wertvollen und wunderbaren liturgischen Texte, die der Autor in gezielter Auswahl zitiert. Dabei beklagt der Autor das Fehlen ungarischer Übersetzungen der liturgischen Texte. Tatsächlich erschien vor über zwei Jahren das *Triodion* (im Format B/5, 835 Seiten): *Gesängesammlung der großen Fastenzeit, das heißt das Buch der Bußgesänge von den drei Oden, und der in der großen Fastenzeit zu zelebrierenden Gottesdiente,* Nyíregyháza 1998. Siehe dazu auch die Rezension des Autors der vorliegenden Kritik: *Athanasiana* 7 (1998) 156 in ungarischer und in italienischer Sprache: *ibid.,* 160-161.

Die englischen und deutschen Zusammenfassungen am Ende des Buches lassen auch die nicht ungarisch sprechenden Leser in den Inhalt des wertvollen Buches blicken.

Zum Buch hat der Kunsthistoriker, Priester und Universitätsprofessor Dr. Szilárdfy Zoltán ein nettes Vorwort geschrieben, das den Wert des Buches bestätigt. *(István Ivancsó)*

LELEKÁCS, M. – HARAJDA, J., ***Kárpátalja általános bibliográfiája,*** **(Irodalmi és Tudományos Könyvtár 30) [*Allgemeine Bibliographie von Karpato-Ukraine* (Literatur- und Wissenschaftliche Bibliothek 30)], Ungvár 1944 – Faksimileausgabe: Ungvár 2000, 212 S. Gebunden. ISBN 966-7838-10-2**

Man wird bestürzt, aber gleichzeitig schöpft auch zu seiner eigenen Arbeit Kraft, wenn darüber nachdenkt, wie gigantische Arbeit die beiden Autoren auch unter den kriegerischen Verhältnissen verrichten konnten. Sie sammelten fast dreitausend, genau 2799 auf Karpato-Ukraine bezügliche Werke in die Bibliographie.

Es handelt sich um keine einfache Lektüre; um keinen schönen Roman; um keinen gut ausgewählten Gedichtsband, sondern um eine wissenschaftliche Arbeit – und dazu aus der trockeneren Art. (So sind wir aber auch mit den Speisen; wir essen nicht nur weichen Pudding, sondern brauchen auch das Trockenbohnengericht!) Meiner Meinung nach ist diese Bibliographie sehr wichtig. Ich habe sie zweimal durchgelesen, und bin inzwischen immer reicher geworden. Mir hat sich die Wahrheit aufgeschlossen, die das Erbe von Karpato-Ukraine war – aber ich glaube, daß nicht nur war sondern auch im weiteren wird.

Bei der Zusammensetzung der Allgemeinen Bibliographie verwendeten die Autoren Sorgfalt auf „a) die Aufzeichnungen aller Publikationen, die im Laufe der Jahrhunderte auf dem Gebiet von Karpato-Ukraine auf ruthenisch oder mit zyrillischen Buchstaben erschienen; b) alle Werke, die Ruthenen auf ruthenisch oder auf einer anderen Sprache schrieben; c) alle auf irgendeiner Sprache geschriebene Werke, die sich auf die Ruthenen oder auf das Gebiet von Karpato-Ukraine bezieht“. – Also mit seinen Kriterien unterstützen sie die im Titel aufgesetzte Anforderung: es handelt sich um eine „allgemeine“ Bibliographie. Aus dem Gesichtspunkt meines eigenen Fachgebietes – der Forschung und Erschließung von der Liturgie der ungarischen griechisch katholischen Kirche – kann ich zwei persönliche Feststellungen im Zusammenhang mit dem Werk. Die erste ist: Die Autoren erweiterten ihre Sicht, und sie nahmen auch solche liturgischen Werke in die Bibliographie hinein, die eindeutig ungarisch sind – ich denke hier besonders an unsere wichtigsten, auch heute gebrauchten liturgischen Bücher, die im Jahre 1879 infolge der Betätigung der liturgischen Übersetzungskomission von Hajdúdorog erschienen). Der Eingriffspunkt, bzw. ihre Tat kann die griechisch katholische Religion erklären. Aber schließlich bleibt die

Tatsache doch Tatsache. Die zweite Feststellung ist: Ich habe zwei, mir bisher unbekannte liturgische Werke freudig in der Bibliographie entdeckt.

Bestimmt können auch die Fachmänner anderer Gebiete ähnliche Schätze im Band entdecken. Und es ist für sie keine schwere, keine mühselige Arbeit, weil die Autoren das damals international gebräuchliche Dezimalsystem befolgen wollten. Das bedeutet, daß sie ihren Stoff nach zehn bestimmten großen Themen gruppierten.

Die Autoren begannen schon vom Jahre 1942 an einige Teile der Bibliographie in den Zeitschriften „Literaturna Nedilya“ und „Zorja“ zu publizieren, weil sie die Interessenten um Korrektion baten und auch die Druckkosten ermäßigen wollten. Gleichzeitig wollten sie damit Aufmerksamkeit erregen. Die Autoren waren aber wegen des Charakters des Werkes auch damit im reinen: „obwohl das Buch großes Interesse beanspruchen kann, kann auf keine große Verbreitung rechnen“ (S. 145). Es ist möglich, daß dasselbe auch für die Faksimileausgabe gültig ist, aber es ist auch wahr: wenn sie auch kein großes aber desto lebendiges Interesse im Fachgebiet beanspruchen kann. Sie ist auf jeden Fall reich – und kann einen bereichern. *(István Ivancsó)*

GÁNICZ ENDRE

KELETI EGYHÁZI BIBLIOGRÁFIA MAGYAR NYELVEN 2000-2001

„A lét és a nemlét mezsgyéjén", in *Egyházi Krónika* 3 (2000) 1-7.

„Az Orosz Orthodox Egyház Jubileumi Főpapi Zsinatának levele az Orosz Egyház istenszerető pásztoraihoz, tisztes szerzetességéhez és minden hívéhez", in *Egyházi Krónika* 5 (2000) 1-2.

„II. Alexij Moszkva és egész Oroszország patriarchájának húsvéti körlevele az Orosz Orthodox Egyház főpapjaihoz, papjaihoz, szerzeteseihez, és minden hű gyermekéhez 2001", in *Egyházi Krónika* 2 (2001) 1-2.

„II. Alexij Patriarcha Őszentsége húsvéti körlevele", in *Egyházi Krónika* 2 (2000) 1-2.

„II. Alexij Patriarcha Őszentsége karácsonyi körlevele", in *Egyházi Krónika* 1 (2001) 1-2.

„II. Alexij Patriarcha Őszentsége karácsonyi körlevele", in *Egyházi Krónika* 1 (2000) 1-2.

A Hajdúdorogi Egyházmegye és a Miskolci Apostoli Exarchátus név-és címtára, Nyíregyháza 2001, 132 p.

BLAZA, Marek: „Húsvét ünneplése az ortodox egyházban" (Gáspár Gábor), in *Vigilia* 4 (2001) 249-255.

BOTLIK József: „A görög katolikusok Kárpátalján", in *Jel* 3 (2000) 19-25.

BOTLIK József: „A megnyesett fa kizöldül? – Görög katolikusok Kárpátalján", in *Jel* 1 (2000) 11-17.

BOTLIK József: „Görög katolikusok Kárpátalján", in *Jel* 2 (2000) 10-14.

BOUYER, Louis: „A bizánci templomok", in *Communio* 2 (2000) 17-23.

CARAZA, Ioan: „A Szentírás jelentése az Orthodox Egyházban és jelentősége a Biblia fordításában", in *Theologiai Szemle* 6 (2000) 337-343.

CSELÉNYI István Gábor: „A görögkatolikus egyház istentiszteleti formái III. – Az eucharisztikus liturgia", in *Magyar Egyházzene* 4 (1999/2000) 501-504.

CSELÉNYI István Gábor: „A görögkatolikus egyház istentiszteleti formái IV. – Az alkonyati zsolozsma (vecsernye)”, in *Magyar Egyházzene* 1 (2000/2001) 141-143.

Emlékkönyv a görög szert. katholikus magyarok római zarándoklatáról, Hajdúböszörmény 2000, 206 p. ISBN 963 00 2456 X

FURNÁ, Dionüsziosz, Da: „Az ikonfestészet kézikönyve III.”, in *Athanasiana* 12 (2001) 115-135.

HOPKO, Thomas: „Az orthodox istentisztelet”, in *Egyházi Krónika* 5 (2000) 6-7.

HOPKO, Thomas: „Az orthodox istentisztelet”, in *Egyházi Krónika* 4 (2000) 6.

HOPKO, Thomas: „Az orthodox istentisztelet”, in *Egyházi Krónika* 2 (2000) 7.

HOPKO, Thomas: „Az orthodox istentisztelet”, in *Egyházi Krónika* 1 (2000) 5-6.

IMRÉNYI Tibor: „Az Orthodox Egyház tanítása Hitről, Reményről, Szeretetről”, in *Egyházi Krónika* 5 (2000) 4-5.

IMRÉNYI Tibor: „Az Orthodox Egyház tanítása hitről, reményről, szeretetről”, in *Egyházi Krónika* 2 (2000) 5.

IVANCSÓ István (szerk.): *„Egy szájjal és egy szívvel” – A Szent Atanáz Görög Katolikus Hittudományi Főiskola Jubileumi Emlékkönyve (1950-2000)*, Nyíregyháza 2000, 223 p. ISBN 963 004706 3

IVANCSÓ István (szerk.): *A Szent Atanáz Görög Katolikus Hittudományi Főiskola évkönyve 2000/2001*, Nyíregyháza 2000, 134 p.

IVANCSÓ István: „A görögkatolikus liturgika története”, in *Magyar Egyházzene* 4 (1999/2000) 443-458.

IVANCSÓ István: „Egy régi dokumentum az asszisztálásról”, in *Athanasiana* 12 (2001) 155-160.

IVANCSÓ István: „Két máriapócsi imádságunk”, in *Athanasiana* 12 (2001) 45-54.

IVANCSÓ István: „Palermói Szent Rozália – bizánci keresztény szent(?)” in *Klió* 3 (2000) 75-82.

IVANCSÓ István: „»Legszentebb Istenszülő, üdvözíts minket!« – Az elbocsátóról”, in *Görögkatolikus Szemle Kalendáriuma 2000,* Nyíregyháza 1999, 101-105.

IVANCSÓ István: „A felmeneti ének régi kéziratos változata”, in AA. VV., *Folklorisztika 2000-ben. Folklór – Irodalom – Szemiotika. Tanulmányok Voigt Vilmos 60. születésnapjára,* Budapest 2000, I. köt, 309-319.

IVANCSÓ István: „A görög katolikus liturgika története”, in *Magyar Egyházzene* VII (1999/2000) 443-458.

IVANCSÓ István: „A liturgia mint közös istendicsőítés”, in *Görögkatolikus Szemle Kalendáriuma 2000,* Nyíregyháza 1999, 43-49.

IVANCSÓ István: „Az 1879-es hajdúdorogi liturgikus fordító bizottság tagjainak, munkásságának és eredményeinek bemutatása”, in *Esélyek az ezredfordulón. A „Magyar Tudomány napja 1999” alkalmából rendezett Szabolcs-Szatmár-Bereg megyei Tudományos Konferencia anyagának bemutatása,* (Vass, L.-né, szerk.), (Szabolcs-Szatmár-Bereg megyei Tudományos Közalapítvány Füzetei 13), Nyíregyháza 2000, 115-116.

IVANCSÓ István: „Két imádságunk a pócsi Máriához a levéltári források tükrében”, in Vass, L.-né (szerk.), *A vidékfejlesztés szellemi erőforrásainak hasznosítása. Szabolcs-Szatmár-Bereg Megyei Tudományos Konferencia anyagának bemutatása,* (Szabolcs-Szatmár-Bereg Megyei Tudományos Közalapítvány Füzetei 14), Nyíregyháza 2000, 151-152.

IVANCSÓ István: „Lelki életünk egy vetülete: Két máriapócsi imádságunk történetének dokumentálása”, in Sikolya, L. (szerk.), *A Magyar Tudományos Akadémia Szabolcs-Szatmár-Bereg Megyei Tudományos Testülete 9. – közgyűléssel egybekötött – tudományos üléseinek előadás-összefoglalói,* (A Magyar Tudományos Akadémia Szabolcs-Szatmár-Bereg megyei Tudományos Testületének Kiadványai), Nyíregyháza 2000, 147. ISSN 1207-1883

IVANCSÓ István: *Az Istenszülő elszenderedése*, (Ikon és liturgia 16), Nyíregyháza 2000, 64 p. ISSN 1418-5121

IVANCSÓ István: *Görög katolikus szertartástan*, Nyíregyháza ^{2}2000, 228 p. ISBN 963 00 3489 1

IVANCSÓ István: *Istenszülő*, (Ikon és liturgia 18), Nyíregyháza 2000, 64 p. ISSN 1418-5121

IVANCSÓ István: Keleti Kongregáció, „Jubileum a keleti katolikus egyházakban”, (fordítás), in *Görögkatolikus Szemle Kalendáriuma 2000*, Nyíregyháza 1999, 26-37; *Athanasiana* 10 (2000) 9-21.

KALOTA József: „Ut unum sint”, in *Ökumené* 1 (2001) 2-5.

KEPECS József: *Kárpátalja településeinek vallási adatai (1880-1941),* Budapest 2000, 245 p. ISBN 963 215 298 0

MEYENDORFF, John: *Birodalmi egység és keresztény szakadások,* (Varia Byzantina – Bizánci világa IV), Budapest 2001,515 p. ISBN 963 03 7391 2

NAGY Márta: *Ikonfestészet Magyarországon*, Debrecen 2000, 148 p. ISBN 963 472 459 0

NAGYMIHÁLYI Géza: *A hajdúböszörményi Görög Katolikus Egyház tíz éve (1990-2000)*, Hajdúböszörmény 2000, 51 p.

NAGYMIHÁLYI Géza: *A Nagyböjt szakrális kultúrája a keresztény keleten*, Hajdúböszörmény 2001, 103 p. ISBN 963 440 080 9

NIEDERHAUSER Emil: „A mai szlovák állami címer bizánci gyökerei", in *Klió* 3 (2000) 83-85.

NIEDERHAUSER Emil: „Bizánc és Kelet-Európa", in *Klió* 3 (2000) 67-74.

OROSZ Atanáz: „Az istenképiség és hasonlóság görög értelmezése", in *Athanasiana* 12 (2001) 23-43.

OROSZ Athanáz: „Az első szerzetesek viszonya a helyi egyházakhoz", in *Pannonhalmi Szemle* 1 (2001) 48-61.

OROSZ Athanáz: „Isten ember lett, és az ember átistenülhet", in *Vigilia* 12 (2000) 882-888.

PALLÓS Tamás: „Fára festett teológia", in *Jel* 4 (2000) 7-9.

PUSKÁS László: „Gondolatok az orosz ortodox egyház 20. sz.-i történetéről", in *Teológia* 3-4 (2000) 121-144.

SZABÓ Péter: „A keleti kodifikáció története I. – A kezdetektől a II. Vatikáni Zsinatig", in *Athanasiana* 12 (2001) 95-114.

TAFT, Robert: „A keleti liturgiák hozzájárulása a keresztény kultusz megértéséhez", in *Pannonhalmi Szemle* 1 (2001) 62-78.

VALL, Héctor: „A keleti katolikus egyházak teológiai és egyházi szerepéről a Kelet és Nyugat közötti ökumenikus párbeszédben", in *Athanasiana* 12 (2001) 9-22.

VÉGHSEÖ Tamás: „Pálos hithirdetők kapcsolatai Északkelet-Magyarország görög katolikusaival", in *Athanasiana* 12 (2001) 65-79.

(Folyt. köv.)

CSEREKAPCSOLATAINK

Igen, Budapest
Klió (Történelmi szemléző folyóirat), Debrecen
Magyar Egyházzene (A Magyar Egyházzenei társaság negyedévi egyházzenei és liturgikai folyóirata) Budapest
Mérleg, Budapest
Távlatok (Világnézeti, lelkiségi, kulturális folyóirat) Budapest
Theológiai Szemle (A Magyarországi Egyházak Ökumenikus Tanácsának folyóirata) Budapest
Vigilia, Budapest

ATHANASIANA 13 (2001) I-VI.

ZENON GROCHOLEWSKI BÍBOROS

A MAGYAR SAJÁTJOGÚ GÖRÖG KATOLIKUS EGYHÁZ SAJÁT HAGYOMÁNYÁNAK ÉRTÉKELÉSE[1]

A Katolikus Nevelés Kongregációja és a magam nevében szívélyesen köszöntöm a nyíregyházi Szent Atanáz Görög Katolikus Hittudományi Főiskolát, és igazi örömömet fejezem ki az új épület alapkőletétele alkalmából. Köszönöm Keresztes Szilárd püspök úrnak, hogy erre a fontos alkalomra meghívott.

1. Ez a Szent Atanáz Főiskola – amit a boldog emlékű Dudás Miklós, püspök alapított 1950. szeptember 1-jén – alapításának 50. évfordulója után, amit az elmúlt évben ünnepeltetek, teljes tiszteletben álló akadémiai intézményként úgy lép be az új évezredbe, mint amelynek elsődleges célja „a teológia tudományos kutatás útján való előmozdítása, a keresztény kinyilatkoztatás ismeretének elmélyítése, s mindenek előtt a keleti egyházak teológiai, lelki és liturgikus örökségének kutatása és tanítása, hogy ezáltal a hallgatókat a keresztény hagyományban képezze ki”.[2] (Idézet a Főiskola Statutumából)

A felépítendő Intézet új, modern és valóban méltó székháza „alapkőletételének” mai alkalmából szabad legyen nekem ennek az elhangzott rövid, idézetnek a második részét hangsúlyoznom, amely „a keleti egyházak hagyományára” vonatkozik. Ezt a hagyományt tovább magyarázza a *Statútum* egy másik mondata, amely ezt mondja, hogy a teológiai szekciónak minden kurzusát „a bizánci rítus öröksége szerint kell tanítani, szem előtt tartva a sajátjogú magyar egyház hagyományát”.[3]

---

[1] A Szent Atanáz Görög Katolikus Hittudományi Főiskola alapkőletételén elmondott beszéd. – Nyíregyháza, 2001. május 18. A bíboros így kezdte a beszédét: „Feltámadt Krisztus! Nagyon boldog vagyok, hogy részt vehetek ezen a jelentős ünnepségen. Sajnálom azonban, hogy nem beszélem a ti szép magyar nyelveteket: túl nehéz ahhoz, hogy rövid idő alatt megtanuljam. Ezért a beszédemet, amelyet olaszból fordítottak magyarra, Pregun István fogja felolvasni.”

[2] *Statútum,* 1994. november 21. 3. §.

[3] *Uo.,* 50. §.

Amennyire én tudom, Egyházatok történetét még szinte teljes egészében meg kell írni, és az a véleményem, hogy ez is egyik feladata lesz az intézménynek. Magától értetődően ez többek között az egyházi és világi források türelmes és fáradságos felkutatását igényli egy olyan meglehetősen nagy földrajzi területen, amelyen a múlt század kezdetén – több rutén és román egyházmegyéből[4] – százhatvankét magyar görög katolikus paróchia egy új egyházmegyében, pontosan a ti Hajdúdorogi Egyházmegyétekben egyesült, amit X. Piusz 1912. június hó 8-án, a *Christifideles graeci* bullával alapított. Elmondható, hogy ez volt a magyar Görög Katolikus Egyház formális kezdete. Az előbb említett paróchiák azonban már azelőtt is léteztek, és mivel ezek „bizánci rítusúak" voltak, a liturgikus, teológiai, lelki és fegyelmi örökségük – hogy a Keleti Egyházak Kánoni Kódexe 28. kánonjának szavaival éljek – mélyen belegyökerezett az első évezred konstantinápolyi hagyományába, amely minden szempontból dicsőséges és katolikus volt, és amelyet a Római Székkel teljes egységgel éltek meg. Pontosan ez az örökség – a görög-keresztény magas rendű kultúra –, amelyet a fentebb idézett szövegben ez az „elsősorban" szó értelmez. Adja Isten, hogy hűségesek legyetek az itt leírt célhoz!

2. A II. világháború után, a kommunista uralom alatt, amely az egész földrajzi térségre kiterjedt, minden jogszerűséggel szemben a világi, ateista hatóságok hivatalosan „megszüntették", valójában azonban „a katakombákba taszították" és kegyetlenül üldözték mind a rutén, mind a román, mind pedig a szlovák görög katolikus egyházat. A ti Egyházatok lábon maradt, de elszigetelten. És ekkor történt, hogy Dudás Miklós püspök megalapította a Szent Atanáz Főiskolát, amely Közép-Kelet Európában hosszú éveken át az egyetlen keleti katolikus szeminárium volt a papság képzésére, és az egyetlen intézmény, amely a ti rítusbeli örökségeteket kisugározhatta, akár azt az általánosat, amelyről éppen az előbb beszéltem, akár pedig azt amelyet az előbb idézett szöveg ezzel a kifejezéssel jelöl meg „a sajátjogú magyar Görög Katolikus Egyház hagyománya", amelynek már akkor nagyon tudatában voltatok.

3. Ezzel kapcsolatban elsősorban azt emelem ki, hogy itt arról az alapvető létkérdésről van szó, amely nélkül megszűnne a létalapja

[4] Vö. SACRA CONGREGAZIONE PER LE CHIESE ORIENTALI, *Oriente cattolico. Cenni storici e statistici*, Città del Vaticano [4]1974, 360.

nemcsak a Szent Atanáz Főiskolának, hanem magának „a sajátjogú magyar Görög Katolikus Egyháznak” is, ahogy ezt a *Statútum,* a Keleti Egyházak Kánoni Kódexe a 27. kánonjával összhangban, megfogalmazza. Hiszen ennek az egyháznak a gondjára vannak bízva a Magyarországon lakó görög katolikus hívek, akik számára az örök üdvösségnek a legjobb eszköze az, hogy ennek az egyháznak a saját öröksége szerint éljék meg a keresztény Hitvallást. A II. Vatikáni Zsinat *Keleti Egyházakról* szóló dekrétuma[5] azt mondja, hogy a ti egyházatokban a hit megélésének ezt a módját „a lelkek java érdekében alkalmasabbnak kell tartani”.

Éppen ezért elsődlegesen fontos, ezen az örökség „egyre tudatosabb ismeretének”[6] megszerzése és ennek az egyházi élet minden szintjén való előmozdítása – mindenekelőtt akadémiai szinten – olyan szilárd, tudományos alapokon, amely megfelel az Isten képére és hasonlatosságára teremtett ember méltó kultúrájának. Végső elemzésben tehát „a lelkek üdvösségéről” van szó, amely az egész üdvgondozás célját alkotja, amelybe kiemelkedő helyen, de elvitathatatlan felelősséggel is, illeszkednek be a magasabb tudományok intézményei. Ezeknek a küldetése szoros kapcsolatban van „az Egyház evangelizációs feladatával”.[7] Jaj, ha ezt elhanyagolják! Nagy áldás azonban, ha ezek az intézmények azok, amiknek lenniük kell: olyan központok, ahol mélyrehatóan tanulmányozzák az isteni kinyilatkoztatást és mindazt, ami azzal kapcsolatos, a hit és az erkölcs dolgában hűségesen adják tovább a katolikus tanítást, ahogyan azt az Egyház tanítóhivatala tanítja. Ezek az intézmények fáradhatatlanul adják át a katolikus tanítást, továbbá lelkes oktatói, előmozdítói és szükség szerint védelmezői is a saját rítusnak, vagyis „a liturgikus, teológiai, lelki és fegyelmi örökségnek”. A Keleti Egyházak Kánoni Kódexének szavai szerint[8] mindez „a hit megélésének oly módon történő megvalósítása”, amely „a sajátjogú magyar egyház” sajátja.

4. Az elmúlt századokban a Keleti Egyházak nem mindig maradtak hűségesek ehhez az örökséghez egészen addig, amikor már szinte azt lehetett érezni, hogy – ahogyan ezt az egyik szerzőnél olvashatjuk[9] –

[5] *OE,* 5. pont.
[6] *Uo.,* 8. pont.
[7] *CCEO,* 646. kánon.
[8] *CCEO,* 28. kánon 1 §.
[9] ŽUŽEK, I., *Undertandig the Eastern Code,* (Kanonika 8), Pontificio Istituto Orientale, Roma 1997, 224.

azonosságukat veszélyeztetve „elszakadtak saját gyökereiktől". A II. Vatikáni Zsinat ezért nemcsak buzdította a Keleti Katolikus Egyházakat a saját rítusbeli örökségük hűséges megőrzésére, hanem kéréssel is fordult hozzájuk: „ha ezektől (a saját rítusbeli örökségtől) az idők vagy a személyek körülményei következtében indokolatlanul eltértek, törekedjenek az ősi hagyományokhoz visszatérni".[10]

Elvonatkoztatva azoktól a bonyodalmaktól, amelyeket ebben az összefüggésben „az indokolatlanul" szó támaszthat, tény az, hogy az általam előbb jelzett földrajzi térségben olykor megnyilvánultak olyan törekvések is, amelyek az ősi keleti hagyományok egyfajta elhagyásával jártak volna, pl. amikor 1918-ban azt kérték, hogy a Hajdúdorogi Egyházmegye számára is alkalmazzák[11] a latin egyháznak éppen akkor kihirdetett *Törvénykönyvét.*

Nem szabad azonban elfelejteni, hogy ugyanebben a térségben voltak az eredeti keleti hagyomány megőrzésének tündöklő példái is. Örömmel hivatkozom Papp Szilágyi József nagyváradi püspökre, akit a *Keleti Egyházak Kánoni Kódexe*[12] bevezetésben is megemlít. Ő a szóban forgó földrajzi térség román görög katolikus egyházához tartozott, egyházmegyéjében számos magyar paróchiával, és ő volt az, aki – az 1862-ben kiadott *Enchiridion Iuris Ecclesiae Orientalis Catholicae* című művével[13] és az I. Vatikáni Zsinaton több felszólalásával – állhatatosan megvédte eme térség minden „bizánci rítusú" közösségének Krisztus egyháza első évszázadaiba visszanyúló legmélyebb gyökereit.

5. Örömmel állapíthatom meg, hogy a Főiskola *Statútumának* fentebb idézett 3. §-a kijelenti, hogy a Szent Atanáz Hittudományi Főiskola ugyanazt az irányvonalat kívánja követni. Kijelentem és nagy megelégedéssel fogadom, hogy „a sajátjogú magyar Görög Katolikus Egyház" Európának ebben a térségében a magasabb tudományok szintjén élharcosa akar lenni a II. Vatikáni Zsinat kívánságának: „törekedjenek visszatérni az ősi hagyományokhoz".

A Szent Atanáz Főiskola egy ilyen magas rangú célkitűzéshez való állhatatos ragaszkodásával értékes és nélkülözhetetlen szolgálatot tesz az Egyházatokhoz tartozó minden egyes hívőnek. Az eredeti keleti

---

[10] *OE*, 6. pont.

[11] *Communicationes* 26 (1994) 124, n. 15. Vö. COUSSA, A., *Epitome praelectionum de iure ecclesiastico orientali*, Romae 1948, vol. I, 149-150.

[12] *AAS*, 83 (1990) 1047.

[13] Nagyvárad ^{2}1880.

hagyományok mélyreható tanulmányozása, és ezek előmozdítása ugyanis előtérbe helyezi és támogatja mindazt, „ami az ember számára magasztosabb és inkább megfelelő, tudniillik, hogy szívének azon természete szerint élhessen, amelybe a Teremtő, anyja méhétől fogva helyezte őt". A pápa azon szavait idéztem, amelyeket a *Keleti Egyházak Kánoni Kódexe* bemutatásakor, a püspökök rendkívüli szinódusán mondott 1990. október 25-én. A bizánci rítus öröksége által áthatott szívnek kell tanulmányaitok középpontjában állnia. Egyházatokban ez a „lelkek üdvösségének" „alkalmasabb" útja. A pápa még hozzáfűzi: „ha erre törekszünk, akkor ténylegesen összhangban vagyunk azzal, amit a »lelkek üdvössége« megkövetel".[14]

6. Ennek a hagyománynak a magasrendű tanulmányozásával kétségtelenül napról-napra egyre nyilvánvalóbbá válik „a magyar sajátjogú Görög Katolikus Egyház" önazonossága. Sőt az a tény, „hogy *sajátjogú*", megköveteli minden ilyen keleti egyháztól, hogy ne csak szemináriumokkal rendelkezzenek a papság és más egyházi szolgálattevők képzésére, hanem felsőfokú tudományos intézményekkel is. „A szent tudományoknak olyan egyetemeivel és fakultásaival",[15] amelyeknek joguk van akadémiai fokozatokat „kánoni hatással járó akadémiai fokozatokat" adományozni.[16] Sok dolog szükséges ilyen intézmények alapításához, ezek működésének és hatékonyságának biztosításához, és nem kétséges, hogy nagyon igényesnek kell lenni ezen a területen. Igaz tehát, hogy mindaddig, amíg egy meghatározott *sajátjogú* egyház nincs azon a szinten, hogy ilyen intézményei lehessenek, és ezek *ténylegesen* nincsenek, addig nem lesz *sajátjogú* azon a szinten, amelyen ilyennek kellene lennie.

7. Végül, a Szent Atanáz Főiskola a ti egyházi hagyományotok magasrendű tanulmányozásának előmozdításával igen értékes módon járul hozzá a „hazai" tudományokhoz és az emberiség tudományához. A világi hatóságok kétségkívül elismerik ezt, és boldog vagyok, hogy a *Statútumban* azt olvasom,[17] hogy az akadémiai fokozatot, amelyet a Pápai Keleti Intézethez való *affiliáció* révén kiadhattok, „a magyar jogrendben egyetemi diplomaként ismerik el".

[14] *AAS*, 83 (1991) 491.
[15] *CCEO,* 646-650. kánonok.
[16] *CCEO,* 648. kán.
[17] 4. §.

Ennek kapcsán kívánom, hogy a polgári társadalom azon túl, hogy elismeri az akadémiai fokozatokat, legyen teljesen biztos abban, hogy ebben az intézményben a tanulmányok valóban ugyanolyan magas szinten folynak, mint a legjobb állami egyetemeken, és hogy ezeket szigorú tudományos kritériumok és a lehetséges legmodernebb módszerek és eszközök vezetik. Tudom, mekkora vállalkozó kedv, kezdeményezés és anyagi eszközök szükségesek ahhoz, hogy elérjék és megőrizzék ezt a színvonalat, és lehetőség szerint mindig az élvonalában álljanak.

Azt kívánom, és kérem az Úrtól, hogy az Intézetnek ezt az új székházát minél előbb fel tudják építeni az Egyház és Magyarország javára.

(Fordította: Keresztes Szilárd)